

İMAM GAZALİ

الضَّلَالَةُ الْمُنْقَذَةُ مِنَ الضَّلَالَةِ الْمُنْقَذَةُ مِنَ الضَّلَالَةِ

EL-MUNKİZÜ
MİNE'D DALÂL
VE
TASAVVUFÎ
İNCELEMELER

kayihan

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

EL-MUNKİZÜ
MİNE'D DALÂL
ve
Tasavvufî İncelemeler

Ticarethane Sokak
Tevfik Kuşoğlu İşhanı
No:41/33
Sultanahmet / İstanbul
Tel. 0212 513 51 90
527 23 84
Fax. 0212 511 82 17

www.kayihanyayinlari.com
info@kayihanyayinlari.com

© Fikir ve Sanat Eserleri Yasası
gereğince bu eserin yayın hakkı
anlaşmalı olarak

Kayihan Yayınları'na aittir.
İzinsiz kısmen ya da tamamen
çoğaltılıp yayınlanamaz.

Yayın Yönetmeni

Adem Kuşkulu

Yazar

İmam Gazali

Şerh eden

Prof. Dr. Abdulhalim Mahmud

Çeviri

Salih Uçan

Kayihan Yayınları

31

Tasavvuf Kitaplığı

2

İç Tasarım

İrfan Güngörür

Kapak Tasarım

Sercan Arslan

Isbn

978-605-5996-14-7

Dördüncü Baskı

Haziran 2010

Basım yeri

Ada Ofset

2. Matb. Sit. E.Blok Z.Kat

Topkapı / İstanbul

Tel.0212 567 12 42

Cilt:

Kısmet Mücellit

2. Matb. Sit. F.Blok Z Kat/ 1

Topkapı / İstanbul

Tel.0212 567 52 12

İMAM GAZALİ

EL-MUNKİZÜ
MİNE'D DALÂL
ve
Tasavvufî İncelemeler

Hazırlayan ve Şerh Eden

Prof. Dr. Abdülhalim Mahmud

Çeviri

Salih Uçan

kayihan

İ S T A N B U L 2 0 1 0

İçindekiler

BİRİNCİ BÖLÜM

GAZÂLÎ'NİN HAYATI

GAZÂLÎ'NİN HAYATI.....	9
Eserleri	18
İhya'nın Tahlili	25

İKİNCİ BÖLÜM

EL MUNKIZU MİNE'D-DALÂL

TAKDİM	95
Safsata Yolunu Tutuşum	99
Gerçeği Arayanlar	104
Kelâm İlmi	105
TAKRİZ 1	108
TAKRİZ 2	117
TAKRİZ 3	119
TAKRİZ 4	124
TAKRİZ 5	126
Felsefe	128
Felsefecileri Sınıflandırmak	130
Felsefî İlimler	133
TAKRİZ 6	141
Siyasî İlimler	150
Ahlâk İlmi	150
Talimiye Mezhebi	156
Tasavvuf Yolu	169
Nübüvvetin (Peygamberliğin) Mâhiyeti	180
Niçin Tekrar Hocalık?	188
İmanın Zayıflamasına Yol Açan Sebepler	199

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TASAVVUFÎ KONULAR

TASAVVUFÎ İNCELEMELER	211
Kelime Olarak "Tasavvuf"	211
Tasavvufun Tanımı	221
Tasavvufun Kaynakları	232
Tasavvufun Doğuşu	239
Tasavvufa Genel Bakış	244
Tasavvuf ve Mistisizm	248
Tasavvuf İlimleri	249
Tasavvufun Bazı Şartları	250
Vuslat Makamları	251

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM**TASAVVUF VE İSLÂM**

TASAVVUF VE İSLÂM DİNİ	259
TASAVVUF VE ŞERİATTEN AYRILMAK	265
Tasavvuf ve Şeriatten Ayrılma Abdülvahid Yahya'nın Görüşü	273
Tasavvuf ve Şeriatten Sıyrılma Gazâlî'nin Fetvası	278
Gazâlî'nin Cevabı	280
Şeriat İnsanı Kemalden Alıkoyar mı?	288
“Veliden Yükümlülüklerin Düşmesi” ne demektir?	292
Devam Mecburiyeti İbadetin Önemini Düşürür mü?	293
Vuslat ve Vesile	296
VAHDET-İ VÜCUD	299
Varlık Tek mi?	302
Secde	314
Secde ve Akıl	323

BEŞİNCİ BÖLÜM**TASAVVUF VE MARİFET**

AKIL VE TABİAT ÖTESİ	333
MARİFETE ULAŞTIRAN YOL	348
HAYAL VE HAKİKAT	357
Hayal ve Gerçek (Reaite)	357
Hayal ve Ortam	359
TASAVVUF VE ŞÜPHE	361
ŞÜPHE VE MARİFET BASAMAKLARI	378
GAZALÎ VE MARİFET	384
TASAVVUF VE MARİFET PROBLEMİ	404

ALTINCI BÖLÜM**TASAVVUFİ İNCELEMELER**

TASAVVUFU İNKÂR ETMEK	413
TARTIŞMA NOKTALARINI BELİRLEMEK	416
ÇÖZÜMÜ İSTENEN PROBLEMLER	418
DUYU ORGANLARI VE TABİAT-ÖTESİ PROBLEMLER	425
AKIL VE TABİAT-ÖTESİ PROBLEMLER	426
BASİRET VE TABİAT-ÖTESİ PROBLEMLER	431
MARİFET YOLU	440
TASAVVUF ARİSTOKRASİ Mİ?	443
DEMOKRASİ MASAL MI?	445
TASAVVUF BİR SEÇKİNLER METODU MU?	446
DİN ANLAYIŞINDA FARKLILIK	449
‘Ruhbanlık’la İlgili Hadis	451
Tasavvuf Yabancı Kaynaklı mı?	453
MODERN ÇAĞDA TASAVVUF	456
BİR TAKRİZ	459
SON SÖZ	463

BİRİNCİ BÖLÜM

GAZÂLÎ'NİN HAYATI

GAZÂLÎ'NİN HAYATI

Künyesi: Ebû Hamid, nesebi ise Muhammed b. Muhammed b. Muhammed el-Gazâlî'dir. Hicri 450 yılında (1058 M.) Horasan Eyaletinin Tus şehrinde dünyaya gelmiştir.

Sübki'nin '*Tabakâtü's-Şafıyye*' adlı eserinde belirttiğine göre Gazâlî'nin babası, yün eğirip iplik haline getirdikten sonra Tus'daki dükkânında satan, sanatkâr bir tüccardır. Ölüm döşeğindeyken oğlu Gazâlî ile kardeşi Ahmed'in bakımını bir derviş dostuna vasiyet etmiş, biriktirebildiği az miktarda bir parayı bu dostuna verirken şöyle demişti: 'Okuma-yazmayı bilmemem benim için büyük bir teessüf sebebi olmuştur. Bende eksik kalanı, benim yapamadığımı bu iki oğlumun yapmasını arzu ediyorum.'

Derviş, Gazâlî ile kardeşinin bakımını üstlendi: Onlara okuma-yazma öğretti ve terbiyeleri ile meşgul oldu. Fakat çok geçmeden babalarının bıraktığı az miktardaki para tükeniverip de çocuklara bakamaz hale gelince onlara şöyle dedi:

"Bilesiniz ki adınıza bana emanet edilmiş olan paranın tümünü sizin için harcadım. Ben yoksul bir adamım, malım yok ki size bakayım. Bana göre sizin için en iyisi bir

medreseye başvurmanızdır. Çünkü sizler talebesiniz, orada size bakarlar.”

Gazâli ile kardeşi dervişin dediği gibi yaptılar. Bu hareket onlara hem saadet sağlamış ve hem de yüksek derecelere ulaşmalarına yol açmıştır. Gazâli'nin kendisi o günlerini anlatırken şöyle diyor: “Allah rızası dışında bir maksadla ilim aramaya koyulduk; fakat ilmin kendisi, Allah rızası dışında bir maksada alet olmadı.”¹

Gazâli çocukluğunun Tus'da geçen döneminde Ahmed Razkani'den biraz fıkıh okudu. Sonra Ebu Nasr İsmaili'ye talebe olmak amacı ile Gürcan'a gitti. Bir süre bu âlimin derslerini dinleyip bazı eserlerini istinsah (kopya) ettikten sonra tekrar doğum yeri olan Tus'a döndü. Burada üç yıl kaldı. Bu üç yılı Gürcan'dayken öğrendiği bilgileri tazeleyip pişirmekle geçirdi.

Daha sonra Nişabur'a giderek İmam'ul Haremeyn'in talebesi oldu. Burada fıkıh, hilaf, cedel, usul-u fıkıh, usûlüddin, mantık gibi ilim dallarında uzmanlaştı. Ayrıca hikmet ve felsefe okudu. Bu ilim dallarının ne demek istediğini anlayacak ve onların görüşlerine karşı çıkanların iddialarını çürütecek dereceye vardı. Bu yüzden hocası İmam'ul Haremeyn ona 'Engin Deniz' adını takmıştı.

Hicri 478 yılında İmam'ul Haremeyn ölünce Gazâli, vezir Nizamülmülk ile görüşmek maksadı ile başkent Bağdat'a gitti. Çünkü Nizamülmülk'ün huzurunda yapılan toplantılar ilim ve fikir adamlarının buluşma yerleri idi. Gazâli bu toplantılarda ileri gelen âlimlerle münazaralar yaptı. Bu münazaralarda karşısına çıkanları yendi. Sözleri ile onları susturunca, hepsi Gazâli'nin üstünlüğünü kabul ettiler.

1 İthafussaade lil-Muttekin, Şerh-i Esrar-i İhya-u Ulûmiddin, Muhammed b. Muhammed Zübeydi.

Bunun üzerine Nizamülmülk'ün de saygısını kazanınca ünü her tarafta duyuldu. Yaygın bir şöhretin sahibi oldu.

Bu mertebeye ulaşınca, Nizamülmülk tarafından Nizamiye medresesinde ders vermek üzere Bağdat'a tayin edildi. Hicri 484 yılında bu göreve başladığı sırada henüz otuz dört yaşında idi. Bağdat'a varınca büyük bir coşkuy-la karşılandı. Çünkü kendi gelmeden önce şöhreti buraya ulaşmıştı. Orada takdis edilmeyi andıran bir saygıya mazhar oldu. Sübki'nin deyimi ile 'itibarı emirleri, melikleri ve vezirleri geride bıraktı.' Yine çağdaşlarından biri olan Abdülgafir-i Farisi'nin ifadesi ile, Horasan'ın imamı olduktan sonra Irak'ın da imamı oldu.

Sonra ne oldu? Olan şu idi: Gazâlî şöhretin zirvesine ulaştı. Maddî yönden dünya ayaklarının altına serildi. Ayrıca şöhret açısından da öyle oldu. Bunların yanında nüfuz bakımından da zirveye ulaştı. Nitekim kendi ifadesine göre; 'devlet adamlarına yakın olan herkes, onların bana göstermiş olduğu ilgiyi, üzerime düşüşlerini, buna karşılık benim onlara yüz vermeyişimi ve sözlerine aldırış etmeyişimi yakından görmüştür.'²

İmam bir süre bu imkânlardan faydalandı. Anlaşılan bu süre pek uzun olmadı. Sonra ne oldu? Şiddetli ve güçlü bir dalga Gazâlî'yi içinde yaşadığı nimet, şöhret ve itibar ortamından kopararak uzlet ve inzivaya sürükledi. O ana kadar müreffeh bir dünyada yaşarken şimdi Allah'a doğru yola çıkmıştır. O güne kadar her türlü dünya nimetine sahip bir bahçede gezinirken şimdi Rabb'ine doğru kaçmakta, O'na sığınmaktadır.

Ne olmuştu ona? Bu köklü değişim, hiç bir Ön belirtisiz olarak ansızın mı meydana gelivermişti? Hiç şüphesiz

bu sarsıntı ani bir sarsıntı değildi. Meselâ Efendimiz Hz. Ömer'in (Allah ondan razı olsun) geçirdiği sarsıntı gibi sayılamazdı. Bilindiği gibi Hz. Ömer ansızın geçirdiği bir sarsıntı sonucunda, bir kaç dakika içinde, Şirk ağacının kökleri gönlünden kazınıvermiş ve yine bir kaç dakika içinde, iman esasları kanının alyuvarlarına işleyivermişti. Böylece göz açıp kapayıncaya kadar iman edip Allah'a yönelmişti.

Aslında Gazâlî, hayatı boyunca, meçhulün (bilinmeyen) peşinden koşan bir öncü olmuştur. Bizzat kendisi, bu özelliğini şu sözlerle anlatır:

“Gençliğimin ilk yıllarından yani bulûğa erdiğimden şu ana kadar ki; -şimdi elli yaşımdayım- aralıksız olarak bu derin denizin (gerçeği arama denizinin) dalgaları ile boğuşuyorum. Hiç ara vermeksizin çekingen bir korkak gibi değil, tersine cesur bir şekilde bu denizin karanlık diplerine dalıp çıkıyorum. Her karanlık dökülüyor, her problem üzerine çullanıyor, her tehlikeli engeli göğüslüyor, her grubun inancını inceden inceye araştırıyor ve her fırkanın, mezhebin esrarını keşfetmeye çalışıyorum. Bu yolda Hakka bağlı olanla batıl yanlısı arasında, sünnete bağlı olanla bid'at yanlısı arasında, hiç fark gözetmemişimdir.

Hiç bir bâtını görüşlüyü ihmal etmeksizin onun bâtınılığını kavramak isterim. Hiç bir zahiri görüşlüyü gözardı etmeksizin zâhirliliğinin dayandığı özü bilmek isterim. Hiç bir felsefeciyi atlamaksızın her düşünce adamının felsefesine vakıf olmak isterim. Hiç bir kelâm âlimini ihmal etmeksizin hepsinin bu ilim dalındaki gayesini ve tartışma tarzını öğrenmek isterim. Hiç birini gözden ırak tutmaksızın tüm sûfîlerin tasavvuf sırlarını kavramak için yanıp tutuşuyorum. Hiç birini bir yana bırakmaksızın her âbidi gözetim altında tutup ibadet yolu ile neler kazandığını müşahede

etmek isterim. Hiç bir zındığı, hiç bir serkeşi gözden kaçır-maksızın bu çeşit kimselerin hangi gerekçelerle serkeşliğe ve zındıklığa kalkıştıklarını araştırmak isterim.”

Aynı konudaki şu sözler de onundur:

“Her şeyin içyüzünü kavrama susuzluğu, işin başından beri oldum olası adetim ve prensibim olmuştur. Bu özellik, benim irâde ve tercihimin sonucu değil, Ulu Allah'ın yaratılış hamuruma katmış olduğu bir iç güdüdür. Bu özelliğin sonucu olarak çocukluğumun hayli erken yaşlarından itibaren başkalarını taklit etme bağından sıyrılmış ve eskilerden miras kalan inançlardan kopmuştum.”

Bundan dolayıdır ki bir müsteşrik onun için şöyle diyor:

“Bu gence çevik karakterli bir akıl bağışlanmıştı. Güçlü bir hayâle sahiptir. Bu hayâl gücü hiç bir kayda bağlı kalmaktan hoşlanmaz.”

Fakat bu araştırma tutkunluğu, bu inceleme titizliği, bu çevik ve cüretli akıl, bütün bunlar, Gazâlî'yi günün birinde gördüklerinden, duyduklarından, okuduklarından, söylediklerinden ve inandıklarından şüphe duymaya götürmüştür.

Bu şüphe ağır, keskin, yaygın ve genel karakterli bir şüphe olmuş ve Gazâlî'yi iki ay boyunca pençesinde kıvrandırmıştır. Kendi deyimi ile bu dönemde O 'dili ile ikrar etmiş olarak değil, fakat ruh hali itibarı ile Eski Yunan'daki safсата mezhebine bağlı olarak yaşamıştır.’

Fakat çok geçmeden bu mutlak, yaygın ve genel karakterli şüphe hali uçup gitmiştir. Hem de düzenlenmiş deliller veya mansırasına konmuş cümleler sonucunda değil, ‘doğrudan doğruya ulu Allah'ın kalbine indirmiş olduğu bir ‘nur’ sayesinde.’

Sözkonusu ağır şüphe kaybolup giderken yerini daha hafif, daha yumuşak karakterli başka bir şüpheye bırakmıştı. Bu ikinci şüphe kurtuluşu müjdeleyen, kurtuluş yolunda ilerlerken karşılaşılan bir şüphedir. Çünkü Gazâlî, şimdi artık Allah'a, peygamberlik müessesesine ve ölümden sonraki dirilişe inanmaktadır. Fakat bu esaslarla ilgili iman nasıl olmalıdır? Bu imanın keyfiyeti belli olunca tutulması gereken yol açıkça meydana çıkar.

Gazâlî'nin yoğun incelemeleri kendisine açıkça gösterdi ki sayılarının çokluğuna ve görüşlerinin farklılığına rağmen, her araştırmacı grup 'kurtuluşa erenin kendisi olduğunu sanmakta, her grup kendisinde olanla böbürlenmektedir.'

Bu grupların hangisi haklı, hangisi batıldır?

İşte Gazâlî, kendisini bu meseleyi aydınlığa çıkarmaya adanmıştır. Ona göre bunun en kolay ve en kestirme yolu, önce gerçeği arayan zümreleri tasnif etmek, arkasından da bu grupların görüşlerini teker teker incelemektir.

Ona göre bu kimseler dört guruba ayrılır:

1- Kelâmcılar: Bunlar kendilerinin serbest görüş ve delil ehli olduklarını ileri sürerler.

2- Batıniler: Bunlar da kendilerinin 'öğrenme'yi esas tuttuklarını, masum bir imamdaki bilgi almayı özellik haline getirdiklerini söylerler.

3- Felsefeciler: Bunlar da mantığa ve apaçık delillere dayandıklarını ileri sürerler.

4- Sufiler: Bunlar da müşahade ve mükâşefe ehli olduklarını söylerler.

İşte gerçeği arayan yolun yolcuları bunlardır. Buna göre gerçek, bu dört grubun dışında olamaz.

Gazâlî bu sonuca vardıktan sonra ciddi bir şekilde kol-ları sıvayarak bu grupları incelemeye koyuldu. Önce işe kelâm ilmi ile başladı. Fakat bu ilim dalını derdine deva olacak mahiyette bulmadı.

Çünkü ona göre kelâm âlimlerinin en çok ağırlık ver-dikleri nokta 'muarızlarının düşmüş olduğu çelişkileri or-taya çıkarmak ve onları farkında olmaksızın kabul ettikle-ri prensiplerle susturmaktır. Oysa bu metod, aklın zaruri prensipleri dışında hiç bir prensibi kabul etmeyen kimse-nin işine fazla yaramaz' dı.

İkinci olarak felsefeyi inceledi. Ulu Allah'ın inayeti saye-sinde iki yıldan az bir zaman içinde felsefenin tüm buluş-larını inceledi. Arkasından bir yıl boyunca da bu buluşları enine-boyuna incelemekle, tekrar tekrar gözden geçirip ka-fasında tartmakla ve çürük taraflarını araştırmakla uğraş-tı. Bu yoğun araştırma döneminin sonunda felsefenin tüm aldatmacalarını, yutturmacalarını ve asılsız hayallerini bir bir tespit ettikten sonra bu ilim dalının tüm muhtevasını üç kısımda incelemenin mümkün olduğunu gördü:

- 1- Kâfir sayılmayı gerektiren kısım.
- 2- Bid'atçı sayılmayı gerektiren kısım.
- 3- Prensip olarak inkâr edilmemesi gereken kısım.

Felsefenin inkâr edilmemesi gereken dallarına şunlar örnek verilebilir:

- 1- Matematik ilimleri.
- 2- Mantık ilimleri.
- 3- Siyaset ilimleri.
- 4- Ahlâk ilimleri.

5- Tabii ilimlere gelince; belirli bir kaç konu dışında bu ilimlerde inkarcılık yoktur. Bu belirli konulan '*Tehafut-ül Felâsife*' adlı eserimde anlattım.

6- En çok saçmalıkların bulunduğu felsefe dalı ilahiyat'tır. Bu daldaki saçmalıkların toplamı yirmi meseleye varır. Bunların üçünden dolayı felsefecileri kâfir, geriye kalan onyedisinden dolayı bid'atçı saymak gerekir.

Gazâlî böylece felsefeden de yüz çevirmiştir. Ona göre bunun gerekçesi şudur: "Çünkü akıl her şeyi kapsamına alacak yeterlikte olmadığı gibi bütün karmaşık problemleri örten kara perdeyi kaldırmaya da elverişli değildir."

Gazâlî felsefeden sonra '*Talimiye*' mezhebini incelemeye koyulmuştur. Bu mezhebin ana özelliği 'öğretmeye ve öğrenmeye' her şeyin üstünde önem vermesi, ayrıca 'her öğreticinin ihtiyaca cevap veremeyeceğini, mutlaka masum (yanılmaz) bir öğreticinin varolması gerektiğini' ısrarla belirtmesidir.

Gazâlî, Talimiye mezhebini de güçlü ve şiddetli bir üslup ile eleştirmiş ve bu mezhebin sözcülerine cevap vermek gâyesi ile bir çok eser kaleme almıştır.

Bütün bu araştırmalardan sonra tüm gücü ile tasavvuf yoluna yönelmiştir.

Tasavvuf ilim ve amel olmak üzere iki ana bölüme ayrıldığı için Gazâlî işe önce tasavvuf ilimlerini incelemekle başladı. Bu dalın imamları olan '*Kut'ül Kulûb*' sahibi Ebu Talib-i Mekki ile Haris b. Muhasibi'nin eserleri yanında Cüneyd, Şibli, Ebu Yezid-i Bistami gibi sufi şeyhlerinin dilden dile nakledilerek kitaplara geçen sözlerini derinden derine inceledi.

Fakat tasavvuf yolu sırf ilimle aşılmaz. Daha doğrusu ilim bu yolun daha önemli olan yanıdır. Bu yoldan insanı nura, aydınlığa ve yakine götüren faktör amel faktörüdür. Bu yola girecek olan kişinin tüm himmeti ile Allah'a yönelmesi gerekir. Böyle olabilmek için maldan, mevkiden ve şöhretten yüz çevirip uzun veya kısa bir süre inzivaya kapanmak gerekir. Bu sayede insan kendini tam manası ile Allah'a adanmış, O'na doğru koşmuş, O'na sığınmış olur.

Oysa Gazâlî, o günlerde mala, mevkiye ve şöhrete dalmıştı. Bu yüzden iç dünyasında bir yanda nefsin aşın arzuları ile dünya, öbür tarafta bu aldatıcı diyardan uzaklaşıp ebedi âleme yönelme arzusu arasında çatışma başgösterdi. Hicri 488 yılında aşağı yukarı altı ay kadar dünya arzusu ile ahiret çağrısı arasında mütereddid kaldı.

Bu çatışma ve iki kutup arasında çekişme dönemi sonunda dili tutularak ders veremez oldu, kalbini kaplayan üzüntü sağlığını etkileyerek vücudunu zayıf düşürdü. Durum bu noktaya gelince ne yaptığını bize kendisi şöyle anlatıyor:

“Acizliğimi anlayıp da iradem iyice elimden alındıktan sonra başkaca yapacak hiç bir şeyi kalmamış bir çaresiz sıfatı ile Allah'a sığındım. Darda kalınca kendisine el açanların duasını kabul eden Allah benim de duamı kabul buyurarak bana maldan, mevkiden, evlâdlarımdan ve dostlarımdan kolayca ayrılma gücü bağışladı.”

Gazâlî Bağdat'tan ayrılışını ince bahanelere bağladı, içinden Şam'a gitmeye karar vermiş olduğu halde dışa karşı Mekke'ye gitmek istediğini söyledi. Büyük bir marifet susuzluğu ile tutuşmuş olarak yola koyuldu. Fakat kalbi umut dolu idi. Ulu Allah daha önce gelip geçmiş velilere

ve ariflere bağışladığı manevi fetihten kendisine de bir pay verecekti.

Bu düşünce ve duygular içinde Şam'a vardı. Orada iki yıl kadar kaldı. Bu zaman zarfında, uzletten, halvetten, riyazetten ve inzivadan başka hiç bir işi olmamıştı. Boyuna nefsinin, ahlâkını arındırmak için uğraşüyor, kalbini tasfiye ederek Allah'ın zikri ile doldurmaya çalışıyordu. Kendisi ile daha iyi başbaşa kalabilmek için gün boyunca Şam mescidinin minaresine kapanıyor ve minare kapısını üzerine kilitliyordu.

Bir süre sonra Şam'dan ayrılarak Beytûlmukaddes'e (Kudüs'e) vardı. Orada da her gün mescide kapanıp kapıyı üzerine kitleme adetini devam ettirdi. Daha sonra Hacc farzını yerine getirip Peygamberimizi (selâtü selâm üzerine olsun) ziyaret etmek için Hicaz'a gitti.

En sonunda doğduğu kasabaya döndü ve evine kapanarak kendini sırf düşünceye verdi. Bütün yolculukları boyunca kendisi ile başbaşa kalabilmek ve kalbini tasfiye ederek Allah'ın zikrine adayabilmek arzusu ile her zaman yalnız kalmayı tercih etti. Bu dönem toplam olarak on yıl sürdü. Bu inziva hayatı boyunca sayısız tecellilere ve keşiflere şahit oldu. Allah'ın nuru üzerine akıyor, Allah'ın çeşitli lutufları onu çepeçevre kuşatıyordu. Bu dönemde öyle manevi merhaleler aşmış, öyle yüce derecelere ulaşmıştır ki bunları dil veya satırlara sığdırmak mümkün değildir. İşte 'İhya'ul Ulûm' adlı eseri bu dönemin ürünüdür.

Eserleri

İmam Gazâlî, çok sayıda eser yazmıştır. 'Tabaka t -üş Şa-fiye' adlı eserin sahibi olan Sübki'ye göre bu eserlerin sayısı altmış, 'İhya-ul Ulûm' için açıklayıcı bir şerh yazmış

olan İmam Zebidî'ye göre seksen kadar kitap ve risaledir. Bunların için de 'Veciz', 'Vasit', 'Basit' adlı kitaplar fıkıh konusunda, 'Mekasid-ül Felâsife', 'Tehafüt-ül Felâsife' felsefe konusunda; 'Bidayet-ül Hidaye', 'Minhac-ül Abidin' ve 'İhya-ul Ulûm' adlı eserler de tasavvuf ile ilgilidir.

Şu kadar var ki Gazâlî'nin gerek tasavvufa yönelme döneminden önce gerekse tasavvufa bağlılık döneminde yazılmış tüm eserlerini gözden geçirdiğimiz zaman imamın şahsiyetini, metodunu ve gayesini şu üç eserin belirlediğini görürüz. Daha doğrusu bize göre söz konusu eserler kesinlikle onun en önemli eserleridir.

Bu, şu demektir ki; eğer Gazâlî söz konusu eserlerin dışında hiç bir kitap yazmamış olsa bile düşünce ve tasavvuf dehası olma özelliğini koruyacak, tanınmış şahsiyetinde ve özelliğinde hiç bir eksiklik meydana gelmeyecekti. Buna karşılık söz konusu eserleri vermemiş olsaydı, çağların yıpratamadığı kişiliğini ve etkisini kazanamayacaktı.

1- Söz konusu eserlerin birincisi '*el-Munkizu Mine'd-Dalâl*' dir.

Bu eser Gazâlî'nin düşünce hayatındaki gelişmeleri incelemek isteyen herkesin mutlaka okumak zorunda olduğu bir kitaptır. Bu eserde İmam, önce şüpheye varan, sonra şüpheden sıyrılıp kesin bilgiye ulaşan safhaları düşünce dünyasındaki tüm gelişmeleri inceden inceye anlatmaktadır. Yine bu kitapta kelâm ilmine, Talimiye mezhebine, felsefe ile felsefecilere ve son olarak tasavvufa karşı takındığı tavrı açıklamaktadır. Ayrıca yine bu eserde peygamberlik (nübüvvet) meselesi hakkındaki görüşünü, bu konu ile ilgili olarak ileri sürülen şüpheleri belirttiği gibi bazı kimselerde zayıflayan dini şuurun yeniden nasıl canlandırılacağını izah etmektedir.

Bu kitap, bizim doğu kültüründe benzerine pek az rastlanan bir eserdir. Çünkü bizim büyük düşünce adamlarımız fikri gelişimlerinin safhalarını ve zihni depremlerini belgelemekten kaçınmışlardır.

Bildiğimiz kadarı ile Gazâlî'den önce böyle bir eser bırakan fikir adamımız olmamıştır. Sadece Haris b. Esed el-Muhasibi, '*el-Vesaya*' adlı eserinin önsözünde hafif bir şüphe ve şaşkınlık dönemi yaşadıktan sonra kesin iman safhasına geçtiğini anlatmaktadır. Gazâlî Haris b. Muhasibi'nin eserlerini okumuş, onlardan yararlanmıştır. Belki de Gazâlî'yi, '*el-Munkizu Mine'd-Dalâl*' i yazmaya sevkeden faktörlerden biri de Muhasibi'nin '*el-Vesaya*' adlı eserinin önsözü olmuştur. Bizzat Gazâlî'nin verdiği bilgiye göre '*el-Munkizu Mine'd-Dalâl*' i elli yaşındayken yazmıştır.

2- Söz konusu eserlerin ikincisi '*Tehafüt-ül Felâsife*' dir.

Bu kitabın adı maksadını ortaya koyar. Bir müsteşrikin de belirttiği gibi Gazâlî bu eserine '*Tehafüt-ül Felâsife*' ismini verirken bizim şöyle pervanelerin ışığı araması gibi. Pervaneler ateş ışınlarını görünce bunları düşünmemizi istemiştir. İnsan aklı gerçeği arar, ona ulaşmak ister. Tıpkı gerçek ışınlar sanarak aldanır ve hemen kendilerini bu ışınlara doğru atar, onlar üzerine çullanırlar, işte insan aklı da yanıltıcı mantık kıyasları ile aldanarak tıpkı bu zavallı pervaneler gibi mahvolur.

Daha açıkçası Gazâlî demek istiyor ki felsefeciler sağlam prensiplere dayanmaksızın bazı görüşlere balıklama dalarak aldanmışlar, bu görüşlerin üzerine şuursuzca çullanarak kendilerini ebedi şekilde mahvetmişlerdir. Ünlü bir müsteşrik kitabın ismi ile ilgili bu faraziye için eserin muhtevassından destek bulmaya giriştiği gibi meşhur İbn

Rüşd'ün bu kelimeye verdirmek istediği manayı da açıklamasının bir başka delili olarak göstermiştir.

Hiç şüphesiz, Gazâlî'nin bu eseri, kelimenin tam manası ile cesur ve yine kelimenin olanca manası ile başarılı bir girişimdir.

Bilmek gerekir ki Gazâlî'nin felsefecilere yönelttiği bu hücumdan asıl maksadı ve ana hedefi aslında onların görüşlerini bütünüyle yıkmak değildi. Çünkü bu görüşlerin bir kısmı doğrudur ve dine de uygundur. Gazâlî'nin asıl maksadı, bu görüşlerin dayandığı akılcılığı (rasyonalizmi) yıkmaktır.

Mesela ruhun ölümsüzlüğü görüşü Gazâlî ile felsefecilerin ortak görüşüdür. Buna rağmen Gazâlî, felsefecilerin ruhun ölümsüzlüğünü ispat etmek için dayanak olarak kullandıkları akıl yürütme metoduna gür bir ses ve güçlü bir elle hücum ederek delillerini çürütüverdikten sonra onları enkaz halinde birbiri üzerine yığıvermiştir. Oysa bunu böyle yaparken kendisi de ruhun ölümsüz olduğuna inanmaktaydı.

Bu eserde Gazâlî'nin üzerinde ısrarla durduğu tek şey, felsefecilerin doktrinini gözden düşürmek ve kelebeklerin ateşe üşüşmesi gibi mahvolmalarına yolaçan delillerini çürütmektir. Buna göre asıl maksadı felsefecilerin nasıl yanıldıklarını ortaya koyacak, gerek onlar hakkında beslenen sempatiyi, gerekse metodlarının tutarlı ve çelişkiden uzak olduğu kanaatini sarsmaktır.

Kendisi şöyle diyor:

“Ben felsefecilerin görüşlerine karşı çıkarken bu görüşleri ispat etmek isteyen bir tartışmacı gibi değil, onları reddeden bir gerçek arayıcı olarak karşılarına dikiliyorum. Bu yüzden onların görüşlerini reddederken çeşitli mezhep-

ler adına hareket ederim. Kimi zaman Mutezile mezhebinin, kimi zaman Kerramiye mezhebinin ve kimi zaman da Vakıfiye mezhebinin tarafını tutarak onları sustururum; onların karşısına belirli bir mezhebi tutarak çıkmıyorum.”

Hiç şüphesiz Gazâlî, bu eseri yazmak isterken kendisine seçmiş olduğu maksadı gerçekleştirmiş, bu yolda kelimenin tam manası ile başarılı olmuştur. Bu maksad, vahyi rehber ve murşid olarak benimsememiş olan aklın tabiat ötesini (metafizigi) doğru bir şekilde kavramaktan aciz olduğunu ispat etmektir.

3- Sözkonusu eserlerin üçüncüsü *‘İhya-u Ulümidin’* dir. Bu kitap hem sözünü ettiğimiz eserlerin hem de Gazâlî’nin tüm eserlerinin en önemlisidir. İmam Nevevi onun hakkın-da *‘İhya*, neredeyse Kur’an olayazdı’ demiştir.

Gazâlî bu eserini inzivaya çekildiği dönemin ilk yıllarında yazmıştır. Bu ihtimali destekliyen delillerden biri, Ebu Bekir b. Arabî’nin *‘el-Kavasım Mine’l-Avasım’* adlı eserindeki sözleridir. Ebu Bekir b. Arabî sözkonusu eserinde hicri 490 yılının Cemaziyelahir ayında Selâm medresesinde Gazâlî ile görüşüğünü belirttikten sonra sözlerine şöyle devam etmektedir:

Gazâlî, hicri 486 yılından görüştüğümüz ana kadar geçen aşağı-yukarı beş yıl boyunca nefsin tasavvuf yolunu benimsemeye razı etmişti. Kendisine eserlerimden bazı bölümler okuyup dinlettim, o da bana *‘İhya-u Ulümidin’* adını verdiği eserinden bazı bölümler okudu.

‘İhyaul-Ulum’ hangi gerekçeye dayanarak yazılmıştır? Bu kitabın hazırlanmasından güdülen maksat nedir? Ana konusu nedir? Bu soruların tek kelimelik bir cevabı vardır: Bu kelime *‘ihlas’*tır.

İbnü'l-Cevzi'nin bildirdiğine göre Gazâlî ölüm döşeğinde yataarken dostlarından biri kendisine: 'Bana bir öğüt ver!' der. Bunun üzerine Gazâlî ona 'sakın ihlastan ayrılma' diye cevap verir. Ve bu cevabı son nefesini verinceye kadar tekrar eder.

Evet. 'Sakın ihlastan ayrılma!' Gazâlî günlerden bir gün kendisini gözden geçirince ihlastan yoksun olduğunu, tüm gayretinin şan ve şöhret olduğunu, gerek halk gerekse devlet adamları katında itibar kazanmaktan başka hiç bir düşüncesi olmadığını tesbit eder. Bu tesbitin neticesinde kendisini öyle güçlü bir silkinişle içinde bulunduğu ortamdan koparır atar ki çok geçmeden özünü 'ihlas' deryasının ortasında bulur.

Arkasından çevresini gözden geçirince insanları Allah'ın şu âyetleri karşısında kör, sağır ve dilsiz olarak görür.

أَلَا لِلَّهِ الدِّينُ الْخَالِصُ

*"Dikkat edin, halis din Allah içindir."*³

وَمَا أُمِرُوا إِلَّا لِيَعْبُدُوا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ حُنَفَاءَ

*"Oysa onlara, dinde sırf Allah'a yönelerek ibadet etmelerini emredildi, başka türlü de değil."*⁴

فَادْعُوا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ وَلَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ

*"Dinde sırf Allah'a yönelerek ihlasla O'na dua ediniz."*⁵

Gerek bunlar ve gerekse bunların benzeri olan bir çok Kur'an-ı Kerim âyeti insanları Din'de sırf Allah'dan başka hiçbir şey amaç edinmemeye çağırmaktadır. Âyetlerde dile

3 Zümer Suresi, 3.

4 Beyine Suresi, 5.

5 Gafir Suresi, 14.

gelen bu çağrı ihlasa çağrı olduğu kadar Tevhid'e de, yani Allah'ın ortaksızlığına (bir) inanmaya da çağrıdır.

Gözlemlerine devam eden Gazâlî, çoğu insanların şeytanın egemenliği altına girdiğini, nefislerinin aşın arzularına kapılarak azdıklarını, bunun sonucu olarak dinin halk kitleleri bir yana alimlerin gözünde bile ya göstermelik devlet fetvaları, ya tartışmalarda muarızı yenip, böbürlenmek için kullanılan münazara malzemesi, veya cahil halk kitlelerinin gözlerini boyamak için vaizler tarafından kullanılan tumturaklı ve ağdalı cümleler haline geldiğini görür.

İşte bütün bu acı manzaraları müşahade eden Gazâlî bu gözlemlerin ışığı altında bu ünlü eserini kaleme aldı ki; ihlas yeniden kalplerdeki yerini alsın; insanlar yeniden ihlası ana prensip ve şiar edinen ilk Müslümanların seviyesi yoluna girip, yücesin. Hiç şüphesiz Din'de sırf Allah'a yönelmek, ihlası benimsemek, aynı zamanda Allah'ın ortaksız birliğine inanmak (Tevhid'e bağlanmak) demektir. Yine hiç şüphe yok ki: Tevhid, İslâmın özü, ana karakteristiği ve nihai amacıdır. Buna göre denebilir ki; Gazâlî bütün ana temelleri, sonuçları, sebepleri ve gayeleri ile ihlası açıklamak için '*İhya*' yı kaleme almıştır.

İmam kolayca anlaşılabilirsin diye bu eserini önce kısımlara, kısımları kitaplara, kitapları bölümlere ve bölümleri de fıkralara ayırmıştır. Ayrıldığı kısımların sayısı dörtttür:

1) İbadetler: Gazâlî, bu kısımda ibadetlerin çoğu kere gözlerden kaçan edeplerini, sünnetlerinin inceliklerini ve manalarının sırlarını anlatır. Bunları anlatırken alim bir amel işleyicinin kelimenin tam manası ile ihlaslı amel işleyebilmek için bilmek ihtiyacında olduğu her şeyi ortaya koyar. Böylece ibadetleri Allah'ın ve O'nun Resulünün (selat-ü selam üzerine olsun) begeneceği esaslar uyarınca yerine getirmenin nasıl olacağını açıklar.

2) Adetler: Gazâlî, bu kısımda insanlar arası münasebetlerin sırlarını, özlerini, sünnetlerinin inceliklerini ve uygulama sırasında ortaya çıkabilecek olan takva nüanslarını açıklar. Bu meseleler hiçbir dindarın ihmal edemeyeceği meselelerdir.

3) Helâka Yol Açan Davranışlar: Gazâlî bu kısımda Kur'an-ı Kerim'in kalplerden silip, atmak için geldiği kötü huyları ele alır. Bu huyları tanımlar, sebeplerini ve yolaçtıkları zararları açıklar, ayrıca bu kötü huylardan kurtulma yollarını anlatır.

4) Kurtuluşu Sağlayan Davranışlar: Gazâlî bu kısımda da bütün iyi huyları ele alır, bunların nasıl kazanılacağını ve edinilince ne gibi yararlar sağlayacaklarını açıklar.

Gazâlî bu kısımlarda ele aldığı her konuya girerken önce o konu ile ilgili seçme âyet ve hadisleri ele alır. Sonra başta sahabiler ve tabiin olmak üzere seçkin alim ve düşüncülerin sözlerine başvurur.

İhya'nın Tahlili

Ünlü eserin ilk konusu '*İlim Kitabı*' başlığını taşır. Bu konuyu işlerken az önce değindiğimiz belirli yolu izler. Yani önce bu konu ile ilgili olan seçme âyet ve hadisleri ele aldıktan sonra diğer şerî kaynaklara başvurur, arkasından da akla dayalı açıklamalarla sözlerine devam eder. Sözü kendisine bırakalım.

Ulu Allah buyuruyor ki:

شَهِدَ اللَّهُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ وَالْمَلَائِكَةُ وَأُولُوا الْعِلْمِ قَائِمًا بِالْقِسْطِ لَا إِلَهَ إِلَّا

هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ

*“Allah, melekler ve ilim adamları şahadet ederler ki O’ndan başka ilâh yoktur, O’nun adaletten ayrılması söz-konusu değildir.”*⁶

Görüldüğü gibi ulu Allah, önce kendisini, ikinci sırada melekleri andıktan sonra ilim adamlarına üçüncü sırada yer vermiştir. Senin için bundan daha büyük şeref, fazilet, itibar ve üstünlük olabilir mi?

Peygamberimiz buyuruyor ki:

الْعُلَمَاءُ وَرَثَةُ الْأَنْبِيَاءِ

“Alimler, peygamberlerin varisleridir.”

Herkes bilir ki peygamberlikten yüksek bir rütbe olmayacağı gibi bu rütbeye varis olma şerefinden daha üstün bir şeref de olamaz.

Burada Gazâlî’nin kastedtiği ilim, günümüzdeki ilim kavramından daha kapsamlı ve daha geniş konuludur. Çünkü Gazâlî, hem din hem de dünya ilmini bir arada kasetmektedir. O topluma zarar veren bilgiler dışında hiç bir ilim dalını yasaklamaz. Meselâ büyücülük gibi. Ona göre ancak ilim ya sahibine ya da başkasına zarar verince kötü sayılabilir.

Hangi daldan olursa olsun ilmin gayesi, hidayeti arttırmak, ihlâsı kökleştirmektir. Buna göre ilmi arttığı halde hidayet yönünde gelişme kaydedemeyen kimse Allah’dan daha da uzaklaşmış olur.

İhlâs sahibi olabilmek için sağlam inanç prensiplerini (akâid’i) bilmek gerekir. Bu yüzden *İhya*’nın ikinci konusu ‘*Akaid İlkeleri Kitabı*’ başlığını taşır. Bu kitab üç ana mesele etrafında döner:

6 Al-i İmran Suresi, 18.

1- Allah ve O'nun sıfatları: Bu konudaki temel prensipler şunlardır: Hiç bir şey Allah'ın benzeri değildir. Allah hayat, kudret, kapsamlı ilim, sınırsız irade ve benzeri gibi kâmil manalı cemel ve celâl sıfatları ile sıfatlanmıştır.

2- Allah arap olan ve olmayan bütün insanlara Muhammed'i (selât ve selâm üzerine olsun) Peygamber olarak göndermiş, Peygamberimize bildirdiği şeriatla yeniden onaylanan kısımları dışında daha önceki şeriatleri yürürlükten kaldırmış, Tevhid cümlesi olan 'lâilâhe illallah' cümlesine 'Muhammedün Resulüllah' cümlesi eklenmedikçe imanın tamam hale gelemeyeceğini belirtmiş, ayrıca Peygamberimizin dünya ve ahiret alanında bildirmiş olduğu her şeye herkesin inanmasını zorunlu kılmıştır.

3- Allah'ın varlığı, O'nun sıfatları, ahiretin mahiyeti ve peygamberlerin doğruluğu ile ilgili olarak bilgi edinirken ilk kaynak ve başlıca aydınlanma aracı olarak Kur'an-ı Kerîmi kabul etmek gerekir. Çünkü Allah'ın açıklamalarından daha güvenilir bilgi kaynağının bulunabileceği söz konusu olamaz. Bütün bu saydığımız meseleler ile ilgili olarak Kur'an-ı Kerim'de herkesin anlayabileceği açıklıkta beyanlar ve deliller vardır.

İnsan ihlâsa taharet (temizlik) ile hazırlanır. Taharet ise zahirî (dış temizlik) ve batınî (iç temizlik) olmak üzere iki kısma ayrılır. Gazâlî, batınî taharet ile ilgili olarak geniş açıklamalar yapmıştır. İnşallah, ilerde bu açıklamaları ele alacağız.

Zahirî taharete gelince bunun bir şekli abdest almaktır. Abdest konusunda Peygamberimiz (selât ve selâm üzerine olsun) şöyle buyuruyor:

من توضأ فأحسن الوضوء، صلى ركعتين لم يحدث نفسه فيما بشئ من

الدنيا، خرج من ذنوبه، كيوم ولدته امه

“Kim güzelce abdest aldıktan sonra hiç bir dünya kelâmı konuşmaksızın iki rekât namaz kılsa, annesinden doğduğu ilk gün gibi, tüm günahlarından sıyrılır.”

Öte yandan abdestli iken abdest almak, nur üzerine nurdur. Ayrıca bilindiği gibi abdest namaza girebilmek için yürürlüğe konmuştur. Namaz kulun Allah'ın huzuruna girmek için geçeceği bir kapıdır. Bu kapıdan geçerek Allah'ın huzuruna giren kul, Allah'a yalvarır, O'nun katını kuşatan rahmet denizine dalar ve O'nun nuru ile nurlanır. Bu yüzdendir ki, namaz dinin direği, yakîn'in kulpu, ibadetlerin başlıcası ve taatlerin gözdesi olmuştur. Ayrıca O, mü'minler üzerine vakitleri belirli bir farz olduğu gibi insanları çirkinliklerden ve kötülüklerden alıkoysun diye emredilmiştir. Aynı zamanda namazın gerçek mana da namaz olabilmesi için Allah korkusu ile huzur içinde bir kalble kılınması gerekir, işte 'namazı dosdoğru kılınız' âyetindeki 'dosdoğru kılmak' bu demektir.

Namaz kılarken az önce anlatıldığı gibi olmayan kimse ise Peygamberimiz'in (selât ve selâm üzerine olsun) aşağıdaki hadisinin kapsamına girer:

كَمْ مِنْ قَائِمٍ حَظَّهُ مِنْ صَلَاتِهِ التَّعَبُ وَالنَّصَبُ

“Nice ayakta dikilen kimseler var ki, kılmış oldukları namazından dolayı, yorgunluk ve diz ağrısından başka hiç bir şey elde edemezler.”

Peygamberimiz bu sözleri ile sadece gaflet halinde, yani ne yaptığının farkında olmaksızın namaz kılanları kasdetmiştir. Buna karşılık kalbi Allah korkusu ile dolu olarak namaz kılanlar, ulu Allah'ın şu buyruğunun kapsamı içine girerler:

قَدْ أَفْلَحَ الْمُؤْمِنُونَ الَّذِيْنَ هُمْ فِي صَلَاتِهِمْ خَاشِعُونَ

“Mü'minler kurtulmuşlardır. Onlar kalbleri Allah korkusu içinde olarak namaz kılarlar”⁷

Ulu Allah Kur'an-ı Kerim'in bir çok yerinde zekâtı namazla bir arada zikrederek 'namazı dosdoğru kılınız ve zekâtı veriniz' buyurmuştur. Ulu Allah zekâtı arınma sebebi kılmıştır. Arınmak isteyen Allah kulları, zekât sayesinde arınırlar. Ulu Allah zekât vermekten kaçınanları ağır azabla korkutarak şöyle buyuruyor:

وَالَّذِينَ يَكْنِزُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ وَلَا يُنْفِقُوهَا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَبَشِّرْهُمْ
بِعَذَابٍ أَلِيمٍ

“Altın ve gümüş biriktirip de onları Allah yolunda harcamayan kimseleri acı bir azab ile müjdele!”⁸

Burada Allah yolunda harcamaktan maksad, zekât payını ayırıp vermektir. Zekât insanın Allah uğruna mülkiyeti elde edilen malın bir bölümünden vazgeçme çeşididir.

Oruca gelince o, kulluğun ve İhlasın giriş kapısıdır. İnsan inanarak ve önemini kavrayarak oruç tutunca Allah onunla meleklerle karşı iftihar eder, onun uykusuna varınca kadar her davranışı ibadet olur.

Orucun üç devresi vardır. Birincisi sıradan halkın (avamın) tuttuğu oruçtur. Bu oruç, midneyi ve cinsiyet organını nefsin arzularından alıkoymaktır. İkincisi seçkinlerin (havasın) orucudur. Bu oruç, vücudun tüm organlarını günah işlemekten alıkoymaktır. Üçüncüsü en seçkinlerin (havass-ül havas'ın) tuttuğu oruçtur. Bu oruç, kalbi Allah'ın dışında kalan her şeyden, hem dinî ve hem dünyevî endişelerden kesinlikle uzak tutmaktır.

7 Mü'minûn Suresi, 1-2.

8 Tevbe Suresi, 34.

Hacc'ın faziletine delil olarak Peygamberimizin (selât ve selâm üzerine olsun) aşağıdaki hadisi yeterlidir:

من حج فلم يرفث ولم يفسق خرج من ذنوبه كيوم ولدته أمه

“Eğriliğe sapmaksızın ve kimse ile kavga etmeksizin hacc ibadetini yerine getiren kimse anasından doğmuş olduğu ilk günkü gibi günahlarından sıyrılır.”

Kur'an'a gelince o İslâm'ın Allah tarafından indirilmiş kitabıdır. Her yönü ile hakkın sembolüdür. Ona sımsıkı sarılan hidayete erer, onunla amel eden başarıya ulaşır. Peygamberimiz (selât ve selâm üzerine olsun) buyuruyor ki:

أهل القرآن أهل الله وخاصته

“Kur'an ehli, Allah'ın ehli ve O'nun yakınlarıdır.”

Kur'an, Rabbimizin katından bize gelmiş ilâhî mesajlar yekünüdür. Bu mesajları namazda Kur'an okurken düşü-
nür, yalnız başına kaldığımız yerlerde manâlarının ince-
liklerini araştırır, farz ve sünnet ibadetlerle bu mesajları
uygularız. Kur'an mü'minlere şifa ve rahmettir. Buna göre
Kur'an okumak faydalıdır. Kalbi cilalar, gönül hastalıklara
karşı şifa olur, ihlâsı kökleştirir ve Tevhid inancını
sağlamlaştırır.

Kur'an-ı Kerim bir çeşit zikir ve duadır. Ulu Allah 'beni
zikrediniz ki ben de sizi anayım' ve 'Allah'ı bol bol zikredi-
niz' mealindeki âyetlerde zikretmeyi teşvik etmiştir. İhlâslı
mü'min kalbi huzur içinde olarak ve devamlı biçimde
Allah'ı zikreder. Kalb gaflet halinde iken sadece dille Allah'ı
zikretmenin faydası çok azdır.

Peygamberimiz (selât ve selâm üzerine olsun) 'lâilâhe
illallah' cümlesinin diğer zikir cümlelerinden daha üstün

olduğunu belirtmiştir. Çünkü bu cümle İhlasın sembolü ve tevhid inancının göstergesidir.

Aşağıdaki âyetleri okuyarak Peygamberimize selât-ü selâm getirmek zikrin bir çeşididir:

إِنَّ اللَّهَ وَمَلَائِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا صَلُّوا عَلَيْهِ وَسَلِّمُوا تَسْلِيمًا

“Hiç şüphesiz, Allah ve O'nun melekleri Peygambere selât ederler, siz de, O'na selât-ü selâm getiriniz.”⁹

Diğer bir zikir çeşidi de duadır. Dua ibadetin özü, iligidir. Nitekim ulu Allah buyuruyor ki:

وَإِذَا سَأَلَكَ عِبَادِي عَنِّي فَإِنِّي قَرِيبٌ أُجِيبُ دَعْوَةَ الدَّاعِ إِذَا دَعَانِ

فَلْيَسْتَجِبْ يُبَايِعْ وَيُؤْمِنُوا بِهِ لَعَلَّهُمْ يَرْتَدُّوا

“Ya Muhammed, kullarım sana benim hakkında soru sorunca (bilsinler ki) ben onlara yakınum, bana dua edenin duasını kabul ederim.”¹⁰

Fakat duanın kabul edilebilmesi için tevbe etmek ve işlenmiş bir zulüm söz konusu ise bu zulmü gidermek ve olanca gücü ile Allah'a yönelmek şarttır. Bu şartları yerine getirmek, duanın kabul olunabilmesinin yakın sebebidir.

Gazâlî Kur'an konusunu inceleyerek 'İhya' nın ibadet kısmını bitirir ve arkasından adetler kısmına geçer. Bu kısımda yemek, evlenme, kazanç ve geçim edepleri gibi konuları ele alır. Emek ve çalışma konusunu geniş şekilde inceler. Kur'an'a ve hadislerle dayanarak çalışmanın, dürüst iş yapmanın ve ticarete doğruluktan ayrılmamanın faziletini belirtir, öyle günahlar vardır ki geçim uğruna

9 Ahzab Suresi, 56.

10 Bakara Suresi, 186.

çalışmaktan başka hiç bir hareket onlara kefaret olamaz. Dürüst tüccar, kıyamet günü sadık kullar ve şehidlerle birlikte dir.

Gazâlî, bu konuyu işledikten sonra *'Helâl ve Haram Kitabı'* başlığını taşıyan nefis bir konuya geçer. Bu bölümdeki açıklamalarına göre tüm helâl şeyler temizdir, ama bazı helâl şeyler diğerlerinden daha temizdir. Buna karşılık tüm haramlar pistir, iğrençtir, fakat bazı haramlar diğerlerinden daha pis ve daha iğrençtir.

İmam, bu konuları işledikten sonra sözü 'dirlik, kardeşlik ve dostluk' başlığı altındaki önemli meseleye getirir. Dirlik, kardeşlik ve dostluğun temel dayanağı iyi huyluluk ve bu konuda Peygamberimizi (selât ve selâm üzerine olsun) örnek edinmektir. Ulu Allah bu konuda Peygamberimiz için şöyle buyurur:

وَأَنَّكَ لَعَلَىٰ خُلُقِي عَظِيمٍ

*"Hiç şüphesiz sen yüce ahlâk sahibisin."*¹¹

Zaten Peygamberimiz güzel ahlâkı tamamen erdirmek, yani onun eksiksiz bir örneği olmak için gönderilmiştir. Ahlâk güzelliği varolunca kardeşlik de var olur. Dinin kasdettiği biçimdeki kardeşliğin faydası ise çok yüksektir. Nitekim Peygamberimiz (selât ve selâm üzerine olsun) din kardeşliğini överken şöyle buyuruyor:

مَنْ أَرَادَ اللَّهُ بِهِ خَيْرًا رَزَقَهُ خَلِيلًا صَالِحًا، إِنْ نَسِيَ ذَكَرَهُ وَإِنْ ذَكَرَ أَعَانَهُ

"Allah, kimin iyiliğini dilerse kendisine hayırlı bir dost nasib eder. Bu dost unuttuklarını kendisine hatırlatır, hatırladığı konularda da kendisine yardımcı olur."

11 Kalem Suresi, 4.

Peygamberimizin bu konudaki en etkileyici sözlerinden biri şudur:

مثل الاخوين ، إذا التقيا مثل اليمين: تغسل إحداهما الأخرى وما التقى

مؤمنان قط إلا أفاد الله أحدهما من صاحبه خيراً

“İşbirliği yapan iki din kardeşi, birbirini yıkayan iki ele benzer, iki din kardeşi işbirliği yapınca Allah, mutlaka onları birbirlerine yararlı kılar.”

Gazâlî, daha sonra uzlet ve girişkenlik konularını ele alır. Bu konuda ileri sürülmüş olan çeşitli görüşleri açıklar ve sonunda meseleyi, bu meseleyi kesin bir ölçüye bağlayan Şafîî'nin şu sözü ile sona erdirir:

“Ya Yunus! İnsanlardan kaçmak düşmanlık, sokulganlık ise kötü arkadaşlar kazandırır. Buna göre adamcılık ile sokulganlık arasında orta bir yol seç.”

Demek ki yalnızlık köşesine kapanmakla aşırı girişkenlik arasında kalan bir yol seçmek gerekir. Bu orta yol, şartlara göre değişir. Karşılaşılan durumun fayda ve zararları incelenince doğru tutumun nasıl olacağı meydana çıkar. İşte bu konudaki açık ve kesin gerçek budur. Bunun dışında, söylenen her söz eksiktir ve böyle sözlerin tümü, ancak söylenmelerine yol açan özel şartlara uygun ifadeler olabilirler. Buna göre böylesine sözleri değişik, hatta zıt şartlarda prensip edinmeye kalkışmak doğru değildir.

Ders almak ve ibret edinmek gayesi ile yolculuk yapmak insan ruhu üzerinde çok etkili bir metoddur. Fakat bazan kalbi en alçak dereceden (esfel-i safilinden) göklerin en yüce doruğuna tırmandıran manevî yolculuğa da çıkılabilir. Hiç şüphesiz, yolculuğun, gezginciliğin böylesi, beden yapacağı zahirî gezilerden daha değerlidir.

Ulu Allah şu âyet-i kerîmede bu iki çeşit yolculuğu birleştirerek her ikisini de teşvik etmektedir:

وَفِي الْأَرْضِ آيَاتٌ لِلْمُوقِنِينَ وَفِي أَنْفُسِكُمْ أَفَلَا تُبْصِرُونَ

“Kesin bilgi arayıcıları için hem yeryüzünde hem de kendi nefislerinde ibret verici âyetler vardır, acaba görmüyorlar mı?”¹²

Gazali, ‘*Dinleme ve Vecd Kitabı*’ başlığını taşıyan şu sağlam ve mantıklı hükme varıyor ve diyor ki:

“Şarkı dinlemek bazan haram, bazan mubah, bazan mekruh ve bazan da mustahab olur.”

Şarkı dinlemenin haram olması, çoğu gençler ve dünyaya dönük arzuları baskın olan kimseler hakkındadır. Böyle kimseler şarkı dinledikçe kalblerini etki altında tutan çirkin sıfatlar daha azgınlaşır. Şarkı dinlemenin mekruh olması, şarkı dinlemekten az öncekiler gibi etkilenmeyen, fakat onu çoğu zaman eğlendirici bir alışkanlık haline getirmiş olan kimseler hakkındadır.

Bunun yanında sırf güzel sestem haz duyduğu için şarkı dinleyenler için şarkı dinlemek mubahtır. Buna karşılık Allah sevgisinin etkisi altında olup da iyi sıfatları terennüm eden şarkıları dinlemekten hoşlananlar için şarkı dinlemek müstahabdır.

Din duygusunun vicdanlarda canlı kalabilmesi için iyiliği emredip kötülükten alıkoyma görevini yerine getirmek gerekir. Nitekim ulu Allah şöyle buyuruyor:

وَلْتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ

الْمُنْكَرِ ۚ وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ

*“İçinizde hayra çağıran ve iyiliği emredip kötülükten alıko-
yan bir ümmet bulunsun. İşte kurtuluşa erenler onlardır.”*¹³

Gazâlî, büyük alimlerin bu konuda nasıl bir tavır takın-
mış olduklarını, Allah yolunda nasıl cihad ettiklerini açık-
ladıktan sonra sözlerini şöyle sona erdirir:

“İşte iyiliği emredip kötülükten alıkoymakla ilgili olarak
alimlerin tutumu ve davranış tarzı böyle olmuştur. Onlar
padişahların baskı ve nüfuzuna çok az önem vermişler ve
korunmaları konusunda Allah’ın inayetine dayanmışlar;
eğer nasibleri şahadet olmuş ise Allah’ın haklarındaki bu
hükümünü hoşnutlukla karşılamışlardır.

İşte böylece sırf Allah rızasına yönelerek halis niyete sa-
hip oldukları için sözleri katı kalblere tesir ederek onları
yumuşatmış, bu çeşit kalblerin katılığını gidermiştir.

Günümüzde ise alimlerin dilleri ihtirasları tarafın-
dan bağlandığı için yazı yazmaya yöneldiler. Konuşmaya
kalkışınca da sözleri ile hareketleri birbirini tutmuyor.
Eğer doğru olup da gerçek ilme yönelselerdi kurtulurlar-
dı. Devlet başkanlarının bozulması halkın bozulmasına,
alimlerin bozulması devlet başkanlarının bozulmasına yol
açar. Alimlerin bozulması (yozlaşması) da mal ve mevki
tutkunluğu yüzünden olur.”

Gazâlî Adetler kısmını ‘*Geçim Edepleri ve Peygamber Ahlâkı*’
başlıklı bölümle sona erdirir. Bu bölümde Peygamberimizin
(selât ve selâm üzerine olsun) ahlâkını ve bu ahlâkın Kur’ân’ın
pratik bir uygulaması olduğunu belirtir ve ulu Allah’ın
Peygamberimiz hakkındaki ‘Sen yüce bir ahlâka sahipsin’ me-
alindeki buyruğunu geniş bir şekilde izah eder.

13 Al-i İmran Suresi, 104.

Gazâlî, *'İhya' nın 'Mahvedici davranışları'* kısmına nefis bir bölümle girer. Tasavvufu gerek pratik olarak algılamak ve gerekse nazarî olarak gerçek anlamı ile kavramak isteyen herkesin bu bölümü okuması vazgeçilmez bir ihtiyaçtır. Bu bölümde *'Kalbin Acayipliklerinin Açıklaması Kitabı'* başlığını taşır.

Bu bölümün önemi şundan ileri gelir. Kalb, Allah'ı bilen, Allah'a yaklaşan, Allah için amel işleyen, Allah'a doğru koşan ve Allah katındaki gizli hazineleri keşfeden organdır.

'Böylesine yüksek mertebeye sahip olan kalbin manası nedir?' diye soracak olursan Gazâlî, bu soruya şöyle cevap veriyor:

“Kalb, maddî olmayan, ruhanî ve ilâhî bir kavramdır. Gerçi o vucuddaki kalble ilgilidir, ama bu maddî kavram, insanın özü, gerçek mahiyetidir. İnsanın şahsında idrak eden, bilen, tanıyan, ilâhî yükümlülüklerle muhatap olup sonunda kınanan veya hoşnutlukla karşılanan odur.”

Bu konudaki bazı metinleri ilerde vereceğimiz için şimdilik bu bölümü özetlemek gereksizdir. Bu bölümden sonra sıra *'Nefis Eğitimi ve Ahlâkı Arıtma Kitabı'* başlıklı bölüme gelir.

Sırf bu başlıktan bile anlaşılabilir ki Gazâlî, nefsi eğitmekle ahlâkı arıtmayı kaynaştırmış, başka bir deyimle, nefsi eğitmeyi ahlâkı arıtmanın yolu saymıştır: Öte yandan güzel ahlâk, Peygamberimizin (selât ve selâm üzerine olsun) sıfatı, sıddıkların en faziletli ameli; gerçek manâda dinin yarısı, takva sahiplerinin tüm gayretlerinin ürünü ve ibadet eğitiminin meyvasıdır. Nitekim Peygamberimiz (selât ve selâm onun üzerine olsun) buyuruyor ki:

إِنْ أَحْبَبَكُمْ إِلَى، وَأَقْرَبَكُمْ مِنِّي مَجْلِسًا يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَحْسَنَكُمْ أَخْلَاقًا

“Benim katımda en sevimliniz, Kıyamet günü bana en yakın olanlarınız en güzel ahlâklılarınızdır.”

İnsanoğlunun helâk olmasına yol açan başlıca sebep mide şehvetidir (yemek içgüdüsüdür). Bu içgüdüğü mutlaka kırmak, yumuşatmak gerekir. Bu içgüdüğü yumuşatmak ve kırabilmek için helâl olmayan tek bir lokma bile yememeli ve yemek yemeyi amaç edinmekten kaçınılmalıdır. Bu konudaki en doğru tutum aşırılıklardan kaçınan orta yol uyarınca ne mide ağırlığı ve ne de açlık duyacak oranda yemek yemektir. Daha açıkçası, hiç bir zaman açlık duygusunun etkisi altında kalmaksızın mideyi unutmak, onun varlığının farkında olmamaktır. Çünkü yemekten maksad hayatı devam ettirip ibadet edecek güce sahip olabilmektir. Oysa mide ağırlığı insanı ibadetten alıkoyduğu gibi açlık duygusu da kalbi felce uğratarak kendini ibadete veremez hale getirir.

Gazâlî bunun arkasından ‘Dilin Zararları’ konusunu incelemeye koyularak şöyle der:

Şüphe yok ki dil Allah’ın büyük nimetlerinden biri ve yaratıcılığının enteresan bir tezahürüdür. Fakat insanlar onun zarar ve belâlarından kaçınmayı ihmal ederler. Hiç şüphesiz, bu alanda en geçerli kurtuluş reçetesi Peygamberimizin (selât ve selâm üzerine olsun) ‘dilini tut’ şeklindeki buyruğuna uymaktır.

Yalan, dedikodu, koğuculuk, istihza ve mizah, bunların hepsi dilin zararlarındandır. Bu konudaki bir arap ata sözü: ‘Kişinin ölümü iki çenesi arasındadır’ der. Dil ile ilgili olarak takınılması gereken ideal tutum, Allah’ın gazabına sebebiyet verecek hiç bir söz söylememektir.

İnsanlar arası münasebetleri bozan âfetlerden biri de ‘öfke, kızgınlık’ tır. Nitekim Ebu Hureyre’nin rivayet etti-

ğine göre adamın biri Peygamberimize 'bana iyi bir amel tavsiye et, hem de kısa olsun' deyince Peygamberimiz adama 'kıзма' diye cevap verdi. Adam aynı soruyu bir daha sorunca Peygamberimiz kendisine yine 'kıзма' diye cevap verdi.

Öfkeyi gidermenin çârelerinden biri ayakta iken oturmak ve oturuyor ken yere uzanmaktır. Diğer bir çaresi abdest almak veya yıkanmaktır. Başka bir çaresi de secdeye kapanmaktır. Nitekim Peygamberimiz (selât ve selâm üzerine olsun) şöyle buyuruyor:

ألا إن الغضب جمرة في قلب ابن آدم، ألا ترون إلى حمرة عينيه وانتفاخ
أوداجه؟ فمن وجل من ذلك شيئاً فليصق خده بالأرض

“Öfke insanoğlunun kalbinde parlayan bir kordur. Kızgın adamın gözlerinin kızarmasını ve boyun damarlarının şişmesini görmüyor musun? Kim öfkelenirse yanağını (alınını) yere koysun.” Peygamberimiz 'yanağını yere koysun' derken secdeye varmaya işaret ediyor.

Dünya sevgisi, tüm günahların başlangıcıdır, insan ihtirasla ve yaltaklanarak dünya peşinde koştukça günün birinde kendisini köle edinerek helâk eder. Buna karşılık mü'min dünyayı köle edinir, ona boyun eğdirir, onu ahiret için binek aracı olarak kullanır. Dünyayı seven kimse cimri olur, çünkü o dünya peşinde yaltaklanır. Nitekim Peygamberimiz (selât ve selâm üzerine olsun) şöyle buyuruyor:

إن الله عز وجل، يقول: إنا أنزلنا المال لإقام الصلاة وإيتاء الزكاة ولو كان
لإبن آدم واد من ذهب، لأحب أن يكون له ثان، ولو كان له الثاني، لأحب أن
يكون له الثالث، ولا يملأ جوف ابن آدم إلا التراب، ويتوب الله على من تاب

“Ulu Allah buyuruyor ki; biz namaz kılıp, zekât versinler diye kullara mal verdik. İnsanoğlunun bir vadi dolusu altını olsa ikincisinin olmasını, iki vadi dolusu altını olsa üçüncüsünü ister. Onun midesini topraktan başka hiç bir şey doldurmaz (doyurmaz). Bununla birlikte Allah tevbe edenlerin tevbesini kabul eder.”

Bu konudaki doğru ölçü Allah'ın şu buyruğudur:

وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ وَمَنْ يُوَقِّ شَحَّ نَفْسِهِ فَأَ وَلَيْكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ

“Kim nefsinin cimriliğinden kendini kurtarırsa, işte kurtuluşa erenler onlardır.”¹⁴

Makam düşkünlüğü, riyakârlık, kibir, böbürlenme ve gurur, bunların tümü, halis niyette Allah'a yönelmek isteyen her mü'minin sıyrılmak zorunda olduğu afetlerden, yani mahvedici huylardandır.

‘İhya’ yı okurken ‘Kurtuluşa Erdirici Davranışlar’ kısmına ulaştığımız zaman incilerin en nadidesine, hidayete erdirici nura ve özün özüne ulaşmış oluruz. Bu kısmın ilk bölümü ‘Tevbe’ başlığını taşır. Sözü yine Gazâlî'ye bırakalım:

“Kusurları örten ve gizli kalmış her şeyi bilen Allah'a başvurarak günahlardan tevbe etmek, saliklerin kovulduğu yolun başlangıcı, basanların sermayesi, müridlerin ilk girişi, Allah'a yönelenlerin tutturdukları doğrultunun anahatarı, O'na yakın olabilenlerin saflaşma ve seçilme girişidir.

Tevbenin gerekliliği, ayet ve hadislerle sabit olduğu gibi basireti açılmış ve Allah tarafından kalbleri iman nuru ile nurlandırılmış olanların basiret nuru ile sabittir. Ulu Allah şöyle buyuruyor:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا تَوْبُوا إِلَى اللَّهِ تَوْبَةً نَّصُوحًا

“Ey mü'minler, bozulmaz bir kararlılıkla tevbe ederek Allah'a yönetiniz.”

Öte yandan günahın hemen arkasından, vakit geçirmeksizin tevbe edilmesi gerektiği şüpheden uzak bir prensiptir. Durum ne olursa olsun, ulu Allah'ın şu buyruğunu hiç bir zaman hatırdan çıkarmamalıdır:

إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ التَّوَّابَ يَنْ وَيُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ

“Hiç şüphesiz Allah, sık sık tevbe edenler ile tertemizleri sever.”¹⁵

Peygamberimiz de şöyle buyuruyor:

لله أفرح بتوبة العبد المؤمن من رجل نزل في أرض دوية مهلكة ومعه

راحلته، عليها طعامه وشرابه، فوضع رأسه فنام نومة، فاستيقظ وقد

ذهبت راحلته فطلبها حتى إذا اشتد عليه الحر والعطش، أو ما شاء الله

قال: أرجع إلى مكاني الذي كنت فيه فأنام حتى أموت، فوضع رأسه على

ساعده ليموت، فاستيقظ فإذا راحلته عنده، عليها زاده وشرابه، فالله

تعالى، أشد فرحاً بتوبة العبد من هذا براحلته

“Bir adam düşünün ki ıssız ve tehlikeli bir çölde konaklamış, yanında binek hayvanı ve binek hayvanının sırtında da yiyecek ve içeceği var. Başını yere koyup birazcık uyuşmuş. Uyanınca binek hayvanının kaybolduğunu görmüş. Onu bir süre aramış, fakat sonunda aşırı sıcaktan dolayı dayanılmaz derecede susayınca içinden bari konakladığım yere varayım da uyuyup öleyim demiş, ölmek niyeti ile ba-

15 Bakara Suresi, 222.

şını döşegine dayayıp uyuyuvermiş. Bir süre sonra uyanınca bir de ne görsün! Binek hayvanı yanbaşımda, yiyecek ve içeceği de hayvanın sırtında duruyor, işte ulu Allah, mü'min bir kulunun tevbesi karşısında, binek hayvanına kavuşan bir adamdan daha çok sevinir.”

İman, yarısı sabır ve öbür yansı şükür olmak üzere iki kısımdan meydana gelir. Sabır konusunda çok sayıda ayet ve hadis vardır. Ulu Allah sabrı övmüş ve çok sayıdaki yüksek derece ile hayrı sabrın sonucu ve ürünü olarak tanıtmıştır. Nitekim ulu Allah şöyle buyuruyor:

قُلْ يَا عِبَادِ الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا رَبَّكُمْ لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا فِي هَذِهِ الدُّنْيَا حَسَنَةٌ

وَأَرْضُ اللَّهِ وَاسِعَةٌ إِنَّمَا يُوَفَّى الصَّابِرُونَ أَجْرَهُمْ بِغَيْرِ حِسَابٍ

“Sabredenlerin ecirleri, hesapsız şekilde, kendilerine verilir.”¹⁶

Peygamberimiz de diyor ki:

الصبر نصف الإيمان

“Sabır imanın yarısıdır.”

Yine Peygamberimiz diyor ki:

الصبر كنز من كنوز الجنة

“Sabır bir cennet hazinesidir.”

Allah'ın insana bağışladığı nimetler sayısızdır. Bu nimetlerin bağışlayıcısına karşı insanın görevi şükürdür. Ayrıca şükürün kendisi nimetlerin artmasına sebep olur. Nitekim ulu Allah şöyle buyuruyor:

¹⁶ Zümer Suresi, 10.

وَإِذْ تَأَذَّنَ رَبُّكُمْ لَئِنْ شَكَرْتُمْ لَأَزِيدَنَّكُمْ وَلَئِنْ كَفَرْتُمْ إِنَّ عَذَابِي لَشَدِيدٌ

“Eğer şükredecek olursanız, verdiğimiz nimetleri arttırırız.”¹⁷

Ümid ve korku, Allah’a yakın olanları yüce makamlara doğru uçuran iki kanat ve Ahiret yolunda karşılaşılabilecek her çetin engeli sırtlarına binerek aşabileceğimiz iki binek hayvanıdır.

Gazâlî, fakirlik ile dünyadan uzak durmayı (zühdü) bir arada ele alır. Dünyadan uzak durmak hak yolu yolcularının şerefli makamlarından biridir ve aynı zamanda ulu Allah’ın şu buyruğunun gerçekleşme yoludur:

إِنَّ اللَّهَ اشْتَرَى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنْفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ بِأَنْ لَهُمُ الْجَنَّةَ يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَيَقْتُلُونَ وَيُقْتَلُونَ وَعَدًا عَلَيْهِ حَقًّا فِي التَّوْرَةِ وَالْإِنْجِيلِ وَالْقُرْآنِ وَمَنْ أَوْفَى بِعَهْدِهِ مِنَ اللَّهِ فَاسْتَبْشِرُوا بِبَيْعِكُمْ الَّذِي بَايَعْتُمْ بِهِ وَذَلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ

“Allah, karşılığında cennet vermek üzere, mü'minlerden canlarını ve mallarını satın almıştır. Bunlar Allah yolunda savaşıp öldürürler veya ölürlər. Bu gerek Tevrat'ta, gerek incil'de ve gerekse Kur'an'da yeralan Allah'ın gerçek bir vaadidir. Allah'dan daha titizlikle vaadini yerine getiren kim olabilir ki? Buna göre girdiğiniz kârlı alış-veriş için size müjdeler olsun! O büyük bir kazançtır.”¹⁸

¹⁷ İbrahim Suresi, 7.

¹⁸ Tevbe Suresi, 111.

Buna göre dünyadan uzak durmak, ilerisi için azıktır. Çünkü o kulun canını ve malını Allah'a satması ve her şeyden sıyrılarak O'nun yoluna koyulmasıdır.

Tevekkül (Allah'a güvenmek) dinin önemli bir mertebesi, mü'min için yüce bir makam, daha doğrusu Allah'a yakın olanların yüksek rütbelerinden biridir. O aynı zamanda Tevhid inancının bir ürünüdür. Çünkü gerçek anlamı ile Allah'ın birliğine inanan kimse O'na tevekkül eder. Nitekim ulu Allah şöyle buyuruyor:

أَلَيْسَ اللَّهُ بِكَافٍ عَبْدَهُ

“Allah kuluna yetmez mi?”

Allah sevgisine gelince o bütün makamların nihaî hedefi ve bütün derecelerin yüce zirvesidir. Özlem, ünsiyet ve hoşnutluk bu zirvenin ürünleri arasındadır. Allah sevgisinden önce gelen tevbe, sabır ve dünyadan uzak durma (zühd) gibi bütün makamlar Allah sevgisine ulaşmayı sağlayan hazırlayıcı ön safhalardır. Allah sevgisi bağlılık aracı ve kulun boynundaki tasma üzerine işlenmiş bir incidir. Nitekim ulu Allah şöyle buyuruyor:

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَتَّخِذُ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَنْدَادًا يُحِبُّونَهُمْ كَحُبِّ اللَّهِ وَالَّذِينَ آمَنُوا

أَشَدُّ حُبًّا لِلَّهِ

“İman edenler Allah'ı en çok sevenlerdir.”

Peygamberimiz de şöyle buyuruyor:

لا يؤمن أحدكم حتى، يكون الله ورسوله أحب إليه مما سواهما

“Allah'ı ve O'nun Resulü'nü bu ikisi dışında kalan her şeyden daha çok sevmedikçe mü'min olamazsınız.”

İman basireti ile gören ve Kur'an nuru ile aydınlanan gönül erbabı hesabına açıkça ortaya çıkmıştır ki ancak ilim ve ibadetle saadete ulaşılabilir. Çünkü alimler dışında tüm insanlar helâk olmuşlar, bunun yanında ilmi ile amel edenler dışında bütün âlimler helâk olmuştur. Ayrıca ihlâs sahibi olanlar dışında kalan tüm amel işleyenler helâk olmuştur. İhlâs sahiplerine gelince onların derecesi çok yücedir.

Niyetsiz amel boş bir yorgunluktur. İhlâssız niyet ise ri-yakârlıktır, münafıklığa örtüdür ve isyanla eş anlamlıdır. Uygulamasız ve sadakatsiz ihlâsa gelince o da boşuboşunadır.

Nitekim ulu Allah, sırf kendi rızasından başka amaçlar taşımakla gölgelenmiş ve şaibelenmiş ibadetler hakkında şöyle buyuruyor:

وَقَدِمْنَا إِلَى مَا عَمِلُوا مِنْ عَمَلٍ فَجَعَلْنَاهُ هَبَاءً مَنْثُورًا

*“Kâfirlerin işlemiş oldukları amelleri, havaya saçılmış, boşuboşuna işlenmiş hareketler sayarız.”*¹⁹

Peygamberimiz aynı konuda şöyle buyuruyor:

إِنَّمَا الْأَعْمَالُ بِالنِّيَّاتِ، وَإِنَّمَا لِكُلِّ امْرِئٍ مَا نَوَى، فَمَنْ كَانَتْ هِجْرَتُهُ إِلَى

اللَّهِ وَرَسُولِهِ: فَهِجْرَتُهُ إِلَى اللَّهِ وَرَسُولِهِ، وَمَنْ كَانَتْ هِجْرَتُهُ لِدُنْيَا يُصِيبُهَا

أَوْ امْرَأَةٍ يَنْكِحُهَا فَهِجْرَتُهُ إِلَى مَا هَاجَرَ إِلَيْهِ

“Ameller niyetlere bağlıdır. Herkes niyet ettiğini elde eder. Buna göre kim Allah'a ve O'nun Resulüne yönelmiş ise o Allah'ın ve O'nun Resulünün peşindedir. Buna karşılık kim dünyaya yönelirse onu elde eder veya kim bir kadına yönelirse onu nikâhlar. Kısaca insan neyin peşinden koşarsa ona yönelmiş olur.”

19 Furkan Suresi, 23.

Kim Allah'ı murakabe eder (sürekli şekilde aklında tutarsa) başarıya ulaşır, kim nefsinı hesaba çekerse kurtulur. Nitekim Peygamberimizin (selât ve selâm üzerine olsun) bildirdiğine göre 'Bir saat düşünmek, bir yıl ibadet etmekten daha hayırlıdır.' Kur'an-ı Kerim de bir çok âyetinde incelemeyi, ibretle bakmayı, gözlemeyi ve düşünmeyi teşvik etmektedir. Açıktır ki düşünmek nurların anahtarı, ilimlerin oltası, marifet ve kavramların avlanma aracıdır. Ulu Allah, Kur'an-ı Kerim'in birçok âyetinde düşünme ve incelemeyi emretmiş ve düşünenleri övmüştür. Nitekim ulu Allah şöyle buyuruyor:

إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ لَآيَاتٍ
لِّأُولِي الْأَلْبَابِ

*“Göklerin ve yeryüzünün yaratılışında, gece ile gündüzün birbirini kovalamasında aklı başında kimseler için büyük ibretler vardır. Bu kimseler ayakta, otururken ve yatarken Allah'ı zikreden ve ‘Rabbimiz, bütün bunları boşuboşuna yaratmış değilsin’ diyerek göklerin ve yeryüzünün yaratılışı hakkında düşünen kimselerdir.”*²⁰

Bildirildiğine göre bu âyet indiği zaman Peygamberimiz gözyaşları içinde şöyle buyurmuştur:

وَيْلٌ لِّمَنْ قَرَأَهَا وَلَمْ يَتَفَكَّرْ فِيهَا

“Bu âyeti okuyup da üzerinde düşünmeyenlere yazıklar olsun.”

Düşünürken ön plana alınması gereken konuların başında ölüm ve ötesi hakkında düşünmek gelir. Çünkü bir hadise göre ‘akıllı kimse kendini düşünüp ölümden son-

20 Al-i İmran Suresi, 190.

rası için amel işleyen kimsedir.' Peygamberimizin bir diğer hadisi de şöyledir:

كفى بالموت واعظاً

“Ölüm insan için yeterli bir öğüttür.”

Gazâlî, *‘İhya’* ya şu satırlarla son verir:

Bildirildiğine göre çok sıcak bir yaz günü, küçük bir çocuk çarşıdaki dükkânlardan birinin önüne çıkmış, avazı çıktığı kadar bağırarak müşteri çağırıyor, mal satmaya çalışıyordu. Kalabalık arasından çıkan bir kadın çocuğu görerek ona doğru koştu, çocuğu göğsüne yapıştırdığı gibi kendisini yere attı, böylece yavruyu yakıcı güneş sıcağından korumak gayesi ile vücudu ile üzerine gölge yapmaya çalışıyordu. Bu arada bir yandan da ‘yavrucuğum, yavrucuğum’ diyerek onu okşuyordu. Herkes işini gücünü bırakmış onları seyrediyor ve bir yandan da ağlıyordu.

Bu sırada Peygamberimiz çıkageldi, kalabalığın yanında durdu, olup bitenler kendisine anlatılınca halkta beliren acıma duygusu hoşuna gitti. Onları müjdelemek üzere kendilerine ‘bu kadının oğluna karşı duyduğu merhamet sizi şaşırttı mı?’ diye sordu. Herkes ‘evet ya Resulellah’, diye cevap verince Peygamberimiz şöyle buyurdu: ‘Ulu Allah size karşı bu ananın oğluna karşı olduğundan daha merhametlidir’. Bu cevabı duyan Müslümanlar eşsiz bir sevinç ve tarifsiz bir neşe içinde oradan ayrıldılar.

Gerek bu hadisler ve gerekse *‘Ümit Kitabı’* bölümünde naklettiklerimiz, bize ulu Allah’ın rahmetinin geniş olduğunu müjdeler. Buna göre ulu Allah’dan bize lâyık olduğumuz şekilde muamele etmemesini, tersine bize şanına yaraştığı üzere minneti, geniş cömertliği ve rahmeti ile başta bulunmasını dileriz.”

İhya'nın Te'siri

'İhyâu'l-Ulûm' İslâm alemini geniş bir şekilde ve derinden derine etkilemiş bir eserdir. Birçok şerhleri ve kısaltmaları meydana getirilmiştir. Birçokları tarafından eleştirildiği gibi bir çokları tarafından da savunulmuştur, İngilizce, Fransızca ve İspanyolca gibi günümüzde konuşulan bir çok batı ve doğu dillerine tercüme edilmiştir.

Dünyanın her tarafındaki kütüphanelerde neredeyse sayısız denecek kadar çok yazma nüshası vardır. Sadece Kahire'de yirmiye yakın baskısı vardır. Bunun yanında Hindistan'da, Türkiye'de ve İran'da da bir çok kereler basılmıştır.

Bu kitab, günümüzde de nur ve ilham kaynağı olmakta devam ediyor ve araştırmacıların amaçlarına göre farklı sonuçlara götüren bir çok araştırmaya konu oluyor. Yine yaşadığımız günlerde Mısır'da sırf 'İhya' okumak üzere haftalık toplantılar düzenlenmekte bu toplantılarda 'İhya'nın ele aldığı konular incelenmekte ve getirdiği hükümler tartışılmaktadır.

İhya ve Alimler

'İhya'yı tenkid edenler, aşağı yukarı, hep birlikte Ebul Ferec b. Cevzi'nin şu görüşlerini paylaşıyorlar:

Gazâlî 'İhya'yı kaleme alırken Fıkıh metodunu bir yana bırakarak Tasavvuf yolunu esas tutmuştur. Bu eseri tenkid edenler, içindeki sarih olmayan hadislerle karşı çıkmışlardır. Sahih olmayan hadisler meselesi bir çok Gazâlî düşmanı tarafından sık sık ileri sürülmüş, bu konuda ileri-geri çok söz söylenmiştir. Fakat Ebul Hayr Zelmevali, bu konuda bakın ne diyor:

“Sahih olmayan hadislere gelince bunlara yer verdi diye Gazâlî’yi suçlamak doğru değildir. Çünkü nasihat vermek ve hayra teşvik etmek için bu yola başvurmamak caizdir.”

İşin iç yüzüne gelince Gazâlî, varmış olduğu herhangi bir hükmü ispat etmek veya bir prensibi delile dayandırmak için sahih olmayan hadislere başvurmuş değildir. Çünkü o, varmış olduğu hükümleri ve ortaya koyduğu prensipleri Kur’ân-ı Kerîm’den aldığı ayetlere dayandırmaktadır. Söz konusu hüküm ve prensipler bu halleri yeteri derecede delille desteklenmiş ve ispat edilmiştir, işte Gazâlî bundan sonra, hadislere, daha sonra da sahabilerin ve tabiîn’in sözlerine yer vermektedir.

Durum böyle olunca bizler Gazâlî tarafından ‘İhya’da yer verilen zayıf hadisleri bir yana bıraktığımızda bile eser- de ortaya sürülen bütün prensipler kurallar, öğütler ve düşündürücü açıklamalar delil ve ispat yönünden zede- lenmemekte, değerini korumaktadır. Bundan da açıkça anlaşıldığı gibi bu itirazın ne şekil ve ne de öz bakımından hiç bir değeri yoktur.

Ayrıca şunu da belirtmek gerekir ki; şeyhi tarafın- dan ‘yanılmaz bir zekâ’ olarak vasıflandırılan Hafız Irakî²¹ ‘İhya’da geçen hadislerin kaynaklarını tespit ve böylece bu

21 Hafız Irakî: Tam adı, Zeynüddin Ebul-Fadl Abdurrahim bin Hüseyin Irakî’dir. Hicrî 725 senesi Cemaziyel evvel ayında Mısır’da doğdu. Babası Irak’lı olduğu için (Irakî) diye anılır. Üç yaşındayken babasını kaybetti. Fakat Allah’ın özel inayetine mazhar olarak seçkin bir yaratılış, harika ve saf bir zihin ve doymak bilmez bir öğrenme arzusu ile dikkat çekmiştir. Yaratılışına uygun ilim ortamına kavuşma yönünden de Allah’ın lütfuna mazhar olan Irakî, bütün İslâmî ilimlerden yeterli derecede pay almakla birlikte, özellikle hadis ilminde uzmanlaşmış, harika kabiliyetini bu sahada onaya koymuştur. Allah vergisi eşsiz bir

konudaki tartışmanın önüne set çekmiştir. Bu zat, *‘İhya’* hakkında şöyle diyor:

“*‘İhya’*, helâl ve haram konusunda yazılmış kitapların en büyüklerinden biridir. Gazâlî bu eserde zahirî hükümleri bir araya getirdiği gibi birçoklarının gözünden kaçan ince sırları da irdelemiştir. O sadece detayları ve tek tek meseleleri açıklamakla, hatta bunları yaparken neredeyse sahile dönüşü imkânsız derecede inceleme denizinin derinliklerine dalmakla yetinmemiş, zahir ve batın ilimlerini en uygun kıvamda kaynaştırmıştır. Üstelik bütün bunları en seçkin sözleri ve en tatlı üslûbu kullanarak başarmıştır. Ayrıca Gazâlî, bu eserde Hz. Ali’nin ‘Bu ümmetin en hayırlısı orta yoldan gidenlerdir, zamanla hem sağa hem sola sapan gruplar onlara katılır’ şeklindeki sözüne uyarak her konuda orta yolu benimsemiştir.”

‘İhya’ için şerh yazanlardan Zebîdî, bu kitap hakkında şöyle diyor:

“Hem nakilci hem nazariyatçı, hem düşünceye önem veren hem de klâsik kaynaklara dayanan toplayıcı karakterli fıkıh kitapları arasında *‘İhya’* gibi bir kitap tanımıyorum.”

Sübkî’nin *‘İhya’* ile ilgili sözleri de şöyledir:

hafızaya sahip olduğu için hocaları tarafından ‘Zamanın Hafızı’ diye adlandırılmıştır.

Bir tek hadis tespit edebilmek için yüzlerce millik uzun yolculukları göze alan klâsik hadis imamlarının geleneğini devam ettiren Irakî, aynı maksatla bir çok yolculuklara çıkmış, bu arada Şam’a ve Mekke’ye de varmıştır. Çoğu hadis ilmine hizmet etmekle geçen ömrünün seksen birinci yaşında ve hicri 806 yılının Şaban ayında gözlerini hayata yummuştur.

Abdülhalim Mahmud

“‘İhya’ Müslümanlarca önem verilmesi ve yaygınlaştırılması gereken bir kitaptır. Böyle yapılırsa onun sayesinde bir çok kimsenin doğru yolu bulması, hidayete ermesi sağlanabilir. Çünkü bu eseri inceleyip hemen etkisi altında kalmayacak kimse çok azdır.”

Şeyh Abdülkadir Aydenus, ‘*Tarif-ul İhya bi Fedaili’l İhya*’ adlı eserinde şunları yazıyor:

“Bilesin ki ‘İhya’nın üstünlükleri sayısızdır, daha doğrusu tüm üstünlükleri üzerinde toplamış bir eserdir. Çünkü üstünlüğünün mahiyetini kavramak, araştırma kapsamına almak mümkün değildir.”

Bu zat, ‘İhya’yı o kadar çok okumuştur ki onu neredeyse ezberleyecekti. Şöyle dediği ileri sürülmüştür:

“‘İhya’yı uzun uzun ilceledim. Her bölümü, her kelimesi üzerinde ayrı ayrı ve tekrar tekrar durup düşünerek onu anlamaya çalıştım. Her gün onda daha önce farketmemiş olduğum yeni bilgiler, yüce sırlar ve düşündürücü kavramlar buldum. Hiç kimse bu kitabın önüne geçebilmiş değildir, ilerisine geçmek bir yana, ona yaklaşabilmiş bile değildir.”

‘İhya’ hakkındaki şu sözler de yine Abdülkadir Aydenus’a aittir:

“*Kardeşlerim Kitab ile sünneti irdelemeli, yani Gazâlî’nin eserlerinde açıklanan şeriatı incelemelisiniz. Özellikle bu eserlerin ‘Ölümü Hatırlamak’, ‘Fakirlik ve Zühd’, ‘Tevbe’ ve ‘Nefis Eğitimi’ başlıklı bölümlerini ayrı bir önemle mütalâa etmelisiniz.*”

Bu zat kardeşini kendisine ‘İhya’ okumakla görevlendirmiş. O da ölünceye kadar tam yirmi beş kere ona baştan sona kadar ‘İhya’yı okumuştur.

Önemli alimlerin ‘İhya’ hakkındaki övgülerini eski Ezher rektörlerinden Şeyh Muhammed Hızır Hüseyn’in sözleri ile noktalayalım. Ayrıca belirtelim ki; şimdi sözlerini okuyacağınız eski Ezher şeyhi, söylediği ve yazdığı her cümle ile sırf Allah rızasını kazanmayı amaç edinmiş bir kimsedir. Bunun böyle olduğu hususunda onu tanıyanların tümü görüş birliği içindedirler:

“Alimlerin ‘İhya’ da tenkid edilebilecek belirli sayıda bazı noktalar buldukları görülüyorsa bilmek gerekir ki bu kitab hata işlemeyen veya yanılmaz gibi bir vasfı olmayan bir beşerin eseridir. Bu kitapta bulunan emsalsiz ilim incilerinin sayısızlığı, bilgi arayıcıları ile fazilet aşıklarının başka hiç bir eserde bulamadıkları hazineyi orada bulmaları, onun ne kadar üstün bir kitap olduğunu ispat etmek için yeterlidir.”

Bu konudaki sözlerimizi şu ayetle noktalayalım:

يُؤْتِي الْحِكْمَةَ مَنْ يَشَاءُ وَمَنْ يُؤْتَ الْحِكْمَةَ فَقَدْ أُوتِيَ خَيْرًا كَثِيرًا وَمَا يَذَّكَّرُ إِلَّا أُولُوا الْأَلْبَابِ

“Allah tarafından kendisine hikmet verilen kimseye çok büyük bir hayır verilmiştir.”²²

Bu bölümde Gazâlî’nin düşünce tarzını belirtmek üzere ‘İhya’ dan seçilmiş bazı yazılara yer verilecektir:

Tasavvuf ve İlim

“Tasavvufçulara göre ilim edinme yolu, nefis mücâhadesini ön plâna almak, kötü sıfatları atmak, diğer her türlü ilişkiyi keserek olanca gayret ile Allah’a yönelmektir. Bu dereceye varılınca Allah kulunun kalbine egemen olur ve

22 Bakara Suresi, 269.

onu ilim nurları ile aydınlatmayı üzerine alır. Kalbin işi-
ni Allah üzerine alınca ona rahmet yağar ve üzerinde nur
parlar, göğüs genişler, kulun önünde melekût âleminin
sırları açılır, ilâhî rahmet lütfü sayesinde kalbin üzerini
örtten perde kalkıverir ve orada ilâhî gerçekler parıldamaya
başlar.

Bu durumda kula düşen tek şey, sâdık bir irade ve tam
bir susuzluk içinde ve olanca gayreti ile kalbi kesin şekilde
acındırmaya hazır olmak ve Allah'ın sunacağı rahmeti dört
gözle bekler halde bulunmaktır.

Bilindiği gibi peygamberler ile veliler önünde sırlar açıl-
mış ve göğüslerine nur akmıştır. Fakat bu öğrenme, in-
celeme ve kitap okumakla değil, dünyadan uzaklaşarak,
onunla ilişkileri keserek, dünya meşguliyetlerini kalb-
den atıp olanca gayretle ulu Allah'a yönelerek olmuştur.
Çünkü kim kendini Allah'a verirse Allah da ona rahmetini
gönderir.”

Yine sûfilere göre bunun yolu, öncelikle dünya ile tüm
ilişkileri kesip onu kalbden iyice atmak, burada aileyi,
malı, çoluk-çocuğu, vatani, ilmi, yetkiyi ve makamı tama-
men gözden çıkarmak ve kalbi her şeyin varlığı ile yoklu-
ğunu eş sayacağı bir safhaya getirmektir.

Bu safhaya gelen kimse daha sonra kendini sadece farz
ve sünnet ibadetlere verip yalnızlık köşesinde nefsi ile baş-
başa kalmak, bu durumda kalbi her şeyden boşanmış ve
zihni derlenip toparlanmış olarak oturmalı; Kur'an oku-
mak, ayetlere mâna vermek ve hadis yazmak gibi meşgale-
ler ile zihnini dağılmamalı; tersine ulu Allah'dan başka hiç
bir şeyi hatırına getirmemeye çalışmalıdır.

Bu mertebeye ulaşan kimse yalnızlık köşesine çekildik-
ten sonra devamlı şekilde huzuru kalb içinde dili ile -Allah

Allah- demeli; bir süre sonra öyle bir duruma gelmeli ki artık dilini oynatmaksızın bu kelimenin dilinin üzerinden âdeta kendiliğinden akıverdiğini görmeli, bu durumu bir müddet devam ettirdikten sonra -Allah Allah- kelimesinin izi dilden silinerek sadece kalbi devamlı şekilde zikretmelidir. Arkasından öyle bir safha gelmeli ki kelimenin kalıbı, harfleri ve şekli kalbden de silinerek orada sırf kelimenin mânası kalmalı ve bu mâna kalbin ayrılmaz bir parçası imiş gibi orada yerleşmeli.

Gerek bu safhaya ulaşmak ve gerekse vesveseleri kovarak bu halin devam etmesini sağlamak kulun elindedir. Fakat Allah'ın rahmetini üzerine çekmek kulun elinde değildir. Kul bu yaptıkları ile Allah'ın rahmet esintisine muhatab hale getirmiş olur. Şimdi ona düşen tek görev, Allah'ın üzerine saçacağı rahmeti beklemektir, tıpkı peygamberlere ve velilere saçtığı gibi.

Bu durumda kulun iradesi sâdık, niyeti temiz ve himmeti kesintisiz olur da nefsinin isteklerinin cazibesine kapılmaz ve dünya ilişkileri iç fısıltılar halinde bile içini meşgul etmezse, işte o zaman, hakikat kıvılcımları kalbinde parlamaya başlar.

Bu parlama ilk önce şimşek gibi gelip geçici olur, kalıcı olmaz. Sonra yeniden tekrarlanır, fakat tekrar parlaması gecikebilir. Yeniden parlayınca bu parlama da hem kalıcı olabilir, hem de geçici olabilir. Kalıcı olduğu takdirde de ya uzun bir süre kalır veya kısa bir süre kalır; ayrıca bu parlama safhaları birbirini izleyebileceği gibi sadece bir defalığına da meydana gelebilir. Bu alanda Allah'ın velilerinin mertebeleri değişiktir. Tıpkı yaratılış ve ahlâklarının birbirinden farklı olması gibi.

Demek ki bu yolda, sana düşen şey kalbi iyice temizlemek, arındırmak ve cilalamak, sonra da hazırlıklı şekilde beklemektir.

Nazariyecilere ve objektif ilim adamlarına gelince, onlar da aslında böyle bir yolun varlığını, mümkün olduğunu ve ender olarak gayeye ulaştırabildiğini inkâr etmezler. Çünkü peygamberlerin ve velilerin çoğunlukla bu hallerden geçtiklerini onlar da kabul ederler. Fakat bu yolu ihtiyatla karşılamışlar, verimli olduğunu belirtmekte istekli olmamışlar, şartlarının bir araya getirilebilmesi ihtimalini uzak görmüşler ve dünya ilişkilerinden bu derece sıyrılmayı imkânsız gibi kabul etmişlerdir.

Öğrenimsiz İlim

Bilesin ki ilham yolu ile ve bilmediği yerden kalbe doğma şeklinde, azıcık da olsa, gizli sırların keşfine mazhar olan kimse bu yolun doğruluğunu anlamış olur. Fakat kendini hiç bilememiş, bu şekilde hiç bir şey kavramamış olanlara yakışan da bu yola inanmalarıdır. Çünkü bu yolda tanıma derecesi gerçekten çok değerlidir. Şerî deliller, tecrübeler ve hikâyeler bu yolun gerçek olduğuna şahiddir.

Şerî delillere gelince meselâ ulu Allah şöyle buyuruyor:

وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا وَإِنَّ اللَّهَ لَمَعَ الْمُحْسِنِينَ

“Bizim uğrumuzda mücâhede edenlere bize ulaştıran yolları gösteririz.”²³

Öğrenimsiz olarak ibadete devam etmek sureti ile her hikmet, keşif ve ilham yolu kazanılan ilmin örneğidir.

Peygamberimiz de şöyle buyuruyor:

23 Ankebut Suresi, 69.

من عمل بما علم ورثه الله علم ما لم يعلم ورفقه فيما يعمل حتى

يستوجب الجنة، ومن لم يعمل بما يعلم ، تاه فيما يعلم ولم يوفق فيما

يعمل حتى يستوجب النار

“Bildiği ile amel eden kimseye ulu Allah bilmediğini öğretir ve amelinde onu muvaffak kılar da cenneti hak eder. Buna karşılık bildiği ile amel etmeyen kimse hem bildiğinde şaşar hem de amelinde muvaffak olmaz ve böylece cehennemini hak etmiş olur.”

Yine ulu Allah şöyle buyuruyor:

فَإِذَا بَلَغَ آجَلُهُنَّ فَأَمْسِكُوهُنَّ مَعْرُوفٍ أَوْ فَارِقُوهُنَّ مَعْرُوفٍ وَأَشْهِدُوا ذَوِي عَدْلٍ مِنْكُمْ وَأَقِيمُوا الشَّهَادَةَ لِلَّهِ ذَلِكَ يُوعَظُ بِهِ مَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ
الْآخِرِ وَمَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجًا وَيَرْزُقْهُ مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُ وَمَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ فَهُوَ حَسْبُهُ إِنَّ اللَّهَ بَالِغُ أَمْرِهِ قَدْ جَعَلَ اللَّهُ لِكُلِّ شَيْءٍ قَدْرًا

“Allah takva sahiplerine şüphelerden çıkış yolu gösterir ve rızkını ummadığı yerden verir.” ²⁴

Yani Allah ona öğrenimsiz olarak ilim ve tecrübesiz olarak sezgi bağışlar.

Ulu Allah başka bir âyette de şöyle buyurur:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِن تَتَّقُوا اللَّهَ يَجْعَلْ لَكُمْ فُرْقَانًا وَيُكَفِّرْ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ

وَيَعْفِرْ لَكُمْ وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ

*“Ey mü'minler, eğer Allah'dan korkarsanız o size ayırdedici bir ölçü bağışlar.”*²⁵

Yani size hak ile batılı birbirinden ayırdettirecek ve böylece şüphelerin içinden sıyrılmayı kolaylaştıracak bir nur bağışlar.

Böyle olduğu içindir ki Peygamberimiz, dua ederken Allah'dan sık sık nur isterdi. Nitekim bir duası şöyledir:

اللَّهُمَّ اعْطِنِي نُورًا، وَزِدْنِي نُورًا، وَجْعَلْ لِي فِي قَلْبِي نُورًا وَفِي قَبْرِي نُورًا،
فِي سَمْعِي نُورًا، وَفِي بَصَرِي نُورًا حَتَّى قَالَ فِي شَعْرِي وَفِي بَشْرِي، وَفِي لَحْمِي
وَدَمِي، وَعِظَامِي

“Allah'ım, bana nur ver, nurumu artır, kalbimi nurlandır, kabrimi nurlandır, kulağımı nurlandır, gözümü nurlandır, hatta saçlarımı, cildimi, kanımı, etimi ve kemiğimi nurlandır.”

Peygamberimize;

أَقَمَنْ شَرَحَ اللَّهُ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ فَهُوَ عَلَى نُورٍ مِنْ رَبِّهِ فَوَيْلٌ لِلْقَاسِيَةِ قُلُوبُهُمْ
مِنْ ذِكْرِ اللَّهِ أُولَئِكَ فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ

*“Allah'ın göğsünü İslam'a açıp da Rabbinden gelen nur üzere olanlar...”*²⁶ mealindeki ayette geçen ‘Göğsü açmak’ ne demektir, diye sordular. Peygamberimiz bu soruya şu cevabı verdi:

هو التوسعة إن النور إذا قذف في القلب اتسع له الصدر وانشرح

“Göğsün genişlemesi demektir. Nur kalbe akıtılınca kalb genişler, açılır.”

25 Enfal Suresi, 29.

26 Zümer Suresi, 22.

Öte yandan Peygamberimiz (selât ve selâm üzerine olsun) Hz. Abbas'a şöyle dua ediyor:

اللهم فقهه في الدين وعلمه التأويل

“Allah'ım, onu dinde fakih kıl (dinin özünü kavramasını nasip eyle) ve kendisine yorum yapmayı öğret.”

Hız. Ali de şöyle diyor: ‘Önümüzde Peygamberimizin sır halinde (açıklamasız olarak) bıraktığı hiç bir nokta yoktur. Yalnız Ulu Allah'ın kendi kitabını anlamak üzere herhangi bir kuluna bağışlamış olduğu kavrayış başka; bu öğrenimle olmaz.’

Ulu Allah'ın:

يُؤْتِي الْحِكْمَةَ مَنْ يَشَاءُ

“O hikmeti dilediğine verir.”

Mealindeki âyetinin açıklaması sırasında ‘buradaki hikmetten maksad, Allah kitabını kavrayabilmektir.’

Nitekim Ulu Allah:

فَفَقَّهُمَهَا سُلَيْمَنَ وَكَوْلًا آتَيْنَا حُكْمًا وَعِلْمًا وَسَخَّرْنَا مَعَ دَاوُدَ الْجِبَالَ

يُسَبِّحُونَ وَالطَّيْرَ وَكُنَّا فَاعِلِينَ

“Biz onu Süleyman'a kavrottık”²⁷ mealindeki buyruğunda Süleyman'da beliren bilgi çeşidini ‘kavrama’ olarak adlandırmıştır.

Ebu Derda (Allah ondan razı olsun) der ki: ‘Mü'min, ince bir perde arkasından Allah'ın nuru ile gören kimse-

27 Enbiya Suresi, 79.

dir. Vallahi, o Allah tarafından onların kalblerine akıtılan ve oradan dillerine indirilen gerçeğin ta kendisidir.’ Ayrıca eski büyüklerden biri ‘Mü’minin zannı kehanettir’ demiştir.

Zaten Peygamberimiz (selât ve selâm üzerine olsun) buyuruyor ki:

اتقوا فراشة المؤمن، فإنه ينظر بنور الله تعالى

“Müminin ferasetinden korkunuz. Çünkü o Allah'ın nuru ile bakar.”

إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّمُتَوَسِّمِينَ

Nitekim ulu Allah'ın: “Görebilen kimseler için bunda bir çok âyetler vardır.”²⁸ ve:

قَدْ بَيَّنَّا الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ

“Kesin bilgi edinmek isteyenlere ayetleri açıkça belirttik.”²⁹ mealindeki ayetleri de bu gerçeğe işaret etmektedir.

Hasan-ı Basri'nin bildirdiğine göre Peygamberimiz (selât ve selâm üzerine olsun) şöyle buyurmuştur:

العلم علما نفع باطن في القلب، فذلك هو العلم النافع

“İlim iki çeşiddir, bir batın ilimdir ve yeri kalbdır. İşte asıl yararlı ilim odur.”

Alimlerden birine ‘Batın ilmi nedir?’ diye sormuşlar, şu cevabı vermiş: ‘O Allah'ın sırlarından bir sırdır, onu sevdiklerinin kalblerine akıtır. Ne melek ve ne de insan onu kavrayamaz.’

28 Hicr Suresi, 75.

29 Bakara Suresi, 138.

Nitekim Peygamberimiz (selât ve selâm üzerine olsun) buyuruyor ki:

إِن مِّنْ أُمَّتٍ مُّحَدِّثِينَ وَمُعَلِّمِينَ وَمُكَلِّمِينَ، وَإِنْ عَمَرَ مِنْهُمْ

“Ümmetimin arasında ilhama muhatap olmuşlar, öğretilmişler ve konuşturulmuşlar vardır. Bunlardan biri Ömer’dir.”

İbn-i Abbas (Allah onlardan razı olsun) da:

وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَسُولٍ إِلَّا نُوحِيَ إِلَيْهِ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا فَاعْبُدُونِ

“Senden önce göndermiş olduğumuz hiçbir peygamber, hiçbir nebi yoktur ki...” şeklinde başlayan ayeti okurken ayetin burasına sıdıklar manasına gelmek üzere ‘hiçbir ilhama muhatap olmuş kimse’ kelimesini ekleyivermiştir.”³⁰

Metinde geçen ‘Mukaddes’ kendisine ilham edilmiş demektir. ‘İlham edilmiş’ demek de dış duyu organları aracılığı ile değil, kaynağı içerden olmak üzere kalbinin derinliklerinde ilim meydana gelmiş kimse demektir. Kur’an, açıkça takvayı ilmin ve keşfin anahtarı olarak vasıflandırmıştır. Bu da işte öğrenimsiz ilimdir.

Ulu Allah şöyle buyuruyor:

إِنَّ فِي اخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَمَا خَلَقَ اللَّهُ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ لَآيَاتٍ

لِقَوْمٍ يَتَّقُونَ

“Gece ile gündüzün birbirini kovalaması ile göklerde ve yeryüzünde bulunan Allah’ın mahlukatında takva sahibi kimseler için bir çok ibretli dersler vardır.”³¹

30 Enbiya Suresi, 24.

31 Âli İmran, 138.

Görüldüğü gibi ulu Allah, ibret alma konusunda takva sahiplerine özellik tanımıştır. Diğer bir ayet-i celile de şöyledir:

هَذَا بَيَانٌ لِلنَّاسِ وَهُدًى وَمَوْعِظَةٌ لِّلْمُتَّقِينَ

*“Bu kitap insanların tümü için açıklama, takva sahipleri için hidayet ve öğüttür.”*³²

Ebu Yezid-i Bestamî ile diğer bazı veliler şöyle diyor: ‘Kitaplardan bazı parçalar ezberleyip de ezberlediklerini unuttunca cahil oluveren kimseler alim değildir. Alim, ezberlemesiz ve araştırmasız olarak dilediği zaman Rabbinden bilgi alabilen kimsedir.’ İşte Rebbânî ilim budur. Ulu Allah:

وَعَلَّمْنَاهُ مِن لَّدُنَّا عِلْمًا

*“Ona kendi tarafımızdan ilim öğrettik”*³³ buyururken bu çeşit ilme işaret etmiştir. Gerçi bilginin her çeşidi Allah tarafındandır, ama ilimler insanların öğretimi aracılığı ile elde edildiği için bunlara ‘Ledünnî ilim’ denmez. ‘Ledünnî ilim’ alışılmış haricî sebeplere dayanmaksızın kalbin derinliklerine doğuveren ilimdir.

Bu konudaki âyet ve hadislerin tümünü burada bir araya getirmeye kalkışsak bunu zor başarırız. Bu konudaki yaşanmış gözlemlere gelince bunların tümünü saymak da çok zordur. Gerek Sahabiler de, gerek Tabiinde ve gerekse onlardan sonra gelen sûfilerde bu çeşit bir çok tecrübeler gözlenmiştir.

Meselâ Hz. Ebu Bekir (Allah ondan razı olsun) ölüm döşegindeyken kızı Hz. Ayşe’ye ‘O ikisi senin kardeşlerin,

32 Yunus Suresi, 6.

33 Kehf Suresi, 65.

kız kardeşlerindir' dedi. O sırada hâmile olan eşi bir süre sonra bir kız çocuğu dünyaya getirdi. Demek ki Hz. Ebu Bekir, eşinin karnındaki çocuğun kız olduğunu biliyordu. Yine bilindiği gibi Hz. Ömer (Allah ondan razı olsun) bir cuma hutbesi sırasında İran'da savaşıyan bir askerî birliğin komutanına 'Ya Sariye, dağa dağa...' diye seslendi. Bu sırada düşmanın dağa doğru hücumu geçtiği keşif yolu ile Hz. Ömer'e malûm olduğu için komutanını ikaz etmişti. Ayrıca, aradaki bunca mesafe uzaklığına rağmen sesinin komutan tarafından duyulabilmesi bir başka büyük keramettir.

Enes b. Malik (Allah ondan razı olsun) anlatıyor: Bir gün Hz. Osman'ın (Allah ondan razı olsun) yanına girmiştim. Yanına giderken yolda karşılaştığım bir kadın hoşuma gitmiş, güzelliğinin etkisi altında kalarak ona hayranlıkla bakmıştım. Yanına girer girmez Hz. Osman içinizden biri zina izi henüz bakışlarında belirli iken yanıma girmiştir. Göz zinasının bakmak olduğunu bilmiyor musunuz? Ya tevbe edersin veya seni cezalandırırım dedi. Bunun üzerine kendisine: 'Peygamberden sonra vahiy var mı?' diye sordum. Bana 'Hayır! Bu vahiy değil, basiret, burhan ve sadık ferasettir' diye cevap verdi.

Ebu Said el-Harraz diyor ki: Bir gün Mescid-i Haram'a (Kâbeye) girdiğimde üstüste iki hırka giyinmiş bir derviş gördüm; içimden, bu ve bunun gibiler başkalarının sırtından geçinen asalaklardır, diye geçirdim. Adam yüksek sesle bana -Allah içinizden geçirdiklerinizi bilir, O'ndan sakınınız- diye cevap verdi. Bunun üzerine hemen içimden tevbe ettim. Tevbe eder etmez adam yine bana dönerek yüksek sesle: 'O, kullarının tevbelerini kabul edendir' dedi. Bir süre sonra adam gözlerimin önünden kayboluverdi, onu bir daha göremedim. Zekerîyya b. Davud anlatıyor: Ebu'l Abbas b. Mesruk, bir gün Ebul Fadl el-Haşimî'nin

ziyaretine gitmişti. Ebu'l Fadl hasta idi, tayfası çok kalabalıktı ve bilinen bir geçim kaynağı da yoktu. Ebu'l Abbas, evden ayrılmak üzere ayağa kalkınca -içinden- acaba bu adam ne yer, ne içer diye geçirdi. Bunun üzerine hasta ev sahibi, ziyaretçisine doğru dönerek yüksek sesle -Ya Ebu'l Abbas, bırak bu çeşit adi endişeleri, çünkü Allah'ın görünmez lütufları vardır- diye bağırmıştır.

Keşif Gerçek mi?

Keşfin gerçek olduğunu gösteren inkâr edilemez iki kesin delil vardır:

1- Birinci delil, sadık rüyanın şaşırtıcı mahiyetidir. Sadık rüya sayesinde gayb açığa çıkmaktadır. Uyurken gaybın açığa çıkması mümkün olunca, aynı şeyin uyanıkken de meydana gelmesi imkânsız sayılamaz. Çünkü uyku ile uyanıklık arasında duyu organlarının çalışmamasından, yani bu organların dış dünyadaki nesnelerle ilgili olmamasından başka bir fark yoktur. Öte yandan öyle uyanık ve fakat dalgın kimseler vardır ki kendi içlerine kapandıkları için çevrelerinde olup biten hiç bir şeyi ne duyar ve ne de görürler.

2- İkinci kesin delil, Kur'an-ı Kerim'in belirttiği gibi Peygamberimizin (selât ve selâm üzerine olsun) gerek gayb âlemi konusunda ve gerekse zamanı henüz gelmemiş gelişmeler konusunda bilgi vermesidir. Böyle bir şey Peygamberimiz için mümkün olduğuna göre başkası için de mümkündür. Çünkü Peygamberimizin özelliği keşif yolu ile gerçeklerin bilgileri ile donatılarak insanları doğru yola getirmekle görevlendirilmiş bir insan olmasıdır. Böyle olunca dünyada kendisine keşif yolu ile gizli gerçekler bildirilmiş olduğu halde insanları doğru yola getirmekle gö-

revlendirilmemiş bir kişi de bulunabilir ve böyle bir kimse-
nin unvanı peygamber değil de veli olabilir.

Peygamberlere inanan ve sadık rüyanın doğru olduğunu kabul eden kimsenin kaçınılmaz olarak onaylaması gerekir ki; kalbin iki kapısı vardır. Biri dış dünyaya açılan duyu organları kapısı, öbürü ise içe doğru açılan melekût âlemi kapısı. Bu ikinci kapı ilham, sezgi ve vahiy kapısıdır. Bu iki kapının varlığına inanılınca ilimleri sadece öğrenmenin ve herkesçe bilinen bilgi edinme yollarının ürünü olarak saymak, nefis mücâhedesini ilme götüren yollardan biri olarak görmemek mümkün değildir. İşte bu durum, kalbin görünen âlemle görünmez âlem arasında gidip geldiği şeklinde ifade ettiğimiz şaşırtıcı gerçeğe işaret eder.

Rüyalarda gerçeklerin yoruma muhtaç semboller biçiminde ortaya çıkması ve meleklerin peygamberler ile verilere çeşitli kılıklarda görünmeleri, yine kalbin şaşırtıcı gerçeklerindendir. Bu şaşırtıcı gerçekler ancak mükâsefe ilmi sayesinde açıklanabilir. Biz bu konuda şimdiye kadar söylediklerimizle yetinelim. Bu kadarı nefis mücâhedesini teşvik etmek ve bu yoldan keşif ilminin belirmesini beklemek için yeterlidir. Keşif ilmine sahip ariflerden biri şöyle diyor:

“Bir gün amellerimi yazmakla görevli meleklerden biri bana görünerek müşahedeye dayalı tevhidten ilham alan gizli zikirlerimin hiç olmazsa bir kısmını kendisine yazdırmamı istedi. Senin hiç bir amelini yazmış değiliz, istiyoruz ki Allah’a yakın olmana sebep olacak bir amelini O’nun katına ulaştıralım Bu meleklere işlediğim farz amelleri yazmadınız mı? diye sordum, kendilerinden evet, yazdık cevabını alınca onlar size yeter dedim.”

Bu da gösteriyor ki kulların amellerini yazan melekler kalbin sırlarını bilemezler, onlar sadece görünen, zahirî amelleri tespit edebilirler.

Nazarî Bilgi ve Keşif İlmi

İnsan kendisi ile Levh-i Mahfuz arasındaki perde ortadan kalkınca oradaki her şeyi görür ve oradan kalbine ilim akmaya başlar. Bu mertebeye ulaşan kimsenin duyu organları yolu ile bilgi edinmeye artık ihtiyacı kalmaz. Bu durum suyun yer altından yeryüzüne fışkırması gibidir. Buna karşılık insan dış âlemdeki nesnelerin idraki ile elde edilen sembollere yönelince bu tutum kendisini Levh-i Mahfuzu inceleyebilmekten alıkoyan bir engel olur. Tıpkı suyun nehir yataklarına akmasının pınarların fışkırmasını engellemesi gibi ve yine tıpkı güneşin gözünü yansıtan bir su birikintisine bakan kimsenin doğrudan doğruya güneşin gözüne bakıyor diye sayılamayacağı gibi.

Buna göre kalbin iki kapısı vardır. Biri melekût âlemine, yani Levh-i Mahfuza ve melekler âlemine açılır. Öbürü mülk ve şahadet âlemine bağımlı beş duyu organına açılır. Öte yandan mülk ve şahadet âlemi de bir dereceye kadar melekût âleminin kopyası ve yansımasıdır.

Kalbin duyu organlarına doğru açılarak bilgi edinmesi, bilmediğin bir olay değildir. Kalbin iç kapısının melekût âlemine açılıp Levh-i Mahfuz'u incelemesine gelince bunun sonucunda kalb rüyaların şaşırtıcı gelişmelerini yorumlayarak kesin bilgi edinebildiği gibi duyu organlarının sağladığı bilgi kaynağına dayanmaksızın rüya yolu ile olmuş ve olacak olan şeylerin bilgisine de sahip olabilir.

Fakat bu kapı sadece, her şeyi bir yana bırakıp kendini sırf Allah'ı zikretmeye verenlerin önünde açılabilir. Nitekim

Peygamberimiz (selât ve selâm üzerine olsun) ‘sırf Allah’a yönelenler yarışı en önde bitirir’ buyurdu. Sahabiler ‘bunlar kimlerdir?’ diye sorunca şöyle buyurdu: Onlar her şeyden kaçıp Allah’ı zikretmeye sığınanlardır. Allah’ı zikretmek yüklerini hafiflettiği için kıyamet gününe yenlik olarak gelirler. Arkasından sözlerine devam ederek şu kutsî hadisi ifade buyurdu:

“Sonra onlara yüzümü dönerim. Yüzümü kendisine doğru döndürdüğüm kimseye ne vermek istediğimi bilecek birinin olacağını mı sanıyorsun? Bunlara vereceğim ilk şey, kalblerine nur akıttırım da ben onlardan nasıl haberdarsam onlar da benden o şekilde haberdar olurlar.”

Bu şekilde Allah’dan haber verebilmenin giriş yeri, kalbin içe doğru açılan kapısıdır. Buna göre velilerin ve peygamberlerin ilmi ile bilginlerin ve düşünürlerin bilgisi arasındaki asıl fark buradadır. Bu temel fark gereğince veliler ile peygamberlerin ilmi, kalbin melekût âlemine açılan iç kapısından geldiği halde hikmet ilmi, mülk âlemine doğru açılan duyu organlarının kapılarından gelir.

Allah’ın Bağışı

Allah’ın bilgisi sonsuzdur, insanoğlu için söz konusu olabilecek en yüce makam, peygamberlik makamıdır. Gerçekler emeksiz ve zahmetsiz olarak en doğru ilâhî keşif yolu ile ve en kısa süre içinde peygamberlere açılmaktadır. Bu saadete kavuşan kul Allah’a yakın olabilmektedir. Fakat bu yakınlık yer ve mesafe kavranılan uyarınca değil, mana, öz ve sıfat kavramları ile ilgili bir yakınlıktır.

Bu alandaki derece merdiveninin basamakları Allah yolcularının konaklama noktalarıdır. Bu konaklama noktaları sayısızdır. Bu yolun yolcuları ulaşmış olduğu konak-

lama noktası ile geride bırakmış olduğu noktalan bile bilir, fakat önündeki konaklama noktalarını bilemez, ancak bu noktalara gayba iman yolu ile inanması söz konusudur. Tıpkı peygamberliğe ve peygambere inandığımız, bunların varlığını kabul ettiğimiz halde peygamberliğin ne olduğunu sadece peygamberin bilmesi gibi. Ayrıca nasıl ki ana karnındaki yavru yeni doğmuş çocuğun, yeni doğan çocuk buluş çağına varmış delikanlının durumunu ve Allah'ın bu delikanlıya ne gibi bilgiler sunmuş olduğunu bilemezse, buna karşılık nasıl ki buluş çağındaki delikanlı da orta yaşlı ve akli başında kimsenin durumunu ve sahip olduğu nazarî bilgilerin mahiyetini bilemiyorsa akli başında olan kimse de Allah'ın bilgi alanında velilere ve peygamberlere ne gibi imtiyazlar, lütuflar ve rahmetler sunacağını bilemez. Nitekim ulu Allah şöyle buyuruyor:

مَا يَفْتَحُ اللَّهُ لِلنَّاسِ مِنْ رَحْمَةٍ فَلَا مُمْسِكَ لَهَا

“Allah'ın insanlara açtığı rahmeti hiç kimse alıkoyamaz.”³⁴

Bu rahmet, Allah'ın cömertliği ve keremi gereği boldur ve herhangi bir kişiye mahsus değildir. Fakat ancak Allah'ın rahmet esintilerine açık duran kalblerde belirebilir. Nitekim Peygamberimiz (selât ve selâm üzerine olsun) şöyle buyuruyor:

إِنْ لَرَبِّكُمْ فِي أَيَّامِ دَهْرِكُمْ نَفَحَاتٍ، أَلَا فَتَعْرَضُوا لَهَا

“Rabbimiz, yaşadığınız dönemin bazı günlerinde rahmet meltemleri estirir. Dikkatli olunuz da bu esintilere açık durunuz.”

İlerde açıklayacağımız üzere, bu rahmet esintilerine açık durmak, kalbi temizleyerek, kötü huylardan meydana gelmiş kirlerden ve lekelerden arındırarak olur. Peygamberimiz de aşağıdaki buyruğu ile bu ilâhî cömertliğe işaret etmektedir:

ينزل الله كل ليلة إلى سماء الدنيا فيقول: هل من داع، فأستجيب له □

“Ulu Allah her gece dünya semasına inerek bir dua eden yok mu ki duasını kabul edeyim?” buyurur.

Şu kutsî hadis de aynı gerçeği ifade eder:

لقد طال شوق الأبرار إلى القائي ، وأنا إلى لقائهم أشد شوقاً

“İyi kullarımın benimle buluşmak için çektikleri özlem uzun sürdü. Oysa ben onlarla buluşmak için kendilerinden daha çok özlem çekiyorum.”

Aşağıdaki kutsî hadis de aynı mahiyettedir.

من تقرب إلى شبراً، تقربت إليه ذراعاً

“Bana bir karış yaklaşırsan ben bir dirsek boyu yaklaşıyorum.”

Bütün bu ayet ve hadisler gösterir ki ilim nurları, nimetlerin sahibi olan Allah'ın 'haşa' cimriliği veya vermekten kaçınması yüzünden bazı kalblerden esirgenmiş veya uzak tutulmuş değildir. Haşa ulu Allah cimrilik ve vermekten kaçınma gibi sıfatlardan her manada uzaktır. Bir kısım kalblerin bu nurlardan uzak kalmalarının tek sebebi, bizzat bu kalblerin başka şeylerle dolu veya lekeli olmalarıdır. Kalbler de kablar gibidir. Nasıl ki su dolu bir kaba hava girmiyorsa Allah'dan başka şeyler ile dolu olan kalblere de Allah'ın celâlinin marifeti giremez. Nitekim Peygamberimiz

(selât ve selâm üzerine olsun) aşağıdaki sözleri ile bu gerçeğe işaret etmiştir:

لولا أن الشياطين يحرمون على قلوب بني آدم لنظروا، إلى ملكوت السماء

“Eğer insanların kalblerinde şeytanlar cirit atmamış olsaydı, göklerin melekût âlemini görebilirlerdi.”

Bu açıklamalar gösteriyor ki insanın özelliği ilim ve düşüncedir (hikmet). En değerli ilim dalı da Allah'ın ilmi, sıfatları ve fiilleri ile ilgili ilim dalıdır, insan bu bilgiler sayesinde kemâle erebilir. Öte yandan insan saadeti, celâl ve kemâl sahibi olan Allah'a yakın olabilmesi, ancak kemâle ermesi ile mümkündür.

Allah Sevgisi

Bilesin ki Allah ve O'nun Resulünü sevmenin farz olduğu konusunda icma-i ümmet, yani tüm ümmetin görüş birliği vardır. Varolmayan bir şeyin farz olması hiç düşünülebilir mi? Öte yandan bu sevgi nasıl olur da itaatle yorumlanabilir ki itaat sevgiye bağlıdır, onun ürünüdür. Böyle olunca önce sevgi varolmalıdır ki arkasından insanın sevdiğine itaat etmesi söz konusu olabilsin.

“Hem o onları hem de onlar onu sever” mealindeki ve yine *“Müminler Allah'ı en çok seven kimselerdir”* şeklindeki ayet-i celileler Allah sevgisinin varlığını yeterince ispat eden delillerdir.³⁵ Bu âyetler Allah'ın sevgisinin varlığını ispat ettiği gibi bu sevginin kuldan kula değişen farklılıklar gösterebileceğini de belirtmektedirler.

Öteyandan Peygamberimiz (salât ve selâm üzerine olsun) bir çok hadisinde Allah sevgisini imanın şartı olarak

35 Maide Suresi, 54; Bakara Suresi, 165.

saymıştır. Nitekim sahabilerden Ebu Rezin-i Ukeyli kendisine imanın ne olduğunu sorunca şöyle buyurmuştur:

أَنْ يَكُونَ اللَّهُ وَرَسُولَهُ، أَحَبَّ إِلَيْكَ مِمَّا سِوَاهُمَا

“İman Allah'ın ve O'nun Resulünün, senin gözünde, bu ikisi dışında kalan her şeyden daha sevgili olmasıdır.”

Bu konudaki başka bir hadis de şöyledir:

لَا يُؤْمِنُ أَحَدُكُمْ حَتَّى يَكُونَ اللَّهُ وَرَسُولَهُ، أَحَبَّ إِلَيْهِ مِمَّا سِوَاهُمَا

“İçinizden biri, Allah'ı ve O'nun Resulünü, bu ikisi dışındaki her şeyden daha çok sevmedikçe mü'min olamaz.”

Peygamberimizin aynı gerçeği ifade eden diğer bir hadisi de şöyledir:

“لَا يُؤْمِنُ الْعَبْدُ حَتَّى أَكُونَ ، أَحَبَّ إِلَيْهِ مِنْ أَهْلِهِ وَمَالِهِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ”

وفي رواية “ومن نفسه“

“Herhangi bir Allah kulu, beni, çocuk-çocuğundan, malından ve tüm insanlardan daha çok sevmedikçe mü'min olamaz.” Diğer bir rivayete göre “... ve kendi nefsinden” ifadesi de hadise dahildir.

Ayrıca ulu Allah da bu konuda şöyle buyuruyor:

قُلْ إِنْ كَانَ آبَاؤُكُمْ وَأَبْنَاؤُكُمْ وَإِخْوَانُكُمْ وَأَزْوَاجُكُمْ وَعَشِيرَتُكُمْ وَأَمْوَالٌ

اِفْتَرَقَتْكُمْ وَهَا تِجَارَةٌ تَخْشَوْنَ كَسَادَهَا وَمَسَاكِينُ تَرْضَوْنَهَا أَحَبَّ إِلَيْكُمْ مِنْ

اللَّهِ وَرَسُولِهِ وَجِهَادٍ فِي سَبِيلِهِ فَتَرَبَّصُوا حَتَّى يَأْتِيَ اللَّهُ بِأَمْرِهِ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ

الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ

“De ki eğer babalarızı, çocuklarınızı, kardeşlerinizi, eşlerinizi, aşıretinizi, kazandığınız malları, kesada uğramasından çekindiğiniz ticareti ve hoşunuza giden evleri, Allah’tan, O’nun Resulünden ve Allah’ın emrinin (belasının) başınıza çöreklenmesini gözleyiniz. Çünkü Allah fasık kavimleri hıdayete erdirmez.”³⁶

Görüldüğü gibi ayet-i celile tehdit ve kınama üslubu taşımaktadır. Başka bir hadiste Peygamberimiz (salât ve selâm üzerine olsun) Allah’ı ve O’nun Resulünü sevmeyi açıkça emrederek şöyle buyuruyor:

احبوا الله لما يغذوكم به من نعمة، وأجوبى لحب الله إياي

“Size bağışlamış olduğu nimetlerden dolayı Allah’ı seviniz. Allah sevdiği için de beni seviniz.”

Bildirildiğine göre sahabilerden biri Peygamberimize: Ya Resulullah, seni seviyorum deyince de O halde yoksulluğa hazır ol. Adam Allah’ı seviyorum deyince de O halde belâlara tahammül etmeye hazır ol buyurmuştur.

Hız. Ömer’in (Allah ondan razı olsun) bildirdiğine göre Peygamberimiz (salât ve selâm üzerine olsun) bir gün Mus’ab b. Umeyr’e dönüp baktı, üzerinde beli üzerinden kuşakla sıkılmış bir koç derisi vardı. Peygamberimiz onun için şöyle buyurdu:

انظروا إلى هذا الرجل الذي نور الله قلبه. لقد رأيته بين أبويه يغذونه

بأطيب الطعام والشراب فدعاه حب الله ورسوله إلى ما ترون

“Allah’ın kalbini nurlandırdığı şu adama bakınız. Ben onu ana-babası yanında en güzel yiyecek ve içecekleri yer

ve içerken g rm   t m. Fakat Allah ve Peygamber sevgisi onu gördüğünüz duruma getirmi  tir.”

Bildirildi ine göre ölüm mele i (Azrail) Hz. İbrahim’in (selâm üzerine olsun) canını almaya geldiği zaman Hz. İbrahim ona: Sen hiç dostunu öldüren bir dost gördün mü? dedi. Bunun  zerine ulu Allah kendisine  u vahyi gönderdi: “*Sen hiç sevgilisi ile buluşmak istemeyen bir    k gördün m ?*” Bu vahyi alır almaz Hz. İbrahim  l m mele ine: Ya Azrail, hemen canımı al! dedi. Bu duyguyu ancak tüm kalbi ile Allah’ı sevenler duyabilir, insan  l m n Allah ile buluşma sebebi olduğunu bilince kalbi bir an önce Allah’a kavuşmak için sabırsızlık içinde olur. Böyle bir kulun Allah’dan başka bir sevgilisi yok ki kalbi ona meyletsin. Nitekim Peygamberimiz (salât ve selâm üzerine olsun)   yle dua ediyor:

اللهم ارزقني حبك ، وحب من أحبك ، وحب ما يقربني إلى حبك، وجعل

حبك أحب من الماء البارد

“Allahım! Bana kendi sevgini, seni sevenlerin sevgisini, beni senin sevgine yakla tıracak olanların sevgisini bana nasip eyle. Senin sevgini soğuk suyun sevgisine bile tercih etmemi müyesser eyle.”

Bir gün bedevinin biri Peygamberimize (salât ve selâm üzerine olsun) gelerek ya Resulullah, kıyamet ne zaman kopacak? diye sorar. Peygamberimiz de bedeviye: O gün için ne gibi bir hazırlık yaptın? diye sorar. Adam Peygamberimize  u cevabı verir: Çok çok namaz kılarak veya bol bol oruç tutarak o gün için hazırlık yapmış değilim, ama ben Allah’ı ve O’nun Resulünü seviyorum. Bunun  zerine Peygamberimiz bedeviye herkes sevdiği ile birlikte

olur buyurur. Hz. Enes (Allah ondan razı olsun) İslâmiyetin kabulünden beri Müslümanları Peygamberimizin bu sözleri kadar sevindiren başka bir olay hatırlamıyorum der.

Hz. Ebu Bekir (Allah ondan razı olsun) şöyle diyor:

Allah sevgisinin özünü tadan kimseyi bu sevgi dünyadan alıkoymaz ve insanların tümüne karşı yabancı kılar.

Hasan-ı Basrî (Allah ondan razı olsun) da bu konuda şunları söylüyor:

Kim Rabbi'ni tanırsa O'nu sever. Kim dünyayı tanırsa ondan soğur, uzak durur. Mü'min dalgınlık hali dışında hiç bir zaman boş şeyler ile oyalanmaz ve düşünceye dalınca üzülür.

Ebu Süleyman-ı Dârânî de şöyle söylüyor:

“Allah'ın öyle kullan vardır ki cennet ve cennetin nimetleri ile kendilerini Allah'dan alıkoymaz. Nerede kaldı ki dünya onları Allah'dan alıkoysun.”

Bildirildiğine göre Hz. İsa (selâm üzerine olsun) bir gün vücudları süzgün ve yüzlerinin rengi solgun üç kişiye rastlar. Kendilerine sizi bu duruma getiren sebep nedir? diye sorar. Adamlar cehennem korkusu diye cevap verince Hz. İsa onlara Allah, korkanları korktukları şeyden emin kılmayı taahhüt etmiştir der. Az sonra daha süzgün ve solgun başka bir üç kişiye rastlar. Onlara da ne sebepten dolayı bu gördüğüm hale geldiniz? diye sorar. Adamlar cennet özleminden dolayı diye cevap verirler. Hz. İsa onlara Allah umduğunuzu size vermeyi taahhüt eder diye karşılık verir. Yoluna devam eden Hz. İsa bir süre sonra ikinci gruptan da daha süzgün ve solgun, yüzlerinde nur parlayan bir başka üç kişi ile karşılaşır. Kendilerine bu gördüğüm hale ne yüzden geldiniz? diye sorar. Adamlar

kendisine Biz Allah'ı seviyoruz diye cevap verince Hz. İsa onlara üç kere üst üste sizler Allah'ın yakınlarısınız (mu-karrebleriniz) diye karşılık verir.

Büyük ariflerden Abdülvahid b. Zeyd der ki: Bir gün çıplak ayakları ile kar üzerinde duran bir adam gördüm. Kendisine üşümüyor musun? diye sordum. Bana tüm varlığını Allah sevgisine adayan kimse üşümeyi hissetmez dedi.

Büyük velilerden Sırrı Sakatî der ki: Kıyamet günü bütün ümmetler peygamberlerin isimleri ile huzura çağırılırlar. 'Ey Musa'nın ümmeti!', 'Ey İsa'nın ümmeti!' 'Ey Muhammed'in ümmeti!' gibi. Allah sevgilileri müstesna. Onlar 'Ey Allah'ın dostları!' Buyurunuz ulu Allah'ın huzuruna diye çağırılırlar. O sırada aşırı sevinçleri yüzünden kalbleri göğüs boşluklarından kopacakmış gibi olur.

Herem b. Hayyan da şöyle diyor: Mü'min Rabb'ini tanıyınca O'nu sever. Sevince sırf O'na yönelir. Sırf O'na yönelmenin tadına varınca ne dünyaya şehvet gözü ile ve ne de ahirete kaygı gözü ile bakar. Bu sevgi kendisini dünyada bezginlik içinde, ahirette ise huzur içinde tutar.

Yahya b. Muaz da der ki: O'nun (Allah'ın) affediciliği tüm günahları kapsamına aldığına göre ya rızası nice-dir? O'nun rızası insanın tüm emellerini kapsamına aldığına göre ya sevgisi nice-dir? Onun sevgisi akılları çıldırttığına göre ya meveddeti nice-dir? Onun meveddeti kendi dışındaki her şeyi unutturduğuna göre ya lütfü nice-dir?

Bir kitapta şöyle yazar; 'Kulum! Senin hakkın için ben seni seviyorum. Benim hakkım için sen de beni sev.'

Yahya b. Muaz şöyle diyor:

“Bir hardal tanesi kadar Allah sevgisi, benim gözümde yetmiş yıllık sevgisiz ibadetten daha değerlidir.”

Yine Yahya b. Muaz Allah’a şöyle sesleniyor:

“Allah’ım! Ben senin kapından ayrılmam, işim-gücüm seni övmektir. Beni küçükken yanına alıp marifetinle büyüdün. Lütfun ile bana imkân vererek halden hale geçişimi sağladın; tevbe, zühd, özlem, rıza ve sevgi gibi ibadetlerin birinden öbürüne geçmemi nasib buyurdun. Emrine bağlı ve buyruğuna tutkun olarak kendi havuzundan bana su içiriyor ve kendi bahçende beni gezdiriyorsun.

Bu gün bıyıklarımın terlediği ve aklımın ermeğe başladığı şu anda büyüdüm diye senden yüz çevirebilirim. Küçüklüğümden beri senin bu muameleneye alıştım. Hiç durmaksızın senin çevrende fısıldadım, senin sevginle öterek sana yakardım. Çünkü ben aşığım. Her aşık sevgilisi-ne tutkundur, sevgilisinden başkasını gözü görmez.”

Allah sevgisi ile bir çok hadis ve menkıbe vardır. Bunların tümünü saymak mümkün değildir. Allah sevgisi konusu açıktır, bellidir. Belirsiz olan gerçek manasının ne olduğudur. Bu yüzden biz şimdi onu ele alalım.

Gazali ve Felsefe

Burada felsefe derken eski Yunanlılar döneminden başlayarak günümüze kadar süren ve günümüzde de devam eden akıl temeli üzerinde ‘Tabiat ötesi’ni açıklama girişimlerini kastediyoruz. Burada söz konusu olan akla dayalı bir tabiat ötesi düşüncesi üretip ortaya koymaktır, öyle ki bu düşüncede akıl bir şeyi kabul eder veya reddeder. Hür olarak ve yine kendisi tarafından ortaya konmuş bulunan o temel akıl prensiplerinden başka hiç bir şeyin etkisi altında kalmayacaktır.

Tabiî ilimler ile matematik aklın meşguliyet alanına girdiğine ve tabiî ilimler ile matematik felsefesinin ayrılmaz bir parçası sayıldığına göre felsefeyi karşısına alırken Gazâlî'nin amacı, bu felsefenin tabiat ötesi bölümüdür.

Hiç şüphe yok ki akıl, tabiî ilimler ile matematik alanında verimli çalışmalar yaparak ortaya sağlam prensipler ve titiz ölçüler koymayı başarmış ve bu yoldan giderek tabiî ilimler ile matematiği yıkılmaz ilkeler üzerine oturtmuştur.

Tabiî ilimler ile matematikte sağlanan bu başarının sebebi şudur: Akıl bu ilim dallarını incelerken uzmanlık alanının sınırları içinde kalmıştır. Aklın uzmanlık alanı maddi ve algılanabilir nesneler veya matematikte olduğu gibi algılanabilir nesnelere ait sembollerdir.

İşte bu alanlardaki başarı bazılarını yanılgıya düşürerek onları aklın her alanda at oynatabileceğini düşüncesine sürüklemiştir. Onlar sandılar ki; akıl, hem tabiî ilimler alanında hem tabiat ötesinde, hem kâinat hakkında hem de kâinat ötesi hakkında, hem madde alanında hem mücerred kavramlar alanında hem görünen âlem hakkında ve hem de gayb âlemi alanında at koşturabilir.

Bu temel yanılgıya kapılan kimseler aklı tabiat ötesi alanına soktular. Bu girişimlerden rasyonalist (akla dayalı) ilahiyat felsefesi doğdu. Sonuç akıl hesabına bu alanda kesin bir başansızlık oldu.

Gayb alemini araştırma konusu yapan bu rasyonalist ilahiyat felsefesi doğru yoldan ayrılmış bir sapmadan başka bir şey değildir. Bu sapma insanlık tarihinde nisbeten yeni bir gelişmedir. Dediğimiz gibi eski Yunanlılar döneminde ortaya çıkmıştır. O dönemde bu akımın öncülüğünü yapan en meşhur kişi Aristo olmuştur.

Bazı araştırmacılara göre rasyonalist felsefenin tarih boyunca ortaya çıkmış en büyük düşünce siması olarak, kabul edilen Aristo, aynı zamanda tabiat ötesi ile ilgili doktrini en yaygın olan düşünce adamıdır. Bu ünlü simanın aklının tabiat ötesi alanında başarısızlığa uğraması, gayb âleminin yanılabilir insan akli tarafından kavranamayacağına da açık bir delili olmuştur.

Aristo felsefesine karşı güçlü ve çok yönlü itirazlar yöneltilmiştir. Bu yüzden kendileri de birer felsefeci olan öğrencileri, akıl prensiplerine dayalı bir tabiat ötesi düşüncesi meydana getirmekten umutlarını kesmişlerdir. Çünkü akıl hocalarına karşı yöneltilen itirazları cevaplandıramıyorlardı. İyice anladılar ki gayb âlemi ile ilgili felsefe doktrininde hocaları bu derece başarısızlığa uğradığına göre kendileri yeni bir ilahiyat doktrini geliştirmeye kalkışsalar haydi haydi başarısızlığa uğrayacaklardı.

Nitekim, Prof. Santiliana, Aristo'ya yöneltilen itirazları saydıktan sonra sözlerine şöyle devam eder:

“İşte bu durum, Aristo'nun ölümünden sonra ilahiyat alanından ümit kesip sadece tabii ilimler ile ahlâk alanında kalmaya sürüklemiştir. M.Ö. üçüncü yüzyılın felsefecileri sadece bu iki alanda uzmanlaşmışlardır. Öyle ki bu dönemin tabiat felsefecileri özellikle Thaumerridesin ve Stauthon'un. izdaşları olarak anılır. Bilindiği gibi bu iki düşünce adamı meşşâilerin elinde bulunan 'İlim Akademisi'nde Aristo'ya karşı çıkmışlardı.

Demek ki Aristo'nun öğrencileri tabiat ötesi alanından ümit kesip ahlâk alanına yönelmişlerdir. En büyük rasyonalistin (akılcının) doktrini sarsılınca ondan daha az yetenekli bir başkası tarafından geliştirilecek başka bir doktrin haydi haydi yıkılverecekti. Fakat rasyonalist doktrinle-

rin ilahiyat alanında birbirini izleyen kesin başarısızlıkları başkalarını sonu her zaman başarısızlık olmuş bu tip girişimlere koyulmaktan alıkoyamamıştır. Bu girişimler gerek doğuda gerekse batıda Gazâlî'nin zamanına kadar devam etmiştir.

Gazâlî, ince eleyici basireti ve ilhama dayalı sevgisi sayesinde felsefenin sapmış olduğu ve ısrarla yürüdüğü bu yolun çıkmaz olduğunu görmüştür. Buna göre adına 'Rasyonalist Felsefe' denen bu manâsız oyuna karşı mutlaka mücadeleye girişmek gerekirdi. Ona göre bu kaçınılmaz mücadele şu gerekçelere dayanıyordu: Rasyonalist ilahiyat felsefesi boşuboşuna zaman harcamaktır; insanlığı şüpheye düşürür; imanını sarsar; temel prensipleri sarsmaktan, ayrılık ve anlaşmazlık meydana getirmekten başka hiç bir sonuç doğurmaz.

Bütün bunlara rağmen eski Yunan dönemi böyle bir yola baş vururken bir oranda mazur görülebilirdi. Çünkü onların önünde yollarını aydınlatacak, tutturacakları istikâmeti belirtecek yanılmaz bir vahiy kaynağı yoktu. Fakat Müslümanlar için böyle bir mazeret söz konusu değildir. Çünkü önlerinde Kur'an'da ifadesini bulmuş bir semavî vahiy kaynağı vardır. Bizzat ulu Allah Kur'an hakkında şöyle buyuruyor:

الرُّكِتَابُ أَحْكَمَتْ آيَاتُهُ ثُمَّ فُصِّلَتْ مِنْ لَدُنْكَ حَكِيمٌ خَبِيرٌ

“Bu kitap, hakim ve herşeyden haberdar olan Allah tarafından ayetleri önce muhkem kılındıktan sonra (ihtiyaca göre) tafsilâtlandırılmış bir kitaptır.”³⁷

Yine ulu Allah başka bir ayette şöyle buyurur:

لَا يَأْتِيهِ الْبَاطِلُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَلَا مِنْ خَلْفِهِ تَنْزِيلٌ مِنْ حَكِيمٍ حَمِيدٍ

*“Ne önünden ve ne de arkasından Kur'an'a batıl yaklaşamaz; O hakim ve hamid olan Allah tarafından indirilmiştir.”*³⁸

Öte yandan Kur'an-ı Kerim'i korumayı bizzat ulu Allah üzerine almıştır. O şöyle buyuruyor:

إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ

*“Hiç şüphesiz bu Zikri (Kur'ân-ı) biz indirdik ve onu koruyacak olan yine biziz.”*³⁹

O halde, Gazâlî'ye göre, akla dayalı bir tabiat ötesi düşüncesi ortaya koymaya kalkışmak, Müslümanlar için gerekçesiz bir girişimdir. Buna rağmen Müslümanlar eski Yunanlıları taklit ederek akılcılık yolunu tutturmuşlar, atlarını dolu dizgin o tarafa sürmüşler ve sonunda çeşitli mezheplere ayrılmışlar, birbirinden farklı yollara koyulmuşlardır.

Böyle olunca az önce söylediklerimize rağmen felsefe, serab gibi çoklarını yanıltıp kendine çekebilen bir parıltı, hatta gözleri kamaştıran bir meşale haline gelmiştir. Buna göre ciddi şekilde kolları sıvayarak bu sahte değeri yıkmak ve bu büyüğü bozmak gerekir ki insanlar yeniden Allah'ın ipine sarılsın, ayrılıklardan kurtulup yeni baştan birliğe kavuşsun.

Bu gerekçe ile yola çıkan Gazâlî, felsefenin dayanağı olan akla var gücü ile yüklendi, güçlü bir hamle ile üzerine saldırdı ve değerli eseri ‘*Tehafüt'ül-Felâsife*’ kaleme aldı-

38 Fussilet Suresi, 42.

39 Hicr Suresi, 9.

ğ1 günden son nefesini verinceye kadar bu tutumunu hiç değıştirmedir. Gazâlî'nin '*Tehafüt'ül-Felâsife*' adlı eseri, bu yolda kelimenin tam mânâsı ile başarılı, cesur ve orijinal bir girişim olmuştur. Felsefeye yüklenirken Gazâlî'nin birinci derecedeki amacı felsefecilerin görüşlerini yıkmak değildi. Çünkü bu görüşlerin bir kısmı doğru ve dine uygundu. Onun asıl gayesi bu görüşlerin dayanağı olan akılcı metodu (rasyonalizmi) yıkmaktı.

Meselâ 'ruhun ölümsüzlüğü' fikri, Gazâlî ile felsefecilerin ortak olduğı bir görüştü. Buna rağmen, diğerkonularda felsefecilere karşı çıkmış olan Gazâlî, ısrarla aynı tutumu sürdürerek felsefecilerin ruhun ölümsüzlüğünü ispat etmeye dönük gerekçelerine saldırmış, bu konudaki delillerini çürütmüş ve bu konudaki akla dayalı açıklamaları sert bir darbe altında parçalayarak tozlarını dumana katmıştır. Söylediğimiz gibi bütün bunları yaparken aslında kendisi de ruhun ölümsüzlüğüne inanıyordu.

Bizzat kendi ifadesi ile bu kitapta: 'Felsefecilerin doktrinlerini gölgelemek ve yanlışlıklarını ortaya koyarak delillerini gözden geçirmek' istiyordu. Yine kendi ifadesi ile 'ana hedefi, nasıl yanlışlıklarını teker teker ortaya koyarak felsefecilere karşı beslenen asılsız güveni sarsmak, metodlarının çelişkiden uzak olduğı hakkındaki yanlış kanaati silmekti.' Şimdi kendi satırlarını okuyalım:

"Felsefecilere karşı çıkarken onların görüşlerini ispat etmek isteyen bir tartışmacı gibi değil, onları reddeden bir hakikat arayıcısı olarak karşılarına dikiliyorum. Bu yüzden onların görüşlerini reddederken çeşitli mezhepler adına hareket ederim. Kimi zaman Mutezile mezhebinin, kimi zaman Kerramiye mezhebinin ve kimi zaman da Vakıfiye

mezhebinin tarafını tutarak onları sustururum; onların karşısına belirli bir mezhebi tutarak çıkmıyorum.”

Meşhur bir müsteşrik de ‘*Tehafüt’ül-Felâsife*’ hakkında şöyle diyor:

“Gazâlî bu eserine ‘*Tehafüt’ül-Felâsife*’ adını verirken bizim şunları düşünmemizi istemiştir. İnsan akli gerçeği arar, ona ulaşmak ister. Tıpkı kelebeklerin ışığı (aydınlığı) araması gibi. Kelebek ateş ışınlarını görünce bunları gerçek sanır, yani güneş aydınlığı sanarak aldanır ve hemen kendini bu ışınlara doğru atar, onların üzerine çulllanır, işte insan akli da yanıltıcı mantık kıyasları ile aldanarak tıpkı bu zavallı kelebekler gibi helâk olur.”

Daha açıkçası Gazâlî demek istiyor ki; felsefeciler sağlam prensiplere dayanmaksızın bazı görüşlere balıklama dalarak aldanmışlar, bu görüşlerin üzerine şuursuzca çullanarak kendilerini ebedî şekilde mahvetmişlerdir.”

Şunu da belirtmek gerekir ki Gazâlî, ‘*Tehafüt’ül-Felâsife*’ adlı eserinde felsefecilerin akla dayanarak öne sürdükleri tüm görüşleri, gene akla dayanarak yenmiştir. Felsefecilerin akılcılığı onun sağlam mantığı karşısında dayanamamıştır. Belirtilmesi, gerçekten bir vicdan borcudur ki akılcılık açısından, Gazâlî’nin delilleri, rasyonalist felsefecilerin delillerinden hiç bir zaman daha az güçlü ve daha az köklü değildir.

Hiç şüphesiz Gazâlî’nin hücumu öncelikle ve doğru-
dan doğruya aklın kendisine karşı idi. Gazâlî ile felsefeciler arasındaki temel tartışma konusu, akıl yolu ile Tabiat ötesi âlemin kesin bilgisine ulaşıp ulaşılamayacağı idi. Felsefeciler ‘ulaşılır’ derken Gazâlî ‘ulaşılmaz’ diyordu. ‘Ulaşılamaz’ derken bir yandan felsefenin bu alandaki ardarda gelen başarısızlıklarını sayarken bir yandan da akli

ürünü olan her düşünce sisteminin gene aklın kendisi tarafından yıkılışını delil gösteriyordu.

Buna göre Gazâlî ile felsefe arasındaki çatışma detaylarla ilgili bir uyuşmazlık değil, köklü bir bağdaşmazlıktır. Böyle olduğu içindir ki felsefecilerin tüm veya bir kısım görüşlerini düzeltmek, şu veya bu felsefe görüşünü reddetti diye Gazâlî'yi haksız çıkarmak, falan veya filân felsefe görüşünü Gazâlî'ye karşı savunmak, bu yoldaki tüm girişimler, Gazâlî'nin ortaya koymuş olduğu problemi çözümlemeye yaramaz. Bu tip girişimler, tartışmanın ve uyuşmazlığın özünü bilmeyen veya bilmezlikten gelen kimselerin teşebbüsleridir. Nitekim bu kavgada felsefe tarafının en büyük savunucusu olan İbn Rüşdün '*Tehafut-üt Tehafüt*' adlı cevabî eserinde felsefecilerin görüşlerinin doğru olduğunu ileri sürmesi, bu uyuşmazlığa son verebilecek bir özellik taşımamaktadır. Sözün kısası, asıl tartışma noktası, görüşlerin temeli olan alt yapı ile ilgilidir, yoksa görüşlerin kendileri değildir.

Gazâlî'nin bu konudaki görüşü günümüzde de kolayca anlaşılabilir, sade ve güçlüdür. Buna göre, 'ey akılcılar (rasyonalistler) başarısızlığa uğradınız.' Kesintisiz başarısızlığınızın delili de temel alt yapınız ve ana prensibiniz etrafında beliren bu anlaşmazlıktır.

Gazâlî'nin bu konudaki görüşünün ne derece etkili ve verimli olduğunu takdir edebilmek için yapılabilecek en yararlı hareket, satırlarımızı Dr. Muhammed İkbal'in bu konudaki sözlerini naklederek noktalamaktır. Dr. İkbal'in derin görüşlülük ve tutarlılık örneği olan bu sözleri onun '*Tecdid-üd Tefekkür-id Diniyi fil-İslâm*' adlı eserinden almıştır. O şöyle diyor:

“Şurası inkâr edilmez bir gerçektir ki Gazâlî'nin çağrısı, neredeyse yeni bir dönemin başlangıcını müjdeleyen bir çağrıdır. Bu çağrı onüçüncü yüzyılda Kant'ın Almanya'daki çağrısına benzer.

Almanya'da akılcılık ilk önceleri dinin müttefiki (yandaş) olarak ortaya çıkmıştı. Fakat çok geçmeden anlaşıldı ki dinin inanç unsuru maddi delillerle ispat edilemez. Bu durumda tek bir yol kalıyordu ki o da dini inancın mukaddes metinlerin sayfalarından silinmesiydi.

Dini inanç zayıfladıkça ahlâk felsefesinde faydacı ekol ağırlık kazandı. Bunun sonucu olarak akılcılığın getirdiği inkarcılık (Allah'ı tanımama) akımı egemenlik kurdu.

İşte Kant ortaya çıkıp da '*Saf Aklın Tenkidî*' adlı kitabında insan aklının yetersizliğini ortaya koyduğu zaman Almanya'daki durum böyle idi. Kant bu eserinde akılcılık akımının daha önce geliştirmiş olduğu düşünce sistemini temelinden yıktı. Bu yüzden haklı olarak denebilir ki Kant, ulu Allah'ın Almanya'ya bağışlamış olduğu en büyük nimetlerden biridir.

Bazı aşırılıklarına rağmen Gazâlî'nin felsefe etrafında oluşturmuş olduğu şüphe, İslâm dünyasında Kant'ın Almanya'da yol açtığı sonucu doğurmuştur. Çünkü Gazâlî'nin uyandırdığı şüphe tüm kofluğuna rağmen o günlerde burnundan kıl aldırmayan ve hiç kimsenin satışmaya cesaret edemediği akılcılık egemenliğine son vermiştir. Bu akım, Kant öncesi Almanya'da rasyonalizmin tutturmuş olduğu yolun tepkisini tutturmuştu.

Yalnız, belirtmek gerekir ki Gazâlî ile Kant arasında önemli bir fark vardır. Kant geliştirmiş olduğu düşünce sisteminin ilkeleri uyarınca Allah'ı tanımanın mümkün olduğunu ispat edememişti. Gazâlî'ye gelince o, akılcılığın

kritik düşünce metodundan ümit kesince yüzünü tasavvufun nefisle mücadele metoduna doğru çevirerek orada din hesabına bağımsız bir yer bulmuş ve bu yoldan gidecek dine müspet ilimden ve metafizikten bağımsız, gerçek bir varlık kazandırmayı başarmıştır.”

İmam Gazâlî'nin çağdaşlarından aynı zamanda kendisi ile tanışıp görüşme fırsatı bulan Nişabur hatibi Abdülğafır b. İsmail Farisî (ölümü hicrî 529) oldukça tafsilâtlı bir şekilde Gazâlî'nin hayatını kaleme almıştır. Şimdi bu yazıyı okuyalım:

“Tam adı Muhammed b. Muhammed b. Muhammed Ebu Hamid Gazâlî'dir. O, İslâm'ın ve Müslümanların hücceti (güçlü savunucusu ve apaçık delili), din imamlarının imamıdır. Dil, üslub, mantık, hafıza, zekâ ve yetenek bakımından gözler onun bir benzerini görmemiştir.

Çocukluk yıllarında Tus'da İmam Ahmed Razkani'den biraz fıkıh okudu. Sonra İmam-ul Haremeyn'den ders almak üzere Tus'lu hemşerilerinden meydana gelen bir delikanlı grup arasında Nişabur'a geldi. Üstün gayreti sayesinde kısa sürede buradan mezun oldu; arkadaşları arasında üstünlüğünü kabul ettiren Gazâlî, aynı zamanda Kur'an-ı ezberleyerek hafız oldu.

İmam-ul Haremeyn'in döneminde zamanın en maharetli münazaracısı olup her alanda akranlarını geride bıraktı. Diğer öğrenciler, bilmediklerini ondan öğreniyordu, o da onlara ders veriyor, takıldıkları meseleleri açıklıyordu, bu arada kendi kendine de çok çalışıyordu.

Bu yoğun gayretlerin sonucu olarak henüz genç yaşta-yken kitab yazmaya başlamıştı. Hatta İmam-ul Haremeyn ilimdeki tüm üstünlüğüne, ibaredeki maharetine, düşünme ve konuşma alanlarındaki ustalığına rağmen yetenek

ve ibare çözümündeki üstünlüğü yüzünden Gazâlî'yi çekemediği için aslında ondan pek hoşlanmıyordu. Bu yüzden kendisine icazetli ve hocasına bağlı olduğu halde kitab yazmaya girişmesini pek hoş karşılamamıştı. Bu tutum insan tabiatının herkesçe bilinen özelliklerindendir. İmam-ul Haremeyn, içinde böyle duygular taşımakla birlikte görüş-nüşte Gazâlî ile iftihar ediyor, ona güven besliyordu, imamın ölümüne kadar bu durum hep böyle devam etmiştir.

Gazâlî, İmam-ul Haremeyn'in ölümünden sonra Nişabur'dan ayrılarak Asker'e gitti. Orada vezir Nizamülmülk tarafından ilgi gördü. Gazâlî'nin ilimdeki üstünlüğü, yaygın şöhreti, tartışmadaki ustalığı ve etkili üslubu Nizamülmülk'e kendisini saydıran gerekçeler olmuştur. Nizamülmülk'ün konağı, ilim adamlarının merkezi, imamların ve edebiyatçıların başvurma yeri idi. Burada bir dizi şanslı tesadüfle karşılaşan Gazâlî, bir çok önemli imamla karşı karşıya gelmiş, çetin rakiplerle boy ölçüşmüş, meşhurla tartışıp büyüklerle karşılıklı tenkidlere girişmiştir. Bu sayede şöhreti her tarafa yayıldı, geniş bir dost çevresi edildi. Bunun sonucu olarak Bağdat'taki Nizamiye medresesinde ders okutması konusunda resmî buyruk çıktı. Resmî buyruğa uyarak hemen Bağdat'a gitti. Orada ders verme ve tartışma alanındaki mahareti ile herkesi şaşırttı, o güne kadar onun gibisi görülmemişti. Böylece Horasan'dan sonra Irak'ın da imamı olmuştu.

Sonra zaten iyice yatkın olduğu usûl ilmini araştırmaya girişti, bu alanda bir kaç tane eser yazdı. Şafiî fikhını yeniledi, bu dalda da eserler verdi. Daha sonra kelâm ilmine daldı, bu konuda da orijinal eserler yazdı. Bu sırada Bağdat'taki nüfuzu ve itibarı yükseldi, öyle ki devlet adamlarının, emirlerin ve halifelik merkezindeki ileri gelenlerin nüfuzunu sarsacak duruma geldi.

Bütün bunlar olurken başka bir yandan da değişmeye başladı. Çeşitli ilim dallarındaki titiz araştırmaları ve çok sayıda kitab okuması sonucunda kendisinde beliren bir değişiklik zühd ve takva yoluna koyuldu. Kendini takvaya ve ahiret azığı hazırlamaya vermek üzere nüfuzundan ve kazandığı derecelerden sıyrılmaya başladı. Bağdat'tan ayrılarak hac gayesi ile Beytullah'a yöneldi. Sonra Şam'a döndü. Buralarda geçirdiği on yıla yakın zamanını ziyaret edilecek yerleri gezip görmeye ayırdı. Bu arada daha önce benzerleri görülmemiş eserler yazmaya koyuldu. Meselâ *'İhyâ-u Ulûm'id-Din'* gibi. Yazdıkları arasında daha küçük hacimlileri de vardı. *'El-Erbâin'* ve benzeri olan risaleler gibi. Bunları inceleyenler, onun bütün ilim dallarındaki üstünlüğünü görebilirler.

Bir yandan nefis mücâhedesine, ahlâkını geliştirmeye, davranışlarını ve yaşama tarzını kusurlardan arındırmağa devam etti. Böylece burun büyüklüğü, baş olma ve mevki elde etme hırsı ve kötü huylara tutkunluk gitmiş, bunların yerine nefis olgunluğu, ahlâk keremi, merasim ve protokollerden uzak kalma arzusu gelmişti. Salihlerin kılığına girmiş, içindeki ihtirasları söküp atmış; zamanın çoğunu halka yol göstermeye, onları kendilerini ilgilendiren ahiret görevlerine çağırmaya, dünyayı ve Allah yolu yolcularının onunla meşgul olmasını horlamaya, ahiret yolculuğu için hazırlık yapmaya; müşahede nuru taşıdığına ihtimal verdiği, bu yolda kendisine yardım edeceğini umduğu, böyle bir halin kokusunu veya âlâmetini taşıyan herkesin önünde diz çöktü. Sonunda bu yola uygun bir yatkinlik ve yumuşama hali kazandı.

Daha sonra tekrar memleketine döndü, evine kapanarak kendini düşünceye verdi. Titiz bir zaman ayırımı yaparak bir yandan da kedisine başvuran, yanına gelen

herkesin takva hazinesi kaynağı oldu. Bu süre içinde yeni eserler verdiği gibi daha önce yazmış olduğu kitaplar her tarafa yayıldı. Böylece birbirinin benzeri halinde günlerini geçirir ve yaşama tarzına karşı hiç kimseden itiraz sesi yükselmezken günün birinde Fahrulmülk vezirlik görevine getirildi. Horasan onun nüfuz ve iktidarı sayesinde gelişip güzelleşti.

Fahrulmülk Gazâlî'yi duymuştu, onun mevkiini, derecesini, fazilet ve davranışlarındaki kemâlini, inanç ve yaşama tarzı bakımından zirvede olduğunu iyi biliyor ve ona büsbütün bir saygı besliyordu. Bir kaç sefer Gazâlî'yi ziyaret edip konuşmalarını dinledikten sonra kendisinden, enerjisinin ve ilminin verimsiz kalmamasını, başkasının kendisinden yararlanıp aydınlanmasını istedi. Bu konuda çok ısrar etti, teklifini üst üste yenileyerek Gazâlî'nin evinden ayrılıp Nişabur'a varmasını ve oradaki Nizamiye üniversitesinde ders okutmasını rica etti.

Gazâlî, Fahrulmülk'ün bu isteğini yerine getirmek için başka çare bulamadı. Bu arada çok az sayıdaki yakın dostlarını aydınlatıp yanına gelenlerle sohbet etmek şeklindeki programını ısrarla uygulamayı, mevki peşine düşmek, arkadaşları ile tartışmak ve inatçılar ile boy ölçüşmek gibi daha önce terkettiği eski alışkanlıklarına bir daha dönmemeyi kafasına koydu. Niceleri ona sataştı, kendisine dil uzattı, yaptıkları ve yapmadıkları hakkında ileri-geri konuştu, kendisini çekiştirdi ve şahsına çamur attı. Fakat o, böylelerine hiç aldırış etmedi, şom ağızlılara cevap bile vermedi, kıskançların gammazlıkları karşısında hiç istifini bozmadı.

Daha önceleri birkaç kere kendisini ziyaret etmiştim. O zamanlar kendisinde gördüğüm huysuzluğu, insanları kır-

masını, herkese tepeden bakışını, çevresindekileri hor görmesini, yeteneğine, konuşmaktaki ustalığına, hafızasına ve ibadetine güvenerek kendisini üstün görmesini, mevki ve şöhret düşkünlüğünü söz konusu etmezdim. Oysa şimdi o günlerinin tam tersi olmuş, o ayıpların tümünden arınmıştı. Daha önceleri onun yapmacıktık kılığını iyice benimsediğini, koyulduğu yoldan memnun olduğunu sanmıştım. Fakat bu defa kendisini yakından inceleyince eski kanaatimde yarıldığımı ve adamın belirli bir delikanlılık döneminden sonra ayılıp kendine geldiğini kesinlikle anladım.

Bir kaç gece boyunca bize, geçirmiş olduğu değişiklikleri anlattı, önceleri çeşitli ilim dallarında uzman olmuşken, tartışmalarda karşısına çıkan herkesi yenerken, çeşitli ilimleri öğrenmede, araştırma ve incelemeler yapmada Allah vergisi özel bir yeteneğe sahip olmasından dolayı çok az kimsenin haberdar olduğu ilim dallarına gömülmüş olmaktan dolayı ibadete, akıbeti hakkında düşünmeye ve ahirette kendisine yarayacak konulara ayıracak vakit bulamazken tasavvuf yoluna koyulmasını ve bu yolun etkisi altına girişini açık açık anlattı, ilk önce Faremidî'nin sohbetlerine katılmış, ondan tarikat ile ilgili ilk bilgileri almıştı. Faremidî'nin tavsiyesine uyarak ibadet görevlerini titizlikle yerine getirmiş, nafilelere önem vermiş, çeşitli zikirlerle devam etmiş ve kendisini kurtarabilmek için büyük bir gayret göstermişti. Böylece karşısındaki engelleri aşmış, önüne çıkan sıkıntılara katlanmış ve hedefine doğru ilerleyebilmişti.

Sonra bize çeşitli ilim dallarını incelediğini, birçok branşta uzmanlaştığını, kesintisiz bir ilgi ve gayretle bir çok ilim eseri üzerine kafa yorup bunları anlamayı başardığını, böylece söz konusu ilimlerin kapılarının önünde açıldığını, buna rağmen uzun bir süre olayların, delilleri denkleştirmenin

ve meselelerin dış yüzlerini aşırp derinliklerine inemediğini anlattı. Daha sonra önüne bir korku ve çekingenlik kapısı açıldığını belirtti. Bu korku, kendisini her şeyden alıkoymuş, kendisi dışındaki her şeyden soğumasına yolaçmıştı. Fakat bir süre sonra bu korku etkisini yitiriverdi. Böylece kendisini tamamen nefis terbiyesine verdi. O zaman gerçekler önünde açıklığa kavuştu ve bu halin sonucu olarak ahlâk, tabiat, uygulama ve davranış bakımından kendisinden beklediğimiz gibi oldu. Bu hal kendisine ulu Allah'ın bağışladığı saadetin ürünü olmuştur.

Daha sonra kendisine nasıl olup da evinden ayrılarak uhdesine sunulan Nişabur'daki göreve dönmeye razı olduğunu sorduk. Mazeret beyan ederek bize şunları söyledi:

'Hakk'a davet etmekten ve talebelere yararlı olmaktan geri durmayı din anlayışımla bağdaştıramadım. Hakk'ı açıklamak, hakkı dile getirmek ve hakka çağırarak, kaçınılmaz görevimdi.'

Gazâlî bu sözlerinde samimî idi. Zaten bir süre sonra, başkaları tarafından terkedilmeden önce bu görevden ayrılarak evine döndü. Evinin yakınlarında talebelere ders vermek için bir medrese ile sufiler için bir tekke edildi. Zamanını Kur'an-ı Kerim okumak, gönül ehli ile sohbet etmek ve talebelere ders vermek arasında bölüştürdü. Öyle ki bir an bile, ne kendisi boş kalıyor ve ne de yanındakiler faydalanmaktan yoksun kalıyordu.

Bir süre sonra kendisine nazar değdi, talih kendisini çağdaşlarından kısılandı. Rakiplerinin sayısı komplolarına, padişahlar katında aleyhinde girişilen gammazlıklara katlandıktan sonra yakın bir komşusunun evine taşındı. Söz konusu komploların tümünden Allah kendisini koru-

arak hem zalim ellerin darbelerinden uzak kalmış hem de dinî hayatını herhangi bir lekeden uzak tutabilmişti.

En son meşgalesi hadis ilmine yönelmek, hadis âlimleri ile sohbet etmek ve İslâmın iki önemli kaynağı olan Sahihayn'ı, yani Buhari ile Müslim'i incelemek olmuştur. Eğer yaşasaydı, hiç şüphesiz, çok kısa bir zamana sığdıracağı hadis araştırmaları ile bu alanda da herkesi geride bırakacaktı. Zaten daha önce de hadis ezberlemiş, ayrıca ömrünün son günlerini hadis ezberlemekle geçirmişti. Fakat bir hadis ravisi değildi. Gerek 'usul ve furu' alanında ve gerekse başka konulardaki adını ebedileştiren ve okuyanlara, 'böylesini hiç kimse geride bırakmadı' dedirten eserlerinin değeri tartışma götürmez. Hicrî 505 yılı Cemaziyelahir ayının ondördüne rastlayan bir pazartesi günü Allah'ın rahmetine kavuşmuş ve Taberan kasabasının mezarlığında toprağa verilmiştir. Ulu Allah dünyada kendisine, nasıl ki bir çok branşların bilgisini bağışlayarak mümtaz kıldı ise Ahirette de kereminin her çeşidini nasib buyurarak kendisini seçkin kılsın.

Gazâlî, geriye sadece kız çocukları bırakmıştır. Gerek miras ve gerekse kendi kazancı olarak kendisinin, ailesinin ve çocuklarının geçimine yetecek kadar malı vardı. Hiç kimseye dünya varlığı uğruna el açmamıştır. Kendisine bir çok dünya malı sunulduğu halde hiç birini kabul etmemiş, geri çevirmiştir. Kendisine karşı yöneltilen yaygın bir tenkit konusu, yazılarında ve sözlerinde nahiv (dilbilgisi) bakımından hatalar bulunmasıdır. Yazılarını gözden geçirince açık yüreklilikle bu hatasını kabul etmiş, dilbilgisi üzerinde fazla durmadığını, bu ilim dalının söz ve yazılarına yetecek kadarı ile ilgilendiğini samimi olarak itiraf etmişti. Oysa edebiyatçıların ve dil ustalarının benzerlerini ortaya koyamadığı mükemmellikte konuşmalar yapmış ve

kitaplar yazmıştı. Bu arada kitaplarında söz ve ifade hatalarına rastlayan okuyucularından bu yanlışları düzeltmelerini istemiş ve bu konuda kendilerinden özür dilemiştir. Onun hedefi kelimeler ve kelimeler arasındaki ahenk değil, kelimelerin manası ve ifade gücü idi.

Gazâlî hakkında ileri sürülen diğer bir tenkit konusu da 'Kimyâ-yı Saadet' adlı eserinde Farşça asıllı bazı garip kelimeler kullanmış olması, ayrıca bazı durum ve meseleleri şeriatın şekli yönü ve İslâm esaslarının dış görünüşü (zahiri ile bağdaşmayacak biçimde) açıklamış olmasıdır. Bu konuda şöyle dense daha doğru ve yerinde olurdu: Böyle ifadeler kullanmamış olsa, bu çeşit açıklamaları yapmamış olsa daha iyi olurdu. Çünkü halk kitleleri, genellikle, temel prensipler hakkında delile ve ispata dayanarak hüküm vermezler. Böyle bir şey işitince de onun inançlarına zarar verecek tarafı hatırlarında kalır ve bunu da eski mezheb imamlarına dayandırır.

Oysa insaflı ve aklı başında olan okuyucu, vicdanı ile baş başa kalınca Gazâlî tarafından yazılan bu tip şeylerin şeriat yetkilileri tarafından daha önce ima yolu ile söylenmiş olduğunu bilir. Bu türlü açıklamaları hoş görmese de bunlara benzer sözlere tarikat şeyhlerinin sohbetlerinde gerek ima yolu ile ve gerekse dağınık olarak açıkça rastlandığını görür. Bu açıklamalarda kullanılan her kelimeyi ima yolu ile açıklayıp yorumlamak mümkündür. İnsaflı okuyucu, söz konusu kelimeleri başka bakımlardan da şeriata uygun şekilde yorumlayabilir. Buna göre bu açıklamaları ve sözleri temel prensipler uyarınca yorumlamalıdır. Temel prensiplerle bağdaşabilir bir sıhhatli açıklama yolu mümkünken, bu sözlere karşı çıkmak yerinde değildir. Fakat böyle insaflı bir davranış yeterli bilgi ve titizlik gerektirir. Bu yüzden daha önce söylediğimiz gibi bu çe-

şit detaylara girilmeseydi, daha iyi olurdu. Çok az kimse tarafından anlaşılabilen, tek-tük kişilere yararı dokunan meseleleri açıklamak yerinde değildir. Tersine çoğu şeyle-re, açıkça değil, kapalı ifadelere yer vermelidir. Selef-i salihinden olan ilk imamlar bu yolu tutmuşlardır. Bu yolu benimsemelerinin sebebi, şeriatın bütünlüğünü gözetmek dini maksatlı kimselerin darbelerinden korumak ve inatçı münkirlerin ekmeklerine yağ sürmemektir. Doğru olan, başarmayı nasib eden Allah'dır.”

İKİNCİ BÖLÜM

EL MUNKIZU MİNE'D-DALÂL

TAKDİM

Hamd, her risale ve makalenin başı kendisine hamdetmek olan Allah'a mahsustur. Selât ve selâm, nübüvvet ve risalet sahibi olan Muhammed Mustafa ile O'nun hidayete ermiş âli ve sahabileri üzerine olsun.

İmdi, ey din kardeşlerim, benden ilimlerin amacı ile sırlarını, mezheplerin tehlikeleri ile iç yüzlerini sana bildirmemi, meslek ve yollarının aykırılığına rağmen çok sayıdaki zıt görüşlü mezhep arasından gerçeği bulup çıkarmak için katlandığım sıkıntıları anlatmamı ve taklid tabanından basirete dayanarak değerlendirme doruğuna tırmanmaya nasıl cesaret ettiğimi söylememi istiyorsun.

Ayrıca, önce kelâm ilminden nasıl faydalandığımı; ikinci olarak gerçeği kavramak için sadece imamlarını taklit etmekle yetinen Talimiye mezhebinin metodundan niye soğuduğumu; üçüncü olarak felsefe metodunu niçin hafife aldığımı, yerdiğimi; sonuncu olarak tasavvuf yolunu neden beğendiğimi; halk kültürünü yoğun bir şekilde inceledikten sonra edindiğim öz gerçeği; talebelerimin çokluğuna rağmen Bağdat'ta ders vermekten niçin vazgeçtiğimi

ve uzun bir ayrılıktan sonra tekrar Nişabur'a dönmeme yolaçan sebepleri açıklamamı istiyorsun.⁴⁰

İsteğinin samimiyetine inandıktan hemen sana cevap vermeye koyuluyor ve Allah'dan yardım isteyerek, O'na dayanarak, O'ndan başarı dileyerek ve O'na sığınarak diyorum ki:

Ulu Allah sizi en güzel şekilde doğru yola iletсин ve gerçek karşısında kolaylıkla boyun eğmenizi nasib buyursun. Bilesiniz ki insanların farklı dinlere ve inanç sistemlerine bağlı oluşu, bundan başka ümmetin yolları farklı ve metodları değişik bir çok mezheplere ayrılmış olması, içinde çoklarının boğulduğu, az sayıda kimsenin kurtulduğu engin bir denizdir. Her grup kurtuluşa erenin kendisi olduğunu sanır; Kur'an-ı Kerim'in bir ayetine göre *"Her grup kendi inancından memnundur."*⁴¹ Bunun böyle olacağını, peygamberlerin sonuncusu ve doğru sözlülerin en doğru-su olan Peygamberimiz bize daha önce haber vererek şöyle buyurmuştu:

*"Ümmetim, yetmiş üç fırkaya bölünecek ve bunların içinden yalnız biri kurtulacaktır."*⁴²

40 Gazâlî'nin en önemli eserlerinden biri olan 'el-Münkızu Mine'd Dalâl' risale üslûbu ile kaleme alınmıştır. Risale üslûbu, adından da anlaşılacağı gibi, birinin soru soran mektubuna cevap biçiminde eser yazmak demektir. Gazâlî'nin yaşadığı günlerde pek geçerli olan bu üslûba göre birinin yazara mektup yazmış olup olmaması fazla önemli değildir.

41 Mü'minûn Suresi, 53.

42 Bu hadis, metin kısmında bazı farklı ifadelerle bir çok hadis kitabında, değişik isnad zincirine dayanarak rivayet edilmiş, fakat Buhari ile Müslim'de yer almamıştır. İbn-i Hazm'a göre bu hadis aslında isnad zinciri bakımından sahih değildir. İbn-ül Vezir ise 'al-Avâsim ve'l-Kavâsim' adlı eserinde bu hadis ile ilgili olarak şöyle diyor: 'Biri hariç hepsi cehennemliktir, şeklindeki

Gerçekten Peygamberimizin dediği gibi oldu.

Gençlik döneminin başlangıcından, yani yirmi yaşına ermeden bulûğ çağımdan elli yaşımı doldurduğum şu ana kadar bu engin denizin dalgaları ile boğuşuyorum. Onun karanlık derinliklerine çekingen bir korkak gibi değil, cesur bir dalgıç gibi dalıyorum. Her karanlığa atılıyor, her problemin üzerine yükleniyor ve her tehlikeye dalıyorum. Hak veya batıl, sünnete bağlı veya bidatçı ayırımı gözetmeksizin her fırkanın inanç sistemini didik didik inceliyor ve her grubun görüşünün gözlerden kaçan inceliklerini ortaya çıkarmaya çalışıyorum.

Bu yolda hiç bir batını mezhepleyi ihmal etmeden onun batınlığının mahiyetini incelemeyi diliyor, hiç bir zahirî görüşlüyü istisna etmeden zahiriliğinin sonucunu bilmek istiyor, hiç bir felsefe taraftarını bir yana bırakmaksızın felsefesinin özünü kavramayı amaçlıyor, hiç bir kelâm âlimini hariç tutmaksızın kelâmının ve tartışmasının gayesinden haberdar olmak istiyor, hiç bir sûfiyi gözardı etmeksizin tarikatının sırrına can atıyor, hiç bir ibadetle meşgul kişiyi (âbid) görmezlikten gelmeksizin ibadetinden ne elde ettiğini gözlemeye çalışıyor ve hiç bir Allah'ı tanımaz zındığı ihmal etmeksizin bu kişinin Allah tanımazlığa

ilâveye sakın aldanma; bu asılsız bir ilâvedir ve kâfirler tarafından uydurulmuş olması uzak bir ihtimal değildir.'

Bununla birlikte hadis, yetmiş ikisi cehennemlik, birisi ise cennetliktir ifadesi ile sona ermiş biçimde rivayet edilmiştir. Makdûsî 'Ahsenü't-Tekâsim' adlı eserinde en sahih isnada göre hadis bu şekildedir diyor.

Bütün bunlara rağmen 'Şehristânî' gibi bazı din tarihçileri kendilerini yetmiş iki fırkayı tamamlama yükümlülüğü altında kabul ederek cehennemlik fırkaları saymaya bile koyulmuşlardır. Oysa ki farklı mezheplerin ortaya çıkması, değişik görüş ve inançların belirmesi, kıyamet gününe kadar devam edecektir.

ve zındıklığa cüret edişinin arkasındaki sebepleri kavramak istiyordum.

Çocukluğumdan beri her şeyin iç yüzünü kavramaya karşı içimde duyduğum, benim huyum ve karakterim olmuştur, ömrümün ilk yıllarından itibaren bu tutum benim yaratılış hamuruma Allah tarafından katılmış bir özellik, bir iç güdü olmuştur. Bu konuda benim ne tercihim ve ne de rolüm sözkonusudur. Bu yüzden çocukluğumun erken yaşlarından itibaren taklit batağından sıyrıldım ve büyüklerimden miras kalan inançlardan koptum.

Çünkü Hristiyan çocuklarının kesinlikle Hristiyan, Yahudi çocuklarının istisnasız olarak Yahudi ve Müslüman çocuklarının da sadece Müslüman olarak yetiştiğini gördüm. Öte yandan Peygamberimizin (selât ve selâm üzerine olsun) şöyle buyurduğunu duymuştum:

“Her çocuk İslâm karakterine uygun olarak doğar. Daha sonra ana-babası onu ya Yahudi, ya Hristiyan ve Mecusî (ateşperest) yapar.”

Doğuştan getirilmiş orijinal yapının mahiyetini, ana-baba ve hocaları taklit etmekten ileri gelen arızî inançların iç yüzünü ve bu taklit unsurlarını birbirinden ayırdetmeyi araştırmak hususunda içimde karşı durulmaz bir arzu duydum. Bu taklit unsurları başlangıçta birtakım telkinlere dayanıyordu ve bu telkinlerin hangisinin hak, hangisinin batıl olduğu tartışmalı idi.

İçimden şöyle dedim: Benim asıl amacım her şeyin iç yüzünü, mahiyetini bilmek olduğuna göre ilk önce bilginin mahiyetini öğrenmem gerekir. Acaba ilim (bilgi) nedir?

Bu sorunun arkasından açıkça içime doğdu ki kesin bilgi (ilm-i yakîn) bilgi konusu şeyin şüphe izi taşımayacak şekilde belirmesi ve bu belirişin hiç bir yanılgı ve vehim ih-

timali taşımaması, hatta insanın içinden böyle bir ihtimalin asla geçmemesidir. Tersine yanılığdan uzak olmak, kesin bilginin o derece ayrılmaz özelliği olmalı ki faraza, taşı altın ve değneği yılan haline çeviren bir sihirbaz ortaya çıkıp da bu çeşit bilginin asılsız olduğunu ileri sürse bu iddia bile o bilgiden kuşku duymaya veya onu reddetmeye yol açamamalıdır. Meselâ ben on sayısının üç sayısından daha büyük olduğunu bildikten sonra biri ortaya çıkıp da: 'Hayır, üç ondan daha büyüktür. Çünkü ben şu değneği yılan yapabiliyim' dese ve gerçekten değneği yılan haline getirse de ben bunu gözlerimle görsem, bu olay yüzünden rakamlarla ilgili bilgimden asla şüpheye düşmem; sadece adamın nasıl olup da değneği yılan yaptığına hayret ederim.

Daha sonra tespit ettim ki bu şekilde kesin olmayan bütün bilgilerim güvenilmez, emin olma özelliği taşımayan bilgilerdir. Güvenilmez bilgi ise kesin bilgi (ilm-i yakîn) değildir.

Safsata Yolunu Tutuşum

Bu karara vardıktan sonra bütün bildiklerimi inceden inceye gözden geçirince gördüm ki duyu organları aracılığı ile elde edilenler (mahsusat) ile zarurî akıl prensipleri (zaruriyet) dışında kalan tüm bildiklerim bu vasıftan yoksun bilgilerdir. Bunu görünce umutsuzluğa kapılarak içimden şöyle dedim: Şu anda apaçık bilgiler (celiyat) dışında problemleri çözecek hiç bir ümit kaynağı kalmadı. Apaçık bilgiler ise duyu organlarının sağladıkları ile zarurî akıl prensipleridir. Buna göre ilk önce bu bilgileri değerlendirmek gerekir. Acaba duyu organları yolu ile elde edilmiş bilgilerle zarurî akıl prensiplerinin yanılığdan uzak olduğu şeklindeki güvenim daha önce benim taklit ürünü bilgilere karşı beslediğim ve halk çoğunluğunun nazarî bilgilere karşı duydukları

cinsten (asılsız bir) güven midir? Yoksa bu güven ölçülü ve tehlikeden uzak kesin bir güven midir?

Olanca gayretimle hemen duyu organlarının ürünü olan bilgilerle zarurî akıl prensipleri üzerine düşünmeye koyuldum. Acaba bu bilgilerden de kuşku duyabilir, içimden onları da şüphe ile karşılayabilir miydim? Uzun bir tereddüt döneminden sonra vicdanım (nefsim) duyu organları aracılığı ile elde edilmiş bilgilere de güvenmeme izin vermedi, içimde beliren bu kuşku gitgide genişliyordu. Vicdanım şöyle diyordu: Duyu organlarına nasıl güvenilebilir? Bunların en güçlüsü görme duyusudur (gözdür). Göz gölgeye bakınca onu durgun, hareketsiz sanır ve onun yerinden kımlıdamadığına hükmeder. Oysa bir süre sonra tecrübe ve gözlem ile anlar ki durgun sandığı gölge hareket halindedir. Üstelik bu hareket bir defada ve ansızın meydana gelmiş değil, yavaş yavaş, tedrici şekilde ortaya çıkmış bir harekettir. Öyle ki bu gölgenin durgun kaldığı, yerinden kımlıdamadığı hiç bir an yoktur.

Yine bu göz yıldızlara bakınca onları sarı lira iriliğinde ufacak yuvarlaklar gibi görür. Fakat bir süre sonra hende-se (matematik ve astronomi) delilleri bu yıldızların yeryüzünden daha iyi şeyler olduğunu ispat eder. Bu ve bunun gibi duyu organı ürünü bilgiler konusunda hakim durumdaki duyu organı belirli bir hüküm veriyor, fakat akıl hakimi bu hükmü savunmaya imkân bırakmayacak bir kesinlikte yalanlıyor ve duyu organını ihanetle suçluyor.

O zaman şöyle dedim: Duyu organlarının sağladığı bilgilere de güvenim kalmadı. O halde galiba bilgilerimizin başlangıç dayanağı (evveliyat) olan zarurî akıl prensiplerinden başka güvenilebilecek bilgi çeşidi yoktur. 'On sayısı üç sayısından daha büyüktür', 'Bir hüküm aynı anda hem

müspet, hem menfi olamaz', 'Bir şey hem hadis (sonradan yaratılmış) hem kadim (varlığı başlangıçsız), hem var hem yok, hem vacip (varlığı gerekli) hem de muhal (varlığı imkânsız) olamaz' şeklindeki hükümlerimiz gibi.

Fakat bu hükmüme duyu organı şöyle karşı çıktı: Akıl prensiplerine karşı duyduğun güvenin de duyu organları ürünü bilgilere karşı beslemiş olduğun güven gibi olmadığından nasıl emin olabilirsin? Daha önce bana da güveniyordun, fakat akıl hakimi ortaya çıkıp beni yalanladı. Eğer akıl hakimi olmasaydı yine beni tasdik etmeye devam edecektin. Buna göre akıl hakimi nasıl ortaya çıkıp duyu organının verdiği hükmü yalanladı ise aynı şekilde ortaya çıkıp aklın hükmünü yalanlayacak akıl ötesi bir idrak hakimi de ortaya çıkabilir. Böyle bir idrakin ortaya çıkmayışı, onun imkânsız olduğunu göstermez.

Vicdanım (nefsim) duyu organının bu itirazı karşısında bir süre bocaladı, verecek cevap bulamadı. Buna karşılık duyu organı itirazını desteklemek üzere uyku (rüya) halini örnek göstererek sözlerine şöyle devam ediyordu: Görmüyor musun ki uyurken rüyanda birtakım şeylere inanıyor ve bazı haller hayal ediyorsun, üstelik bu hallerin kalıcı ve istikrarlı olduğuna inanıyorsun; o durumda, yani uykudayken bunlardan hiç bir şekilde kuşku duymuyorsun. Oysa bir süre sonra uyanınca rüya halinde hayal ettiğin ve inandığın hiç bir şeyin aslı ve dayanağı olmadığını anlayıveriyorsun.

Nereden biliyorsun? Belki de duyu organları ve akıl yolu ile elde edip de inandığın tüm bilgiler sadece içinde bulunduğun duruma bağlı olarak gerçektir. Buna göre öyle bir duruma geçebilirsin ki o durumun uyanıklığa göre mahiyeti, uyanıklığın uykuya göre mahiyeti gibi olur; başka bir

deyimle uyanık halin o duruma göre uyku olur. İşte bu duruma geçince akıl yolu ile elde ettiğin bütün vehimlerin kesinlikle asılsız olduğunu görebilirsin.

Belki de bu durum sufilerin içinde bulunduklarını ileri sürdükleri haldir. Çünkü onlar duyu organlarının etkilerinden sıyrılıp iç âlemlerine dalınca karşılaştıkları durumda akıl ürünleri ile bağdaşmayan gelişmeler (haller) müşahade ettiklerini iddia ederler.

Belki de söz konusu durum ölümdür. Nitekim Peygamberimiz (selât ve selâm üzerine olsun);

الناس نيام ، فإذا ماتوا انتبهوا

“İnsanlar uykudadır. Ölünce uyanırlar.”

Belki de dünya hayatı Ahirete göre bir uykudur. İnsan ölünce şimdi her gördüğüne ters düşecek önünde apaçık olarak meydana çıkar da o zaman kendisine tıpkı şu ayette buyurulduğu gibi seslenilir:

فَكَشَفْنَا عَنْكَ غِطَاءَكَ فَبَصَرُكَ الْيَوْمَ حَدِيدٌ

*“Perdeyi önünden kaldırdık. Bu gün bakışın (gözlerin) keskindir.”*⁴³

Bu kuşkular içime doğup da vicdanımda (nefsimde) iz bırakınca, bunları tedavi edeyim dedim; fakat mümkün olmadı. Çünkü bu kuşkular ancak delil ile giderilebilirdi. Delil de temel akıl prensiplerine dayanarak ortaya konabilirdi. Temel akıl prensiplerini kuşkulu gördüğüme ve kabul etmediğime göre delil meydana getirmek mümkün değildi.

Bu hastalık, bu bunalım, iki aya yakın bir süre koyulaşarak devam etti. Bu süre içinde ben fiilen bir safsatacı idim. Fakat bu durumumu açıklayamıyor, hiç kimseye söylemiyordum.

Nihayet günün birinde ulu Allah beni bu dertten, bu bunalımdan kurtardı. Vicdanım normal sağlıklı haline döndü. Artık zarurî akıl prensiplerini onaylıyor, onları güvenirilir temel dayanaklar olarak kabul ediyordum.

Bu bunalımdan çıkışım delil düzerek veya ard arda cümleler (kıyas önermeleri) sıralayarak değil, doğrudan doğruya ulu Allah'ın kalbime akıtmış olduğu bir nur sayesinde oldu. Bu nur bilgilerin çoğunluğunun anahtarıdır. Buna göre kim keşfini, yani apaçık gerçeği elde etmenin serbest delillere bağlı olduğunu sanırsa ulu Allah'ın geniş rahmetini sınırlandırmış, daraltmış olur. Nitekim ulu Allah'ın;

فَمَنْ يُرِدِ اللَّهُ أَنْ يَهْدِيَهُ يَشْرَحْ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ

“Allah kimi hidayete erdirmek isterse göğsünü (kalbini) İslama açar.”⁴⁴ Mealindeki buyruğunda geçen ‘göğsü açma’ ifadesinin ne demek olduğu Peygamberimize (salât ve selâm üzerine olsun) sorulunca ‘O, Allah'ın kalbe akıtmış olduğu bir nurdur.’ buyurmuştur. Yine kendisine ‘Bu nurun alâmeti nedir?’ diye sorulunca bu soruya ‘aldatıcı dünya yurdundan uzaklaşıp ebediyet yurdu olan ahirete yönelmektir’ şeklinde cevap vermiştir. Aynı nur ile ilgili olarak yine Peygamberimiz (salât ve selâm üzerine olsun) şöyle buyurmuştur:

إن الله تعالى: خلق الخلق في ظلمة، ثم رش عليه من نوره

“Ulu Allah tüm varlıkları karanlık içinde yarattı. Fakat sonra kendi nurundan üzerlerine saçtı.”

İşte keşif (apaçık bilgi) bu nurdan beklenmelidir. Bu nur bazı anlarda ilâhî cömertliğin eseri olarak, yerden su fışkırır gibi, gürül gürül akar. Böyle mutlu anları gözetlemek gerekir. Nitekim Peygamberimiz (salât ve selâm üzerine olsun) şöyle buyuruyor:

إن لربكم في أيام دهركم نفحات، ألا فتعرضوا لها

“Rabbiniz, yaşadığınız dönemin bazı demlerinde rahmet meltemleri estirir. Dikkatli olunuz da bu esintilere açık durunuz.”

Bütün bunları anlatmaktan maksadım, gerçeği araştırırken gayet titiz ve ölçülü davranılması gerektiğini belirtmektir. Aksi halde araştırılmaması gereken şeylerin araştırılması gayretkeşliğine düşülür. Meselâ ilimlerin başlangıç prensipleri (evveliyat) araştırma konusu şeyler değil, apaçık önümüzde duran dayanaklardır. Apaçık olan şey araştırılınca bizden kaçiverir, saklanır. Ayrıca araştırılması gerekeni araştıran kimse, asıl araştırılması gerekeni araştırmayı savsaklayabilir.

Gerçeği Arayanlar

Ulu Allah, fazileti ve geniş cömertliği sayesinde beni içine düştüğüm bunalımdan kurtarınca gerçeği arayanların şu dört guruba ayrıldığı kanaatine vardım:

1- *Kelâmcılar*. Bunlar görüş ve nazariye ehli olduklarını ileri sürerler.

2- *Batınîler*. Bunlar gerçeği sadece yanılmaz imamdan öğrendiklerini söylerler.

3- *Felsefeciler*: Bunlar mantığa ve kesin delile (burhana) dayandıklarını iddia ederler.

4- *Sûfîler*: Bunlar müşahede ve mükâşefeye dayanan ve hiç bir zaman Allah'dan gafil kalmamayı özellik haline getirmiş kimseler olduklarını söylerler.

İçimden şöyle dedim: Aradığım gerçek bu dört grubun dışında değildir. Çünkü gerçeği arama yollarına koyulanlar bu dört grupta toplanır. Eğer gerçeği bu guruplarda bulamazsa, o zaman onu kavrama ümidi kalmaz. Sebebine gelince taklit yolunu bıraktığıma göre bir daha o yola dönme ümidim de kalmamıştır. Çünkü taklitçinin taklitçi olması için taklitçi olduğunu bilmemesi şarttır. Taklitçi olduğunu fark edince elindeki taklit bardağı kırılmış olur. Geride kalan cam parçaları ateşte eritilip yeniden kalıba dökülmedikçe bir daha eski haline gelemez.

Bu düşünce ile yukarıdaki grupların yollarına koyularak sahip oldukları bilgi ve düşünceleri geniş bir şekilde araştırmaya giriştim. İlk önce kelâm ilmini, ikinci olarak felsefe yolunu, üçüncü olarak batınîlerin öğrenim metodunu, dördüncü olarak da sûfîlerin yolunu inceleyip değerlendirdim.

Kelâm İlmi

İşe önce kelâm ilmini ele alarak başladım. Önce bu ilim dalını iyice öğrendim, üzerinde derin derin düşündüm, ilk kurucularının (muhakkik) eserlerini inceledim. Arkasından bu ilim dalı ile ilgili olarak yazmak istediğim eserleri yazdım. Sonunda anladım ki bu ilim dalı kendi maksadı açısından yeterli, fakat amacım açısından yetersizdir.

Kelâm ilminin gayesi, ehl-i sünnet inancını bidatçıların vesvese ve kuruntularına karşı korumaktır. Ulu Allah Peygamberinin (salât ve selâm üzerine olsun) dili ile kullarına bir inanç sistemi sunmuştur. Bu inanç sistemi Kur'an'da ve hadislerde belirtildiği üzere gerçek olduğu gibi kulların hem dünya hem de ahiret yararını gözetmektedir. Buna karşılık şeytan da bid'atçılara sünnete aykırı birtakım vesveseler, kuruntular sunmuştur. Bid'atçılar bu vesvese ve kuruntulara dört elle sarılarak bunlara ehl-i sünnet inancına bağlı kimselerin kafalarını karıştırmaya neredeyse muvaffak olmuşlardı. Bunun üzerine ulu Allah kelâmcıları ortaya çıkarmış ve kelâm sözcülerinin sünneti savunmalarını sağlamış, uydurmacı bid'atçıların sünnete aykırı olarak uyandırmış oldukları yanıltıcı vesveselere mantıklı sözlerle karşı çıkmalarını nasib buyurmuştur. İşte kelâm ilmi ile kelâmcılar bu ihtiyaçtan doğmuştur.

Kelâmcıların bir grubu ulu Allah'ın kendilerine yüklemiş olduğu görevi omuzlayarak en güzel şekilde sünneti savunmuş, nübüvvetin getirdiklerini benimsemeye dayanan inanç sistemi uğruna mücâdele etmiş ve uydurma bid'atleri gözden düşürmeyi başarmıştır. Fakat kelâmcılar bu görevi yaparken, muarızlarından aldıkları mukaddimelere dayanmışlardır. Onları bu mukaddimeleri benimsemeye zorlayan gerekçe bazan taklit, bazan icma-i ümmet, bazan da Kur'an ve hadisleri mücerred şekilde kabul etmeleridir.

En çok önem verdikleri şey muarızlarının sözleri arasındaki çelişkileri yakalamak, onları benimsedikleri görüşlerin gerekli hale getirdiği sonuçlarla kıstırmaktır. Oysa bu metod, aklın zarurî prensiplerinden başka hiç bir şeyi asla

kabul etmeyen kimseye fazla yarar sağlamaz. Bu yüzden kelâm ilmi benim için yeterli olmamış, pençesinde kıvrandığım bunalıma çare getirememiştir.

Evet, kelâm sanatı doğup bu ilme karşı ilgi artınca uzunca bir süre sonra kelâmcılar sünneti savunmak için derin meselelerin mahiyetlerini araştırma merakına kapılmışlar, bu merakın sonucu olarak cevheri, arazı ve bunlarla ilgili hükümleri incelemeye girişmişlerdir. Fakat bu konular ilim dallarının asıl amacı olmadığı için bu konularla ilgili sözleri nihâi kaliteye varamamış, böyle olunca da bu konularda söyledikleri şeyler, halk arasında fikir ayrılıklarına yol açan şaşkınlık bulutlarını tümü ile dağıtıcı olamamıştır.

Bununla birlikte kelâm ilminin benim dışındaki kimseler için şüphe bulutlarını dağıtıcı bir etki yapmış olabileceği ihtimalini uzak görmüyorum. Daha doğrusu bazıları hakkında böyle bir etki meydana getirdiğinden şüphem yok. Fakat aklın zarurî prensipleri dışındaki konularda bu etki taklitle karışık, özentî kokusu taşıyan bir etkidir. Her neyse; benim şu andaki amacım, kelâm ilmi sayesinde şifa bulanları kınamak değil, kendi durumumu anlatmaktır. Çünkü hastalıklar değiştikçe ilaçlar da değişir. Nice ilaç vardır ki hastanın birine iyi geldiği halde başka bir hastaya zararlı olur.

TAKRİZ 1

Abdulhalîm Mahmûd

Gazâlî sözlerinin sonunda kelâm ilmini yerden yere vurmakla birlikte, yine de, kelâmcılara karşı müsamahalı davranmış, onlara çatarken yumuşak bir ifade tarzı kullanmıştır. Bilindiği gibi kitabın başlarında bu ilim dalı hakkındaki şahsî görüşümüzü belirtmiştik. Şimdi mümkün olduğu kadar detaylı bir şekilde, klâsik (selef) kelâmcıların görüşlerini nakletmek istiyoruz:

Hicrî 463 yılında vefat eden İbni Abd-ül Bişr '*Cami-u Beyan-il İlmî ve Fadlihi*' adlı eserinde şöyle diyor:

"Klâsik alimler (Allah onlara rahmet eylesin) Allah'ın (c.c.) zatı, sıfatları ve isimleri hakkında tartışmaya girişmeyi yasaklamışlardır. Buna karşılık fıkıh ilmi üzerinde tartışmaya girişilebileceğini, münazara yapılabileceğini görüş birliği halinde kabul etmişlerdir. Çünkü bu ilim dalında detaydaki meselelerin temel prensiplere dayandırılmasına ihtiyaç vardır. Oysa inanç sistemi (itikad) ile ilgili meseleler böyle değildir. Çünkü Ehli Sünnet vel Cemaat mezhebine göre, ulu Allah'a, bizzat kendisinin, Peygamberimizin (salât

ve selâm üzerine olsun) ve İcma-i Ümmet'in belirttikleri dışında, hiç bir sıfat yakıştırılamaz. O'nun başka bir benzeri yoktur ki mukayese yolu ile veya derinliğine düşünerek kavranabilsin. Zaten Allah'ın zatı hakkında düşünmemiz yasaklanmış, buna karşılık varlığına delil olan yaratıkları üzerine düşünce yürütmemiz emredilmiştir.”

Mus'ab b. Abdullah Zübeyri, bu konuda, Malik b. Enes'in şöyle dediğini bildiriyor: 'Din hakkında konuşmak ve tartışmak, konuşma ve tartışmaların en çirkinidir. Bizim beldenin halkı, bu çeşit konuşma ve tartışmaları, her zaman hor görmüş ve yasaklamıştır. -Cehmiye mezhebinin görüşü şöyle, Kaderiye mezhebininki böyle gibi- şeklindeki ve bunlara benzer konuşma ve tartışmalar gibi. Ben sadece amele vesile olan sözden, konuşmadan hoşlanırım.'

İbni Abdül Bişr aynı eserin başka bir yerinde de şöyle diyor:

“Ahmed b. Hanbel diyor ki; 'Kelâm ilmî ile uğraşan kimse iflah olmaz. Kelâm ilmine dalan herkesin kalbinde mutlaka şüphe olduğunu görürüz.' İmam Malik de, aynı konuda, şöyle diyor: '(Kelâmcıya sormak gerekir) Acaba, kendisinden daha usta bir tartışmacı karşısına çıkarsa her gün dinini değiştirip yeni bir din mi edinecek?’”

Gene aynı konuda Ebu Bekr Razî şöyle anlatır:

“Müslümanlar fıkıh alanında tartışmışlar, fikir mücâdelesine girişmişler, fakat inanç sistemi (itikad) konusunda tartışmaları yasaklanmıştır. Çünkü bu alandaki tartışma insanın dinden çıkmasına yolaçabilir. Bişr'in, ulu Allah'ın “*üç kişi arasında geçen fısıldanmanın O mutlaka*

*dördüncüsüdür*⁴⁵ mealindeki ayetle ilgili tartışmasına baksana! Bişr, ayeti açıklarken -O (yani Allah) zatı ile her yerdedir- deyince rakibi kendisine -o halde O, senin sarı-ğında, helanda ve eşeğin karnında da vardır- diye cevap vermiştir. Allah'ın şanı, bu adamın sözlerinden uzak ve yücedir. Bu olayı bana 'Vekî' anlatmıştı. Vallahi, onların sözlerini nakletmek bile istemiyorum, işte bu ve buna benzer sebeplerden dolayı, alimler, akaid ile ilgili tartışmaları yasaklamışlardır.”

Şeyh Mustafa Abdürrezzak tarafından kaleme alınan '*Temhid*' adlı kitapta belirtildiğine göre Hicrî 481 yılında vefat eden Şeyhülislâm Herevî, şöyle diyor:

“Amr b. Şuayb, babasından, babası da dedesinden rivayet ettiğine göre dedesi (Allah hepsinden razı olsun) şöyle dedi: Bir gün sahabiler kader konusunda, aralarında konuşurken, Peygamberimiz (salât ve selâm üzerine olsun) çıkageldi ve öfkeli bir şekilde sahabilerin karşısına dikilerek şöyle buyurdu:

“Ey kavim! Sizden önceki ümmetler bu yüzden yoldan çıktılar; yani peygamberlerinin sözlerine uymadıkları ve (kendilerine indirilen) kitabın bazı yerlerini diğer bazı yerleri ile çatışacak şekilde yorumladıkları için sapıttılar. Kur'an bir kısım ayetlerini diğerleri ile çelişecek şekilde yorumlayasınız diye inmiş değildir. Tersine Kur'an, çeşitli ayetleri birbirini destekleyecek, doğrulayacak şekilde inmiştir. Kur'an'ın anladığınız kısmı ile amel ediniz; size müteşabih gelen (anlayamadığınız) yerlerine de iman ediniz.”

Ebu Hureyre (Allah ondan razı olsun) diyor ki: Bir gün, bizler, aramızda kader konusunu tartışırken Peygamberimiz (salât ve selâm üzerine olsun) çıkageldi, öfkeden yüzü kıpkırmızı kesilmişti, şöyle buyurdu:

“Size böyle yapmanız mı emredildi? Bunun için mi (böyle yapasınız diye mi) ben size peygamber olarak gönderildim? Sizden önce gelip geçenler bu konuda (kader konusunda) tartışmaya girişince helâk olmuşlardır. Size kesin emir veriyorum, bir daha (bu konuyu) aranızda tartışmayınız.”

Ebu Derda, Ebu Ümme, Enes b. Malik ve Vasile b. Aska diyorlar ki: Bir gün, aramızda din (inanç) ile ilgili bir konuyu tartışırken Peygamberimiz (salât ve selâm üzerine olsun) çıkageldi, çok öfkeli idi, o güne kadar hiç böyle öfkelenmemişti. Hepimizi azarlayarak şöyle buyurdu:

“Ey Muhammed ümmeti! Nefislerinize uyarak heyecanlanmayınız; (sözlerine devam ederek) size böyle yapmanız mı emredildi? Böyle yapmak size yasak edilmedi mi? Sizden önce gelip geçenler bu yüzden helak olmuşlardır. (Yine sözlerine devam ederek) tartışmayı bırakınız, çünkü onun faydası azdır. Tartışmayı bırakınız. Çünkü onun yararı azdır, kardeşler arasında düşmanlığı körükler. Tartışmayı bırakınız, çünkü onun fitneye yol açmayacağından emin olunamaz. Tartışmayı bırakınız, çünkü o şüpheye yol açarak amelleri silip götürür. Tartışmayı bırakınız, çünkü mü'min tartışmaya girmez. Tartışmayı bırakınız, çünkü tartışmaya devam etmek senin hesabına yeterli (derecede büyük) bir günâhtır.

Tartışmayı bırakınız, çünkü ben kıyamet günü tartışanlara şefa'at etmem. Tartışmayı bırakınız, çünkü ben biri cenne-

tin alt katlarında, öbürü ortalarında diğeri de üst katlarında olmak üzere, tartışmayı bırakıp da sözünde duranlara, cennette üç ev verilmesini garanti ediyorum. Tartışmayı bırakınız, çünkü, ulu Allah'ın putlara tapmaktan ve içki içmekten sonra bana yasak kıldığı ilk davranış budur. Tartışmayı bırakınız, çünkü size kendini taptırabilmekten ümidini kesmiş olan şeytan sizi birbirinize düşürmeye göz dikmiştir. Bunun yolu da din (inanç) konusunda tartışmaktır.

Çünkü İsrailoğulları yetmiş bir, Hıristiyanlar ise yetmiş iki fırkaya (kola) ayrılmışlardır. Benim ümmetim de yakın gelecekte yetmiş üç fırkaya (kola) ayrılacaktır. 'Büyük Adam' hariç, bu fırkalarının tümü cehennemliktir."

Sahabilerin 'Büyük Adam' kimdir? diye sormaları üzerine Peygamberimiz şöyle buyurdu:

"Büyük adam, benim ve sahabilerimin yolundan giden kimsedir. (Sözlerine devam ederek) İslâm, garip olarak yola çıktı, yine garip olarak geri dönecektir. O halde gariplere müjdeler olsun!"

Sahabilerin 'Garipler kimlerdir?' diye sormaları üzerine Peygamberimiz şöyle buyurmuştur:

"Garipler, insanlar bozulunca sağlam kalan ve Allah'ın dini konusunda tartışmaya girmeyenlerdir."

-Temhid, s. 282-283-

Öte yandan, Gazâlî, çoğu eserinde kelâm ilmini ele almış, bu arada 'İhya' da onun helâl mi, yoksa haram mı olduğunu tartışan görüşleri naklederek şöyle demiştir:

“Şafîi, Malik, Ahmed b. Hanbel, Süfyan-ı Sevri ve klâsik hadis âlimlerinin tümü kelâm ilminin haram olduğu görüşündedirler.

Nitekim İbn-i Abd-ül Âlâ (Allah ona rahmet etsin) diyor ki: İmam-ı Şafîi'nin, Mutezile mezhebinin kelâmcılarından Hafs-ul Ferd ile tartıştığı bir gün, şöyle dediğini duymuştum:

“İnsan şu veya bu ölçüde kelâm ilminin etkisi altında kalarak Allah'ın huzuruna çıkacağına, Allah'a ortak koşmanın dışında kalan öbür günahlarının tümü ile çıksın daha iyidir. Çünkü Hafs'dan öyle bir söz duydum ki onu size nakledemem.”

Yine Şafîi, şöyle diyor:

“Kelâmcılardan öyle bir söz duydum ki öyle bir söz söyleyeceklerini hiç sanmazdım. İnsan, kelâm ilmine dalacağına, şirk (Allah'a ortak koşmak) dışında kalan tüm günahları işlemiş olsun daha iyidir.”

Kerabis'in anlattığına göre bir gün İmam-ı Şafîi'ye kelâm ilmi ile ilgili bir soru sormuşlar. Şafîi de soruyu sorana, ‘bu soruyu git, Hafs-ul Ferd'e ve onun adamlarına sor (Allah onları süründürsün)’ dedi.

Bir gün Şafîi hasta olmuş. Hafs-ul Ferd de kendisini ziyarete gelmiş. Yanına girip ‘kimim ben’ diye sorunca Şafîi kendisine şu karşılığı vermiştir: Hafs-ul Ferd'sin. Yapmakta olduklarından tevbe etmedikçe Allah'ın korumasından ve gözetiminden uzak kalasıl!”

Yine Şafîi şöyle demiştir: ‘İnşallah, kelâm ilminin, ne kadar hak yoldan saptırıcı bir tehlike olduğunu bilselerdi, ondan arslandan kaçır gibi kaçarlardı’. Şu söz de onun-

dur; 'Birinin -isim müsemmanın (isimlenenin) kendisi midir, yoksa ondan başka bir şey midir?- diye konuştuğunu işitince o adamın dinden çıkmış bir kelâmcı olduğuna şahid ol.' Öteyandan Za'feranî'nin anlattığına göre yine aynı konuda Şafîî şöyle demiştir:

"Bana göre, kelâmcılara verilmesi gereken ceza şudur: Bu adamlar budaklı hurma dallarından yapılmış sopalarla kırbaçlana kırbaçlana aşiret ve kabileler arasında dolaştırılmalı ve -kitap ile sünneti bir yana bırakarak kelâm ilmine sarılanların cezası budur- diye tellâl bağirtılarak teşhir edilmelidirler."

Ahmed b. Hanbel (Allah ona rahmet eylesin) de şöyle diyor:

"Kelâm ilmi ile uğraşan hiç bir zaman iflah olmaz. Kelâm ilmine dalan herkesin kalbinde mutlaka bir ukde (düğüm, kuşku) bulunduğunu görürsün."

Ahmed b. Hanbel, kelâm ilmini yerme konusunda o derece ileri gitmiştir ki sırf bid'atçılara cevap mahiyetinde bir kitab yazdı diye, bütün zühd ve takvasına rağmen, Haris b. Muhasib ile ilgisini kesmiş, ona şu sözlerle karşı çıkmıştır: 'Önce onların bid'atlarını anlatıp arkasından kendilerine cevap vermedin mi? Senin bu eserin halkı bid'atlerden haberdar edip bid'atçıların kuşkuları hakkında kafa yormaya sürüklemiş, bu alanda görüş belirtip tartışmaya dalmaya yol açmış değil mi?'

Yine Ahmed b. Hanbel 'Kelâm bilginleri zındıktır (dinsizdir)' demiştir.

İmam-ı Malik (Allah ona rahmet eylesin) de bu konuda: 'Acaba kelâm âlimi, kendisinden daha usta bir tartışmacı

ile karşılaşırsa, her gün dinini mi değiştirecek?’ Diye sorarak kelâm âlimlerinin söz ustalığı bakımından birbirinden farklı ve üstün olduklarını belirtmiştir.

Yine İmam-ı Malik’in ‘Bid’atcılar ile heva ehlinin şahidliği geçerli değildir’ dediği bildirilmiştir. Dostlarından biri tarafından yorumlandığına göre imam, ehl-i hevâ derken, hangi mezhebden olursa olsun, tüm kelâm bilginlerini kasdetmiştir.

İmam Ebu Yusuf (Allah ona rahmet eylesin) ise ‘Kelâm İlmi öğrenenler zındık (dinsiz) olur’ demiştir.

Hasan-ı Basrî (Allah ondan razı olsun) da ‘Heva ehli (kelâm bilginleri) ile tartışmaya girişmeyiniz, onlarla düşüp kalkmayınız ve onların dediklerine kulak asmayınız’ demiştir. Klâsik hadis âlimlerinin tümü de bu görüştedirler. Bu konuda onlardan nakledilen ağır dereceli kınayıcı sözler sayısızdır. Ortak görüşleri şöyle ifade edilebilir: Gerçekleri herkesten daha iyi bildikleri ve ard arda cümle sıralayarak delil meydana getirme alanında herkesten daha usta oldukları halde sahabiler, doğuracağı kötü sonuçları bildikleri için, bu yola başvurmaktan kaçınmışlardır. Bu konudaki dayanakları da Peygamberimizin şu buyruğudur:

“Şarlatanlar (yani derin tartışmalara dalanlar ve kılı kırka yararak cedelleşenler) helâk olmuştur; şarlatanlar helâk olmuştur.”

Yine klâsik hadis âlimlerinin belirttiklerine göre, eğer kelâm ilmi dinden olsaydı, Peygamberimizin (salât ve selâm üzerine olsun) bunu önemle emretmesi, metodunu öğretmesi, gerek bu ilmi ve gerekse bu ilimle uğraşanları

övmesi gerekirdi. Oysa Peygamberimiz sahabilere taharetlenmeyi öğretmiş, Feraiz (miras bölüştürülme ilmini teşvik edip bu ilim dalı ile uğraşanları övmüş, buna karşılık kader meselesini tartışmayı yasaklayarak 'Kader hakkında konuşmaktan kaçınınız' buyurmuştur. Sahabiler de bu tutumu ısrarla devam ettirmişlerdir. Onlar bizim önderlerimiz ve hocalarımız, biz ise onların bağlıları ve talebeleri olduğumuza göre talebenin, hocanın prensiplerine bir şey eklemesi taşkınlık ve zulümdür. Öteyandan yine Gazâlî, 'İhya' nın başka bir yerinde kelâm ilminin yararlı yönleri konusundaki görüşünü belirtmek üzere şöyle diyor:

“Buna karşılık, kelâm ilminin faydası, gerçekleri ortaya çıkarıp onları oldukları gibi bilmektir diye sanılır. Fakat nerede! Kelâm ilmi, böylesine yüce bir amaç açısından yetersizdir. Belki de bu ilim dalı, gerçekleri açıklığa kavuşturup anlaşılır hale getirmekten çok onları çarpıtmakta ve mahiyetlerinden saptırmaktadır. Bu sözü sana söyleyen bir hadisçi veya hadisçi taslağı olsaydı, insanlar bilmedikleri şeyin düşmanındırlar diye düşünebilirdin.

Oysa sen, şimdi, bu sözü, kelâm alanında uzmanlaşan ve bu konudaki araştırma ve incelemeleri ile kelâm âlimlerinin varabildiği son noktaya ulaştıktan sonra bu ilmin metodu konusunda derinleşmek üzere ona yakın diğer ilim dallarına geçen ve en sonunda bu metodla gerçekleri öğrenme yolunun kapalı olduğunu kesinlikle öğrenen benim gibi birinden işitmiş ol.”

TAKRİZ 2

Abdulhalîm Mahmûd

Meşhur felsefe tarihçisi Santiliana '*Felsefe Doktrinleri*' adlı eserinde Yakubî ile Gazâlî'nin Dehriler (ilkel materyalistler) ile ilgili görüşlerini naklettikten sonra sözlerine şöyle devam eder:

"Yakubî ile Gazâlî'nin dehriler (ilkel materyalistler) ile ilgili görüşlerini belirtirken dayandıkları kaynakları incelemeye koyulunca Aristo'nun '*Gök ve Alem*' adlı eserinde Empedokles'in şu sözlerine yer verdiğini görürüz: Bu kâinat (evren) ne bir ilâh ve ne de bir insan tarafından yaratılmış değildir, tersine, o hep böylece varolagelmıştır."

Yine Aristo, aynı eserinin üçüncü mukaddimesinde, aynen şunları söylüyor: Empedokles ile Demokritos'un görüşlerini benimseyen kimse de şöyle der:

"Ana maddeler başkalaşma (istihale) yolu ile birbirinden meydana gelerek ortaya çıkmış degîllerdir. Daha sonradan meydana gelen (hudüs) olayı, sadece bir görünüşten ibarettir. Ana maddeler, hep ayrı ayrı varolagelmışler, fakat önceleri bir arada bulunurken daha sonra ayrılmışlardır."

Öteyandan yine Aristo '*Kaos ve Kozmos (Fesad ve Tekvin)*' adlı eserinin ilk makalesinde şöyle diyor: 'Onlara (dehrilere) göre varlık, hiç bir zaman, yokluğa dönüşmez.'

Dicanus da '*Feylesoflar Tarihi*' adlı eserinde 'Dehrilere (ilk materyalistlere) göre yoktan hiç bir şey varolmadığı gibi varolan hiç bir şey de yokolmaz' demektedir.

Kaynaklardaki bu metinleri, Yakubî tarihinde Dehrilerin (ilkel materyalistlerin) görüşleri ile ilgili olarak söylenenlerle karşılaştırdınca, bölüm bölüm biribirleri ile uyuştuklarını görürüz.

Buna göre anlaşılıyor ki Araplara göre dehriler (ilkel materyalistler) Demokritos ile Empedokles'in izleyicileri, tabiatçılar da klâsik felsefecilerin geriye kalanlarıdır.

Demokritos doktrini, birinci yüzyıl sonlarına rastlayan eski Yunan felsefesinin en parlak örneğidir. Eş'ariler, 'Bölünmez parça' konusu ile ilgili görüşlerini ondan aldıkları gibi Mutezile mezhebinin kelâmcılarından biri Nazzâm da 'saklı bilgiler' (kumûn) konusundaki görüşünü ondan iktibas etmiş, bir çok tabiatçılar ile Allah tanımazlar (mulhidler) Allah'ın varlığını inkâr etme ve panteizm (vahdet-i vücud) konularındaki görüşlerinde ona dayanmışlardır.

Demokritos'un düşünceleri ile çağdaş, tabiat felsefecilerinin görüşlerini karşılaştıranlar, zamanımızda meydana gelen ilmî gelişmelerin doğurduğu bazı ayrılıklar dışında, bu iki görüş arasında önemli bir fark bulamaz.

Gerçekten sırf tabii ilimlerle yetinerek duyu organları ile algılananlar dışında hiç bir şeye inanmayanlar, onların yolunu benimseyip izlemek yolunda kalır. Oysa her şeyin akibetini görebilenler, böyle bir görüşün, her dönemde, sadece gerçekleri inkâr etmeye ve aklın dayanaklarını yık-maya vardırıldığını kesinlikle anlarlar.

TAKRİZ 3

Abdulhalîm Mahmûd

Şurası tartışma kaldırmaz bir gerçektir ki gerek felsefecilerin ve gerekse bilginlerin ezici bir çoğunluğu imandan yanadırlar. Allah'ın varlığını kabul etmeyen feylesfolar ve bilginler zayıf azınlıktır, daha doğrusu tektüktür. Yine şüphe yok ki gerek klâsik ve gerekse modern tüm felsefe dehâları Allah'ın varlığına inanan kimselerdir. Meselâ Sokrat, Aristo, Eflâtun, Platin, Dekart ve Kant gibi ünlü düşünürler, Allah'a inanmış felsefeciler arasındadırlar.

Felsefe alanında Allah'ı tanımamak seyrek rastlanan bir olay olmakla birlikte bu durum, Allah tanımazlığın varolan bir realite olmasını ve bu akımı her dönemde temsil edenlerin bulunduğu gerçeğini ortadan kaldırmaz. Allah'ın varlığını tanımayan düşünürler, İmam-ı Gazâlî'nin deyimi ile 'kudretli, bilgili ve yapacaklarını önceden plânlayan bir yaratıcının varlığını inkâr etmişlerdir. Onlara göre kâinat (evren) öteden beri, bugünkü gibi kendi kendine var gelmiştir. Yine öteden beri, meniden canlı hayvan, canlı hayvandan da meni meydana gelmektedir. Bu eskiden beri

böyle olduğu gibi sonsuza (ebediyete) kadar da böyle olacaktır.’

İşte eski Yunanlılar zamanında Allah tanımazlığı (ateizm) felsefi bir ekol haline getirmek için olanca gücünü ortaya koyan feylesof Demokritos olmuştur. Onun düşünce biçimi şöyle özetlenebilir:

“Madde varoluşunun bir başlangıcı yoktur (kadimdir). O bölünmez birtakım parçacıklardan meydana gelmiştir. Bu parçacıklar ya da atomlar sonsuz bir boşlukta durmadan dönmektedirler. Bu parçacıklar bir araya gelince cisimler meydana gelir, birbirlerinden ayrılınca da cisimler yokolur. Bu durum başlangıcı belirsiz bir zamandan beri böyle devam edegeldiği gibi hiç bir amaç ve hiç bir hedef sözkonusu olmaksızın, sonsuza kadar, hep böyle devam edip gidecektir. Bu otomatik (kendiliğinden işleyen) bir süreçtir.”

Bu düşünce, eski olmakla birlikte, modern çağlarda Allah tanımazlığı benimseyen her ilim ve felsefe adamı tarafından da kullanılan ifade tarzı farklı olsa bile, aynen paylaşılan bir düşünce tarzıdır. Bu zihniyet, klâsik materyalistlerin (maddecilerin) düşünce şekli olduğu gibi modern materyalistlerin de düşünce biçimidir. Bu arada atomun parçalanması olayı, bu düşünce tarzının özünde, kullanılan ifade biçimi dışında, hiç bir değişiklik meydana getirmiş değildir.

Eski felsefeciler bu doktrini, tıpkı modern düşünürler gibi hiç bir zorluk çekmeden güçlü bir şekilde reddetmişlerdir. Onlar doktrinin çürüklüğünü o kadar ince ve köklü delillerle ispat ederek reddettiler ki bu delilleri iyice ince-

leyenler, onlara daha fazla bir şey katmayı başaramazlar. Klâsik felsefecilerin bu konudaki delillerini Prof. Santiliana *‘İslâm Mezhepleri’* adlı eserinde özetlemiştir. Şimdi o özeti dikkatlerinize sunuyoruz:

1) Sırf tabiata inanıp da başka hiç bir şeyin varlığını kabul etmemeye gelince bu tutum basiret sahibi bir akıllı tatmin etmez. Böyle bir kimse şöyle der: Evet, hareketin ve tabiatın temel varlıklardan olduğunu tartışacak değilim. Fakat beni tereddüde sevkeden nokta, nasıl olup da bunlardan eylemin (fiilin) meydana gelebilmesidir. Eğer artı sonsuzdan eksi sonsuza kadar durmadan hareket eden maddeden başka hiç bir şey yoksa evrende görülen bu acayip dirlik ve şaşırtıcı düzen nasıl meydana geldi? O dirlik ve düzen ki akıllar onun karşısında şaşkına dönmüş ve dehâlar onu kavramakta yetersiz kalmışlardır.

Hiç bu düzen ve dirlik tesadüfle, rastgele ve kendiliğinden meydana gelme ile açıklanabilir mi? Öyle olsa, bu parçalar nasıl bir araya gelmiş, biçimleri, maddeleri ve enerjileri farklı olduğu halde nasıl birbirileri ile kaynaşmış, bu kaynaşma (sentez) hali nasıl devam edebilmiş ve birbiri arkasından aynı tarzda nasıl yenilenmiştir? Oysa en üstünkörü bir gözlem, insana, hareket ettiricisi bulunmayan sonsuz sayıdaki parçanın harekete geçmesinden sadece alabildiğine kargaşalık ve kuralsızlık doğacağını ispat eder.

Yemin ederim ki bu faraziye tıpkı şuna benzer: Adamın biri alfabenin tüm harflerini bir torbaya veya bir sandığa dolduruyor, sonra da bu torba ve sandığı sallamaya başlıyor, bu işi günlerce devam ettiriyor, ümidi günün birinde

bu harflerin kendiliklerinden yanyana gelerek ya parlak bir kaside veya sağlam bir mantık kitabı ve detaylı bir geometri eseri meydana getirmektedir.

Böyle bir şey beklemek apaçık bir aptallık olmaz mı? Çünkü yıllarca, hatta yüzyıllarca torbayı ve sandığı sallamaya devam etse bile kuru harflerden başka eline hiç bir şey geçmez! Buna göre bu derece düzenli, köklü ve karmaşık yapılı olan ve birbirleri ile şaşırtıcı şekilde işbirliği halindeki parçalardan meydana gelen bu âlemin (evrenin) sonsuz boşluktaki tesadüfî hareketler sonucunda oluştuğu nasıl düşünülebilir? Nitekim Aristo *'Kâinatın Kulağı'* adlı eserinde 'nerede düzen varsa orada akıl var demektir' demiştir.

2) Bunun yanında, tesadüfen meydana gelen olay sadece bir defalığına meydana gelir, yinelenmez (tekerrür etmez). Böyle olunca da tesadüfî olay üzerine ne akli hüküm dayandırılabilir ve ne de böyle bir olaya bakarak karşılaştırma (kıyas) yapılabilir. Oysa böyle bir durum, içinde yaşadığımız kâinatta (evrende) müşahede ve tecrübe ettiğimiz tutarlılık ve devamlılık realitesi ile bağdaşmaz. Eğer bu tutarlılık ve devamlılık olmasaydı, matematik ve tabii bilimlerin hiç biri meydana getirilemezdi.

3) Sadece tabiatın var olduğunu, bunun dışında hiç bir varlığın bulunmadığını farzederseniz, o zaman herkesin vicdanında varolan şu akıl melekesinin kaynağı nedir? Bu akıl melekesi, tüm yetersizliğine, güçsüzlüğüne ve sık sık yanılgıya düşmesine rağmen, yine de içinde yaşadığımız kâinatta sırf madde ile bağdaşmayan bazı başka şeylerin var olduğunu belirten en kesin delildir. Aklın eylemlerinin

(fiillerinin) maddeden meydana gelmesi mümkün değildir. Çünkü bunlar temelde birbirleri ile bağdaşamaz. Buna göre bu melekenin varlığı, kendi cinsinden olan ve kendisi ile bağdaşan bir cevherin (özün) de varolmasını gerektirir. Böylece söz konusu cevher aklın eylemlerinin kaynağı ve merkezi olabilsin.

Görmüş olduğumuz akla dayalı tasarımların (kavram oluşturma eylemlerinin), temel hükümler oluşturma eylemlerinin, ayırtedici hükümler vermenin (analizin) ve kıyaslar düzmenin (sentezin), tüm bu zihni eylemlerin, sadece madde parçacıklarının birbirleri ile sürtüşmesinden ibaret olaylar olduğu, hiç ileri sürülebilir mi? Mantık, matematik ve ilahiyat gibi aklımızın kapsadığı ayrıntılı araştırmalar ile derin kaynaklar, gönülleri büyüleyen parlak şiirler, coşturucu nağmeler ve büyüleyici sözler, hiç maddi parçacıklardan kaynaklanmış olabilir mi? Hiç, bu olaylar, taşların birbirleri ile sürtüşmesinden ateşin parlamasına benzetilebilir mi? Bu olay sadece ateşin meydana gelişinde geçerlidir. Çünkü ateş maddesi ile taş maddesi arasında büyük bir fark yoktur.

4) Madde kendi kendisinin sebebi olamaz. Böyle olunca, aynı maddenin yaratılış derecesi bakımından kendisinden daha üstün ve yüce olan, başka bir varlığın sebebi olacağı hiç düşünülemez. Çünkü öyle olsa, o zaman, alt dereceli bir şey, kendisinden yüksek dereceli başka bir şeyin sebebi olması gerekir. Bu da sağ duyunun benimseyemeyeceği, uzak bir ihtimal olarak göreceği bir şeydir.

TAKRİZ 4

Abdulhalîm Mahmûd

Daha önceki sayfalarda görüşlerini aktardığımız, ünlü felsefe tarihçisi Prof. Santiliana, söz konusu eserinin başka bir yerinde de şöyle diyor:

“Oysa her şeyin akıbetini görebilenler, böyle bir görüşün (sadece maddenin varlığına inanan görüşün) her dönemde, sadece gerçekleri inkâr etmeye ve aklın dayanaklarını yıkmaya vardırıldığını kesinlikle anlarlar. Nasıl öyle olmasın ki -sadece duyu organlarının algıladığı nesneler vardır, başka hiç bir şey yoktur- diyenler, varoluş realitesi hakkında nasıl hüküm verebilirler?”

Buna göre İslâm araştırmacısı Nâsiruddîn Tusî, ‘*Şerhu'l-Muhassa'* adlı eserinde ne kadar doğru söyler. Çünkü o Aristo ve onun gibilere dayanarak der ki:

“Duyu organları yolu ile kavramak, sadece bir algılama olayıdır. Hüküm vermeye gelince o, gerek duyu organları yolu ile gerekse başka yollarla elde edilen algılar arasında bir sentez meydana getirmektir.

Buna göre senteze dayalı hüküm meydana getirmek, duyu organlarının yapabileceği bir iş değildir. Duyu organlarının fonksiyonu, sadece nesneleri algılamaktır. Hükümlerin hiç bir ögesi, duyu organları aracılığı ile kavranamaz. Böyle duyu organları ile algılanan hiç bir şeyin, sırf bu niteliği ile ne kesin ve ne de şüpheli olduğu, ne hak ve ne de batıl olduğu, ne doğru ve ne de yanlış olduğu söylenemez. Çünkü saydığımız bu niteliklerin tümü, hükümlerin ayrılmaz parçaları ve tabii sonuçlarıdır.”

Bu gerçek, duyu organları yolu ile algılamanın mahiyetini yalandan bilenler için gayet açıktır. Dahası, algılama olayı algılanan nesnelerin özelliği ile sınırlıdır, bu sınırı aşamaz. Üstelik algılayan (suje) ile algılanan (obje=nesne) durmadan değiştiğine göre biri ile diğeri hakkında nasıl hüküm verebilir, bu yargı üzerine nasıl aklî bir hüküm dayandırabilir ve bu hükmün gerçek olduğuna neye dayanarak ileri sürebilir? Çünkü bütün bunlar algı dışı temellere dayanır. Meselâ benim bir ses duyduğumu tasavvur ettiğimi düşünürsek, bu durumda, ben duyu organları aracılığı ile algılama safhasını aşarak, işe algılama olayı ile ilgisi olmayan akla dayalı bir hüküm eklemişim demektir.

Buna göre sırf algılama olayına dayanan her felsefe ekolü, gerçekler konusunda şüpheyeye düşmekten başka bir sonuca varamaz. Tıpkı milâddan önce dördüncü asırdaki eski Yunan felsefesinde olduğu gibi.

TAKRİZ 5

Abdulhalîm Mahmûd

Sokrat (Socrates) eski Yunan felsefesinin en ünlü düşünürlerinden biri ve 'Ahlâk Felsefesi'nin kurucusudur. Yüzyıllar boyunca çağımıza kadar bilinen tüm ahlâk felsefeleri Sokrat'dan sonra öğrencileri tarafından geliştirilmiş olan ahlâk doktrinlerine dayanır.

Milâddan önce beşinci yüzyılda yaşadı. Tüm ömrünü gerçeği bulma ve savunma uğrunda harcadı. Sonunda ölümü de kendisini kıskanan batıl (eğrilik) yanlılarının eli ile gerçekleşti. Onun baldıran zehiri içerek ölmeye zorlanması kanlı bir trajedi oldu. Bu trajedi, o andan itibaren günümüze kadar her dönemde ve her yerde yaşamış olan hak yanlılarının üzüntüsünü körüklemiş ve Sokrat'ın en büyük kahramanlık, direnme ve inançlarından vazgeçme örneği olarak vicdanlarda yaşatılmasına yol açmıştır.

Onun düşünme ve gerçeği arama metodu ünlüdür. Aşağıdaki diyalog (karşılıklı konuşma) bize bu metodun örneğini verecektir. Bu diyalog kendisi ile Allah'ın varlığını inkâr eden Erastodimus arasında geçer. Bu diyalog, aynı zamanda onun bazı görüşlerini de belirtmektedir:

SOKRAT: İnsanlar arasında sanat alanındaki dehası ile hoşuna giden biri var mı?

ERASTODİMUS: Evet var (En çok beğendiği ve deha saydığı bazı şairlerin ve heykeltıraşların isimlerini söyler).

SOKRAT: Sana göre hareket ve akıl unsurlarından soyutlanmış heykeller yapanlar mı, yoksa canlı ve hareketli heykeller yontanlar mı daha büyük sanatkârdır?

ERASTODİMUS: Tabii canlı heykeller yontanlar. Yalnız bu heykeller, akıl eseri değil de tesadüf eseri olursa o zaman iş değişir.

SOKRAT: Bir yanda amacı belirsiz nesnelerin varolduğunu, öbür yanda amacı ve yararlı nesneler bulunduğunu farzedelim. Bu nesneler hakkında görüşün nedir? Sana göre bunların hangisi aklın eseri ve hangisi tesadüf eseridir?

ERASTODİMUS: Hiç kuşkusuz, amacı ve yararı belli olanlar aklın eseridirler.

SOKRAT: Görmüyor musun, insanın yaratıcısı, kendisini yaratırken ona yararlılıkla apaçık bazı duyu organları vermiştir? Meselâ ona göz vermiş, iki kulak vermiş, hayatı için doğru olanı görsün ve işitsin diye. Eğer burun deliklerimiz olmasaydı, kokular neye yarardı? Tatma organı dil olmasaydı, yiyecekleri nasıl algılayabilir, acıyı, tatlıyı ve ekşiyi birbirinden nasıl ayırdedebilirdik? Gözümüz tehlikelere açıktır. İlâhî gücün bununla ne kadar yakından ilgilendiğini ve yabancı cisimlerin göze değmesini engellemek için göz kapaklarını kapı gibi yarattığını, ayrıca gözleri rüzgârın zararlarından korusun diye elek gibi kirpikleri yarattığını görmüyor musun? İşitme aracı olan kulak hakkındaki görüşün nedir? Baksana, o tüm sesleri aldığı halde hiç bir zaman dolmuyor! Hayvanları gördün mü? Ön dişleri ne güzel düzenlenmiş, yiyecekleri kesmekle gö-

revlendirilmiş, sonra da bu yiyecekler öğütölsün diye azı dişlerine havale ediliyor. Duyu organlarındaki bu düzeni düşünönce -acaba bunlar akıl eseri midir, yoksa tesadöf eseri midir?- diye şöpheye kapılman mümkün müdür?

ERASTODİMUS: Evet bunları düşünönce, bunların, yarattıkları ile yakından ilgilenen, bilge (hakim) bir yaratıcının eseri olduğuunda şöphemiz kalmaz.

Felsefe

Bu bölümde şu noktaları ele aldım: Felsefenin ulaştığı sonuçlar nelerdir? Bu sonuçların hangileri kınanmalı (kötü görölmeli), hangileri kınanmamalı (kötü görölmeli)dir? Bu sonuçların hangilerini benimseyen kâfir olur, hangilerini benimseyen kâfir olmaz? Hangilerini benimseyen bidatçıdır, hangilerini benimseyen bidatçı değildir? Ayrıca felsefecilerin görüşlerini kabul ettirebilmek için hak ehlinin sözlerinden aşırıp da kendi sözlerine karıştırdıkları kısımları, bunun sonucu olarak vicdanların söz konusu aşırılmış hakdan (gerçekten) nefret etmiş olmalarını ve bunun yanında gerçek sarraflarının felsefecilerin sözleri içindeki halis gerçeğı kalp ve sahte sözlerden nasıl ayırdeceğini anlatmak istiyorum.

Kelâm ilmi üzerindeki çalışmalarım biter bitmez felsefeyi ele aldım. Bu alana girince kesinlikle anladım ki insan herhangi bir ilim dalını o ilim dalının en yetkili uzmanı derecesinde öğrenmedikçe o ilim dalının bozuk ve sakat yönlerini kavrayamaz. Hatta bu kadarı da yetmez. En yetkili uzmanın derecesini de aşarak o ilim dalının kendi araştırmacıları tarafından farkedilmemiş olan tehlikeli tuzakları ve gizli amaçları tespit etmek gerekir. Ancak o zaman bu ilim dalının bozuk yönleri hakkında ileri sürölecek iddialar doğru olabilir.

Hiç bir Müslüman âlimin gayret ve himmetini bu amaca yönelttiğini görmüş değilim. Kelâm âlimlerinin kitaplarında yer alan, felsefecilere reddiye mahiyetindeki ifadeler birtakım karmaşık, dağınık, açıktan açığa çelişkili ve kırık-dökük sözlerdir. Bu sözlerin, ilimlerin inceliklerini araştıran gerçek meraklıları bir yana, aklı başında sıradan kimseleri bile tatmin etmesi beklenemez. Anladım ki herhangi bir mezhebin (düşünce ekolüne) özünü kavramadan karşı çıkmak, onu reddetmek, kör gözlerle taş atmak gibidir.

Bu düşünceden hareket ederek çok ciddi şekilde kolları sıvadım ve felsefe ilmini bu alanda yazılmış kitaplardan öğrenmeye giriştim. Bu işe hiç bir hocanın yardımına başvurmaksızın kendi kendime okuyup düşünerek koyuldum. Kitap yazmak ve şeriat ilimleri alanında ders vermek dışında kalan tüm zamanımı bu işe verdim. O sıralarda Bağdat'da üç yüz kadar öğrenciye ders vermekle görevli idim.

Ulu Allah'ın yardımı ile sırf görevlerimden artakalan zamanlarımdaki şahsi incelemelerimle iki yıldan az bir zaman zarfında felsefecilerin ilimlerini son noktasına kadar elde ettim. Bu bilgileri kavradıktan sonra bir yıla yakın bir süre boyunca üzerlerinde düşünmeye devam ettim. Bu süre zarfında öğrenmiş olduklarımı tekrarlıyor, eviriyor, çeviriyor, püf noktalarını ve tehlikeli tuzaklarını araştırıyordum. Sonunda bu ilim dalının içerdiği aldatmacaları, yutturmacaları, gerçek ve hayali unsurları şüheden uzak bir kesinlikle kavradım.

İşte şimdi; felsefenin ve felsefenin ulaştığı sonuçların hikâyesini dinle. Benim tespitime göre felsefeciler bir kaç sınıfa ayrıldığı gibi ilimleri de bazı kısımlara ayrılır. Fakat bir çok sınıflara ayrılmakla birlikte aslında tüm felsefeciler

küfür ve dinsizlik damgası taşırlar. Gerçi onların eskileri (klâsikleri) ile en eskileri arasında, sonrakileri ile öncüleri arasında hakka uzaklık ve yakınlık bakımından büyük farklılıklar vardır.

Felsefecileri Sınıflandırmak

Bilesin ki felsefeciler bir çok zümrelere ayrılma ve değişik ekollere bağlı olmalarına rağmen üç kısma ayrılırlar: Dehriler, tabiatçılar ve ilâhiyatçılar.

Felsefecilerin ilk kısmı dehrilerdir. Bunlar en eski 'öncü' felsefecilerdendirler. Bu kimseler kudretli, bilgili, önceden plânlayıcı bir yaratıcıyı inkâr etmişlerdir. Onlara göre kâinat öteden beri, bugünkü gibi kendi kendine varolagelmıştır. Yine öteden beri meniden canlı hayvan, canlı hayvandan da meni meydana gelmektedir. Bu eskiden beri böyle olduğu gibi sonsuza (ebediyete) kadar da böyle olacaktır. Bunlar zındıktırlar.

İkinci kısım felsefeciler tabiatçılardır: Bunlar daha çok cansızlar âlemi ile canlılar ve bitkiler üzerine araştırma yapmış felsefecilerdir. Tabiatçılar canlıların organlarını teşrih (anatomi) konusu üzerinde çok durmuşlardır. Bu alanda ulu Allah'ın yaratıcılığının şaşırtıcı tezahürleri ve hikmetinin orijinal eserleri ile ilgili müşahedeleri kendilerini her şeyin gayesini ve fonksiyonunu bilen, hikmet sahibi bir yaratıcının varolduğunu kabul etmeye zorlamıştır. Zaten anatomi ve canlı organların şaşırtıcı faydalarını (fonksiyonlarını) inceleyen herkeste canlı vücudunun, hele hele insan vücudunun mükemmel düzenlendiği hakkında kesin bir bilgi meydana gelir.

Yalnız tabiatçılar, araştırmalarının çoğunluğunu cansız varlıklar üzerine yoğunlaştırdıkları için mizaç dengesinin

canlılardaki güç birimlerinin varlığı ve devamı üzerinde büyük etkisi olduğu kanaatine varmışlardır. Onlara göre insanlardaki akıl gücü de mizacın dengesine bağlıdır. Böyle olunca insan mizacındaki denge ortadan kalkınca akıl gücü de ortadan kalkar ve yokolur. Kanaatlerine göre yokolunca da yo-kolan şeyin nasıl geri getirileceği bilinemez.

Yine onlara göre nefis (ruh) ölünce artık bir daha dirilmez. Böylece bu kimseler ahireti, cenneti, cehennemi, yeniden dirilişi, kıyameti ve hesaplaşmayı inkâr etmişlerdir. Bu durumda onların kanaatine göre ibadet için sevap ve günaha karşılık da ceza söz konusu değildir. Böyle düşündükleri için gemlerinden boşalarak hayvanlar gibi nefislerinin aşırı arzularına dalıvermişlerdir.

Bunlar da zındıktırlar. Çünkü imanın temeli Allah'a ve Ahirete inanmaktır. Bunlar ise Allah'a ve O'nun sıfatlarına inanmakla birlikte Ahiret gününü inkâr etmişlerdir.

Üçüncü kısım felsefeciler ilâhiyatçılardır. Bunlar yeni dönem (müteahhir) felsefecilerdir. Eflâtun'un hocası Sokrat, Aristo'nun⁴⁶ hocası Eflâtun ve Aristo'nun kendi-

46 Aristo (Aristotalis) milattan önce 384 yılında doğmuş ve 322 yılında ölmüştür. Klasik Yunan feylesoflarının en üstünüdür. Bazı felsefe tarihçileri onu, günümüze kadar gelmiş-geçmiş en büyük feylesof sayarlar. Makedonyalıdır. Atina'ya sonradan gelen Eflâtun'a öğrenci olmuş ve hocası ölünceye kadar hiç ayrılmamıştır. Onun öğrencilerine 'Meşşailer' adı verilir. Kendisi de 'İlk Öğretmen' ünvanı ile anılır. Çünkü mantığı ilk düzenleyerek sınırları ve amacı belirli bir ilim dalı haline getiren odur. Makedonya Kralı Philip, Aristo'dan, oğlu İskender'i okutmasını istemiş, bunun üzerine İskender'i üç yıl süreyle eğitmişti. Son yıllarda Prof. Ahmed Lutfi Seyyid tarafından 'Kaos ve Kosmos', 'Siyaset', 'Ahlâk' adlı eserleri arapçaya çevrilmiştir. Ayrıca Prof. Ehvanî, onun 'Kitabunnefs' adlı eserini de arapçaya çevirmiştir.

si gibi. Aristo, felsefeciler için mantık düzenleyen, felsefe ilimlerini arındıran daha önce yazıya geçmemiş olan felsefi bilgileri yazıya geçiren ve dağınık bilgileri derleyip toparlayarak olgun hale getiren bir feylesofdur.

Felsefecilerin bu grubu kendilerinden önceki iki grubu meydana getiren dehrîler ve tabiatçılara şiddetle karşı çıkmışlar ve başka hiç kimseye söyleyecek söz bırakmayacak şekilde onların kirli çamaşırlarını ortaya sermişlerdir. Bunların bu şekilde birbirine düşmesi ile 'Allah savaşta mü'minlere yeter' şeklindeki buyruğu gerçekleşmiştir.

Sonra Aristo, Eflâtun⁴⁷ ve Sokrat'la birlikte kendisinden önce gelen tüm ilâhiyatçı felsefecilere o kadar kesin bir şekilde karşı çıktı ki bunların tümü ile ilgisini kökünden kesiverdi. Bununla birlikte Aristo kendisinin de yakasını sıyırmayı başaramadığı bu felsefecilere ait bazı küfür ve bidat rezilliklerine dokunmadı, onları oldukları gibi geride bıraktı. Bu duruma göre gerek bu ilâhiyatçı felsefecilerin ve gerekse onların peşinden gelen Farabî, İbn Sina ve benzerleri gibi İslâm felsefecilerinin kâfir olduklarını belirtmek gerekir.

Şunu da belirtmek gerekir ki hiç bir İslâm feylesofu bize Aristo felsefesini İbn Sina ve Farabî kadar doğru bir şekilde aktaramamıştır. İbn Sina ve Farabî dışında kalanların yaptıkları aktarmalar, meselelerin özünü belirsizleştiren, çarpıtmalar ve karışıklıklarla doludur. Bu durum sözkonu-

47 Eflâtun (Platon), ünlü bir eski Yunan feylesofu. Milâddan önce 429 yılında doğmuş ve 347 yılında ölmüştür, 'İlâhi Eflâtun' diye anılır. Bunun sebebi, felsefenin ağırlık merkezini ilahiyat konusunun meydana getirmesidir, 'ideler' teorisi, özellikle 'iyilik ideisi' görüşü ünlüdür. Son yıllarda bazı diyalogları ile 'Cumhuriyet' adlı eseri arapçaya çevrilmiştir.

su aktarmaları anlaşılmaz hale getirmiştir. Anlaşılmayan bir şey ise nasıl reddedilebilir veya kabul edilebilir?

İbn Sina ile Farabî'nin aktarmalarından edindiğimiz kanaate göre Aristo felsefesi üç kısma ayrılır: Bir kısmı küfrü gerektirir. Bir kısmı bidatçılığı gerektirir. Üçüncü bir kısmı da var ki hiç bir şekilde onu inkâr etmemek gerekir.

Felsefî İlimler

Bilsen ki felsefe ilimleri, bizim peşinde koştuğumuz gaye bakımından altı kısımdır: Riyaziye (matematik), mantık, tabîiyye, ilahiyat, siyaset, ahlâk.

Riyaziye (Matematik)

Riyaziye hesap (aritmetik), geometri ve astronomi ilimlerini içine alır. Bu ilimler de gerek lehte ve gerekse aleyhde olmak üzere dinî konularla ilgili hiç bir şey yoktur. Tersine bu ilimlerin konuları kavranıp anlaşılınca inkâr edilmeleleri mümkün olmayan apaçık delillere dayalı meselelerdir. Fakat matematikten iki afet (tehlike) doğdu:

Birinci afet (tehlike) şudur: Matematik ilimlerini inceleyen kimse bu ilimlerin incelik ve didikleyiciliğine, delillerin berraklığına hayran kalır ve bu yüzden felsefecilere karşı sempatisi, güveni artar. Zanneder ki berraklık ve delil güvenilirliği bakımından bütün bilgileri matematik gibidir. Bu arada matematikçilerin kâfir oldukları, dinî konuları umursamadıkları ve şeriatî küçümsedikleri hakkında dillerde dolaşan söylentileri duyunca sırf onları taklit ederek kâfir olur. Bu davranışını şu gerekçeye dayandırır: 'Eğer din gerçek olsaydı, sahalarında bu derece derin incelemeler yapmış olan matematikçiler bunu mutlaka tespit ederlerdi.' Öte yandan kulaktan dolma

olarak matematikçilerin kâfir olduklarını, Allah'ı tanımadıklarını öğrenince dini inkâr etmenin, onu tanımamanın gerçek ve doğru olduğu sonucuna varır. Başkaca hiç bir delile dayanmaksızın sırf bu kadarı ile doğru yoldan sapmış nice kimseler görmüşümdür!

Böyle bir kimse düşünmez ki herhangi bir sanat alanında uzman olan kimsenin her sanatta uzman olması gerekmez. Meselâ fıkıh ve kelâm ilimlerinde uzman olan kimsenin tıp alanında da uzman olması gerekli değildir. Buna karşılık akla dayalı ilimlerde cahil olan kimsenin mutlaka dilbilgisi (nahiv) alanında da cahil olması icap etmez. Tersine her sanat alanının başkalarını geride bırakan ve konularında doruğa yükselmiş öyle uzmanları vardır ki uzmanlık alanları dışında kalan konularda kafaları çalışmaz birer cahildirler. İşte bunun gibi eski felsefecilerin matematik alanındaki sözleri berrak delillere dayandığı halde ilahiyatla ilgili görüşleri tahmine dayanır. Bunun böyle olduğunu da ancak ilahiyat konusunda dirsek çürüterek bu konunun uzmanı olmuş kişiler bilebilir. Bütün bu gerçekler sırf taklit yüzünden aldanmış kimselere anlatılsa bile onun kulağına girmez. Tersine aşırı arzularının baskısı, tembelliğe düşkünlüğü ve bilgiçlik taslama merakı kendisini, felsefecilerin bütün bilgilerini beğenip onaylamaya zorlar.

Bu durum büyük bir afettir (tehlikedir). Bu yüzden bu ilimlere fazlaca dalan herkesi bundan alıkoymak gerekir. Çünkü bu matematik her ne kadar doğrudan doğruya din ile ilgili değil ise de felsefecilerin temel ilimlerinden biri olduğu için felsefecilerin kötülüğü ve uğursuzluğu ona da bulaşır. Böyle olduğu içindir ki bu ilim dalına fazlası ile kendini kaptırıp da dinden çıkmayan ve takva geminden sıyrılıp kendini başıboşluğa kaptırmayan kimse çok azdır.

İkinci afete (tehlikeye) gelince bu afet, dini desteklemek için felsefeciler tarafından ortaya atılan her türlü bilginin reddedilmesi gerektiğini zanneden cahil İslâm dostunun tutumundan ileri gelmiştir. Sözkonusu cahil dost bu düşünceden hareket ederek felsefecilerin bütün bilgilerini reddetmiş, felsefecilerin o konularda cahil olduklarını ileri sürmüştür. O kadar ki bu kimse felsefecilerin güneş ve ay tutulması ile ilgili görüşlerini bile inkâr ederek bu görüşlerin şeriatı aykırı olduğunu iddia etmiştir. Güneş ve ay tutulmasını kesin delile dayanarak bilen bir kimse cahil dostun bu saçma iddiasını duyunca bildiği kesin delillerden kuşkuya düşmemiş, tersine İslâmın cehalete, kesin delilleri inkâr etmeye dayandığına inanarak felsefeye daha da bağlanmış, buna karşılık İslâm'dan da soğumuştur.

İslâmiyeti desteklemek için felsefecilerin ortaya koyduğu bu tip bilgileri inkâr etmek gerektiğini sanmak, dine karşı büyük bir cinayettir. Çünkü şeriatte bu bilgilerle ilgili müspet veya menfi bir hüküm bulunmadığı gibi bu ilimlerin de dinî konularla herhangi bir ilgisi yoktur. Gerçi Peygamberimiz (salât ve selâm üzerine olsun) bu yuruyor ki:

إِنَّ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ آيَاتَانِ مِنَ اللَّهِ تَعَالَى: لَا يَنْخَسِفَانِ لِمَوْتِ أَحَدٍ، وَلَا

لِحَيَاتِهِ، فَإِذَا رَأَيْتُمْ ذَلِكَ فَاعْبُدُوا إِلَى ذِكْرِ اللَّهِ تَعَالَى، وَإِلَى الصَّلَاةِ

“Güneş ile ay Allah’ın âyetleri içinde iki âyettir. Bunlar ne biri öldü diye ve ne de dünyaya geldi diye tutulmazlar. Güneş ile ayın tutulduğunu görünce hemen Allah’ı zikretmeye ve namaza koşunuz.”

Görüldüğü gibi bu hadiste güneş ile ayın hareket ettiklerini ve bu hareket sırasında belirli şekilde yanyana veya

karşı karşıya geldiklerini anlatan hesaba dayalı astronomi ilmini inkâr eden hiç bir hüküm yoktur. Bunun yanında bu hadisin devamı olduğu ileri sürülen 'Fakat ulu Allah her hangi bir şeye tecelli edince o şey O'na boyun eğe' şeklindeki sözlere hiç bir sahih (güvenilir) hadis kitabında rastlanmamıştır. İşte riyazi ilimler ile ilgili hükümler ve bu ilimlerden doğan afetler bunlardır.

Mantık

Mantık bilgilerinin de ne müspet ve ne de menfi bakımından dinle hiç bir ilgisi yoktur. Bu ilim dalı, delillerin ve kıyasların şartlarını, burhanı (kesin delili) meydana getirerek mukaddimelerin şartlarını, bu mukaddimelerin nasıl düzenleneceğini, hadd-i sahihin şartlarının neler olduğunu ve bunun nasıl düzenleneceğini araştırır. Bu ilim dalına göre ilim tasavvur ile tasdik olmak üzere iki kısma ayrılır ve tasavvur had aracılığı ile tasdik ise burhan vasıtası ile bilinir.

Bu bilgilerde inkâr edilmesi gereken hiç bir taraf yoktur. Tersine bu bilgiler, kelâmcılar ile delil uzmanlarının sözlerinin benzerleridirler. Bu konularda mantıkçıların kelâmcılardan farkı her iki tarafın farklı terimler kullanması, bir de mantıkçıların daha detaylı tarifler ve sınıflandırmalar yapmış olmalarıdır.

Mantık ilmine bir örnek verelim. Mantıkçılar şöyle derler: Her (a)'nın (b) olduğu ispat edilince bunun sonucu olarak bir kısım (b)'nin (a) olması gerekir. Yani, 'bütün insanlar hayvandır' hükmü ispat edilince bu hükmün sonucu olarak 'bazı hayvanlar insandır' hükmünün doğru olması gerekir. Onlar bu prensibi kendi terimleri ile 'genel ve olumlu hüküm, müspet ve sınırlı olarak tersine çevrilir' şeklinde ifade ederler. Bu bilgilerin dinin konuları ile ne ilgisi var ki inkâr

veya reddedilsinler? Bu bilgiler reddedildiği takdirde böyle bir tutumun tek sonucu, mantık sahibi herkesin bunları inkâr edenin aklından, hatta bu bilgileri reddetmeye dayan-
dığını sandığı dininden kuşkuyla kapılmaları olur.

Gerçi felsefecilerin bu ilim dalında irtikâp ettikleri bir haksızlık bir zulüm vardır. O da şudur: Burhan (kesin de-
lil) için kesinlik sağladıkları şüphesiz olan bir takım şart-
lar sayarlar. Fakat sıra dini konulara gelince kendilerinin
ileri sürmüş olduğu bu şartlara bağlı kalmaları mümkün
olmaz. Tersine, din söz konusu olunca bu şartlarda alabil-
diğine müsamahakâr davranırlar.

Öte yandan mantık ilmini gözden geçirip de berrak ol-
duğu gerekçesi ile onu beğenen bazı kimseler, mantıkçı-
lardan nakledilen bazı küfre götürücü hükümlerin de bu
tip kesin delillerle desteklendiğini sanarak henüz felsefe-
nin ilahiyat bölümüne göz atma fırsatını bulmaksızın acele
tarafından kâfir olabilirler. İşte bu da mantığın yolaçabile-
ceği bir afettir (tehlikedir).

Tabiî İlimler

Tabiî ilimler gökyüzü âleminde, yıldızlardan, yeryüzün-
de bulunan su, hava, toprak, ateş gibi yalın cisimlerden
(elementlerden); canlılar, bitkiler ve madenler gibi bileşik
cisimlerden, bunların değişme, başkalaşma (istihale) ve bi-
leşme (imtizaç) gibi hallerinden bahseder. Bu hali ile tabiat
ilmi, insan vücudunu, başlıca organlarını, bu organların
fonksiyonları ile yapısal bileşimlerinin değişmesini incele-
yen tıp ilmine benzer. Tıp ilmini inkâr etmek nasıl ki dinin
şartlarından değilse tabiat ilmini inkâr etmek de bu şartlar-
dan değildir. Yalnız belirli bir kaç mesele hariç. Bu mese-
leleri '*Tehâfütü'l-Felâsife*' adını taşıyan eserimizde belirttik.
Bu eserimizde belirttiklerimizin dışında kalıp da karşı çık-

ması gereken bazı meselelerin de iyi düşünüldüğü takdirde ele aldığımız meselelerin kapsamına girdikleri görülür.

Bu meselelerin tümünün temeli şudur: Bilmek gerekir ki tabiat ulu Allah'ın emrine bağlıdır, kendi kendine hareket etmez. Tersine o yaratıcısı tarafından kullanılmaktadır. Güneş, ay, yıldızlar ve tabii cisimler, hepsi, Allah'ın emrine boyun eğmiştir. Bunların hiç birisi, kendiliğinden ve kendi kendine hiç bir şey yapamaz, hiç bir davranışa girişemez.

İlahiyat

Felsefecilerin çoğunun yanılgıları ilahiyat alanındadır. Bu alanda mantıkta koşmuş oldukları şartlara bağlı kalamamışlardır. Bu yüzden felsefeciler arasında, ilahiyat alanında, diğer felsefe dallarına göre daha çok görüş ayrılıkları belirmiştir. Farabî⁴⁸ ile İbn Sina'nın naklettikleri-

48 Farabî, Hicri 260 yılında İran Türkistan'ına bağlı Farab kasabasında dünyaya gelmiş ve Hicri 339 yılında vefat etmiştir. Doğum yeri olan Farab'dan geçerek Bağdat'a gitmiş ve Seyfüddevle'rân himayesi altında oraya yerleşmiştir. Bağdat'taki hayatı cemiyyeten uzak bir zahid hayatı olmuş ve tüm gücü ile öğrenmeye ve düşünmeye sarılmıştır.

İbni Hallikan, 'Vefeyâtü'l-A'yân' adlı önemli biyografi eserinde onun için şöyle diyor; "Şam'da bulunduğu sırada göl kıyılarında ve yeşil alanlarda oturur, eserlerini buralarda yazardı. Bu arada kendisine yardımcı olan öğrencileri nöbetleşerek yanında kalırlardı."

Farabî, musiki ile de uğraşmış, bu alanda hem okuyucu ve hem de bestekâr olarak başarı kazanmıştır. İbn-i Hallikan'ın anlattığına göre 'Kanun' adlı çalgı onun buluşudur. Müslümanlar arasında 'ikinci öğretmen' diye anılır. Bilindiği gibi 'ilk öğretmen' eski Yunan feylesofu Aristo'nun unvanıdır.

Farabî, tarihçiler tarafından oldukça farklı bir şekilde değerlendirilmiş, kimi onu İbn Sina'dan daha büyük sayarken kimisi de İbn Sina'yı daha üstün görmüştür.

ne göre İslâm felseferilerinin görüşlerine en yakın ilahiyat mezhebi, Aristo'nun ekolüdür.⁴⁹

Fakat felsefeciler ilahiyat alanında toplam olarak yirmi meselede yanılmışlardır. Bu yirmi meselenin üçünden dolayı onları kesin olarak kâfir, geriye kalan on yedisinden dolayı da bidatçı saymak gerekir, ilâhiyatçıların bu yirmi mesele hakkındaki görüşlerinin batıl (eğri) olduğunu belirtmek üzere '*Tehâfütü'l-Felâsife*' adlı eseri kaleme aldık. Bu yirmi meselenin üçünde ise tüm Müslümanlara ters düşmüşler, onlara tamamen zıt görüşler benimsemişlerdir. Bu konular şunlardır:

1- İlâhiyatçı feylesoflar derler ki ölen bedenler bir daha dirilmez. Mükâfat gören de azab çeken de sacede ruhlarıdır. Mükâfatlar ve cezalar bedenler için değil, ruhlar içindir. 'Mükâfat ve cezalar ruhlar içindir' derken doğru söylüyorlar. Çünkü mükâfat ve cezaya ruhlar da ortaktırlar. Fakat mükâfat ve cezanın bedenlere uygulanmayacağını söylerken hakkı inkâr etmişlerdir ve bu görüşleri yüzünden şeriat prensiplerine göre kâfir olmuşlardır.

2- Yine onlar derler ki; ulu Allah tek tek ve belirli şeyleri (cüz'iyatı) değil, genel şeyleri (külliyyatı) bilir. Bu görüş de açıkça küfürdür. Tersine bu konudaki doğru hüküm ulu Allah'ın şu buyruğudur:

49 İbn Sina, hicri 370 yılında doğmuş ve 428 yılında vefat etmiştir. Büyük bir islâm feylesofu olduğu gibi tıp ilmi alanında da derin bilgiye sahip bir uzman olarak tanınır. Tıp ilmi ile ilgili '*el-Kanun Fit-Tıbb*' adlı eseri yüz yıllarca batı üniversitelerinde ders kitabı olarak okutulmuştur. Felsefe alanında çok sayıda ünlü eseri vardır. Bunların arasında en önlüleri '*el-İşarat vet-Tenbihat*', '*Şifa*' ve '*Necat*' adlarını taşıyan kitaplarıdır.

“Gerek göklerde ve gerekse yerde, zerre kadar bir şey bile, onun bilgisi dışında değildir.”⁵⁰

3- Söz konusu meselelerin üçüncüsü de ilâhiyatçı feylesofların kâinatın ezeli ve kadim (varlığı öncesiz) olduğu şeklindeki görüşlerdir. Bu üç meselenin hiç birinde hiç bir Müslüman onlar gibi düşünmemiş, onların görüşlerini paylaşmamıştır.

Bu üçü dışında kalan diğer onyedî mesele hakkındaki görüşlerine gelince, meselâ Allah'ın sıfatlarını kendilerine göre izah ederek ‘O’nun âlim sıfatı zatından ayrılmaz, yani zatından ayrı ve fazla olarak bir âlim sıfatı yoktur’ şeklindeki ve bunun benzeri olan sözleri, Mu'tezile mezhebinin aynı konulardaki görüşlerine benzer ki bu görüşleri yüzünden Mutezile mezhebini kâfir saymak gerekli değildir. ‘Faysal-üt Tef-rikati Beynel İslâmi vez-Zendekati’ adlı eserimizde mezhebine uymayan her konuda karşısındakini hemen kâfir sayan kimsenin bu tutumunun ne kadar sakat olduğunu açıkça belirttik.

50 Yunus Suresi, 61.

TAKRİZ 6

Abdülhalîm Mahmûd

Gazâlî'nin felsefecilerin kâfir sayılmasına gerekçe olarak göstermiş olduğu üç mesele ile ilgili olarak İbn Rüşd'ün görüşünü anlatmak Gazâlî'nin kendisinin her zaman uymaya çağırdığı insaf ölçülerinin gereğidir kanaatindeyim. İbn Rüşd'ün söz konusu düşüncelerini '*Faşlu'l Makûl*' ve '*el-Keşf an Menahic il Edille*' adlı eserlerine dayanarak özetlemek istiyorum:

İbn Rüşd diyor ki:

“Ahiret konusu, tüm şariatlerin söz birliği halinde varolduğunu bildirdikleri ve âlimler tarafından açık delillerle ispat edilmiş bir meseledir. Şariatler, onun varlığı konusunda değil, varlığının niteliği konusunda fikir ayrılığına düşmüşlerdir. Bu fikir ayrılığı, söz konusu gayb âlemine ait hayatın (Ahiret hayatının) halk kalabalıklarına hangi semboller ile anlatılacağı noktasına dayanır. Demek istediğimiz şu ki kimi şariatler ahiret alemini sadece ruhlarla ilgili bir hayat sayarken bazı şariatler de onun bedenler ile ruhları birlikte ilgilendiren bir hayat saymaktadırlar.

Bu meselede görüş birliğinin meydana gelebilmesi, onunla ilgili vahyin ittifakına ve bir de yine bu konuda herkes tarafından kaçınılmaz sayılan delillerin gösterilmiş olmasına dayanır. Yani, insan için biri dünyaya, öbürü de ahirete ait olmak üzere iki çeşit mutluluğun varolduğunu herkes sözbirliği ile kabul ediyor. Bu ortak görüş, herkes tarafından onaylanan kaynaklara dayanmaktadır.”

Daha sonra bu ortak kaynakları akıl ve nakil diye ikiye ayırarak açıklamaya koyulan İbn Rüşd, sözlerine şöyle devam ediyor:

“Demek oluyor ki; daha önce belirttiğimiz gibi insan ruhu için ölümden sonra mutluluk ve bedbahtlık gibi hal-lerin söz konusu olduğu gerçeği üzerinde tüm şeriatler görüş birliği halindedirler (müttefikler). Şeriatlerin birbirlerinden ayrıldıkları nokta, bu hayatın hangi sembollerle ifade edileceği, onun varlığını insanlara nasıl anlatmak gerektiğidir.

Öyle görülüyor ki bu konuda, bizim şeriatimizin benimsediği ifade tarzı, ahiret hayatını insan yığınlarına en güçlü şekilde anlatabilen ve bu konuyu vicdanlarda en canlı biçimde tutabilen ifade tarzıdır. Zaten şeriatlerin amacı halk yığınlarıdır.

Buna karşılık, ahiretin ruhları ilgilendiren bir hayat olduğu şeklindeki yorum. Öyle görülüyor ki bu hayat halk yığınlarının vicdanlarında canlı tutabilme bakımından daha az etkili ve daha az başarılıdır. Halk yığınları, ahiretin ruhları ilgilendirdiği şeklindeki açıklama tarzına bedenleri ilgilendirdiği biçimdeki yoruma göre daha az önem vermekte ve ikinci yorumu daha az korkutucu saymaktadır. Buna göre denebilir ki ahiret lügatının bedenleri de ilgilendirdiği şeklindeki açıklama, sadece ruhları ilgilen-

dirdiği biçimdeki yoruma göre daha heyecanlandırıcı ve vicdanları etkileyici, buna karşılık sadece ruhları ilgilendirdiği şeklindeki yorum, halk arasında tartışmaya girişen seçkinlerin benimsemeye daha yatkın göründükleri bir açıklamadır. Fakat söz konusu seçkinler azınlıktadır.

Bu yüzdendir ki şeriatımızın ahiret hayatı konusundaki ifade tarzını anlama açısından Müslümanların üç gruba ayrıldığını görüyoruz:

Bu gruplardan biri, ahiretteki hazzın ve mutluluğun tıpkı dünyadakiler gibi olduğu görüşündedir. Yani bu grubun görüşüne göre her iki taraftaki haz ve mutluluk aynı cinstendir, ikisi arasında sadece devamlı olup olmama bakımından fark vardır. Yani ahiretteki hazz ve mutluluk devamlı olduğu halde dünyadaki hazz ve mutluluk devamsızdır, belirli bir süre için vardır.

Öbür gruba göre Ahiret varlığı ile dünya varlığı birbirine benzemez, hatta biri öbürü ile bağdaşmaz. Bu grub da ayrıca iki gruba ayrılmıştır. Gruplardan birine göre duyu organlarımızla algıladığımız nesnelerle sembolize edilen ahiret varlığı, sadece ruhları ilgilendiren bir hayattır. Bu hayatın, duyu organlarımızla algıladığımız nesneleri ile sembolize (temsil) edilmiş olması, açıkça anlaşılabilmesi içindir. Bu grup, görüşünü isbat etmek üzere, çok sayıda meşhur şer'î delil göstermektedir. Bu delilleri saymayı gerekli görmüyorum.

Öbür gruba göre ahiret hayatı, bedenler ile de ilgilidir. Fakat ahiretteki bedenleri de ilgilendiren varlıklar, dünyadayken bedenlerimizin içinde yaşamış oldukları varlıklara benzemezler. Çünkü dünya hayatı, tükenmeye, sona ermeye mahkûm olduğu halde ahiret hayatı kalıcıdır (baki-dir). Bu grubun da şeriat kaynaklı delilleri vardır.

İbn Abbas'ın (Allah onlardan razı olsun) bu sonuncu görüşü benimsediği söylenebilir. Çünkü O 'Ahirette ne varsa dünyada onun sadece adı vardır' diyor. Yine denebilir ki bu görüş seçkinler (havas) tarafından en uygun sayılan görüştür. Çünkü bu görüş, herkes tarafından tartışmasız şekilde kabul edilen aşağıdaki temel prensiplere uygun olma imkânına sahiptir.

Bu temel prensiplerden biri, ruhların ölümsüzlüğüdür, ikinci temel prensibe gelince, bu görüş, ruhların başka bedenlere döneceği şeklindeki faraziyeye açık kapı bıraktığı için ruhların dünyadaki bedenlere döneceklerini benimsemekten dolayı ortaya çıkan imkânsızlığı (muhal halini) ortadan kaldırmaktadır.

Şunu demek istiyorum. Dünyada bulunan insan vücudlarının temel maddeleri sürekli biçimde varolmuşlar ve bir insan vücudundan öbürüne geçmişlerdir. Bu demektir ki belirli bir madde değişik zamanlarda değişik insan vücudunda bulunmuştur. Böyle vücudlar, ana maddelerinde ortak kısımlar olduğu için aynı anda varolamazlar.

Söylediğimizi bir örnekle açıklayalım. Diyelim ki bir insan ölmüş ve vücudu toprağa dönüşmüştür. Sonra da bu toprak bitki olmuştur. Başka bir insan bu bitkiyi yiyerek beslenmiş ve yediği bitki meni haline gelmiş, arkasından da bu meniden başka bir insan doğmuştur.

Fakat ahirette ruhların dünyadakilerden başka bedenlere döneceği farzedilirse açıkladığımız imkânsızlık (muhal hali) ortaya çıkmaz.

Bu meselede (ahiret hayatı konusunda) hakk, herkesin bununla ilgili faraziyesi, yani kendi görüşünün vardığı düşünce biçimidir. Yalnız bu faraziyenin, meselenin özünü tümü ile ortadan kaldırmaya vardır bir görüş olmaması

gerekir. Meselenin özünü ortadan kaldıran görüş, tümü ile ahiretin varlığını inkâr eden görüştür. Böyle bir inancın sahibini kâfir saymak gerekir. Çünkü insanlar için böyle bir hayatın varolacağı hem şeriat ve hem de akıl tarafından ispat edilmiştir. İbn Rüşd, Gazâlî'nin 'Felsefeciler derler ki; ulu Allah tek tek ve belirli şeyleri (cüz'iyatı) değil, genel şeyler (külliyyâtı) bilir' şeklindeki ifadesini naklettikten sonra sözlerine şöyle devam eder: sonradan yaratılmış (hadis) ilimle bilmez. Çünkü Allah'ın ilminin böyle nesnelerde sonuç değil de sebep olduğu kabul edildiği takdirde Allah'ın bu nesneler ile ilgili ilminin bu nesnelerin sonradan varolmasına bağlı olarak sonradan varolmuş olması şart olur.

Bu düşünce şekli ise itiraf etmek gerekir ki Allah'ı noksan sıfatlardan uzak tutma endişesinin son derecelisidir. Çünkü açık deliller Allah'ın belirli nesneleri bildiğini kaçınılmaz şekilde ispatlamıştır. Sebebine gelince bu nesnelerin Allah tarafından meydana getirilmiş olması, sadece kendisi varolduğu için veya falan sıfatın sahibi olarak varolduğu için değil, aynı zamanda âlim olduğu içindir. Nitekim ulu Allah:

*“Kalbleri yaratan (içindekileri) bilmez mi? O lâtif ve her şeyin iç yüzünden haberdardır”*⁵¹ buyurmuştur.

Bunun yanında, Allah'ın belirli nesneleri, sonradan yaratılmış bilgi niteliğindeki bir ilim çeşidi ile bilmediği de açık delil ile kaçınılmaz biçimde ispat edilmiştir. Buna göre belirli varlıklar ile ilgili olarak Allah'ın başka ve değişmez bir ilmi olması gerekir ki bu da ulu Allah'ın kadim (sonradan yaratılmamış) ilmidir. Meşşâi ekolüne bağlı felsefecilerin (Aristo ve öğrencilerinin) Allah'ın kadim ilminin belirli nesneleri (cüz'iyatı) kapsamına almadığı görüşünde

51 Mülk Sûresi, 14.

oldukları nasıl düşünülebilir ki onlara göre, Allah'ın kadim ilmi, rüyaların, vahyin ve bunlara benzer ilham karakterli bilgilerin sebebidir.”

İbn Rüşd şöyle diyor:

“Alemin (evrenin) kadim (varlığı başlangıçsın) mı, yoksa hadis (sonradan yaratılmış) mı olduğu meselesine gelince, bana kalırsa, klâsik felsefeciler ile Eş'arî mezhebine bağlı kelâm âlimleri arasındaki görüş ayrılığı, özellikle klâsik felsefeciler açısından aşağı yukarı isimlendirmeden ileri genel bir görüş ayrılığıdır, temelli bir bağdaşmazlığa dayanmaz. Şöyle ki; ikisi birbirinin zıt kutbu, üçüncüsü de bu iki kutup arasında yer alan, üç varlık çeşidi bulunduğu konusunda her iki taraf da görüş birliği halindedir. Taraflar bu iki kutbu isimlendirme konusunda ortak görüşe sahip oldukları halde bu iki kutub arasındaki varlık çeşidini isimlendirmede farklı görüşler ileri sürmüşlerdir.

Kutuplardan birini meydana getiren varlık çeşidi, birşeyin eseri olarak ve bir şeyden meydana gelmiş varlık çeşididir. Yani bu varlık çeşidi, belirli bir faktörün etkisi ile ve bir maddeden varolmuştur, ayrıca varoluşu o zamandan sonradır. Bu nitelikler, varoluşu duyu organları aracılığı ile algılanabilen tüm cisimlerin nitelikleridir. Su, hava, yeryüzü, canlılar ve bitkiler ve benzerleri gibi. Gerek klâsik felsefeciler ve gerekse Eş'arî mezhebine bağlı kelâm bilgileri söz birliği halinde, bu çeşit varlıklara ‘hadis (sonradan yaratılmış) varlıklar’ ismini vermişlerdir.

Karşı kutbu meydana getiren varlık çeşidine gelince, o da bir şeyin olmayan ve bir şeyden meydana gelmemiş, bunun yanında zamandan sonra varolmuş varlık çeşididir. Yine her iki taraf, görüş birliği içinde, bu varlık çeşidine ‘Kadîm (varlığı başlangıçsız) varlık’ adını vermişlerdir.

Apaçık delil ile kavranan bu varlık çeşidi, şanı yüce ve ulu olan Allah'ın kendi varlığıdır. Diğer her şeyin etkeni (faili), yönlendiricisi ve koruyucusu O'dur. O yüce ve ulu bir gücün sahibidir.

Bu iki kutup arasında yer alan varlığa gelince, bu çeşit varlık diğer bir şeyin etkisi ile meydana gelmekle birlikte başka bir şeyden meydana gelmemiş, bunun yanında zamandan sonra varolmuştur. Bu varlık çeşidi, bir bütün olarak âlem (evren)dir. Âlemin bu üç niteliği taşıdığını her iki taraf da kabul etmektedir. Meselâ Eş'arî mezhebinin kelâm bilginleri, âlemin zamandan sonra yaratılmış olmadığını kabul etmektedirler. Yahud da bunu kabul etmek zorundadırlar. Çünkü onlara göre zaman hareketlerle ve cisimlerle birlikte varolan bir şeydir. Bunun yanında onlar, gelecek zaman ile ilerde varolacak olan varlıkların sonsuz olduğu konusunda, klâsik felsefeciler ile aynı görüşü paylaşmaktadırlar. Yalnız geçmiş zaman ile geçmiş zamandaki varlıklar konusundaki felsefecilerden farklı görüşe sahiptirler. Eş'arî kelâmcıları, geçmiş zaman ile geçmişteki varlıkların sınırlı olduğu (sonsuz olmadığı) görüşündedirler. Eflâtun ile taraftarlarının görüşü de böyledir.

Aristo ile taraftarları ise geçmiş zamanın ve geçmişteki varlıkların sonsuz olmadıkları kanaatindedirler. Tıpkı gelecek zaman konusunda olduğu gibi. Her halde bu iki kutup arasındaki varlık çeşidinin durumu açıklığa kavuşmuştur. Bu varlık çeşidi, bir yandan hadis varlıkların bazı özelliklerini, öte yandan da kadim varlıkların bazı özelliklerini taşımaktadır. Bu varlığın kadimlik özelliklerini, hâdislik özelliklerine göre baskın görenler ona kadim adını takarken, hâdislik özelliklerini baskın sayanlar ona hadis ismini vermişlerdir. Aslında bu varlık çeşidi, ne gerçek anlamda kadim ve ne de gerçek anlamda hadistir.

Bazı felsefeciler de bu varlık çeşidini hadis saymışlardır. Eflâtun ile taraftarları gibi. Çünkü onlara göre geçmiş zaman sınırlıdır, sonsuz değildir.

Görülüyor ki; âlem (evren) konusundaki mezhepler, birbirlerine kesinlikle aykırı değildirler ki bir kısmı kâfir sayılsın veya sayılmasın. Bir kısmı kâfir sayılırken diğeri hak kabul edilecek görüşlerin birbirleri ile bağdaşmaz nitelikte olması, yani bu meselede kelâm bilginlerinin sandıkları gibi birbirleri ile çelişik olması gerekir. Daha açıkçası, âlemin tümünün kadim veya hadis olarak isimlendirilmesi, çelişik görüş acılarına dayanmalıdır. Oysa, yaptığımız bu açıklama gösteriyor ki önümüzdeki meselede durum böyle değildir.

Bununla birlikte felsefecilerin âlemle ilgili bu görüşleri şeriatın zahirine uygun değildir. Şeriatın zahiri araştırıldığı takdirde durum, bu konudaki ayetlerle ortaya çıkar. Âlemin varoluşunu anlatan ayetlerde âlemin biçiminin hadis buna karşılık varlığın özü ile zamanın hem başlangıç hem de bitiş kutupları bakımından devamlı ve kesintisiz olduğunu belirtmektedir.

Meselâ ulu Allah'ın:

*“Gökleri ve yeri altı günde yaratan O'dur. O'nun Arş'ı su üzerinde idi.”*⁵²

Mealindeki buyruğunu ele alalım. Bu ayetin zahiri manası, şu gördüğümüz varlıktan önce başka bir varlığın bulunmasını gerektirir ki bu varlık arş ile sudur. Yine aynı ayetin zahiri, bildiğimiz zamandan önce başka bir zamanın varolmasını da gerektirir. Bildiğimiz zaman derken şu gördüğümüz varlığa eşlik eden ve gök cisimlerinin dönüş-

52 Hud Suresi, 7.

lerinin sayı olarak ifadesinden ibaret olan zamanı kasdediyorum.

Bir de yine ulu Allah'ın:

*“Günün birinde yeryüzü başka bir yeryüzü, gökler de başka türlü gökler haline çevrilir.”*⁵³

Mealindeki buyruğunu incelersek onun zahiri manasının bugünkü varlıktan başka ikinci bir varlığın bulunmasını gerektirdiğini görürüz. Yine, meselâ, ulu Allah'ın:

*“Sonra gökleri yaratmaya geçti. O zaman gökler duman halinde idi.”*⁵⁴

Mealindeki buyruğu da zahiri manası ile, gökler ile yerin belirli bir şeyden yaratılmış olmasını gerektirir.

Öte yandan Eş'arî mezhebine bağlı kelâmcıların âlem (evren) ile ilgili görüşleri de şeriatın zahirine uygun değildir. Onların görüşleri yoruma dayanmaktadır. Çünkü şeriatle ulu Allah'ın mutlak yokluk hali ile birlikte varolduğunu ifade eden hiç bir delil yoktur. Buna göre 'kelâmcıların yukardaki ayetlerle ilgili yorumları Müslümanların kesin görüş birliğine (icma-ı ümmete) dayanır denebilir mi?' Oysa felsefecilerin bir grubunun âlemin varoluşu ile ilgili görüşü, az önce açıkladığımız şeriatın zahirine uygundur.

Bana öyle geliyor ki bu çok yönlü meselelerde farklı görüşler ileri sürenler doğru düşünüp sevap kazanmış olabilecekleri gibi mazur görülecek yanılmışlar da olabilirler. Çünkü insan vicdanını tatmin edecek bir delil gösteremeden önce bir şeyi onaylamak (tasdik etmek) iradeye dayalı değil, zorlamaya dayalı bir tavidir. Yani ispat etmek veya etmemek konusunda olduğu gibi onaylamak veya onay-

53 İbrahim Sûresi, 48.

54 Fussilet Suresi, 11.

lamamak elimizde olan, tercihimize bağlı bir şey değildir. Öte yandan iradeye dayanmak (Allah karşısında) yükümlü olmanın şartlarından biri olduğuna göre ilim adamı, vicda-
nında beliren bir kuşku üzerine, yanlış birşeyi tasdik eder-
se mazurdur. Bundan dolayıdır ki Peygamberimiz (salât ve
selâm üzerine olsun) *“İçtihadeden hakim doğru hüküm verir-
se iki sevap, yanılırsa bir sevap elde eder”* buyurmuştur.

Şimdi düşünelim. Varlık âleminin şöyle veya böyle ol-
duğu konusunda hüküm veren kimseden daha önemli bir
hakim düşünülebilir mi? İşte bu konuları ele alan felsefe-
ciler, ulu Allah'ın yorum yapmaya özel olarak yetkili kıldığı
bilginlerdir.”

Siyasî İlimler

Felsefecilerin bu alandaki sözlerinin tümü dünya me-
seleleri ile ilgili konularda kamu yararını gözetken ve devlet
adamlarına seslenen hikmetlere dayanır. Felsefeciler bu
hikmetleri ulu Allah'ın peygamberlere indirmiş olduğu ki-
taplar ile peygamberlerin varisleri olan bilginlerin sözlerin-
den almışlardır.

Ahlâk İlmî

Felsefecilerin ahlâk ilmi alanındaki tüm sözleri nefsin
sıfat ve huylarını sınıflandırmaktan, bu sıfat ve huyların
cinslerini ve nevilerini belirtmekten, bir de nefsin nasıl
arıtılacağından onunla ne şekilde mücadele edileceğinden
ibarettir.

Felsefeciler bu sözleri, safilerden mistiklerden almış-
lardır. Süfiler ise Allah'ı tanıyan, devamlı şekilde Allah'ı
zikreden, sürekli olarak nefislerine karşı koyan ve dünya
bazlarına yüz çevirerek Allah'a ulaştıracak yola koyulan

kimselerdir. Nefislerine karşı vermiş oldukları mücadele-
nin sonucu olarak onun huylarını, kusurlarını ve çirkin
davranışlarının yol açtığı afetlerini açıkça görerek belirt-
mişlerdir. Felsefeciler de ifadelerini süsleyip kendi batıl
görüşlerini kabul ettirebilmek için sûfilerin bu konularla
ilgili tespitlerini alıp kendi sözlerine karıştırmışlardır.

Sözkonusu felsefecilerin yaşadığı çağda, daha doğrusu
her çağda, Allah'ı tanıyan böyle mistik bir cemaatin varol-
duğu kesindir. Ulu Allah, hiç bir zaman dünyayı onlarsız
bırakmaz. Çünkü onlar yeryüzünün temel direkleridirler.
Nitekim onlarla ilgili olarak Peygamberimiz (salât ve selâm
üzerine olsun) şöyle buyuruyor:

بهم تمطرون وبهم ترزقون ومنهم كان أصحاب الكهف

*“Onlar sayesinde üzerinize yağmur yağar ve onlar saye-
sinde size rızık verilir. Eshab-ı Kehf de onlardandı.”*

Kur'an-ı Kerim'in belirttiği gibi çok eski dönemlerde bile
sûfi gruplar vardı.

Felsefecilerin; peygamberlerin ve sûfilerin sözlerini
kendi sözlerine karıştırarak kitaplarına almaları iki afete
(tehlikeye) yol açmıştır. Bu afetlerin birincisi, felsefecilerin
ahlâk konusudaki görüşlerini reddedenler, ikincisi ise bu
görüşleri kabul edenler ile ilgilidir.

Felsefecilerin görüşlerini reddedenlerle ilgili afet çok
büyüktür. Çünkü bazı zavallı akıllılara göre bu görüşler,
felsefecilerin kitaplarına geçtiğine ve onların batıl görüş-
lerine karıştırıldıklarına göre reddedilmeli, hatta ağza bile
alınmamalıdır. Dahası onlar bu sözleri dile getiren herke-
se karşı çıkarlar. Çünkü bu sözleri ilk defa felsefecilerden
duymuşlar ve kıt akıllarına dayanarak 'bu sözler madem ki
batıl taraftarlarından gelmiştir, batıldır' hükmüne varmış-

lardır. Tıpkı bir Hristiyanın 'lâilâheillellah İsa Resulullah -Allah'tan başka ilâh yoktur ve İsa O'nun Resulüdür-' dediğini duyunca 'Bu, bir Hristiyan sözüdür' diyerek bu söze karşı çıkan kimse gibi. Böyle bir kimse bir an için durup düşünmez ki 'Acaba Hristiyan bu sözü söylediği için mi, yoksa Peygamberimizin (selât ve selâm üzerine olsun) peygamber olduğunu inkâr ettiği için mi kâfirdir?' Eğer Hristiyanın kâfir oluşunun tek sebebi Peygamberimizi kabul etmemiş olması ise o zaman kâfirliğine yol açan görüşü dışındaki aslında doğru olan diğer görüşlerine, sırf bu görüşler ona göre de doğrudur diye karşı çıkmak yerinde değildir. Fakat akklı kıt olanların tutumu böyledir, onlar insanı gerçeğe göre değerlendirmezler, tersine gerçeği (haklı) insana bağlı olarak tanırlar.

Aklı başında olan kimse ise bu konuda Hz. Ali'nin (Allah ondan razı olsun) şu sözüne uyar; 'Sakın hakkı adama bağlı olarak tanıma. Tersine önce hakkı tanı, sonra dolayısıyla ile hakka bağlı olanı tanırsın.'

Böyle olunca akklı başında kimse önce gerçeği tanır. Sonra sözün kendisine bakar. Eğer söz doğru ise onu kabul eder. Sözü söyleyen hak taraftarıdır veya batıl yanlısıdır diye ayırım yapmaz. Dahası, sapıkların sözleri arasına karışmış olan hak sözü, batıl sözleri arasından ayıklayıp çıkarmayı daha çok ister. Çünkü altın madenin toprakla karışık olduğunu bilir. Ayırdetme kaabiliyetine güvenen bir sarrafın elini kalpazanın torbasına daldırarak halis altını kalp paradan ayırd etmesinin hiç bir zararı yoktur. Kalpazanla alış-veriş yapmaktan tecrübeli sarraf değil, cahil köylü zarar görebilir. Deniz sahilinde dolaşmak usta yüzücülere değil, hareketlerini kontrol edemeyen yarım akıllılara yasak edilir. Tıpkı bunun gibi yılanı ellemek cam-bazlara değil, çocuklara yasak edilir.

Yemin ederim ki insanların çoğu hakla batılı, hidayet ile sapıklığı birbirinden ayırdetme konusunda kendilerini yeterince akıllı, usta ve uzman zannettikleri için açık kapı bırakmayarak herkesi mümkün olduğu kadar sapıkların eserlerini okumaktan alıkoymak gerekir. Çünkü bu kimseler, anlatmış olduğumuz birinci afetten kurtulsalar bile az sonra açıklayacağımız ikinci afetten kurtulamazlar.

İlimleri içlerine köklü bir biçimde yerleştirememiş ve mezheplerin ana gayesine basiretlerini açamamış bazı kimseler dinî ilimlerin ince sırları konusundaki eserlerimizde geçen bazı sözlere itiraz etmişler ve bunların klâsik felsefecilerin sözlerinden alınmış olduklarını ileri sürmüşlerdir. Bu sözlerin bir kısmı kendi buluşum olmakla birlikte 'Arkadan gelenin daha önce geçenin ayak izine basmış' olabileceği ihtimalini uzak görmemelidir. Söz konusu sözlerin diğer bir kısmı şeriat kitaplarında vardır. Çoğunun manası ise tasavvuf kitaplarında bulunur.

Farz edelim ki bu sözler sadece klâsik felsefecilerin eserlerinde vardır. Eğer bunlar, aslında akla uygun, apaçık delile dayalı, aynı zamanda Kitab'a ve sünnete aykırı olmayan sözlerse bunları niye almamalı, niye reddetmelidir? Eğer bu kapıyı açarak batıl taraftarının aklından geçen her gerçekle ilgimizi kesmeye kalkışırsak Kur'an-ı Kerim'in bir çok ayetini, Peygamberimizin (salât ve selâm üzerine olsun) bir çok hadisini, eski âlimlerin (selefin) bir çok menkıbesini, sûfî ve hakimlerin nice sözlerini, kısacası hak olan doğru olan bir çok sözü bir yana atmamız gerekir. Neden dersiniz, çünkü '*İhvan-üs Safa*' adlı kitabın yazarı kendi görüşlerini haklı göstermek ve bu gerçekler vasıtası ile batıl (eğri) düşüncelerini aptalların kalblerine yerleştirebilmek için bunları kitabına almıştır. Böyle bir tutum, kitaplarında hak sözlere yer vermek sureti ile batıl

yanlılarının hakkı elimizden almalarına yol açar. Âlim denen kişi en azından kendini kör cahilden ayırd ederek, onu hacamat şişesi içinde bulsa bile baldan tiksınmemeli, hacamat şişesinin balın özelliğini değiştiremeyeceğini kesinlikle bilmelidir. Çünkü hacamat şişesindedir diye baldan tiksınmek kör cahillikten ileri gelir. Bu tiksintinin gerekçesi, 'Hacamat şişesi sadece pis kan için yapılmıştır' şeklindeki saplantıdır. Bu saplantıya göre pis kan hacamat şişesi içinde olduğu için iğrenç ve tiksindiricidir. Bu saplantıya kapılmış kör cahil, pis kanın yapısal özelliğinden dolayı iğrenç olduğunu, balda bu özellik bulunmadığına göre sırf kirli kanın kabındadır diye kirli kanın niteliğine bürünmüş olamayacağını ve buna göre ondan tiksınmek gerekmeyeceğini anlayamaz.

Bu saplantı batıldır, fakat insanların çoğu üzerinde egemendir. Bu yüzden herhangi bir sözü halkın sempati beslediği ve iyi bildiği kimselere dayandırdın mı, aslında batıl da olsa, o sözü kabul ederler. Buna karşılık, bir sözü sevmedikleri, hakkında iyi düşünmedikleri birine dayandırır, maledersen, söz hak bile olsa onu reddederler. Sözün kıyası, böyleleri, kesinlikle 'insanları hakka göre değerlendirmezler, tersine hakkı insanlara bağlı olarak tanırlar.' Bu tutum da dalâletin (sapıklığın) ta kendisidir. Buraya kadar söylediklerim, hak sözleri kitaplarına alan felsefecilerin eserlerini reddeden kimselere ait afet (tehlike) idi.

Bu eserleri kabul etmekten doğan afete (tehlikeye) gelince '*İhvan-üs Safa*' gibilerin eserlerini okuyarak bu kimselerin kendi sözleri arasına karıştırdıkları Peygamberimizin (salât ve selâm üzerine olsun) bazı buyrukları ile sûfilerin sözlerini gören kimseler bu kitapları beğenebilirler, onları kabul edebilirler ve bunlara karşı sempatileri artabilir. Söz konusu kitaplara karşı bu kimselerde uyanan güven ve

sempati, kendilerini yazarların gerçeğe karışık batıl görüşlerini de düşünmeden kabul etmeye sürükler. Bu da yavaş yavaş batıla doğru kaymanın bir çeşididir. Bu afeti gözönünde tutarak halkı felsefecilerin kitaplarını okumaktan alıkoymak gerekir. Çünkü bu kitaplarda bir çok sapık ve tehlikeli görüşler vardır.

Nasıl ki yüzme bilmeyenleri deniz kenarında dolaştırmamak gerekiyorsa, halkı da bu çeşit kitapları okumaktan alıkoymak gerekir. Nasıl ki çocukları yılan ellemekten alıkoymak gerekiyorsa, tıpkı bunun gibi halkın kulaklarını da bu hak-batıl karması sözlerden korumak gerekir.

Ayrıca kendisini de babası gibi sanarak ona özeneceğini bildiği takdirde, nasıl ki cambazın küçük çocuğun yanında eline yılan almaması gerekiyor, daha doğrusu çocuğun yanında eline yılan almamak sureti ile kendisi örnek olarak çocuğu yılan ellemekten sakındırması icap ediyorsa, yetkili âlimin de böyle davranması gerekir. Bunun yanında, nasıl ki usta bir cambazın yılanı eline alarak ağzındaki tiryakla zehiri biribirinden ayırdıktan ve tiryakı alıp zehiri imha ettikten sonra bu tiryakı kıskanıp ona muhtaç olanlara vermemesi doğru değilse ve bunun gibi usta bir sarrafın elini kalpazanının torbasına daldırarak kalp paraları bir yana ayırıp halis altını kıskanıp onu ihtiyacı olanlara vermemesi yerinde değilse, âlimin durumu da tıpkı böyledir.

Yine ayrıca tiryaka ihtiyacı olan kimse, zehir kaynağı olan yilandan çıkarılmıştır diye bu ilâhtan çekinir veya tiksiniirse ona tiryakı tanıtmak, anlatmak gerekir. Bunun gibi parasız kalmış bir yoksul, kalpazanının torbasından çıkarılmış halis altını almaktan çekiniirse ona çekingenliğinin sırf cahilliğinden ileri geldiğini, bu cahilliğinin, peşinden koşmuş olduğu yararlı şeyden (altından) mahrum kalma-

sına yolaçacağını açıkça anlatmak gerekir. Ayrıca ona iyi belletmek gerekir ki halis lira ile kalp paranın bir arada olması halis lirayı kalp paraya çevirmez. Aynı bunun gibi hak ile batılın bir arada bulunması ne hakkı batıl ve ne de batılı hak yapabilir. Felsefenin afet ve tehlikeleri hakkında söylemek istediklerimiz bu kadardır.

Talimiye Mezhebi

Araştırma, kavrama ve sakat taraflarını bulup ortaya çıkarma dönemlerinden sonra felsefe konusundaki çalışmalarımı sona erdirince amacım açısından bu ilim dalının da yetersiz olduğunu, aklın tek başına her şeyi kavramaya elverişli olmadığını, onun her problemin üzerini örten perdeyi kaldıramayacağını anladım.

O günlerde Talimiye mezhebinin yıldızı parlamış, halk arasında 'her şeyin iç yüzünün hakkı ayakta tutan yanılmaz imamdan öğrenilebileceği' şeklindeki görüşleri yayılmıştı. Kitaplarında neler olduğunu öğrenebilmek için onlar tarafından yazılmış yazıları incelemek arzusu duydum.

Tam bu sıralarda Talimiye mezhebinin mahiyetini açıklayacak bir kitap hazırlamam hususunda hilâfet katından kesin bir emir aldım. Bu emre karşı koyamazdım. Bu emir, içimden gelen köklü arzuya eklenmiş dış kaynaklı bir teşvik unsuru yerine geçti.

Önce kitaplarını buldurdum, makalelerini topladım. Daha önce eski Talimiye imamlarının metodlarına aykırı bir şekilde, çağdaş Talimiye yetkilileri tarafından ortaya atılmış bazı sözler duymuştum. Bu sözleri bir araya getirerek incelemeye elverişli olacak şekilde sağlam bir sınıflandırmaya tabi tuttum. Arkasından hepsine uzun uzun

cevap verdim. O kadar ki hak taraftan bir dostum, talimiyecilerin delillerini anlatırken göstermiş olduğum titizliği yadırgayarak bana şöyle dedi: 'Bu yaptığın onlara hizmettir. Eğer senin bu araştırma ve düzenlemen olmasa talimiyeciler bu çeşit problemler ve sorular karşısında mezheplerini savunacak gücü kendilerinde bulamazlardı.'

Bu yadırgama ve karşı çıkış, bir bakıma haklıdır. Nitekim Ahmed b. Hanbel de Haaris b. Muhsibi'ye⁵⁵ (Allah her ikisine de rahmet eylesin) Mutezile mezhebine cevap vermek için yazmış olduğu eseri dolayısı ile karşı çıkmıştı. Haris b. Muhasibi 'Bid'ata karşı çıkmak farzdır' diye kendini savununca Ahmed b. Hanbel ona şu cevabı verdi:

-Evet farzdır. Ama sen önce, onların ileri sürdükleri itirazları ve şüpheleri anlattın, sonra bu şüphe ve itirazlara

55 Kuşeyri, Haris h. Muhasibi hakkında şöyle diyor:

İlim takva, davranış ve hayat tarzı bakımından zamanında eşsizdi. Basralıdır. Hicri 243 yılında Bağdat'da vefat etti. Ebu Abdullah Hafif der ki: Şeyhlerimiz arasından şu beş kişiyi kendinize örnek alınız; öbürleri hallerini onlara teslim etmişlerdir: Haris b. Esed Muhasibi, Cüneyd b. Muhammed, Ebu Muhammed Ruveyr, Ebu Abbas b. Ata, Ömer b. Osman Mekki. Çünkü bunlar hem ilmi hem de gerçekleri kendilerinde biraraya getirmişlerdir.

Bildirildiğine göre Muhasibi şöyle diyor; 'Kim murakebe ve ihlâs ile iç âlemini düzeltirse Allah da mücahede ve sünnete bağlılıkla onun dışını (zahirini) süsler.'

Çok sayıda eser bırakmıştır. Bu kitapların bazılarının el yarmaları 'Dârü'l-Kütübü'l-Mısriyye' ve 'Mektebew'l-Câmia' kütüphanelerindedir.

Bildiğimiz kitaplarının en değerlisi 'er-Riâye li-Hukukillâh' adını taşır. Bu kitabı, şarkiyatçı Margareth Smith basmıştır. Edisyon kritikli bir baskısı tarafımızdan Kahire'de yayınlanmıştır. Ayrıca 'Tevhhum' adlı eseri de Kahire'de basılmıştır.

cevap verdin. Fakat okuyucuların akıllarının itirazlara takılıp kalmayacağından ve cevabı okumayacağından emin olabilir misin?

Ahmed b. Hanbel'in söylediği doğrudur. Cevap bu endişe, halk arasına yayılmamış, meşhur olmamış itirazlar için söz konusudur. Fakat itiraz halk arasında yaygın ise buna cevap vermek gerekli hale gelir. Cevap verebilmek için de önce itirazı açıklamak gerekir.

Evet onlar adına zorlama itirazlar ileri sürmemelidir. Zaten ben de böyle bir şey yapmadım. Tersine belirttiğim itirazlar daha önce talimiyecilere katılarak onların mezheplerini öğrendikten sonra benim yanıma gelip gitmeye başlayan bir dostumdan duydum. Bu dostumun anlattığına göre talimiyeciler, henüz delillerini bile anlamadıktan gerekçesi ile kendilerine cevap vermek için kaleme alınmış olan bazı eserlerle alay ediyorlarmış. Dostum söz konusu delili bana anlattı ve onu, onların ağzından açıkladı. Bunu öğrenince talimiyecilerin delillerini farkında değilmişim gibi sayılmaya gönlüm razı olmadığı için bu delillere yer verdiğim gibi bu delilleri görmüş olsam bile anlamamış diye düşünmemeleri için onları açık açık anlattım.

Sözün kısası, onların itirazlarını mümkün olduğu kadar açık bir şekilde ortaya koyduktan sonra kesin karşı deliller ile bu itirazların çürük olduğunu ispat ettim. Sonuç olarak belirteyim ki bu mezhepte hiç bir gerçek bulunmadığı gibi sözlerinin de hiç bir tutar tarafı yoktur.

Eğer cahil dostlarımızın menfî desteği olmasaydı, bu bid'at akımı, bunca zayıflığına rağmen, bu derece gelişmezdi. Ne var ki şiddetli taassup, hak taraftarlarını on-

larla, sözlerinin mukaddimleri konusunda uzun tartışmalara sürüklemiş ve onlar tarafından söylenen her söze karşı çıkmaya yol açmıştı. Meselâ hak taraftarları, onların 'Öğretmene ve öğretmeye ihtiyaç olduğu' ve 'Herkesin öğretmen olamayacağı, tersine yanılmaz öğretmen gerekli olduğu' şeklindeki iddialarına karşı çıkınca bu iddialar halk arasında ağırlık ve haklılık kazanmış, buna karşılık bu iddiaları reddeden hak taraftarlarının mukabil görüşleri zayıf kalmıştır.

Buna aldanan bazı kimseler ortaya çıkan durumun talimiye mezhebinin güçlü, buna karşılık onların görüşlerini reddeden hak taraftarlarının mezheplerinin zayıf olduğunu sanmışlar ve bu kanaatin hak taraftarlarının zayıf oluşundan, onlara hangi metodla karşı çıkmaları gerektiğini bilememelerinden ileri geldiğini bir türlü kavrayamadılar. Oysa onlara karşı çıkarken işin doğrusu, bir öğretmene ihtiyaç olduğu ve bu öğretmenin mutlaka yanılmaz olması gerektiği şeklindeki iddialarını kabul etmek ve fakat bizim yanılmaz öğretmenimizin Peygamberimiz (salât ve selâm üzerine olsun) olduğunu belirtmek gerekir.

Onlar 'Ama peygamber hayatta değildir' derlerse kendilerine 'Sizin imanınız da gaibdir, yani ortada yoktur' deriz. Eğer onlar 'Bizim öğretmenimiz dâvetcilerini (propagandacılarını) eğiterek her tarafa dağıtmıştır; ayrıca anlaşmazlığa düşmeleri veya çözemedikleri bir problemle karşılaştıkları takdirde kendisine başvurmalarını beklemektedir' derlerse onlara deriz ki: 'Bizim öğretmenimiz de dâvetcilerini eğiterek her tarafa dağıtmıştır. Bunun yanında, ulu Allah'ın;

الْيَوْمَ اكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَأَتِمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي

*“Bugün sizin için dininizi kemâle erdirdim ve size bağışladığım nimeti tamamladım.”*⁵⁶

Buyruğu gereğince bizim öğretmenimiz eğitimini tamamlamıştır. Eğitimin sona ermesinden sonra öğretmenin ölmesinin hiç bir mahzuru yoktur. Tıpkı ortadan kayboluşunun mahzurlu olmayışı gibi.’

Geriye şu itirazları kalıyor: “Hakkındaki hükmü öğretmenlerden duymamış olduğunuz konularda nasıl hüküm vereceksiniz? Nass’a⁵⁷ dayanarak dersiniz, o konudaki nassı öğretmenden öğrenmiş değilsiniz. Yok eğer, içtihad ve kendi görüşümüze dayanarak hüküm veririz dersiniz, bu metod fikir ayrılıklarına yolaçar.” Bu itirazlarına karşılık onlara şöyle cevap veririz;

“Sözünü ettiğiniz durumlarda, Peygamberimiz tarafından Yemen’e gönderilmiş olan Hz. Muaz, nasıl hareket etti ise biz de aynen öyle hareket ederiz. Yani nass varsa, nassa uyarak, yoksa içtihadla dayanarak hüküm veririz. Tıpkı sizin dâvetçilerinizin ücra beldelerde imamdan uzak kalınca yaptıkları gibi. Çünkü böyle durumlarda nass’a dayana-

56 Maide Suresi, 3.

57 Peygamberimiz (salât ve selâm üzerine olsun) Afuaz b. Ceben (Allah ondan razı olsun) kadı olarak Yemen’e göndermeye karar verince kendisine ‘ya aradığın delili orada bulamazsan ne yaparsın?’ diye sordu. Muaz, Peygamberimize ‘Allah Resulünün sünnetine başvururum’ diye cevap verdi. Peygamberimiz Muaz’a ‘aradığın orada da bulamazsan ne yaparsın?’ diye sordu. Muaz, Peygamberimizin bu sorusuna ‘O zaman içtihad yolu ile kendi görüşüme başvururum’ diye cevap verdi. Muaz’ın bu cevabı üzerine Peygamberimiz ‘Allah Resulünün elçisini (yani Muaz’ın) Allah Resulünün istediği gibi düşünmeye muvaffak eden Allah ‘a hamdolsun!’ buyurdu.

rak hüküm veremezler. Çünkü sınırlı olan nass'lar sınırsız olan sosyal olayları kapsamlarına alamaz. Ayrıca uzak yerlerde bulunan dâvetçinin her olay karşısında imamın bulunduğu merkeze başvurmasını ve uzak mesafeler aşarak tekrar olay yerine dönmesini de düşüneyiz. Çünkü o takdirde fetva isteyen kişi ölebilir ve dolayısı ile dâvetçinin geriye dönüşü hiç bir işe yaramamış olur.

Meselâ kıblenin ne tarafta olduğunu bilemeyen bir kimsenin yapabileceği tek şey içtihadı dayanarak namaz kılmaktır. Çünkü adam kıblenin yönünü öğrenemiyim diye imamın oturduğu beldeye gitmeye kalkışsa namaz vakti geçer. Bu durumda tahmine dayanarak kıbleden başka bir yöne doğru kılınan namaz caizdir. Nitekim 'İctihadda yanılana bir, isabet edene iki sevap var' denilmiştir. Bu kural bütün içtihatlar için geçerlidir.

Zekâtı fakire verme konusunda da durum aynen böyledir, insan zekât verdiği kişiyi, şahsî içtihadına dayanarak fakir sandığı halde bu kişi malî durumunu saklamış bir gizli zengin olabilir. Bu durumda zekât veren kişi yanıldığından dolayı sorumlu tutulamaz. Çünkü o kimse tahminine göre hareket etmekle yükümlüdür."

Bu noktada talimiyeciler 'Söz konusu kimsenin tahmini ile karşısındakinin tahminini aynı değerdedir' diyebilirler. Buna karşılık kendilerine şu cevabı veririz; 'Söz konusu kimse kendi şahsî kanaatine, tahminine uymakla görevlidir. Tıpkı kıblenin hangi tarafta olduğunu araştıran kimse gibi. Bu kimse, karşısındakinin tahminine ters düşse bile şahsî tahminine uyar.'

Talimiyeci şöyle bir soru sorabilir: ‘Taklitçi, Ebu Hanife ve Şafii’ye (Allah onlara rahmet eylesin) mi, yoksa başka imamlara mı uysun?’. Bu soruyu sorana şöyle cevap veririm:

“Kiblenin yönünü belirleyemeyen mukallit, bu konuda müçtehidler farklı görüşler ileri sürdükleri takdirde, ne yapıyorsa diğer meseleler karşısında da aynı şekilde hareket eder.

Halkın içtihada başvurması kaçınılmaz bir zarurettir. Çünkü Peygamberler ve imamlar bile bütün bilgilerine rağmen, yanılabilirler. Hatta Peygamberimiz (salât ve selâm üzerine olsun) ben görünüşe göre hüküm veririm. Kalblerde neler saklandığını ancak Allah bilir, buyurmuştur. Yani Peygamberimiz demek istiyor ki ben şahitleri dinledikten sora vicdanımda doğan baskın kanaate göre hüküm veririm. Şahitler ifadelerinde yanılabilirler. Demek oluyor ki bu gibi içtihatlarda peygamberler için bile yanılmama garantisi yoktur. Böyle bir garanti bizim için nasıl söz konusu olabilir?”

Bu noktada talimiyeciler bana iki soru sorabilirler. Birincisi şudur: Diyebilirler ki: ‘Bu kural içtihad konusu meseleler için doğru olsa bile inanç prensipleri (akaid) hakkında doğru ve geçerli olamaz. Çünkü inanç prensipleri alanında yanılmak mazeret sayılmaz. Bu alanda nasıl hareket edilecek?’

Bu soruya verilecek cevabım şudur:

“Temel prensipleri Kur’an-ı Kerim’de ve hadislerde belirtilmiştir. Temel prensipler dışında kalan inançla ilgili konularda anlaşmazlık belirdiği takdirde anlaşmazlık konusu

'*Kıstasü'l-Müstakîm*' ölçülerine vurularak hakkın ne olduğunu tespit edilebilir. '*Kıstasü'l-Müstakîm*' ölçüleri de ulu Allah'ın Kur'an'da açıkladığı ölçülerdir. Bunlar beş tanedir. '*Kıstasü'l-Müstakîm*' adlı eserimde bunları anlattım.

Talimiyeciler bana şöyle diyebilirler. 'Muarızların ileri sürdüğü bu ölçü (mizan) konusunda seninle aynı fikirde olmayabilirler.' Onlara şu cevabı veririm: 'Talimiyeciler bu ölçüyü (mizanı) kavradıktan sonra bu konuda bana karşı çıkacaklarını düşünemiyorum. Çünkü bu ölçüyü (mizanı) ben Kur'an'dan çıkardım, oradan öğrendim. Mantıkçılar da bu konuda bana karşı çıkmaz. Çünkü bu ölçü, onları mantıkta koşmuş oldukları şartlara uygundur, bu şartlara aykırı değildir. Öte yandan kelâm âlimleri de bu ölçüye karşı çıkmaz. Çünkü o, nazari delillerle ilgili olarak ileri sürülen şartlara uygundur. Hatta kelâm ile ilgili meselelerde bu mizan yardımı ile gerçeği bilmek mümkündür.'

Bu noktada talimiyeciler bana şöyle sorabilirler: 'Madem ki elinde böyle bir mizan var, o zaman niye halk arasındaki görüş ayrılıklarını ortadan kaldırmıyorsun?' Bu soruya karşılık cevabım şudur: 'Eğer insanlar bana kulak verseydi, beni dinleseydi, aralarındaki görüş ayrılıklarını ortadan kaldırırdım. Ben halk arasındaki görüş ayrılıklarının nasıl ortadan kalkabileceğini '*Kıstasü'l-Müstakîm*' adlı eserimde açıkladım. Bu kitabı iyice düşünerek okuduğun takdirde doğru olduğunu ve uygulanırsa halk arasındaki görüş ayrılıklarını giderebileceğini anlarsın. Fakat halkın tümü orada söylenenleri dinlemez, onları uygulamaz. Daha doğrusu bir grup benim dediklerime uydu, ben de onların arasında bulunan görüş ayrılıklarını ortadan kaldırdım.

Senin imamın (şii imamı) da sözünü dinletememekle birlikte halk arasındaki ihtilâfları gidermek istiyor. Niye, şu ana kadar, bunu başaramadı? Hatta Hz. Ali (Allah ondan razı olsun) bile ilk imam olduğu halde niçin görüş ayrılıklarını gideremedi. Yoksa senin imamın herkese zorla sözünü dinletebileceğim mi iddia ediyor? Eğer öyle ise niye şu ana kadar zor yolu ile sözünü dinletemedi? Acaba bu gücünü ne güne saklıyor? İmamımızın daveti (propagandası) halk arasında görüş ayrılıklarının ve muhaliflerin artmasından başka ne işe yaradı?

Evet daha önce görüş ayrılıklarının kan dökmeye, belde yıkmaya, çocukları yetim bırakmaya, yol kesmeye ve yağmacılığa kadar varan bir takım zararlarından çekinilirdi. Fakat şimdi, sizin görüş farklarını gidermeye kalkışmanın bereketi sayesinde yeryüzünde daha önce eşine rastlanmamış görüş ayrılıkları meydana gelmiştir.'

Talimiyeciler bana şöyle diyebilirler: 'Halk arasındaki görüş ayrılıklarını ortadan kaldıracığını ileri sürüyorsun. Oysa birbirleri ile çatışan mezhepler ve karşılıklı zıt görüşler arasında şaşırmış olan kimsenin, hasmının görüşünü bir yana atarak senin sözünü tutmasını ve senin görüşünü benimsemesini gerekli kılacak hiç bir tercih sebebi yoktur. Çünkü çoğu hasımların senin görüşüne karşıdır ve seninle onlar arasında, aslında, hiç bir fark yoktur?' İşte bu onların sorabileceği ikinci sorularıdır. Bu sorulara şu cevabı veririm.

"Bu soruyu ilk önce sana sormak gerekir. Sen sözünü ettiğin şaşırmış kimseyi seni desteklemeye çağırınca eğer o sana, seni muhaliflerinden üstün kılan sebep nedir? Oysa âlimlerin çoğunluğu sana karşıdır derse, merak ediyorum,

adama ne cevap vereceksin? Acaba ona, benim imanımın yanılmazlığı nassa dayanır mı diyeceksin? Nass ile ilgili bu iddianı kim kabul eder ki? Adam sözünü ettiğin nassı Peygamberimizden duymuş değil ki! Onun senin bu iddian hakkında duymuş olduğu tek şey, senin uydurmacı olduğun ve yalan söylediğin konusunda ilim adamlarının görüş birliği halinde olduğudur.

Sonra farzedelim ki adam senin nass ile ilgili iddianı kabul etti. Eğer adam peygamberliğin kendisi hakkında şüphe içinde olur da sana farzet ki senin imanın, İsa'nın mucizesini tekrarlayarak bana 'söylediklerimin doğruluğunun delili olarak babanı diriltiyorum' dese de gerçekten ölmüş babanı diriltse ve dirilen baban da 'bu imam haklıdır' diye onun lehine şahitlik etse, imamın doğru söyleyip söylemediğini nereden bileyim? derse ne yaparsın. Çünkü bu mucize karşısında bile halkın tümü Hz. İsa'ya inanmamıştı. Bu nokta ile ilgili olarak ileri sürülebilecek bazı zor sorular var ki onlar ancak ince aklı muhakemeler ile savuşturulabilirler. Aklı muhakeme ise sana göre güvenilirmez bir şeydir. Oysa sihrin (büyünün) ne olduğu bilinmedikçe ve büyü ile mucizenin arasındaki fark belirlenmedikçe ve ayrıca Allah'ın kullarını şaşırtmayacağı kabul edilmedikçe mucizenin, onu gösterenin doğruluğuna delil olduğu bilinemez. Bilindiği gibi Allah'ın kullarını şaşırtıp şaşırtmayacağı konusundaki soru ile bu sorunun cevabını yazmanın zorluğu hakkındaki hikâye meşhurdur. Sen bütün bu sorulara ne cevap vereceksin? Böyle olunca senin imamın kedisine uyulması konusunda muhaliflerine göre nasıl daha üstün, daha avantajlı olabilir?"

Tartışma bu mecraya girince talimiyeci, aslında inkâr ettiği akli delillere başvurur. Buna karşılık hasmı da aynı tip delillerle ve daha apaçıkları ile kendisine cevap verir. Buna göre, bu soru öyle kesin bir şekilde kendilerine dönmüş, üzerlerine yıkılmıştır ki ilkinden sonuncusuna kadar tüm talimiyeciler bu soruya cevap vermek üzere bir araya gelseler, yine ona cevap veremezler.

Talimiyecilerin halk arasında çıkardıkları kargaşa, bir takım zayıf akıllı grupların tutumundan doğmuştur. Bu kimseler talimiyecilerle tartışırken sorularını kendileri üzerlerine yıkacakları yerde bu sorulara cevap vermeye çalışmışlardır. Bu metod, sözün uzamasına yol açacağı için maksadın kısa zamanda anlaşılivermesini sağlayamadığı gibi. karşı tarafı susturmaya da elverişli değildir.

Eğer bana 'Bu yaptığın, soruyu karşı tarafın üzerine yıkmaktır. Sana sorulan sorunun cevabı bu mudur?' diyecek olursa derim ki:

"Evet, bu söylediklerim sorularının cevabıdır! Çelişkili görüşler arasında ne yapacağını şaşırılmış olan kimse 'Ben şaşkınım' der de hangi mesele karşısında şaşkınlığa düştüğünü belirtmezse kendisine şöyle denir: Sen hastalığının adını belirtmeksizin, sadece hastayım diyerek tedavi edilmesini isteyen kimse gibisin. Yeryüzünde mutlak hastalık için, ismi belirtilmeyen ilaç bulunmuş değildir. Sadece baş ağrısı, ishal ve benzeri gibi belirli hastalıkların ilacı vardır, ancak böyle hastalıklar tedavi edilebilir."

Aynı şekilde çelişkili görüşler arasında şaşkınlığa kapılan kimsenin de hangi mesele karşısında şaşkın olduğunu belirtmesi gerekir. Meseleyi belirttiği takdirde kendisine o

konu ile ilgili gerçeği beş ölçüye göre tartarak açıklarsın. O beş ölçü ki onları iyice kavrayan herkes, onların hakkın ölçüsü olduklarını, onlara göre ölçülen herşeye güvenilebileceğini kabul eder. Buna göre söz konusu şaşkın da hem ölçüyü, hem de ölçünün doğruluğunu anlamış olur. Tıpkı bir hesap (aritmetik) öğrencisinin hesap öğrenirken hesabın kendisini öğrendiği gibi aynı zamanda hesap öğretmeninin hesap ilmini bildiğini, o alanda doğru söylediğini öğrenmesi gibi.

Sözünü ettiğim beş ölçüyü, '*Kıstasü'l-Müstakîm*' adlı kırk sayfalık eserimde açıkladım, isteyen bu kitaba başvurabilir.

Şu andaki maksadım talimiye mezhebinin sakat yönlerini belirtmek değildir. Bu görevi ilk olarak '*Mustazhiri*' adlı eserimde, ikinci olarak Bağdat'ta iken bana anlatılan bir itirazlarına cevap olarak kaleme aldığım '*Huccet'ül-Beyan*' adlı eserimde, üçüncü olarak Hemedan'da iken bana yöneltilmiş olan bir itirazlarına cevap vermek üzere kaleme aldığım on iki bölümlü '*Maḥsalü'l-Hilâf*' adlı eserimde, dördüncü olarak Tus'da iken bana yöneltmiş oldukları bir itiraza -ki bu en zayıf itirazlarıdır- karşılık olarak hazırlamış olduğum çerçeveli '*ed-Derç*' adlı eserimde ve beşinci defa olarak da '*Kıstasü'l-Müstakîm*' adlı eserimde yerine getirmiştım. Bu sonuncu eserim aslında müstakil bir eserdir. Bu kitabın amacı onu kavrayabilenlere, ilimlerin ölçüsünü açıklamak ve yanılmaz imama ihtiyaç olmadığını belirtmektir.

Şu andaki amacım şunu belirtmektir: Talimiyecilerin ellerinde insanı zıt görüşlerin karanlıklarından kurtarabilecek hiç bir şifa unsuru yoktur. Tersine bu kimseler, aslında kesin delile dayanarak imamlarının kimliğini belirlememiş olmakla birlikte, uzun zaman onların dümen

suyundan giderek gerçekleri yanılmaz öğretmenden öğrenmek gerektiği şeklindeki görüşlerini ve bu imamın kendi belirledikleri imam olduğunu onaylamamıza rağmen kendilerine sözkonusu yanılmaz imamdan ne gibi bilgiler öğrenmiş olduklarını sorup da çözümlenmesi gereken bazı problemleri kendilerine açıkladığımızda bu problemleri çözmek bir yana, onları anlamaktan bile âciz kalmışlar, âciz kalınca da çözümü gâyib (ortada olmayan) imama havale ederek 'Mutlaka ona başvurmak, gaib imamın bulunduğu yere gitmek gerekir' dediler.

Bu kimselerin, yanılmaz öğretmeni aramak ve onu bulmuş olmakla övünmek uğruna tüm ömürlerini harcamış olmalarına rağmen, bu öğretmenden hiç bir şey öğrenmemeleri şaşılacak bir şeydir. Tıpkı pisliğe batmış bir kimsenin uzun yorgunluklara katlanıp su aradığı halde suyu bulunca onu kullanmayarak, eskisi gibi pisliğe batmış kalması gibi.

Bunlardan bazıları bir takım gerçekleri bildiklerini ileri sürmüşler, fakat ortaya koydukları bilgilerin özünün, Fisagor (Pitagoras) felsefesinin zayıf yönlerinden alınmış görüşler olduğu ortaya çıkmıştır. Fisagor, klâsik Yunan felsefecilerinden biridir. Onun ekolü, felsefenin en zayıf ekollerinden biridir. Aristo, bu ekolü reddetmiş, daha doğrusu Fisagor'un görüşlerinin zayıf ve seviyesiz olduğunu söylemiştir. İşte Talimiye mezhebine taraftar biri tarafından kaleme alınmış olan '*İhvanu's-Safa*' adlı kitapta bu felsefe okulu anlatılmaktadır. Bu kitap kesin olarak, felsefe kırıntıları ve gevezelikleri ile doludur. Bir ömür boyu ilim peşinde koşmanın yorgunluğuna katlandıktan sonra bu çeşit saçma bilgi kırıntıları ile yetinen ve üstelik ilimlerin nihaî amacına ulaştığını sanan kimseye hayret doğrusu!

Sözün kısası biz bu talimiyecileri denedik, içlerini dışlarını yokladık. Bunların başardıkları tek şey, yanılmaz öğretmene ihtiyaç olduğunu belirtmek, bu da görüşlerini reddedenlere etkili ve susturucu sözler ile karşı koymaktır. Fakat biri ortaya çıkar da yanılmaz öğretmenin gerekli olduğu şeklindeki görüşlerini onaylayarak yanılmaz öğretmenin bilgisini ortaya getirin, onun öğrettiklerinden biz de yararlanalım, derse o zaman talimiyeci, olduğu yerde kalarak şöyle der; şimdi, madem ki bu görüşümü kabul ettin, yanılmaz öğretmeni sen kendin ara. Benim amacım sadece bu kadar idi. Çünkü daha fazla bir şey söylese rezil olacağım, en küçük problemi bile çözemeyeceğini, çözmek ve cevap vermek bir yana, onu anlamaktan dahi âciz kalacağım bilir. İşte talimiyecilerin iç yüzleri, gerçek mahiyetleri budur. Deneyden geçirince onlardan nefret edersin; biz deneyince kendilerinden el çektik.

Tasavvuf Yolu

Saymış olduğum ilim dallarını incelemeyi sona erdirince tüm gücümle tasavvuf yoluna yöneldim. Tasavvuf yolunun ancak ilim ve amel ile tamamlanabileceğini biliyordum.

Tasavvuf bilgisinin özü, nefsin sızma yollarını kesmek, onun kötü huylarından ve çirkin sıfatlarından arınmak, böylece Allah dışında kalan her şeyi kalbden atarak onu Allah zikri ile süslemeyi başarmaktır.

Benim için ilim amelden daha kolay olduğundan dolayı, işe tasavvuf ilimlerini öğrenmekle başladım. Bu amaçla Ebu Talib Mekki'nin '*Kut-ul Kulûb*' adlı eserini; Haris

b. Muhasibî'nin eserlerini; Cüneyd,⁵⁸ Şibli⁵⁹, Ebu Yezid

58 Cüneyd-i Bağdadi, Sufiler zümresinin efendisi ve imamıdır. Aslen Nihavendli olmakla birlikte doğup büyüdüğü yöre Irak'tır. Babası camdan yapılmış eşya ticareti ile uğraştığı için 'Kavarrırî' lâkabı ile de anılır. Ünlü bir sufi şeyhi olduğu gibi, aynı zamanda Seviyye mezhebine bağlı bir fıkıh bilgini idi. Henüz yirmi yaşında bir delikanlı iken bu mezhebin imamı olan Ebu Sevr'in yanında, başında kendisinin bulunduğu ilim meclisinde fetva veriyordu. Ruzbarî, onunla ilgili şöyle bir olay anlatıyor: Duyduğuma göre, adamın biri, Cüneyd'in yanında marifetten bahsederken; 'Marifetullah payesine erenler, iyi amel ve ibadet cinsinden olan hareketleri bırakacak bir dereceye ulaşırlar' dedi. Cüneyd, adama şu cevabı verdi: Bu görüş amellerden muaf olmayı savunanların görüşüdür. Bana göre bu görüş, büyük bir cinayettir. Zina eden, hırsızlık yapan kimse bile bu sözü söyleyenden daha iyidir. Çünkü marifetullah payesine erenler, amelleri Allah katından almışlar ve bu amelleri işler durumda O'na dönmüşlerdir. Eğer bin yıl bile yaşayacak olsam, engelleyici bir mazeretim olmadıkça, iyi amelin bir zerresini bile eksik bırakmam.

Yine Cüneyd şöyle diyor; Peygamberimizin (Salât ve selâm üzerine olsun) yolu dışında kalan her yol Hakk'a kapalıdır.

Başka bir sözü de şöyledir; Bu konuda (tasavvuf yolunda) Kur'an-ı ezbere bilmeyenin ve hadis yazıp öğrenmemiş olanın peşinden gidilmez. Çünkü bizim şu ilmimiz Kitab ve Sünnetin prensiplerine bağlıdır.

Aynı manaya gelen diğer bir sözü de şudur; Bizim bu yolumuz (tasavvuf yolu) Kitab ve Sünnetin prensipleri ile sınırlıdır. Bizim şu ilmimiz, Peygamberimizin (salât ve selâm üzerine olsun) hadisi ile muhafaza altına alınmıştır.

-Risaletül-Kuşeyriyye-

59 Şibli, Bağdad'da doğup büyümüştür. Aslen Esrüşent'lidir. Cüneyd ile çağdaşlarının sohbetlerine katılmıştır. Hem hayat tarzı, hem kapasite ve hem de bilgi bakımından döneminin şeyhi idi. Maliki mezhebine bağlı idi. Seksen yedi yıl yaşadıktan sonra Hicrî 334 yılında vefat etmişti, mezarı Bağdad'dadır.

Bestamî⁶⁰ (Kaddesellahu ervahehum) ve benzerleri gibi ileri gelen sufi şeyhlerinin bize kadar gelen vecizelerini inceledim. Böylece ilmi maksatlarının özüne vâkıf oldum; onların yolu ile ilgili olarak öğrenerek ve işiterek elde edilebilecek her şeyi elde ettim.

O zaman açıkça gördüm ki onların en önemli özelliği, başkalarında en az bulunan imtiyazları, öğrenme yolu ile ulaşılamayan: ancak tadararak, yaşayarak ve sıfat değiştirerek varılabilen yanlarıdır.

Sağlıklı olmak ile tokluğun tarifini, sebeplerini ve şartlarını bilmekle doğrudan doğruya sağlıklı ve tok olmak arasında ne kadar fark vardır. Bunun gibi sarhoşluğun tarifini yapmak, yani onun mideden çıkan buharların (vü-

Ramazan ayı girince, Şibli, çevresinde bulunan herkesten daha büyük bir gayretle kendisini ibadete verir ve bu tutumunu 'Bu ayı bizzat Rabb'im övmüş, büyük olduğunu ifade etmiştir. Bu yüzden en çok hürmet eden benim' diye açıklardı.

- 60 Ebu Yezid Bistamî, büyük zahid ve abidlerden biridir. Bir rivayete göre Hicri, 261 yılında, diğer bir rivayete göre de 234 yılında vefat etmiştir.

Bir gün herkesin görmek istediği ünlü bir zahidi ziyaret etmeye gitmişti. Zahidin semtine varınca adamın evinden çıkıp camiye giderken kibleye doğru tükürdüğünü gördü. Bunun üzerine adama selâm bile vermeden geri döndü. Neden öyle yaptığını da şöyle açıkladı; bu adam Peygamberimizin (salât ve selâm üzerine olsun) edeplerinden biri konusunda güvenilirliğini ortaya koymadıktan sonra sahibi olduğunu iddia ettiği paye (süfilik) konusunda kendisine nasıl güvenilebilir?

Onun önemli sözlerinden biri de şöyledir; kendisine çeşitli kerametler verilmiş olan birini havada uçarken bile görseniz, Allah'ın emir ve yasakları ile ilgili tutumunu, Allah'ın koyduğu sınırlara uyup uymadığını ve şeriate bağlı olup olmadığını iyice anlamadıkça kendisine aldanmayınız.

-Risâletü'l-Kuşeyriyye-

cudun üst kısımlarına doğru) yükselerek düşünce merkezlerini sarmaktan ibaret bir hal olduğunu bilmek ile doğrudan doğruya sarhoş olmak arasındaki fark ne kadar büyüktür. Daha açıkçası, sarhoş, sarhoşluğun ne olduğunu bilmediği halde sarhoştur. Buna karşılık ayık kimse, sarhoşluğun tarifini, neden ve nasıl meydana geldiğini bildiği halde, sarhoşluk hali ile hiç bir ilgisi yoktur. Aynı bunun gibi hasta doktor, sağlıklı halin tarifini, sebeplerini ve esaslarını bildiği halde sağlığını kaybetmiştir.

İşte zühdün mahiyetini, şartlarını ve sebeplerini bilmek ile doğrudan doğruya zahid hali yaşamak, nefsi dünyadan vazgeçirmek arasındaki fark da böyledir.

Bu düşünceye varınca kesin olarak anladım ki sufiler söz düşkünleri, lâf ebeleri değil, hal adamlarıdır. Ayrıca bu alanda ilim yolu ile elde edilebilecek şeyleri elde ettiğimi, geride kalan ve henüz elde edemediğim şeyleri işiterek ve öğrenerek değil, ancak tadararak ve bu yola girerek ulaşılabileceğini de yine kesinlikle anladım.

O güne kadar edinmiş olduğum bilgiler ve gerek serî ve gerekse akla dayalı ilimleri araştırırken kullanmış olduğum metodlar bana Allah'a, peygamberliğe ve ahiret gününe dair kesin bir iman kazandırmıştı. Bu üç temel esasla ilgili imanın vicdanımda köklü bir biçimde yer tutması, belirlirli bir delile dayanarak değil, çeşitli vesileler, sezgiler ve hesaba, sayıya sığmaz tecrübeler sonucudur.

Artık açıkça anlamıştım ki ahiret saadeti ancak takva ile ve nefsi aşırı arzularından alıkoymakla umulabilirdi. Bütün bunların başı da aldatıcı dünya yurdundan uzaklaşıp ebediyet yurdu olan ahirete yönelerek kalbin dünya ile olan ilgisini kesmek ve olanca gayretle Allah'a doğru dönmektir. Bu da ancak mevkiden, servetten yüz çevirerek

ve dünya ile ilgili her türlü meşgale ve bağılıktan kaçarak gerçekleşebilir.

Sonra hayat tarzımı gözden geçirince bir sürü ilgi ve bağımlılığın içine gömüldüğümü, bunlar tarafından çepeçevre kuşatıldığımı gördüm. Bu arada yaptığım işleri gözden geçirdim, yaptığım işlerin en iyisi ders vermek, ilim öğretmektir. Buna rağmen gördüm ki bu alanda Ahiret yolunda önemli ve yararlı olmayan ilim dallarına yönelmişim. Ayrıca ne gaye ile ders verdiğimi düşününce farkettim ki bu işi halis niyetle, yani sırf Allah rızası uğruna yapmıyordum. Beni bu işi yapmaya, yani ders okutmaya sürükleyen temel faktör mevki ve şöhret düşkünlüğü idi. O zaman kesinlikle anladım ki uçurumun kenarına gelip dayanmışım; eğer hemen durumumu düzeltecek bir şeyler yapmazsam ateşe (cehenneme) yuvarlanmak üzereyim.

Bir süre hep bu durumu düşündüm. O zaman henüz irademe sahiptim. Bir gün Bağdat'tan çıkarak içinde bulunduğum durumdan kurtulmaya kesin karar veriyor, ertesi günü bu kesin kararımdan vazgeçiyordum. Bu konuda ne zaman ileriye doğru bir adım atsam, hemen arkasından bir adım geri atıyordum. Sabahleyin erkenden Ahireti arama konusunda içimde samimi bir arzu doğsa, akşamleyin aşırı ihtiraslar ordusu mutlaka bu arzuma karşı saldırıya geçerek onu dağıtıyordu. Dünya ihtiraslarının zincirleri beni Bağdat'ta kalmaya doğru çekerken iman münadisi (tellâli) şöyle sesleniyordu:

“Göç! göç! Ömrünün çok azı geride kaldı, önünde uzun bir yolculuk var. Meşgul olduğun ilim ve amellerin tümü gösteriş (riya) ve kuruntudan başka bir şey değil. Eğer şu anda anket için hazırlık yapmayacaksan, ne zaman yap-

caksın? İçinde bulunduğun ilgileri ve bağımlılıkları şimdi kesmeyeceksen, ne zaman keseceksin?”

Bu seslenişin etkisi ile içimdeki arzu (yeniden) uyanıyor, kaçmaya, uzaklaşmaya yeniden karar veriyordum. Fakat az sonra şeytan yeniden ortaya çıkarak şöyle diyordu:

“Bu hal arizidir. Sakın ona uyma. Çünkü o gelip geçici-dir. Eğer bu geçici hevese kapılır da şimdi elinde tuttuğun yüksek mevkiî, hiç kimsenin gölgeleyemeyeceği, bozamayacağı düzgün hayatı ve düşmanlarının bile göz dikemeğedi herkesçe onaylanmış makamını bırakacak olursan, günün birinde canın istese bile bir daha ona kavuşamazsın.”

Hicrî 488⁶¹ yılı Recep ayından itibaren aşağı yukarı altı ay kadar dünya ihtiraslarının çekimi ile ahirete dönük arzular arasında devamlı şekilde bir o yana bir bu yana gidip geliyor, günlerim sürekli bir tereddüt içinde geçiyordu. Fakat bu ay içinde durumum ihtiyarîlik (iradeye bağlılık) sınırını aşarak zorunluluk alanına girdi. Çünkü ulu Allah dilime kilit vurarak beni ders okutmaktan alıkoymuştu. Yanıma gelen talebeleri gönüllerini hoş etmek için sadece bir gün kendimi ders okutmaya zorladım, fakat dilime, kesinlikle, bir kelime bile söyletmedim.

Bir süre sonra dilimdeki bu tutukluk yüzünden kalbi-me acı bir hüznün çörekledi. Bu hüznün etkisi ile yediklerimi hazmedemez oldum. Yemekten, içmekten kesildim. Ne bir yudum su boğazımdan geçiyor ne de bir lokma yemek yiyebiliyordum. Bu yüzden vücudumun tüm organ ve fonksiyonları zayıf düştü; o kadar ki doktorlar tedavimden ümitlerini keserek şöyle dediler:

61 Başka bir yazma nüshaya göre ‘Hicri 486 yılı...’

“Bu hal (hastalık) önce kalbde çöreklenmiş, oradan da mizaca (vücudun elementler dengesine) geçmiştir. Bu yüzden kalbde çöreklenen hüzün ortadan kalkmadıkça bu hastalık tedavi edilemez.”

Gücümü yitirerek âciz kaldığımı iyice anlayınca ve ihtiyarım (iradem) tamamı ile elimden gidince dara düşmüş ve yapacak hiç bir şeyi kalmayan bir çaresiz gibi Allah’a sığındım. Kendisine dua ettiklerinde çaresizlerin duasını kabul eden ulu Allah benim duamı da kabul buyurarak kalbimin mevkiden, maldan çoluk-çocuktan ve dostlardan kolayca vazgeçmesini nasip etti.

İçimden Şam’a gitmeyi kararlaştırdığım halde dostlarıma Mekke’ye gideceğimi söyledim. Gerek halifenin ve gerekse tüm dostlarımdan artık Şam’da kalmaya karar verdiğimi bilmemelerini istiyordum. Bir daha oraya hiç dönmemek kararı ile Bağdat’tan ayrıldığımı kaçamaklı sözlerle saklamaya çalıştım.

Bütün Irak bilginlerinin tenkitlerine, serzenişlerine hedef olmuşum. Çünkü onların arasında, içinde bulunduğum hayattan vazgeçmemin dinî bir sebepten ileri gelebileceğini kabul eden, normal gören, bir kişi bile yoktu. Onlara göre benim pozisyonum din bakımından ulaşılabilir en yüksek mevki idi. İlmî seviyeleri ancak böyle düşünmelerine elverişli idi.

Bu davranışım halk arasında çeşitli yorumlara ve dedikodulara yolaçtı. Irak’tan uzak yerlerde oturanlar Bağdat’tan ayrılışımı devlet adamlarının arzusuna bağladılar. Oysa yetkililerin ayrılmamam için ne kadar ısrar ettiklerini, üzerime ne kadar düştüklerini ve buna karşılık kendilerine aldırış etmediğimi, sözlerine önem vermediğimi iyi bilen üst seviyedeki yakın kimseler, ‘Bu

Allah'dan gelmiş bir belâdır. Alimler zümresine ve tüm Müslümanlara göz değmiş olmasından başka hiç bir sebebi yoktur' diyorlardı.

Böylece Bağdat'tan ayrıldım. Ayrılmadan önce kendimin ve çocuk-çocuğumun kıtkanaat geçinmelerine yetecek kadarını ayırdıktan sonra elimde bulunan malın geride kalanını dağıttım. Bunu yaparken Irak malının Müslümanlara vakfedilmiş olduğunu ve kamu yararına ayrıldığına dayandım. Görüşüme göre yeryüzünde, bir âlimin çocuk-çocuğunu geçindirmek için yararlanabileceği en elverişli mal, Irak malıdır.

Bir süre sonra Şam'a vardım. İki sene kadar bir süre orada kaldım. Buradayken, tasavvuf ilmi ile ilgili eserlerden edindiğim bilgiler uyarınca nefsimi arıtmak, ahlâkımı düzeltmek, kalbimi temizleyerek Allah'ı zikretmeye elverişli hale getirmek amacı ile tüm gücümü ve zamanımı uzlete, yalnızlığa (halvete), riyazete ve nefsimle savaşıma verdim. Bir süre Emevi Mescidinde itikâfa çekildim. Her gün kapısını üzerime kilitleyerek minareye çıkar, akşama kadar orada kalırdım.

Sonra Şam'dan ayrılarak Kudüs'e vardım. Orada her gün 'Sahra'⁶²ya kapanır, kapısını üzerime kilitlerdim.

Hz. İbrahim'i ziyaret ettikten sonra içimde, hacc görevini yerine getirmek, Mekke ve Medine'nin bereketlerinden medet dilemek ve Peygamberimizi (salât ve selâm üzerine olsun) ziyaret etmek arzusu doğdu. Bu arzuya uyarak Hicaz'a gittim.

Bir süre sonra gerek içimdeki özlem ve gerekse çocuk-çocuğumun ısrarlı davetleri beni vatanıma çekti. Böylece

62 Beytûlmukaddes'de ban peygamberlerin ve velilerin namaz kıldığı bir taş.

ayrılırken oraya tekrar dönme ihtimali en zayıf insan olduğum halde yine vatanıma dönmüş oluyordum. Oradayken de yalnız başıma kalabilmek ve kalbimi arıtarak Allah'ı zikretmeyi elverişli hale getirebilmek arzusu ile yine uzlet hayatını tercih ettim. Gündelik olaylar, ev içi problemleri ve geçim sıkıntıları beni zaman zaman amacımdan saptırıyor, yalnızlıktan duyduğum huzuru bozuyordu. Bu yüzden sadece arasına bu huzuru tadabiliyordum. Bununla birlikte yalnız yaşama arzusunu içimde her zaman canlı tutuyor, beni ondan alıkoyan engelleri giderir gidermez hemen ona dönüyordum. Ömrümün on yıl kadarını böyle geçirdim. Bu yalnızlıklar sırasında önümde, sayılması ve detaylı şekilde anlatılması mümkün olmayan bir çok hal-ler açılıverdi. Okuyucuya faydalı olsun diye şu kadarını söyleyeyim:

Kesinlikle anladım ki Allah yolunu tutmuş kişiler sadece sûfilerdir. Onların tutumları en güzel tutum, yolları en doğru yol ve ahlâkları en temiz ahlâktır. Daha açıkçası, bütün akıllıların akılları, tüm hakimlerin hikmeti ve şeriata inceliklerini kavramış tüm âlimlerin bilgisi, onların tutum ve ahlakını daha iyileri ile değiştirmek üzere bir araya gelse bunu başaramaz. Çünkü onların görünen ve görünmeyen (zahirî ve batını) bütün hareket ve hareketsizlikleri nübüvvet (peygamberlik) kandilinin nurundan alınmadır. Bilindiği gibi yer yüzünde nübüvvet nurunun ötesinde aydınlatıcı başka bir nur yoktur.

Sözün kısası tasavvuf yolu hakkında ne denebilir ki bu yolun ilk şartı olan temizlik, kalbi, Allah'ın dışında kalan herşeyden tamamıyla arıtmaktır. Bu yolun namazdaki iftitah tekbiri yerine geçen anahtarı kalbi, tüm varlığı ile Allah'ı zikretmeye adamaktır. Sonu ise varlığının tümü ile Allah'da yok olmak, yani 'Fena fillâh' mertebesine er-

mektir. Allah'da yokolmak, bu yolun ilk adımlarında, irade alanına girebilen ve emek vererek elde edilebilen hallere bakarak sonuncu durak sayılır. Yoksa aslında bu safha yolun başıdır. Bu yola koyulanlar için yolun bu noktadan önceki kısmı, sokak kapısı ile evin giriş kapısı arasındaki avlu yolu gibidir.

Bu yolun başlangıcından itibaren keşifler ve müşahedeler belirmeye başlar. Öyle ki bu yolun yolcuları, melekleri, peygamberlerin ruhlarını görürler, onlardan gelen sesleri duyarlar ve onlardan bir çok faydalar sağlarlar.

Bir süre sonra şekilleri ve hayalleri (ideleri) gözleme safhası aşılarak öyle bir mertebeye çıkılır ki bu mertebeyi anlatmaya ifade ve söz sınırları dar gelir. Bu mertebe ile ilgili olarak bir şeyler anlatmaya kalkışan kimsenin ağzından çıkan her söz, kaçınılması imkânsız apaçık bir hata ve bariz bir yanılıdır. Sözün kıyası, Allah'a yaklaşma bakımından iş o raddeye varır ki ulaşılan bu mertebeyi bazıları Allah'a hulul etmek (sızmak), bazıları O'nunla birleşmek, bazıları da O'na kavuşmak sanır. Oysa bütün bunlar yanılıdır. Bu noktada nasıl yanılıya düşüldüğünü '*el-Maksad-ül Esna*' adlı eserimizde belirttik. Bu hale mazhar olan kimsenin şu beytin ötesinde hiç bir söz söylememesi gerekir:

Olan oldu, ne olduğunu hatırlayamıyorum,

Olanı hayra yor ve ne olup bittiğini sorma.

Sözün kıyası, doğrudan doğruya tadarak bu halden pay alamayan kimse nübüvvetin özünü kavrayamaz, onun sadece kuru kuruya adını belleyebilir. Hiç şüphesiz, velilerin kerametleri peygamberlerin başlangıç halleridir. Peygamberimizin (salât ve selâm üzerine olsun) ilk zamanlardaki hali de böyle idi. Bilindiği gibi Peygamberimiz de o sırada dünya ile ilgisini keserek 'Hıra' dağına yönelmiş

ve orada Rabbi ile başbaşa kalarak ibadete koyulmuştu. Bu durumu gören araplar 'Muhammed Rabb'ine aşık oldu' dediler.

Bu öyle bir haldir ki yoluna koyulanlar onu doğrudan doğruya tadarak öğrenir. Onu doğrudan doğruya tadarak öğrenmeyenler, sûfiler ile sık sık düşüp kalktıkları takdirde, tecrübe ile ve işiterek bu halin varlığına kesinlikle inanırlar, yaşanmış hallerin ipuçları sayesinde bu hali kesinlikle kavrarlar. Sufilerle düşüp kalkanlar, onların sohbetlerine katılanlar onlardan bu imanı elde edebilirler. Çünkü sufiler, öyle kimselerdir ki onlarla düşüp kalkanlar kötü (nasipsiz) olamaz. Sufilerle düşüp kalkma imkânını elde edemeyenler 'İhya'ü-Ulûmiddin' adlı eserimizin 'Acayib-ul Kalb' bölümünde belirttiğimiz gibi apaçık delillerin ışığı altında bu halin mümkün olduğunu öğrenebilirler.

Bu hâli apaçık delillerin ışığında araştırarak öğrenmek, ilimdir. Doğrudan doğruya bu hali yaşamak tatmak (zevk) tir. Tecrübe yolu ile ve işiterek edinilen bilgileri hüsnü zan ile değerlendirerek kabul etmek imandır. Bu saydıklarımız, bu hal karşısında takınılabilecek olan tavırların üç derecesidir. Nitekim ulu Allah şöyle buyuruyor:

يَرْفَعُ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَالَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ دَرَجَاتٍ

*“Ulu Allah iman edenler ile kendilerine ilim verilmiş olanları derecelerce yükseltir.”*⁶³

Bu üç derecenin ötesinde bu halin (tasavvufun) özünü inkâr eden birtakım cahiller sürüsü yer alır. Onlar bu tip sözlere şaşarlar. Bu sözleri duyunca alay ederek 'Hayret doğrusu, bunlar ne biçim saçmıyorlar?' derler. Bu gibiler hakkında ulu Allah şöyle buyuruyor:

وَمِنْهُمْ مَنْ يَسْتَمِعُ إِلَيْكَ حَتَّى إِذَا خَرَجُوا مِنْ عِنْدِكَ قَالُوا لِلَّذِينَ أَوْ تُو الْعِلْمِ
مَاذَا قَالَ أَنْفَاءً أُولَئِكَ الَّذِينَ طَبَعَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ وَاتَّبَعُوا أَهْوَاءَهُمْ

* * *

أُولَئِكَ الَّذِينَ لَعَنَهُمُ اللَّهُ فَاصْمُحْ لَهُمْ وَاعْمِ أَبْصَارَهُمْ

“Onlardan bazıları seni dinlerler. Fakat yanından çıkınca bilgisi olanlara ‘O demin ne dedi?’ diye sorarlar. İşte bunlar Allah tarafından kalbleri mühürlenmiş, nefislerinin aşırı arzularına uyan kimselerdir. Bu yüzden Allah onların kulaklarını sağır ve gözlerini kör etmiştir.”⁶⁴

Tasavvuf yolunu yakından tanımış olmam sayesinde nübüvvetin (Peygamberliğin) mahiyetini ve özelliğini kesinlikle kavradım. Bunun özünü belirtmek gerekir. Çünkü buna çok büyük ihtiyaç vardır.

Nübüvvetin (Peygamberliğin) Mâhiyeti

Bilesin ki insan doğarken, temel yapısı (cevheri) boş, yalın ve Allah'ın âlemlerinden (varlık kesimlerinden) tamamen habersiz olarak yaratılmıştır. Allah'ın âlemleri (varlık kesimleri) pek çoktur. Bunların ne kadar olduğunu sadece O bilir. Nitekim O, şöyle buyuruyor:

وَمَا يَعْلَمُ جُنُودَ رَبِّكَ إِلَّا هُوَ

“Allah'ın ordularının sayısını O'ndan başka hiç kimse bilemez.”⁶⁵

64 Muhammed Suresi, 16-23.

65 Müddessir Suresi, 31.

İnsan ancak idrak (algı-perception) aracılığı ile âlemden haberdar olabilir. Her idrak (algı) çeşidi, insanın belirli bir varlık kesimini (âlemi) ilgi alanına alabilmesi için yaratılmıştır. Burada âlem derken çeşitli varlık kesimlerini (cinslerini) kastediyoruz.

İnsanda ilk yaratılan idrak (algı) çeşidi, dokunma duyusudur, insan bu duyu ile belirli bir varlık kesimini algılar (idrak eder). Sıcaklık, soğukluk, nemlilik, kuruluk, yumuşaklık, sertlik ve bunların benzerleri gibi. Dokunma duyusu kesinlikle renkleri ve sesleri algılayamaz (idrak edemez). Daha doğrusu renkler ve sesler dokunma duyusu için yok gibidir.

Sonra insanda görme duyusu yaratılır, insan bu duyu aracılığı ile renkleri ve şekilleri algılar. Bu duyunun algı alanına giren varlıklar, algı konusu varlık kesimlerinin en genişidir. Sonra insana işitme duyusu bağışlanır, insan bu duyu aracılığı ile sesleri ve nağmeleri algılar. Daha sonra da tatma duyusu yaratılır.

Böylelikle, insan yalın algılama safhasını aşınca, yedi yaşları dolaylarında, onda ayırdetme (temyiz) yeteneği yaratılır. Bu safha insan varlığının gelişme çizgisinde değişik bir dönemdir. İnsan bu safhada, algı dünyasında örneği bulunmayan ve algı konusu varlıkları aşan şeyleri algılar.

Gelişmeye devam eden insanoğlu bir süre sonra daha başka bir safhaya geçerek kedisinde akıl yaratılır. İnsan akıl aracılığı ile vacibatı (varolması gerekli varlıkları), cazizatı (hem varolabilir ve hem de yokolabilir varlıkları) ve mustehilâtı (varolması imkânsız olmayan varlıkları), ayrıca daha önceki safhalarda bulunmayan bazı şeyleri kavrar.

Aklın ötesinde de başka bir safha, değişik bir dönem vardır. Bu safhada insanda başka bir göz açılır. Bu göz

aracılığı ile insan, gayb âlemini (algı alanı dışında kalan varlıkları), ilerde olacak olayları ve aklın kavrayamadığı başka bazı şeyleri görebilir. 'Aklın kavrayamadığı başka bazı şeyler' dedik. Bu tıpkı ayırdetme (temyiz) yeteneğinin aklın alanına giren şeyleri kavrayamaması ve yine tıpkı duyu yeteneğinin, ayırdetme yeteneğinin alanına giren şeyleri kavrayamaması gibi bir gerçektir.

Bunun gibi ayırdetme yeteneğine sahip bir çocuğa aklın idrâk edebileceği şeyler anlatılsa çocuk bunları kabul etmez, olamaz şeyler sayar. İşte bazı akıllılar da aynı şekilde, nübüvvetle idrak edilebilen şeyleri kabul etmiyorlar, onları olamaz şeyler sayıyorlar. Oysa bu tutum cehaletin ta kendisidir. Çünkü bu kimseler, söz konusu tutumlarına, nübüvvetin erişemedikleri bir safha olduğundan, kendilerinde bulunmayışından başka bir gerekçe gösteremezler. Buna dayanarak onun aslında varolmadığını sanırlar. Meselâ anadan doğma körler de renkleri ve şekilleri söylenti aracılığı ile ve başkasından işiterek bilmeselerdi de kendilerine ilk defa böyle şeyler anlatılsaydı, anlatılanları kavrayamayacaklar, dolayısıyla kabul etmeyeceklerdi.

Böyle olduğu için ulu Allah nübüvveti (peygamberliği) kullarına yaklaştırmış, onlara onun özelliğini taşıyan bir örnek sunmuştur. Bir örnek uykudur. Çünkü insan uykuda, ya açık bir biçimde veya yorum yolu ile açıklanabilir kapalı bir şekilde gaybdan ve ileride olacak olaylardan haberdar olmaktadır. Bu, öyle bir olaydır ki insan onu bizzat kendi yaşamasa da başkaları ona: 'Bazı kimseler baygın durumda, ölü gibi yere yığılırlar. Duyu yetenekleri kaybolur. Kulakları işitmez, gözleri görmez olur. Bu durumdayken gaybdan haberdar olurlar' deseler, söylenenleri kabul etmez, hatta açık deliller getirip böyle bir şeyin olamayacağını ispat etmeye girişerek şöyle derdi: 'İdrak etmeyi sağlayan araçlar duyu

yetenekleridir. Bu duyu yetenekleri varken ve işler halde iken idrak edilemeyen şeyler, bu yeteneklerin uyuşukluğu sırasında haydi haydi idrak edilemez.'

Oysa bu sözler varoluş ve müşahede (gözlem) tarafından yalanlanan bir kıyas çeşididir. Nasıl ki akıl insan gelişiminin belirli bir safhası oluyor ve bu safhada, insanda duyu organları aracılığı ile algılanamaz bir çok varlık çeşidini gören bir göz açılıyorsa tıpkı bunun gibi nübüvvet (peygamberlik) de değişik bir safhadır. Bu safhaya erebilen insanda bambaşka bir göz açılır. Bu gözde öyle bir nur vardır ki o nurda gayb âlemi ile aklın idrak edemeyeceği şeyler belirir.

Nübüvvet konusundaki şüphe üç türlü olabilir:

a) Acaba böyle bir şey olabilir mi? (Nübüvvetin imkânı ile ilgili şüphe).

b) Acaba böyle bir şey gerçekten olmuş, meydana gelmiş mi? (Nübüvvetin varlığı ve vukuu ile ilgili şüphe).

c) Acaba falan belirli kişi peygamber midir? (Nübüvvetin belirli bir kişide meydana gelişi ile ilgili şüphe).

Nübüvvetin mümkün oluşuna delil onun varoluşudur. Varoluşunun delili de dünyada akıl aracılığı ile elde edilmesi tasavvur edilemeyecek bazı bilgilerin varlığıdır. Tıp ve astronomi bilgileri gibi. Bu ilim dallarını inceleyen kimse kesinlikle bilir ki bunlar ancak Allah'ın ilhamı ve O'nun özel başarı bağıışı ile kavranabilir, tecrübe (deney) yolu ile elde edilmezler. Çünkü astronomi alanında öyle olaylar vardır ki ancak bin yılda bir meydana gelebilirler. Böyle bir olayın bilgisi deney (tecrübe) ile nasıl elde edilebilir? İlâhların özellikleri de böyledir.

Bu kesin delil ile açıkça meydana çıktı ki akılla kavramayan bu tip şeyleri kavramayı sağlayacak başka bir yolun bulunması mümkündür. Zaten nübüvvetten maksat da budur. Çünkü nübüvvet sadece bundan ibarettir. Daha doğrusu, aklın kavrama alanının dışında kalan söz konusu şeyleri kavramak, nübüvvetin özelliklerinden biridir. Bundan başka onun daha bir özellikleri vardır. Bizim söylediklerimiz, nübüvvet denizi içinde bir damladır. Bu noktalar üzerinde durduk; çünkü sende bunların bir örneği var. Daha önce belirttiğimiz gibi bu örnek uykuda (rüyada) kavradığın şeylerdir. Ayrıca tıp ve astronomi alanında bu cinsten bilgilere de sahipsindir. Bu bilgiler peygamberlerin mucizelerinin ürünüdürler; akıl sahipleri sırf akıl sermayesine dayanarak bu bilgileri elde edemezlerdi.

Nübüvvetin bunun dışında kalan diğer özellikleri ancak doğrudan doğruya tadarak kavranabilir ki bu da tasavvuf yoluna girmekle mümkün olabilir. Çünkü sen bu özelliği de ancak sana bağışlanmış olan bir örnek sayesinde, yani uyku sayesinde kavrayabildin. Eğer uyku olmasaydı, bu özelliğe inanmayacaktın. Eğer peygamberde sende örneği olmayan bir özellik bulunursa sen bu özelliği, bir kere, kavrayamazsın ki nasıl tasdik edebilesin. Çünkü tasdik etmek, kavramaktan sonra gelir.

Söz konusu örnek sende tasavvuf yolunun ilk adımlarında meydana gelir. Bu örnek sayesinde ve örneğin oranına bağlı olarak bir çeşit zevk (tadarak kavrama), ayrıca örneklerine sahip olmadığın diğer nübüvvet özellikleri ile ilgili olarak da sende bir nevi tasdik (doğru olduğuna inanma) elde edersin. Zaten bu bir tek özellik bile nübüvvetin özüne inanmak için sana yeter.

Eğer belirli bir şahıs hakkında, ‘Acaba peygamber midir, değil midir?’ diye şüpheyeye düşersen, ancak ya müşahede (gözlem) yolu ile veya çeşitli kanallardan gelen bilgileri değerlendirerek ve söylenen sözleri dinleyerek o kişinin hallerini (hayatını) incelediğin takdirde şüpheden sıyrılıp kesin bilgi sahibi olabilirsin. Meselâ sen tıp ve fıkıh ilimlerini bilirsen, tıp ve fıkıh âlimlerini, hallerini (hayatlarını) inceleyerek ve sözlerini dinleyerek tanıyabilirsin. Doğrudan kendilerini görmeyen gerekli değildir.

Taklit yolu ile yani otoritelerin görüşlerine uyarak değil, araştırmaya dayanarak Şafî’nin (Allah ona rahmet eylesin) fıkıh âlimi ve Galinius’un tıp uzmanı olduğunu bilmek senin için zor değildir. Hatta azıcık fıkıh ve tıp öğrendikten sonra bu kimselerin kitaplarını okuyarak ve yazılarını inceleyerek onların halleri (hayatları) konusunda kesin bilgi edinebilirsin.

Bunun gibi nübüvvetin mânasını kavradıktan sonra sık sık Kur’an ve hadis okuduğun takdirde Peygamberimizin (salât ve selâm üzerine olsun) nübüvvet derecelerinin doğrudan bulunduğu hakkında sende kesin bir bilgi meydana gelir. Bu kesin bilgiyi, Peygamberimizin gerek ibadetler konusunda ve gerekse bu ibadetlerin kalbi arıtmadaki etkisi ile ilgili olarak buyurmuş olduğu sözleri (kendisi üzerinde) tecrübe ederek kuvvetlendirebilirsin. Meselâ Peygamberimizin şu hadislerde ne kadar haklı olduğunu, kendi tecrübelerine dayanarak tesbit etmen zor değildir.

من عمل بما علم، ورثه الله علم ما لم يعلم

“Bildiğini uygulayan (bildiği ile amel eden) kimseye, ulu Allah bilmediği şeyleri öğrenmeyi nasib eder.”

من أعان ظالماً، سلطه الله عليه

“Kim bir zalimi desteklerse Allah onu üzerine çullandırır (musallat eder).”

من أصبح و همومه هم واحد هو التقوى كفاه الله تعالى هموم الدنيا ولأخرة

“Kim endişelerinin tümünü bir noktada yoğunlaştırmış olarak sabaha çıkarsa -ki bu nokta takvadır- Allah kendisini hem dünya ve hem de ahiret endişelerinden kurtarır.”

Bu hadisleri, bin defa, iki bin defa, hatta binlerce defa olayların içinde deneyden geçirirsen, onlar hakkında kuşkuya imkân vermeyen kesin bir bilgi elde edersin.

İşte hakkındaki kesin bilgiyi, değneği ejderhaya çevirmek⁶⁶ ve ayı ikiye bölmek⁶⁷ gibi mucizelerde değil, bu yolda ara. Çünkü hesaba gelmeyecek kadar çok sayıdaki ipuçları (karineleri) de birlikte değerlendirmeksizin sırf bu mucizeleri gözönüne alırsan, bunları büyü veya kuruntu zannedebilirsin ki bu da Allah tarafından bir saptırma, bir şaşırtmacadır. Nitekim ulu Allah:

66 ‘Değneği ejderhaya (yılana) çevirmek’ Hz. Musa’nın (salât ve selam üzerine olsun) gösterdiği ve Kur’an-ı Kerim’de oldukça detaylı bir şekilde anlatılan bir mucizedir. Firavun’un büyücüleri ile bizzat Firavun’un önünde, karşı karşıya gelen Hz. Musa, ulu Allah’ın direktifi üzerine elindeki değneği (asayı) yere atınca değnek ejderha oluvermiş ve bunu şaşkın gözlerle seyreden saray büyücüleri mağlubiyeti kabul edip derhal secdeye kapanarak ‘Harun ile Musa’nın Rabbine inandık’ demek zorunda kalmışlardır.

67 ‘Ayı ikiye ayırmak’ Peygamberimizin Mekke döneminde gösterdiği mucizelerden biridir. Müşriklerin ‘Eğer peygamber ise mucize gösterip mesela ayı ikiye ayırsa ya’ demeleri üzerine ulu Allah Peygamberimizi destekleyerek ayı ikiye ayırmıştır.

يُضِلُّ اللَّهُ مَنْ يَشَاءُ وَيَهْدِي مَنْ يَشَاءُ

*“Ulu Allah, dilediğini saptırır, dilediğini de hidayete erdirir.”*⁶⁸

Mucizeler ile ilgili olarak karşına zaman zaman bazı sorular çıkabilir. Bu takdirde eğer mucizenin nübüvvete delâlet ettiği konusundaki imanın düzgün (mantık açısından tutarlı) sözlere dayanıyorsa, gene aynı şekilde düzgün (tutarlı) ve fakat ters yöndeki sözler yüzünden kuşkulana-bilir, şüpheye düşebilirsin ki bu da imanının sarsılmasına yolaçar.

Öyle olunca bu tip olağanüstü olaylar, isbatnamende-ki delillerin ve ipuçlarının (karinelerin) sadece bir tanesi olsun ki sende dayanağını belirtmeyeceğin kesin bir bilgi meydana gelebilsin. Tıpkı birden çok kanaldan (tevatüren) bir haber duymuş kimsenin durumu gibi. Bu kimse ‘Edinmiş olduğum kesin bilginin kaynağı falancanın sö-züdüdür’ bilgisinin kaynağını belirli bir kişiye bağlayamaz, daha doğrusu bilgisinin kesin kaynağını bilmez, öte yan-dan bu kaynak, haberi getiren kanalların toplamının dı-şında da olamaz, ayrıca adam söz konusu kanalları mey-dana getiren kişileri de tek tek belirleyemez. İşte güçlü ve ilme dayalı iman budur.

Nübüvvetin tadarak (zevk yolu ile) ispat edilmesine ge-lince bu, gözle görmek (müşahede) ve elle tutmak gibidir. Bu türlü ispat, sadece tasavvuf yolunda bulunabilir.

Nübüvvetin mahiyeti hakkında bu kadarlık açıklama şimdiki amacım açısından yeterlidir. Ona niçin ihtiyaç ol-duğunu ileride belirteceğim.

Niçin Tekrar Hocalık?

On yıla yakın bir süre insanlardan uzak, yalnız başına yaşadıktan sonra, sayamayacağım bir çok sebeplerden dolayı, kimi zaman doğrudan doğruya tadarak, bazan apaçık bilgi yolu ve kimi zaman da inanmaya dayanarak kesinlikle anladım ki insanoğlu beden ve kalb olmak üzere iki temel unsurdan yaratılmıştır. Kalb derken, insanın ölümler ve hayvanlarla ortaklaşa sahip olduğu et parçası ile kan birikintisini değil, onun Allah'ı tanımaya mahsus yeri olan ruhunun özünü kastediyorum.

Bedenin bir sağlıklı hali vardır ki mutluluğu ona bağlıdır. Bir de hasta hali vardır ki mahvolmasının sebebidir. Tıpkı vücut gibi kalbin de bir sağlıklı ve esenlikli hali vardır. Nitekim ulu Allah:

*“Sadece Allah'ın karşısına selim kalble gelenler”*in kurtulabileceklerini bildirmiştir. Kalbin, bir de hasta hali vardır ki bu hal onun Ahirette ebedi olarak mahvolmasına yol açar. Nitekim ulu Allah, böyleleri hakkında:

ف ي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ فَزَادَهُمُ اللَّهُ مَرَضًا وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ مَّا كَانُوا يَكْذِبُونَ

“Kalblerinde hastalık vardır” buyuruyor.

Allah'ı tanımamak (O'ndan habersiz yaşamak) kalbin öldürücü zehiri, nefsin arzularına uyarak Allah'a karşı gelmek ölümcül hastalığı; buna karşılık Allah'ı tanımak, onun hayat verici panzehiri ve nefsin arzularına karşı koyarak Allah'a ibadet etmek şifa sunan ilâcdır. Kalbi tedavi etmek, yani yakalandığı hastalığı gidererek sağlığa kavuşmasını sağlamak ancak birtakım ilâçlar ile olabilir. Tıpkı

hasta vücudu da ancak ilâçlarla tedavi etmenin mümkün olması gibi.

Ayrıca nasıl ki vücudu tedavi etmek için kullanılan ilâcın özellikleri akıl yolu ile kavranamıyor ve bu konuda nübüvvet imtiyazı sayesinde nesnelerin (eşyanın) özellikle-rinden haberdar olmuş peygamberlerden bilgi alan tıp uzmanlarının reçetelerine uymak, onları taklit etmek gereki-yorsa, aynı şekilde, kesinlikle anladım ki peygamberler ta-rafından sınırları ve miktarları belirtilen ibadet ilâçlarının (kalb hastalıklarının ilâçları olan ibadetlerin) nasıl etkili olacakları akıl yolu ile kavranamaz, tersine bu konuda, onların özelliklerini, akıl aracılığı ile değil, nübüvvet nuru sayesinde kavramış olan peygamberlerin sözlerine uymak, onları taklit etmek gerekir.

Bundan başka, vücudun tedavisinde kullanılan ilâçlar miktarı ve cinsi değişik maddelerden meydana getirilir. Bu maddelerin kiminin diğerine göre ağırlığı ve miktarı iki kat olur. Bu miktar farklılıkları, hiç bir zaman sebepsiz değildir. Bu sebep ilâç yapımında kullanılan maddelerin özelliklerine dayanır. İşte kalb hastalıklarının ilâçları olan ibadetler de tıpkı böyledir. Onlar da cinsi ve miktarı de-ğişik hareketlerden meydana gelir. Meselâ secde hali, rükû halinin iki katı, sabah namazının farzı, ikindinin farzının yarısı kadardır. Bunun da mutlaka bir sırrı, bir hikmeti vardır. Bu sır ve hikmet sadece nübüvvet nuru sayesinde haberdar olunabilen özelliklere dayanır.

İbadetlerin hikmetlerini akıl aracılığı ile ortaya çıkar-maya çalışanlar veya onların belirli özelliklerin gerektirdiği bir takım ilâhî sırlara (hikmetlere) dayanmaksızın sadece tesadüfi olarak bu şekilde emredildiklerini sananlar, ger-çekten cahil ve ahmak olduklarını ortaya koymuşlardır.

Ayrıca ilâçlarda, yapının temelini meydana getiren ana maddeler yanında, tamamlayıcı mahiyette olan birtakım ek maddeler bulunur. Ana maddelerin etkilerini gösterebilmeleri konusunda bu ek maddelerden her birinin ayrı bir fonksiyonu vardır. İşte tıpkı bunun gibi nafileler ve sünnetler de temel ibadetlerin etkilerini göstermelerini sağlayan tamamlayıcı unsurlardır.

Sözün kısası, peygamberler kalb hastalıklarının doktorlarıdır. Aklın bu noktadaki yararı ile fonksiyonu bu gerçeği bize tanıtmaktır, nübüvvet gözü ile algılanan gerçekleri kendisinin kavrayamayacağını itiraf ederek nübüvvetin doğruluğuna şahitlik etmektir, körleri rehberlere ve ne yapacağını bilmeyen hastaları müşfik doktorlara teslim eder gibi ellerimizi tutarak bizleri nübüvvete teslim etmesidir. İşte aklın etki alanı ve varabileceği son sınır budur. Bunun ötesinde, doktorun önüne sunduğu gerçekleri kavramaktan başka hiç bir fonksiyonu yoktur.

Belirtmiş olduğum noktalar, insanlardan uzak yaşadığım süre içinde gözlerimle görür gibi bir kesinlikle öğrendiğim gerçeklerdir. Bu gerçekleri öğrendikten sonra öncelikle nübüvvetin özü konusunda, sonra nübüvvetin mahiyeti (iç yüzü) konusunda ve son olarak da nübüvvet katının direktifleri uyarınca davranma (amel etme) konusunda insanlardaki inancın zayıfladığını gördüm. Bu hastalığın halk arasında yaygın olduğunu tespit ettim. İyice araştırınca, halktaki vurdumduymazlığın ve iman zayıflığının şu dört sebepten ileri geldiğini farkettim:

- 1- Felsefe ilimlerine dalanlara dayanan sebep.
- 2- Tasavvuf yoluna dalanlara dayanan sebep.
- 3- Talimiye mezhebine bağlananlara dayanan sebep.

4- Halk arasında âlim kılığında gezenlerle kurulan ilişkilere dayanan sebep.

Ayrıca tek tek fertleri ele alarak sıradan halkı inceledim. Şeriatın emirlerini savsaklayan birini görünce kendisine sorular soruyor, kalbinde beliren kuşkuyu, kendi ifadesi ile tespit etmeye çalışıyor, asıl inancını ve saklı kanaatini araştırıyordum. Böylesine şöyle diyordum:

“Şeriatın emirlerini niçin savsaklıyorsun? Eğer ahirete inandığın halde orası için hiç bir hazırlık yapmıyor, orasını dünya karşılığında satıyorsan, bu ahmaklıktır. Çünkü sen ikiye, bir karşılığında satmazken nasıl olur da sonsuzu (ahireti) sayılı günler (dünya hayatı) karşılığında satabilirsin? Yok eğer ahirete inanmıyorsan o zaman kâfirsin! O takdirde imanını kazanmanın çarelerini araştır. Bak bakalım, gizli kâfir olmana yol açan sebep nedir? Bu gizli kâfirlik, içindeki asıl mezhebin ve görünür davranışlarındaki serkeşliğinin gerekçesi olmuştur. Gerçi mü'min geçinmek ve şeriatın adını anarak saygınlık kazanmak için, bu gizli küfrünü açıklamıyorsun!”

Bu sözlerime karşılık biri şöyle dedi:

“Şeriatın emirlerine uymak eğer üzerinde titizlikle durulması gereken önemli bir şey olsa, en çok âlimlerin bu konuda titiz olmaları gerekirdi. Meselâ ilmi ile tanınmış kimseler arasında meşhur olan falanca namaz kılmıyor, filanca içki içiyor, falanca vakıf ve yetim malı yiyor, filanca sultanların çanak yalayıcısıdır, haramdan kaçınmaz; falanca ise muhakeme ve şahitlik karşılığında rüşvet alıyor. Bu örnekler daha da çoğaltılabilir...”

Sözlerime karşılık, bir ikinci kişi, tasavvufu bildiğini ve artık ibadet etmesine hacet kalmayacak yücelikte bir dereceye ulaştığını ileri sürerek cevap vermiştir.

Üçüncü bir kişi de sorularıma 'ibahe'cilerin başka bir itirazını bahane ederek cevap vermiştir. Bu ikisi, tasavvuf yolundan sapmış kimselerdi.

Talimiyecilerin propagandalarının etkisi altında kalan bir dördüncü kişi de sorularıma karşılık şunları söyledi:

"Hakkı bulmak zordur. Ona ulaştıran yol çetindir. Hakkın ne olduğu konusunda bir çok görüş ayrılıkları ve çatışmalar vardır. Bu konudaki mezheplerden biri diğerinden daha üstün değildir. Akla dayalı deliller birbiri ile çatışır. Bu yüzden şahsî görüşleri ile ortaya çıkanların görüşlerine güvenilemez. Gerçeği yanılmaz öğretmenden öğrenmeye çağıran talimiyeciler de mutelahkim (katı)dır, ellerinde hiç bir delil yoktur. Buna göre ben, şüphe uğruna kesin olanı nasıl bırakabilirim?"

Beşinci bir kimse de sorularıma karşılık şu cevabı vermiştir:

"Ben başkalarını taklit ederek böyle davranıyor değilim. Ben felsefe ilmini okudum. Nübüvvetin mahiyetini kavramış bir kişiyim ben. Nübüvvetin özü, hikmete ve kamu yararına dayanır. Nübüvvetin direktifi olan ibadetlerin amacı sıradan cahil halkı denetim altına almak; onları birbirini öldürmekten, birbirine düşmekten ve nefislerin aşırı ihtiraslarına kapılmaktan alıkoymaktır. Ben ise cahil halktan biri değilim ki kendimi, bu yükümlülüklerin cenderesine sıkıştırayım. Ben bir hakîmim (düşünürüm), hikmete uyarım. Ayrıca hikmeti (doğru düşünceyi) kendi kendime görebilirim. Bu konuda başkalarını taklit etmeye, başkalarının peşinden gitmeye ihtiyacım yoktur."

Bu sözler ilâhiyatçı felsefecilerin doktrinini okuyan veya 'İbn Sina' ile 'Farabî'nin eserlerini inceleyerek bu doktrini öğrenenlerin inanç sistemlerinin özüdür. Bunlar, aynı za-

manda, görünüşte Müslüman geçinmeyi de elden bırakmayan kimselerdir. Böylelerinden birini Kur'an okurken, cemaat arasında namaz kılarken, şeriata saygı ifade eden sözler söylerken görebilirsin. Fakat bununla beraber söz konusu kimse, içki içmeyi ve şeriatın yasakladığı türlü çeşitli günahları işlemeyi de bırakmaz.

Eğer böyle bir kimseye 'Eğer nübüvvetin aslı yoksa, peki niye namaz kılıyorsun?' diye bir soran olsa, belki de şu cevabı verir:

"Bedenî bir idman olsun diye hemşehrilerimin, vatandaşlarımın geleneklerine uymak için; malımın ve çoluk-cocuğumun güvenliği için."

Belki de böyle bir kimse sorulan soruya 'Şeriat doğrudur, nübüvvet de gerçektir' diye cevap verebilir. O zaman kendisine 'Peki o halde niye içki içiyorsun?' diye soran olsa ona şu cevabı verir:

"İçki kini ve düşmanlığı körüklediği için yasaklanmış-tır. Ben ise aklım sayesinde bu tehlikeden sakınırım. Ben zihnim açılsın diye içki içiyorum!"

Hatta 'İbn Sina' Allah'a karşı tek tek sayarak birtakım taahhütlerde bulunduğu bir vasiyetnamesinde Şeriatın emir ve yasaklarına saygı göstereceğine, dinî ibadetleri savsaklamayacağına, tedavi ve ilâç alma amacı dışında, sırf zevk için içki içmeyeceğini belirtmektedir. Görüldüğü gibi imanının en saf halinde ve ibadetlere en kesin bir kararlılıkla sarıldığı anda bile, yaptığı şey, tedavi amacı ile içki içmeyi istisa etmek, yasak harici tutmak olmuştur.

İşte onlar arasında mü'min olduklarını ileri sürenlerin imanı böyledir. Bunlar yüzünden çokları aldanmış, sapılmıştır. Bu kimseler karşı çıkanların itirazlarının zayıflığı, cılızlığı da halkın aldanışını katmerlendirmiş, üzerine tuz-

biber ekmiştir. Çünkü bu itirazcılar, felsefecilerin karşısına, daha önce açıkladığımız üzere, kendileri için kaçınılmaz biçimde gerekli olan hendese (geometri), mantık ve benzerleri gibi ilim dallarını reddederek çıkmışlardır.

Saydığım sebepler yüzünden değişik halk kesimlerinin imanının bu derece zayıfladığını tespit edince kendimi bu şüpheleri gidermekle görevli ve gönüllü gördüm, öyle ki; ilim dallarını iyi bildiğim ve yollarını yakından tanıdığım için bunların hepsini rezil etmek, tümünün ipliğini pazara çıkarmak benim için su içmekten bile daha kolay bir şeydi. ‘Bunlar’ derken ‘Sufiye’, ‘Felsefe’, ‘Talimîye’ yollarının yolcuları ile halk arasında âlim geçinenleri kastediyorum. Bu zamanda bu görevi üstlenmenin benim için kaçınılmaz ve savsaklanamaz hale geldiği kanaati içimde kesin biçimde yerleşti, iyice bilenmişim, kendi kendime ‘Yalnızlık köşesine kapanarak herkesten uzak yaşamak ne işe yarar? Hastalık yaygın hale geldi, doktorlar bile hastalığa tutuldu. Halkın tümü mahvolmak üzeredir’ diyordum.

Fakat bir yandan da içimden şunlar geçiyordu:

Sen bu kara bulutları açmakla, bu karanlıklarla boğuşmakla nasıl başa çıkabilirsin? Dönem kargaşalık (fetret) dönemi, devir batıl devridir. Halkı, tutturmuş oldukları yolları bırakıp hakka dönmeğe çağırmaya kalkışırsan, herkes sana düşman kesilecek, karşına dikilecektir. Onlara nasıl karşı koyabilir, tümü ile nasıl başedebilirsin? Böyle bir şey, ancak elverişli bir dönemde ve otoriter bir sultanın desteğine dayanarak olabilir.”

Bu düşüncelerin etkisi ile sadece ulu Allah ile benim aramda geçen samimî bir değerlendirmeye dayanarak yalnızlık köşemde yaşamaya devam etmeyi ruhsata (izne) bağladım. Gerekçem, açık deliller ile hakkı egemen kılma-

ya gücümün yetmeyeceği idi. Fakat bir süre sonra, hiç bir dış faktörün etkisi söz konusu olmaksızın ulu Allah, zamanın sultanının⁶⁹ gönlünde bir arzu uyandırdı. Bu arzunun etkisi ile sultan, söz konusu kargaşalığı gidermek üzere derhal Nişabur'a koşmamı kesinlikle emretti. Emir o kadar kesindi ki eğer karşı koymakta direnseydim, kendisini gücendirebilirdim.

Bu kesin emir üzerine kendi kendime şöyle dedim:

“Yalnızlık köşende kalabilmenin gerekçesi zayıflamıştır. Cemiyetten uzak yaşamayı benimsemene yol açan faktör, tembellik, rahata düşkünlük, nefsinin keyfini okşamak (egoistlik) ve kendini halkın vereceği sıkıntılardan (eziyetlerden) korumak olmamalıdır. Halkı içine düştüğü bunalımdan kurtarmak zordur diye cemiyetten uzak yaşama konusunda nefesine nasıl ruhsat (izin) verebilirsin? Ulu Allah şöyle buyurmuyor mu?

الْم أَحْسِبَ النَّاسَ أَنْ يُزَكَّوْا أَنْ يَقُولُوا آمَنَّا وَهُمْ لَا يُفْتَنُونَ وَلَقَدْ فَتَنَّا
الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَلَيَعْلَمَنَّ اللَّهُ الَّذِينَ صَدَقُوا وَلَيَعْلَمَنَّ الْكَاذِبِينَ

“Bismillahirrahmanirrahim.

*Elif-Lâm-mim. İnsanlar, sadece -inandık- demekle bırakılacaklarını, imtihandan (deneyden) geçirilmeyeceklerini mi sanıyorlar? Biz daha önce gelip geçenleri imtihandan geçirdik ki kimlerin samimi ve kimlerin yalancı oldukları, Allah katında, belli olsun.”*⁷⁰

69 Gazali'nin kasedettiği sultan, Büyük Selçuklular sülâlesinden Melikşah'ın oğlu Mehmet Gıyasuddin olmalıdır.

70 Ankebut Suresi, 1-3.

Onların çoğu hakkında söz (azab hükmü) kesinleşti, onlar iman etmezler. Biz onların boyunlarına, çene kemiklerine dayanacak şekilde, birer demir halka geçirdik. Bu yüzden başları dik duruyor ve önlerine bakamazlar. Onların önlerine ve arkalarına birer set çekerek kendilerini çepeçevre kuşattığımız için (hiç bir yanlarını) görmüyorlar. Onları uyarsan da uyarmasan da birdir, onlar iman etmezler. Sen ancak, Kur'an'a uyan ve görmediği halde Allah'dan korkan kimseleri uyatabilirsin; böylesini mağfiret ve büyük mükâfatla (cennetle) müjdele.”⁷²

Bu konuyu gönül ve müşahede (gözlem) erbabı bir gruba danıştım. Hepsi de söz birliği halinde, insanlardan ayrı yaşamaya son vermemi, inziva köşesinden çıkmamı söylediler. Bu tavsiyeye, değişik kanallardan duyduğum (mütevattir) ve salih kimseler tarafından görülmüş çok sayıda rüya eklendi. Görülen rüyalar, bu girişimin, ulu Allah tarafından bu yüzyılın başında takdir buyurulan hayırlı bir gelişmenin, hakka dönüş hareketinin ilk adımı olacağını bildiriyordu.⁷³ Bilindiği gibi ulu Allah, her yüzyılın başında, dinini yeniden canlandıracağını vadetmiştir.

Bu şahadetler sebebi ile umudum kökleşti, iyimserliğim egemen oldu da ulu Alah, hicrî 498 yılının Zilkaade ayında, bu görevi yerine getirmek üzere Nişabur'a doğru yola çıkmamı nasip buyurdu. Daha önce Bağdat'dan ayrılışım da hicrî 488 yılının yine Zilkaade ayında meydana gelmişti. Demek ki; cemiyetten uzak biçimde yaşadığım süre, on birinci yılına girmişti.

72 Yasin Suresi, 1-9.

73 Ebu Davud, Hakim ve Beyhaki'nin rivayetine göre Peygamberimiz (salât ve selâm üzerine olsun) şöyle buyuruyor:

“Ulu Allah her yüz yılın başında bu ümmete dinini yeniden canlandıracak bir önder gönderir.”

Bu yolculuğum tamamen Allah tarafından takdir buyurulmuştur. Hem Allah'ın öyle acayip takdirlerinden biridir ki uzlet hayatım boyunca, içimde onunla ilgili en ufak bir iz bile belirmiş değildir. Tıpkı içinde bulunduğum hayatttan sıyrılıveren Bağdat'dan ayrılabilceğim şeklinde bir ihtimalin bile daha önce aklımın ucundan geçmeyişi gibi. Kalblerdeki arzuları değıştiren ve insanı halden hale koyan, sadece ulu Allah'dır. Nitekim Peygamberimizin (salât ve selâm üzerine olsun) bildirdiğine göre;

قلت المؤمن بين إصبعين من أصابع الرحمن

“Müminin kalbi, Allah'ın iki parmağı arasındadır (kesin egemenliği altındadır).”

Fakat biliyordum ki her ne kadar yeniden ilim yaymaya başlıyorsam da aslında geriye dönmüyordum. Çünkü ‘geriye dönmek’ daha önce yaşanmış bir hayat parçasına aynen dönmek demektir. Çünkü ben daha önce mevki elde etmeye araç olan bir ilim yayıyordum; sözümle, davranışım, böyle bir ilme çağırıyordum; amacım, niyetim buydu. Ama şimdi, mevkii bırakmayı sağlayacak, insan gözüne mevkii hor ve düşük gösterecek olan ilme çağıracağım. Şu andaki niyetim, amacım ve arzum budur. Ulu Allah bunu biliyor.

Şimdi ben, önce kendimi, sonra da başkalarını islâh etmek istiyorum. Muradıma erer miyim, yoksa amacıma uzak mı düşerim? Bunu bilemem. Fakat çıplak gözlerle görür gibi (müşahede) kesin bir iman ile inanıyorum ki şanı ulu ve yüce Allah'ın izni olmaksızın ne kıvıldamak ve ne de bir şey yapacak gücü bulmak söz konusu bile değildir. Buna göre aslında harekete geçen ben değilim, beni harekete geçiren O'dur. Ben hiç bir şey yapmamış değilim,

bana yaptıran O'dur. Kendisinden dileğim odur ki önce beni islâh etsin, sonra da benim aracılığımla başkalarını islâh buyursun. Önce bana hidayet bağışlasın, sonra da benim aracılığımla başkalarını hidayete erdiresin. Bana hakkın hak olduğunu gösterip ona uymamı, buna karşılık batılın (eğrinin) batıl olduğunu gösterip ondan kaçınmamı nasip buyursun.

İmanın Zayıflamasına Yol Açan Sebepler

Şimdi, daha önce açıklamış olduğum imanın zayıflamasına yolaçan sebeplere yeniden dönerek saymış olduğum halk kesimlerini, mahvolmaktan kurtarıp Hakka ulaştıran yolu göstermek istiyorum.

Talimiye mezhebinin propagandacılarından duymuş oldukları sözler yüzünden şaşkınlığa düştüklerini söyleyenlerin kurtuluş reçetesi, '*Kıtasu'l Mustakim*' adlı eserde belirttiklerimizdir. 'İbahe'cilerin kuruntularına gelince, bunların tüm şüphe ve itirazlarını yedi kısma ayırarak '*Kimya-i Saadet*' adlı eserimizde açıklamıştık.

Felsefe yolunun etkisi ile imanı sarsılıp işi nübüvvetin özünü reddetmeye kadar götürenlere gelince, yukarıda nübüvvetin özünü ve kesinlikle var olduğunu açıkladık. Birtakım ilâçlar, bazı yıldızlar ve bunlara benzer bilgilere sahip oluşumuzu da nübüvvetin özüne ve varlığına delil gösterdik. Şimdi, sözü gene bu konuya getirmek için az önceki girişi yaptık. Bu konuda tıp ve astronomi ilimlerinin özelliklerinden delil göstermemizin sebebi, bu ilim dallarının felsefecilerin uzmanlık alanına girmesidir. Gerçi biz her branşın âlimine nübüvvet hakkında delil gösterirken, kendi uzmanlık alanından örnek veriyoruz. Astronomi, tıp, tabiiye, büyüculük, tılsımcılık gibi. Fakat şariat prensip-

lerini insan aklının bulguları ile aynı kefeye koyarak sözde nübüvveti ispat edenler, aslında, kesinlikle kâfirdirler. Çünkü böyleleri (şeriatın tanıttığı peygambere değil), özel talihinin gereği olarak önderliğe yükslebilen bir hakime (düşünüre) inanmaktadırlar. Bu inancın nübüvvetle hiç bir ilgisi yoktur.

Nübüvvete inanmış olabilmek için aklın ötesinde bir safhanın varolduğunu kabul etmek gerekir. Bu safhada insanda başka bir göz açılır. Bu göz, bir takım özel ve değişik şeyleri görebilir. Akıl bu alana giremez. Tıpkı kulağın renkleri, gözün sesleri ve tüm duyu organlarının aklın kavradığı şeyleri algılayamaması gibi.

Eğer felsefeci bu gerçeği mümkün görmüyorsa, biz yukarıda bunun mümkün olduğunu, daha doğrusu var olduğunu kesin delillere dayanarak göstermiştik. Yok eğer bu gerçeği mümkün görürse aklın köşesinden bile geçmeyen, onun etki alanının tamamen dışında kalan, hatta akıl tarafından yalanlanan, imkânsız sayılan birtakım özel gerçeklerin varlığını kabul etmiş olur.

Meselâ bir danik⁷⁴ kadar afyon öldürücü bir zehirdir. Çünkü aşırı soğutucu özelliğinden dolayı damarlarda bulunan kanı dondurur. Tabiat bilimi alanında yetkili olduklarını ileri sürenler, soğuk bileşik cisimlerin, soğukluk özelliklerini yapılarında bulunan sudan ve topraktan aldıklarını söylerler. Çünkü bunların ikisi soğuk maddelerdir. Oysa herkes bilir ki batmanlarca su ve toprak bile biraraya gelse, insanın iç organlarında böylesine düşük bir sıcaklık derecesi meydana getiremez. Afyonun bu etkisini denememiş olan bir tabiat bilginine böyle bir olaydan söz edilseydi, hemen 'imkânsızdır' derdi. Afyonda hava ve ateş

74 Danik, dirhemin altıda biri kadar olan bir ağırlık ölçüsüdür.

unsurlarının da bulunduğunu, ateş ve hava unsurlarının da bu cismin soğutucu özelliğini artırmayacağını, böyle bir olayın imkânsızlığına delil gösterirdi. Sözlerine devam ederek 'Afyonun tüm olarak su ve topraktan meydana geldiğini bile farzetsek, bu derece aşırı soğukluk ortaya çıkmaz. Oysa ona hava ve ateş gibi iki sıcak unsur eklendiğine göre haydi haydi bu kadar soğuk olmaması gerekir' der ve bu sözlerini kesin delil sayardı.

İşte felsefecilerin tabiat ve ilahiyat alanlarında göstermiş oldukları delillerin çoğu bu karakterdedir. Onlar her şeyi duyu organları ile akıllarının kapasitesine göre tasavvur ederler. Kendi tasarılarının kalıplarına uymayan şeyleri de imkânsız sayarlar. Sadık rüya herkesçe bilinen bir olay olmasaydı da adamın biri duyu organları uyuşuk iken gaybdan haberdar olduğunu ileri sürseydi, bu tip akla sahip olanlar, adamın sözlerini reddederlerdi.

Adamın birine 'Bir buğday tanesi kadar bir şey, bir şehre atılınca şehrin tümünü yok etsin ve kendi kendini de yesin; böylece ne şehirden ,ne şehirde bulunan onca eşyadan ve ne de buğday tanesinin kendisinden geriye hiç bir şey kalmassın. Yeryüzünde böyle bir şey bulunabilir mi?' denseydi adam 'Bu imkânsızdır ve asılsız bir kuruntudan (hurafeden) başka bir şey değildir' diye cevap verirdi. Oysa sözünü ettiğimiz şey ateştir. Ömründe ateş görmemiş olan kimse duysa onu reddeder.

İşte ahiretin acayip gelişmelerine karşı takınılan inkarcı tavırların çoğu tıpkı bunun gibidir.

Tabiat âlimine diyebiliriz ki; 'Afyonda, tabiattaki akla uygun ölçülere uymayan bir soğutma özelliğinin var olduğunu ister-istemez kabul etmek zorunda kaldığına göre şeriat tarafından emredilmiş olan hareketlerin, kalbi arıtıp

tedavi etmek hususunda akıl yolu ile kavranamayan, daha doğrusu ancak nübüvvet gözü ile görülebilen bazı özellikleri olabileceğini niçin mümkün görmüyorsun?’ Dahası, bunlardan daha acayip özellikleri kabul edip kitaplarına almışlardır. Bu özelliklerinden biri, doğum sırasında zorluk çeken bir kadına kolay doğum yaptırabilmek hususunda denenen aşağıdaki şekildeki iki dörtgen iki kuru bez parçasının üzerine çizilir. Kadın bu şekillere baktıktan sonra onların her birini bir ayağının altına koyar. O zaman kadının karnındaki çocuk hemen hızla harekete geçerek dışarı çıkar! Felsefeciler böyle bir şeyin olabileceğini kabul ederek bu şekil ‘*Acaibu'l Havâs*’ adlı eserlerine almışlardır. Şekil dokuz haneli bir dörtgendir, her hanede belirli bir rakam vardır. Öyle ki ister sağdan sola, ister yukarıdan aşağıya ve ister köşeden köşeye okunsun, bütün üç hanelerdeki rakamların toplamı on beş olur. Şöyle ki:

د	ط	ب
ج	ه	ز
ح	ا	و

4	9	۲
3	5	7
8	1	6

Aman ya Rabbi! Böyle bir şeye inanan insanın aklı, sabah farzının iki, öğle farzının dört ve akşam farzının üç rekât olmasının akıl gözü ile bilinemeyecek birtakım özellikler taşıdığını, rekât sayısının farklı olmasının sebebi, vakitlerin değişik olması ise de özelliklerinin ancak nübüvvet nuru ile kavranabileceğini neden almaz da bu gerçeği onaylamaz.

Şuna şaşarım ki eğer namaz vakitleri konusundaki ifadelerimizi müneccimlerin (astrologların) ifadeleri ile değiştirerek (yani söylemek istediklerimizi müneccimlerin terimlerini kullanıp söyleyerek) ‘Güneşin gökyüzünün ortasında veya doğuş noktasında ya da batış durumunda bulunması, talih ile ilgili hükümleri değiştirmez mi?’ desek o zaman vakit değişikliklerinin bir hikmeti olabileceğini akılları alır. Dahası müneccimler, yıldızların hareketlerinde meydana gelen değişmelere dayanarak hastalıkları tedavi etme şekillerinin, ömür sürelerinin ve ölüm zamanlarının farklı olabileceğini ileri sürerler.

Oysa ‘zeval’ vakti ile ‘güneşin gökyüzünün ortasında bulunması’ veya ‘güneşin batması’ ile ‘güneşin batma noktasında bulunması’ arasında aslında hiç bir fark yoktur. Felsefeye özenen kimsenin birinci şıktaki sözlerle inanmasının, onları müneccim ifadeleri ile işitmiş olmasından başka ne gibi bir gerekçesi olabilir? O müneccim ki yüzlerce kere yalanını denediği halde gene de sözlerine inanmakta devam eder! O kadar müneccim eğer bu kimseye ‘güneş gökyüzünün ortasındaiken karşısında falanca yıldız bulunur ve talihin de filânca burç olur da o anda yeni bir elbise giyersen bu elbise içinde öldürülürsün’ dese adam kesinlikle o anda yeni elbisesini giymez. Üstelik belki de o sırada şiddetli bir soğğun rahatsızlığını çekmekte ve belki de bu sözün defalarca yalanını yakaladığı bir müneccimden işitmiş bulunmaktadır!

Aman ya Rabbi! Bu tip enteresan kehanetleri aklına sığdırıp da bunların bazı peygamberlerin mucizelerinden öğrenilmiş özel bilgiler olduklarını itiraf etmek zorunda kalan kimse nasıl olur da bu mahiyetteki sözleri sadık, mucizeler ile desteklenmiş ve yalan söylediği asla duyulmamış bir peygamberden işitince reddeder? Çünkü felsefe yanlısı

kimse, eğer namaz rekâtlarının sayısında veya hacc sırasında (Mina'da) şeytan taşlarken atılan çakıl taşlarının sayısında yahut şeriatın emrettiği diğer ibadetlerin sayısında görülen farklılıkların özel bazı hikmetlere dayandığını reddederse o zaman bu özellikler ile bazı ilâç ve yıldızların özellikleri arasında hiç bir fark bulamaz.

Belki o şöyle diyebilir: 'Tıp ve yıldızlarla ilgili özelliklerin bir kısmını kendim denedim ve bazısının doğru olduğunu gördüm. Bu yüzden onlar hakkında içimde bir inanma arzusu belirdi; böyle şeylerin olamayacağı, asılsız olduğu şeklindeki duygular kalbimden silindi. Bu senin dediklerine gelince onları denemiş değilim. Öyle olunca mümkün olduklarını kabul etsem bile var olduklarını, gerçeklik taşıdıklarını nerden bilebilirim?'

Böyle kimseye verilecek cevabım şudur:

Sadece kendi deneyinden geçirdiğin şeylere inanmakla yetinme. Bunları deneyenlerden gelen bilgileri duymuşsundur. Onlara uy (onları taklit et). Peygamberlerin sözlerine kulak ver. Onlar bu özellikleri denemişler, şeriatın bildirdiği tüm gerçekleri müşahedeye (gözleme) dayanarak öğrenmişlerdir. Onların gösterdiği yola koyul, o zaman sen de bu gerçeklerin bir kısmını doğrudan doğruya görerek (müşahede) kavrayabilirsin.

Yalnız şunu da unutma. Her ne kadar bu gerçekleri kendin denememiş isen de aklın kesinlikle onlara inanmanı, onlara uymanı gerektirir. Sebebine gelince, erginlik çaığında ve akli başında bir delikanlıyı ele alalım. Bu delikanlının hastalıkla ilgili hiç bir deneyimi (tecrübesi) yok. Günün birinde hasta oluyor. Kendisini çok seven, tıp alanında uzman bir doktor babası var. Babasının tıp alanındaki ününü akli erdiğinden beri hep işitmiştir. İşte bu

babası, ona bir ilâç hazırlamış ve kendisine -bu ilâç sana iyi gelir, seni yakalandığın hastalıktan kurtarır- demiştir. Şimdi düşünelim, eğer babasının verdiği ilâç acı ve tiksindirici bir şey ise bu delikanlının akli ne yapmayı gerektirir? İlâcı içecek mi yoksa doktor babasına 'bu ilâçla iyileşmek arasındaki münasebeti kavrayamıyorum, daha önce bu ilâcı hiç denemedim' mi diyecek? Hiç şüphesiz, delikanlı babasına böyle diyecek olursa, kendisini aptal sayarsın. İşte tıpkı bunun gibi eğer sen de peygamberlerin verdikleri bilgileri tereddütle karşılar, onlar karşısında duraksarsan basireti açık kimseler de seni aptal sayarlar.

Eğer 'Peygamberimizin (salât ve selâm üzerine olsun) şefkatli ve bu çeşit (manevî) tıbbın uzmanı olduğunu nereden bileyim?' diyecek olursan ben de karşılık olarak, sana şu soruyu sorarım: 'Peki babanın sana karşı müşfik olduğunu nasıl bildin? Şefkat (sevecenlik) duyu organları aracılığı ile algılanabilir bir nesne değil ki? Her halde babanın sana karşı müşfik olduğunu, onun davranışlarının verdiği ipuçlarından öğrendin. Onun sana karşı takınmış olduğu tavırlar, seni ilgilendiren hareketlerindeki göstergeler, bu konuda sana, kuşku duyulmaz biçimde kesin bir bilgi sağladı, değil mi?

Şimdi düşünelim. Peygamberimizin sözlerini, insanları doğru yola getirmeye verdiği olağanüstü önemi belirten ve bize kadar gelen haberleri, türlü türlü tatlı ve yumuşak ifadelerle insanları, ahlâklarını düzeltmeye, aralarındaki dargınlıklara son vererek dirlik içinde yaşamaya ve sözün kısası, hem dinlerine hem dünyalarına yararlı olacak bir-cik hayat tarzını benimsemeye çağırırken göstermiş olduğu sevecenliği inceden inceye gözden geçiren kimse onun ümmetine karşı beslediği şefkatin, sevecen bir babanın

evlâdına karşı beslediği şefkatten daha kuvvetli olduğunu kesin bir şekilde öğrenir.

Bunun yanında peygamberimizde görülen şaşırtıcı ve olağanüstü davranışları, gerek Kur'an'da onun dilinden ifade edilmiş ve gerekse hadislerde belirtilmiş gayb âlemi ile ilgili şaşırtıcı açıklamaları, ayrıca ahir zaman ile ilgili olarak söyleyip de sonradan dediği gibi çıkan gelişmeleri inceleyen kimse de O'nun akıl-ötesi safhaya yüceltiğini, bu safhada onda başka bir göz açıldığını, bu göz sayesinde akıl yolu ile kavranamayan ve ancak seçkin Allah kullarının idrak edebilecekleri gayb âlemini kavradığını yine kesin bir şekilde öğrenir. İşte Peygamberimizin (salât ve selâm üzerine olsun) doğruluğuna inanmakla elde edilebilen kesin ilim, söz konusu gayb gerçeklerinin bir parçasıdır. Bu gerçeği nefsinde yaşa, Kur'anı dikkatle oku, Peygamberimizin sözlerini titizlikle incele, o zaman o gerçeği gözlerinle görmüş gibi anlarsın.

Felsefecilere özenenleri uyarmak için bu kadar söz yeterlidir. Bunları, zamanımızda onlara çok ihtiyaç olduğu için anlattım.

Yaygın iman zayıflığının dördüncü sebebine yani fena âlimlerin tutumu yüzünden halk arasında imanın zayıflaması konusuna gelince bu hastalık üç şekilde tedavi edilebilir:

Birinci şekil, bu durum karşısında şöyle demektir: Haram yediğini ileri sürdüğün âlimin bu işin haram olduğu hakkındaki bilgisi, tıpkı senin içki içmenin, domuz eti yemenin, faizcilğin; hatta dedikodu yapmanın, yalan söylemenin ve söz taşımanın haram olduğu hakkındaki bilgin gibidir. Sen bu tutum ve davranışların haram olduğunu bildiğin halde onları işliyorsun. Söz konusu hareketlerin

günah olduklarına inanmadığın için değil, nefsinin arzularına yenik düştüğün için yapıyorsun. Onun nefsanî arzuları da seninkiler gibidir. Sen nasıl nefsinin arzularına yenik düşüyorsan o da bu arzular karşısında yenik düşer.

Onun senden farkı, bunun ötesinde, senin bilmediğin bir çok şeyi bilmesidir. Bu belirli günahından dolayı onu fazlaca kınamak uygun değildir. Çünkü tıp ilmine inanan nice kimse vardır ki doktor yasaklasa bile meyva yemekten veya soğuk su içmekten vazgeçmez. Bu durum ne o kimse- nin meyva ile soğuk suyun sağlığına zarar verdiğini kabul etmediğini ve ne de aslında tıp ilmine inanmadığını gösterir, işte alimlerin yolsuzlukları da bu şekilde yorumlanabilir.

Bu hastalığı tedavi etmenin (alim geçinenlere bakarak imanı zayıflayan halk kitlelerinin imanını yeniden güçlendirmenin) ikinci şekli sokaktaki adama şöyle demektir:

Bilmelisin ki alim ilmini, kendisine ahiret sermayesi saymıştır. Ahirette ilminin kendisini kurtaracağını, ona şefaatçi olacağını ve böylece ilim alanındaki üstünlüğü yüzünden amel alanındaki yolsuzluklarına gözyumulacağı kanaatindedir. Gerçi, ilmin onun aleyhine işleyen bir gerekçe olacağı söylenebileceği gibi lehine işleyecek bir gerekçe olacağı da ileri sürülebilir. Böyle de olabilir, öyle de olabilir. Alim, eğer ameli eksik bırakırsa ilme dayanır. Ama sana gelince, ey cahil, sen ona özenecek ameli terkeder- sen ilimden yoksun olduğuna göre, kötü amelin yüzünden mahvolursun da hiç bir şefaatçi da bulamazsın.

Bu hastalığı gidermenin üçüncü ve doğru şekli ise şudur: Gerçek âlim, ancak yanılarak günah işleyebilir, hiç bir zaman ısrarlı şekilde günaha girmez. Çünkü gerçek ilim, günahın öldürücü bir zehir ve ahiretin dünyadan daha hayırlı olduğunu öğreten ilim çeşididir. Bunu bilen,

hayırlı olanı, değersiz olan karşılığında satmaz (değiştirmez), ilmin bu çeşidi, çoğu kimselerin dirsek çürüttüğü ilim dallarından elde edilemez. Bu yüzdendir ki söz konusu ilim adamlarının ilimleri, sadece Allaha karşı gelme konusundaki cür'etlerini arttırır. Oysa gerçek ilim, sahibinin Allah'dan daha çok korkmasını, daha çok çekinmesini O'na daha çok umut bağlamasını sağlar. Bu tutum da âlim ile günah arasına giren bir engel olur. İnsanoğlunun yakasını kurtaramayacağı ayak sürçmelerinden doğan yanlışlar başka. Bunlar imanın zayıf olduğunu göstermez. Çünkü mü'min çeşitli imtihanlar geçiren ve arkasından tevbe eden kimsedir. Fakat o ısrarlı şekilde günah işlemekten, bu konuda direnmekten uzak durur.

* * *

Felsefe ve Talimiye mezheplerini yermek ve bu mezheplerin zararlarını gerekse yanlış yoldan giderek onlara karşı çıkanların yol açacağı zararları belirtmek konusu söylemek istediklerim bunlardır.

Ulu Allah'dan dileriz ki bizleri tercih ettiği, seçtiği, hakka ilettiği, hidayete erdirdiği, zikrini ilham ederek kendisini unutturmadağı, nefsinin şerrinden koruyup hiç bir şeyi kendisine tercih etmesine meydan vermediği ve halis kulları arasına alarak kendisinden başka hiç bir şeye taptırmadağı kimselerden eylesin.

-Amin!-

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TASAVVUFÎ KONULAR

TASAVVUFİ İNCELEMELER

Kelime Olarak “Tasavvuf”

Bildirildiğine göre salihlerden biri, şahsı ile ilgili konularda konuşmaktan o derece kaçınırdı ki şahsî davranışlarını halkın dikkatlerinden kaçırabilse, hatta adını insanlara unutturabilse, büyük bir memnuniyet ve imrenme duygusu içinde bunu yapmak isterdi. Çünkü ona göre, maneviyatın yüce ufukları gözönünde tutulduğu takdirde insanın ferdi ve şahsi yönünün hiç değeri yoktu.

Sufilerden birinin şu anlamdaki sözleri de aynı temayülü yansıtır:

“Eğer sufiler zümresi, ferdiyet ve şahsiyetlerinden sıyrılmayı başarabilselerdi, Allah da isim takılma girişimlerinden kesin olarak uzak tutardı. Fakat bazı sufiler amel-leri ferdiyetleri ile gölgeledikleri ve lekeledikleri için kendilerine isim takılmış ve böylece ‘Sufiyye’ lakabı ile anılır olmuşlardır.”

Onlara takılan bu ismin kaynağının en olduğu ve hangi mastardan (kökten) türediği konusu tartışmalıdır. Şu ana kadar bu konuda ileri sürülen hiç bir görüş etrafında anlaşma sağlanmış değildir.

Bu hususta ileri sürülen en klâsik ve en orijinal görüşlerden biri Birunî'nin görüşüdür. Birunî'ye göre 'Tasavvuf' kelimesi, eski Yunanca'da 'Bilim, hikmet ve düşünce' manâsına gelen 'Sufî' kelimesine dayanır, ondan tahrif edilerek türetilmiştir. O şöyle diyor:

“Bazı eski Yunan düşünürlerine göre gerçek varlık sadece ‘ilk sebep’ dir, yani diğer tüm yaratıkların varoluşu gerektiren olan yaratıcı güçtür. Çünkü bu güç başka hiç bir şeye dayanmaksızın, geri kalan varlıkların hiç birisine muhtaç olmaksızın var olduğu halde, diğer yaratıklar var oluşlarını ona borçludurlar, var olabilmek için ona muhtaçtırlar. Oysa var oluşu başkasına dayanan yaratığın varlığı gerçek var oluş değil, hayalî var oluşturmaktır. Buna göre Hakk (yani gerçek varlık) sadece ‘ilk sebep’ dir. Bu görüş eski Yunan Sufîlerinin görüşüdür. Bunlar felsefecilerdir. Çünkü Eski Yunanca'da ‘Sufî’, ‘Hikmet’ demektir, işte ‘Feylesuf’ kelimesi bu kökten gelir, ‘Filâ Sufa’ yani ‘Hikmet-seven’ anlamına gelir.

Sonradan bazı Müslümanlar, sözü geçen eski Yunan feylesoflarının görüşlerine yakın görüşler benimseyince kendilerine bu düşünürlerin adı takılmıştır”.

Birunî'ye göre bu isim sonradan değişikliğe, hatta tahrife uğramıştır. Bu değişikliğin sebebini açıklamak üzere de “Bazıları lâkabın aslını bilmedikleri için sufîleri, Peygamberimizin sahabîleri olan ‘Eshab-ı Suffe’ ye nispet etmişler ve bu ismin oraya dayandığını sanmışlardır” demektedir.

Birunî'nin bu görüşü, tüm orijinallğine rağmen, gayet basit bir sebepten ötürü kabul edilebilir nitelikte değildir. Çünkü ‘sufî’ lâkabı, eski Yunan felsefesi arapçaya tercüme edilmeden önce de kullanılıyordu. Oysa Birunî, gayet

kesin bir ifade kullanarak 'sonradan bazı Müslümanlar, sözü geçen eski Yunan feylesoflarının görüşlerine yakın görüşler benimseyince, kendilerine bu düşünürlerin adı takılmıştır' diyor.

Bu duruma göre Birunî'nin haklı olabilmesi için, bu lâkab söz konusu Yunanca kelime İslâm Dünyası'na aktarıldıktan, manası öğrenilip dilden dile dolaştıktan, hatta yabancı gelmeyecek şekilde zihinlere yerleştikten sonra, yani en erken hicrî üçüncü yüzyıl dolaylarında kullanılmış olmalıdır. Oysa bu tarihten çok daha önceleri bu kelime biliniyordu. Hatta 'Lama' adlı eserin sahibine göre İslâm'dan önce, cahiliye döneminde bile kullanıldığı görülmüştür.

Fakat Birunî'nin görüşünü doğru görmediğimize göre bu kelimenin nereden geldiğini nasıl açıklayacağız?

Bu konudaki tüm görüşler günümüzde bilinir hale gelmiştir. Daha doğrusu eskiden beri biliniyordu. '*Risâletü'l-Kuşeyriyye*' adlı eserin sahibi bu görüşleri tek tek gözden geçirerek şöyle çürütmüştür:

1- 'Tasavvuf' kelimesi 'Suf' kökünden türemiştir, diyenlerin görüşüne gelince o zaman bu kelime 'Hırka giymek' demek olur. Tıpkı 'kamis' yani gömlek giyen için 'Takammese' denildiği gibi. Bu, bu konudaki açıklamalardan biridir. Fakat hırka giymek sadece sufilere mahsus bir gelenek değildir.

2- Kimilerine göre bu sufiler, Peygamberimizin (salât ve selâm üzerine olsun) mescidinin sufasına (mescidin yanındaki oturma yerine) nisbet edilerek bu adı almışlardır. Fakat bu kelimenin ismi mensubu 'Sufi' şeklinde değildir.

3- Bazılarına göre bu kelime 'safılık, arınmışlık' anlamına gelen 'safa' kökünden gelir. Fakat, Sufi'nin safa'dan türemesi, dilbilgisi açısından uzak bir ihtimaldir.

4- Kimileri de bu kelime, 'yanyana dizilmiş insanlar grubu' manasına gelen 'saf' dan türemiştir ve kalbleri ile Allah'a yakın olmaları açısından ilk safı meydana getirirler demektir. Bu açıklama manaca doğru olmakla birlikte dil-bilgisi açısından uygun değildir.

'Risalet-ül Kuşeyriyye' bu görüşleri tek tek çürütürken bu kelimenin belirli bir kökten türemediği ve belirli bir gerekçeye dayanmaksızın sufilere takıldığı kanaatindedir. Ona göre, kelimenin kökü düşünülmeksizin tek tek derişleri 'Sufi' ve böyle kimselerden meydana gelen gruba da 'Sufiyye' lâkabı takıldığı gibi bu yola girmeye kalkışan kimseye 'Mutasavvıf' ve gruba da 'Mutasavvife' denmiştir. Bu ismin, arap dilinde ne bir köküne ve ne de bir türeme kuralına rastlanmamıştır. En doğrusu onu kökü belirsiz veya köksüz bir lâkab kabul etmektir.

Tasavvuf kelimesi ile ilgili eski görüşleri, böylece, gözden geçirdik. Acaba bu konuda yeni bir görüş, yeni bir açıklama var mı? Acaba modern araştırmacılar bu kelimenin kökü konusunda ne düşünüyorlar? Şeyh Abdülvâhid Yahya bu konuda şöyle diyor:

'Sufi' kelimesinin nereden geldiğine gelince bu konuda çok sayıda farklı görüş dile getirilmiş ve bir çok faraziye ileri sürülmüştür. Bu görüş ve faraziyelerin hiç biri diğerrinden daha üstün değildir, daha doğrusu hiç biri kabul edilebilir değildir.

Aslında bu sembolik bir isimdir. Ne demek olduğunu anlamak istiyorsak ebced hesabına göre harflerinin sayısal değerine başvurmalıyız. Bu hesaba göre 'sufi' kelimesini meydana getiren harflerin sayısal değer olarak 'el-Hikmetü'l-Îlâhiyyetü' (ilâhî düşünce) tamamlamasındaki harflerin sayısal değerine eşit olduğunu tespit etmek şa-

şırtıcı bir şeydir. Buna göre gerçek sufi 'ilâhî düşünceye' (hikmete) ermiş ve 'Arifun Billâh' (Allah'ı tanıyan) olmuştur. Çünkü tasavvufsuz Allah'ı tanımak mümkün değildir. Tasavvuf, gerçek anlamda Allah'ı tanıma ile ilgili olarak külli (genel) karakterli bir yüce mertebedir.

Bildiğimiz kadarı ile Abdülvâhid Yahya bu görüşü benimseyen tek kişidir. Bu görüş mantıkî delillerle ne çürütülebilir ve ne de haklı çıkarılabilir, isteyenler onu delile dayanmaksızın ileri sürebilirler, dileyenler de yine delil göstermeksizin, ona karşı çıkarlar.

Abdülvâhid Yahya'yı bu orijinal görüşü ile başbaşa bırakarak diğer modern yazarların ne düşündüklerine göz attığımız zaman, araştırmacıların bu kelime konusunda kesin olarak ikiye ayrıldıklarını tespit ederiz.

Araştırmacıların bir grubu, bu kelimenin eski Yunan kaynaklı olduğu konusunda, yani onun yunanca 'Sufya'dan geldiği hususunda, Ebu Reyhan el-Birunî ile aynı görüştedirler. Meselâ Şarkiyatçı Von Hammer bu görüştedir. Profesör unvanlı bir çok araştırmacı bu görüşü kucaklamış ve bu arada Muhammed Lütî Cuma aynı görüşü haretle desteklemiştir.

Bu gruba giren araştırmacıları, bu kelimeyi 'Suf' köküne bağlamaktan alıkoyan faktör şudur: Onların düşüncesine göre tasavvuf kelimesini, yün, hırka anlamına gelen 'suf' ile ilgili görmek, sufileleri 'ilâhî hikmet' kavramından uzaklaştırarak görünüşe ve şekle bağlı kılar, Muhammed Lutfi Cuma'nın ifadesi ile 'İslama şerefle bağlı olan bu cemaati (sufileleri) hikmet ve fazilet sıfatlarından soyutlar.'

Bu görüşle ilgili olarak ne düşündüğümüzü yukarıda açıklamıştık. Orada söylediklerimize şimdi şunları eklemek isteriz: Bu görüşü benimseyenler, İslâm tasavvufu-

nun Eflâtun felsefesinin ürünü olduğunu ileri sürenlere güç ve destek vermiş olurlar ki bu iddia batıl (asılsız)dır.

Dr. Zeki Mübarek güçlü ve sağlam bir mantıkla bu görüşe karşı çıkararak diyor ki:

Bildiğimiz kadarı ile Araplar, dillerine giren yabancı kelimeler konusunda hayli titiz idiler. Buna göre eğer tasavvuf kelimesi Yunanca ‘Sufya’dan gelmiş olsa, bir çok kaynak eserin bunu belirtmesi gerekirdi.

Bunun yanında, eski Yunancada ‘Sufya’ ‘Hikmet, düşünce’ demektir. Bilindiği gibi klâsik Yunan felsefecileri daha çok tabii ilimlere önem verirlerdi. O dönem feylesoflarının çoğu aynı zamanda tıp uzmanı (doktor) idi. Bu yüzden Araplar ‘tıp’ terimini ‘Hikmet’ olarak dillerine çevirmişlerdir. ‘Hekim’ kelimesi günümüzün Arapçasında bile ‘Tabib’ ‘doktor’ anlamına gelir. Bunun gibi felsefenin kendisine de ‘Hikmet’ adını vererek –meselâ- ‘felsefeciler tarihi’ manasına gelmek üzere ‘Hekimler (Hükema) Tarihi’ deyimini kullanmışlardır.

Demek oluyor ki Araplar ‘Sufya’ kelimesini, ‘Felsefe ve tıp’ manalarına almışlardır. Bu kelimeden ‘Manevî Hikmet’ anlamını çıkarmış olmaları uzak bir ihtimaldir. Çünkü onlar eski Yunanlıları puta tapan bir millet olarak tanıyorlardı.

Sözlerine devam eden Dr. Zeki Mübarek, daha sonra, tatlı ve ciddi olduğu oranda alayla da karışık bir üslubla şöyle diyor:

“Neden eski Yunancadaki ‘Sufya’ kelimesi ‘Manevî Hikmet’ anlamına gelmek üzere, daha eski bir arapça kelime olan ‘suf’dan gelmemiş olsun?

Tasavvufun Araplar arasında çok eski bir geçmişi vardır ve Hristiyanlığın da kaynağıdır. Yün hırka giymek eski

Araplar arasında, sadelik ve dünyaya önem vermeme sembolü idi. Buna göre, 'suf' kelimesinin eski Yunan tapınaklarına taşınmış olması, hiç de uzak bir ihtimal değildir."

Bu duruma göre tasavvuf kelimesi ile ilgili söz konusu görüş, Dr. Zeki Mubarek'in deyimi ile 'Bir çeşit batılılaştırma girişiminden başka bir şey değildir.'

İkinci grup araştırmacının -ki bunlar çoğunluktadır- görüşüne göre 'Tasavvuf' terimi 'suf' kelimesinden alınmıştır. Araştırmacıların ezici çoğunluğu tarafından benimsenen ve benim de paylaştığım bu görüşe göre 'Tasavvuf' kelimesi 'Suf' kelimesinden gelir. Arapçada 'Kamis' (gömlek) giyen için nasıl ki 'Takammasa' (gömlek giydi) deniyorsa 'Suf' (yünlü hırka) giyenler için Tasavvafe (yünlü hırka giydi) denir. Bu görüşü benimseyen en tanınmış araştırmacılar Şeyh Mustafa Abdürrezzak, merhum Dr. Zeki Mübarek ve Şarkiyatçı Morgoliot'dur.

Bu kelime görüntü ve şekilden ibaret olan kılıkla ilgili dir diye tasavvufun da şekil ve görüntü olduğu söylenemez. Zaten herhangi bir ismin aslı manasının (sözlük anlamının) her zaman kullanılış manası ile aynı olması gerekmez. Çünkü sözlük manası zamanla gelişip değişerek farklılaşabilir. Hatta bu yoldan giderek sözlük manasının tam tersi olan bir manaya bile gelebilir. Bundan dolayı, tasavvuf kelimesi yünlü hırka anlamına gelen 'suf' köküne dayandığı takdirde tasavvufun itibarı düşer gerekçesi ile bu terimi 'suf' köküne dayandırmak istemeyenlerin endişeleri yersizdir.

Gerçekten araştırmacılar çoğu kere ismin sözlük manası ile kullanılışı (istilâh) manası arasında, başka bir deyimle isim ile 'musemma' (ismi taşıyan varlık veya kavram) arasında sıkı bir bağ, yakın bir ilgi tespit etmişlerdir. Fakat bu her zaman böyle değildir.

Tasavvufun görüntüler ve şekiller ile ilgisi olmayan ve herkes tarafından bilinen bir öz bir mana olduğu, tartışmasız bir realitedir. Tasavvufun değeri ve yararı konusunda kuşkulu olan bazı kimseler, tasavvufun adını bu kuşkuları için bahane olarak kullanmazlar. Eğer böyle yaparak ismi bahane olarak kullanırlarsa o zaman tarafsız araştırmacı olma niteliklerini yitirerek ciddiyyetten uzaklaşmış olurlar.

Benim görüşüme göre 'Tasavvuf' kelimesi, aslında günümüzde herkes tarafından anlaşılan tasavvuf kavramının karşılığında kullanılmış değildir. Bir çok araştırmacının ortak görüşü böyle olduğu gibi tarih de bunu gösteriyor. Tersine ilk önceleri bu kelime, 'dünyadan uzak durma ve cemiyetten ayrı yaşama' eğilimini ifade ediyordu. Yünlü hırka başlangıçta, zahidlerin ve yalnız yaşayanların ayırdedici alâmeti idi. Zamanla dünyadan uzak duran sufi zümresinin adı olmuştur.

Dünyadan kaçmak çok eski bir adet, bir tutumdur. Bazıları dinî düşünceye dayanarak ve takva şuurunu tatmin etmek gayesi ile bu tutumu benimser. Kur'ân-ı Kerim bize, Allah rızası uğruna cemiyetten ayrılarak manastırlara kapanan rahiplerin varlığından bahsetmektedir.

Başka bazı kimseler de dinî endişeler ile değil, mantığa dayalı bir düşünce uğruna akıl kaynaklı bir doktrine uyarak bu tutumu benimsemişlerdir. Böylelerine göre mutluluk sükûnettedir, insanın arzularını sınırlamadıkça, nefsin aşırı isteklerinden uzak durulmadıkça da sükûnete kavuşmak mümkün değildir.

Dünyadan uzak durmak, ister din uğruna, isterse mantığa dayalı bir endişe uğruna olsun, en eski çağlardan beri varolagelmiş bir eğilim, bir tutumdur. Çünkü insanoğlu-

nun ilk ortaya çıktığı günden beri din kurumu var olageldiği gibi mantık da ilk ortaya çıkışından beri insanın ayrılmaz niteliklerinden biri olmuştur.

Sözünü ettiğimiz zahidler, çeşitli amaçlar ile cemiyetten uzaklaşanlar, yünlü abayı kılık olarak amaçlarına uygun bulmuşlardır. Çünkü bu kılık, bir yandan sade, kaba ve gösterişsiz olduğu gibi öbür yandan da dayanıklı, ucuz ve sağlamdır. Onu sırtına geçirenin kış mevsimlerinde başka bir şey giymesi gerekmeyeceği gibi sık sık yenisi ile değiştirilmesi de icap etmez. Çünkü çabuk yıpranmaz. Bu yüzden zahidler 'Tasavvuflaşmışlar' yani yünlü hırkaya bürünmüşlerdir.

Günün birinde bu zahidlere bir isim takılması gerekince, sufi adı ile anılmaya başlamaları kolay oldu. Bu isim kendilerine tesadüf (rastgele) takılmış olabileceği gibi bile-rek ve düşünülerek de takılmış olabilir. Zamanla bu isim yaygınlaştı, herkes tarafından duyulur ve söylenir oldu. Böylece Araplar arasında zahidler, cemiyet hayatından koparak uzlet köşesine kapananlar 'Sufiyye' adı ile anılır ve bilinir olmuşlardır.

Sözünü ettiğimiz zahidler zümresi, ya dinî endişe ile veya mantığa dayanarak, cahiliye devrinde var olduğu gibi yine ya dinî endişe ile veya mantığa dayanarak İslâmiyetin ilk döneminde de varolmuştur. Daha sonraları, Rabia, Cüneyd ve Zünnûn (Allah onlara rahmet eylesin) gibi büyük şeyhler ortaya çıkıp da tasavvuf akımı yayılınca, bu akımın dünyaya yüz çevirmiş ve yün hırkaya bürünmüş temsilcileri her yöreye dağılınca, kendilerine bu isim takılmıştır.

Öte yandan halk kitleleri, aslında birbirinden kesin olarak farklı olan söz konusu iki tutum arasında, yani yalın zahidlik tutumu ile tasavvuf eğilimi arasında fark gözetme-

miş, ayırım yapmamışlardır. Hatta bizzat sufilerin kendileri, kendilerine verilmiş olan bu isme karşı herhangi bir tavır takınmamışlardır. Yalnız bu ismin yün hırka manasına gelen 'suf' köküne dayandırılmasından hoşlanmayanlar, kelimenin kökü konusunda başka görüşler benimsemişlerdir.

'Tasavvuf' kelimesinin 'suf' kökünden geldiğini doğru bulduğumuz takdirde onun amacını gerçekleştirmiş tam manası ile başarılı bir terim olduğunu da belirtmeliyiz. Belki de onun bu derece tutulup yayılmasını sağlayan temel faktör, çeşitli ve farklı yorumlara konu olmasıdır. Çünkü harflerinin benzerliği ve telâffuzunun ahengi sayesinde tasavvuf kavramı ile yakından ilgili olan bir çok kelime ile çağrışım kurmuştur.

Tasavvuf kavramı ile yakından ilgili olduğunu söylediğimiz bu kelimelerden biri, 'saflık ve arınmışlık' manasını taşıyan 'Safa' kelimesidir. Bu kelime ile tasavvuf kavramı arasındaki yakın ilgiyi belirtmek, sanırsız ki gereksizdir. Bu kavramla ilgili diğer bir kelime de 'yanyana dizilen insanlar topluluğu' anlamına gelen 'saf' kelimesidir. Bu kelime tasavvuf kavramı ile çağrışım yapınca "gerek düşmana, gerek nefse karşı girişilen savaşta 'ilk saf' manasını akla getirir. Tasavvuf kavramı ile avlu anlamına gelen 'suffe' kelimesi arasında çağrışım kurulunca 'kendilerini Allah'a ve cihada adanmış sahabilerin yaşadıkları Peygamberimizin mescidinin avlusu" hatıra gelir. Bu kavramla çağrışım yapan 'sıfat' kelimesi, insanın aklında 'güzel sıfat ve huy' kavramını canlandırır. Bu kavram eski yunancadaki 'Hikmet, bilgi' anlamına gelen 'Sufya' kelimesi ile ilgili görüldüğü takdirde 'belirli şekilde gaybı bilmek' manasını hatırlatır.

Sözün kısası, bizzat kelimenin kökünde bulunan belirsizlik hali, tasavvufun başarısını sağlayan faktörlerden bi-

ridir. Şüphe yok ki bu kelimenin kökü ile ilgili olarak ileri sürülen çeşitli görüş ve yorumlar, aslında tasavvufun bir çok manasını ve değişik cephelerini açıklamaktadır.

Başarı Allah'tandır.

Tasavvufun Tarifi

Çoğu kimseler tasavvufu tarif ederken ahlâk unsuruna ağırlık tanırırlar. Bu eğilim, bizzat sufiler arasında yaygın olduğu gibi sufilerin dışında kalan araştırmacılar ile kültür tarihçileri tarafından da paylaşılmaktadır. Şimdi bu eğilimi belirten bazı örnekler vermek istiyoruz:

Hicrî 233 yılında vefat eden Ebu Bekir Kettanî diyor ki:

“Tasavvuf ahlâk demektir. Kim senin iyi ahlâkını geliştirirse arınmışlığını artırmış, yani seni daha temiz daha saf yapmış olur.”

‘Risâletü'l-Kuşeyriyye’ adlı esere göre hicrî 311 yılında vefat eden Ebu Muhammed Cerirî’ye sormuşlar, o da bu soruya: ‘Her çeşit üstün ahlâkı edinmek, buna karşılık her çeşit kötü huydan sıyrılmaktır’ diye cevap vermiştir. ‘Tezkiretü'l-Evliya’ adlı eserde bildirildiğine göre Ebu Hüseyin Nuri, yapmış olduğu iki tariftten birinde tasavvufun şekil ve ilim sayılmasını reddederek onun ahlâk olduğunu belirtmek üzere ‘Tasavvuf ne şekil ve ne de ilimdir, o ahlâktır’ dedikten sonra bu düşüncesinin gerekçesini şöyle açıklamaktadır:

“Çünkü tasavvuf şekil olsaydı, bu uğurda gayret gösterilerek elde edilirdi. Eğer ilim olsaydı, öğrenilerek elde edilirdi. Fakat o, Allah’ın ahlâkı ile arhlaklanmaktır. İlâhî ahlâkı ne ilim ve ne de şekil yolu ile edinemezsin.”

Ebu Hüseyin Nuri, bu konudaki başka bir tarifinde tasavvufu meydana getiren ahlâkın (huyların) ne olduğunu şöyle belirtmektedir:

“Tasavvuf hürriyet, kerem, sadelik (yapmacılıktan uzaklaşmak) ve cömertliktir.”

Tasavvufu tarif ederken ahlâk unsuruna ağırlık tanıyan bu eğilim hem doğuda, hem batıda, hem eski yüzyıllarda ve hem de yaşadığımız dönemde yaygın olmakla birlikte tasavvuf kavramını tam manası ile ve bütün yönleri ile ifade edemez.

Şu noktayı hemen belirtmek gerekir ki tasavvufu, ahlâk unsuruna ağırlık vererek tarif edenlerin, bizzat kendileri, tasavvuf için başka tarifler de yapmışlardır. Bu da en azından şunu gösterir: Bu tarifleri yapanlar bile tasavvufu tarif etmek ve onun sınırlarını çizmek için sadece ahlâk unsurunu gözönünde bulundurmanın yeterli olamayacağı görüşündedirler.

Gerçekten, üstün ahlâkı ile ün yapan, en parlak ahlâk örneklerini kişiliklerinde bir araya getiren ve böylece fazileti (erdem) düşünce ve şiar edinen kimseleri gözden geçirdiğimiz takdirde bu kimselerin ahlâk alanında ve bulundukları toplum içinde sembol haline geldiklerini görürüz. Fakat böyle olmaları şüphesiz onların sufi olduklarını göstermez.

Meselâ eski Yunan toplumuna göz attığımız zaman Sokrat'ın orada fazileti yaymayı kendisine başlıca görev edindiğini, bu davayı felsefi bir ekol haline getirdiğini, bazan ikna yolu ile bazan mantığa dayalı tartışma metodu ile ve kimi zaman da bizzat kendi tutumu ile çevresine örnek olarak, kısacası mümkün olan her yolu, her aracı kullana-

rak ahlâk davasını insanlara aşılamaya çalıştığını görürüz. Bununla birlikte Sokrat, gerçek anlamı ile sufi değildi.

Eski Yunan toplumunu bir yana bırakarak İslâm âlemine geçtiğimiz zaman, meselâ, insanlık tarihinin en parlak en seçkin ahlâk siması olan Hasan-ı Basrî ile karşılaşırız. O Hasan-ı Basrî ki temizlik ve arınmışlığı bakımından ahlâk anlayışının sadık bir örneği olabildiği gibi bunun yanında etkileyici vaazları, sağlam mantığı ve örnek tutumu ile aynı zamanda bir ahlâk yayıcısı olmuştur. Fakat bununla birlikte, Hasan-ı Basrî, kelimenin asıl mânâsı ile sufi değildi.

Bununla birlikte, iyi ahlâkın tasavvufun temel direklerinden birini meydana getirdiği ve en üstün ahlâk örneğinin tasavvufun ürünü olduğu, tabii bir gerçektir. Ayrıca iyi ahlâkın, prensipten fiilî ürüne kadar uzanan tüm ürünleri ile sufi'nin şiarı olduğu da tabii bir gerçektir. O halde tasavvuf ile ahlâk birbirinden ayrılamayacağı gibi sufi ile ahlâk arasında da kesin bir bağımlılık vardır. Ne beriki ötekinden ve ne de öteki berikinden ayrılabilir. Fakat bu gerçek, hiç bir zaman tasavvufun sadece ahlâk olduğu mânâsına gelmez.

* * *

Tasavvufu ahlâk olarak tarif eden akımın yanında bir başka akım daha var ki buna göre tasavvuf 'Zühd' olarak tarif edilmektedir. Çoğu kimse 'Tasavvuf' kelimesini işitince aklına 'Zühd' kavramı gelmekte, 'Tasavvuf' deyince sadece dünyaya yüz çevirerek uzlet köşesine kapanmayı anlamaktadır.

Şüphe yok ki sufi, binlerce milyonluk (milyarlık) servetlerin sahibi olsa bile dünyada gözü ve gönlü olmayan bir kimsedir. Bununla birlikte tasavvuf ile Zühd ayrı ayrı

şeylerdir. Sufî'nin aynı zamanda zahid olması, tasavvufun zühhd demek olmasını gerektirmez.

* * *

Çoğu kimse de sufi ile âbid'i (kendini ibadete vermiş kimseyi) birbirine karıştırarak çokça ibadet eden birini görüp işitince 'işte bu adam sufîdir' der. Yine şüphe yok ki sufi, çok ibadet eden, zamanın çoğunu ibadetle geçiren bir kimsedir. Fakat farz namazlarına çok sayıda nafil ekle-yen veya devamlı şekilde ibadet eden öyle kimselere rast-layabilirsin ki bu durum onların sufi oldukları anlamına gelmez.

Halk sufi ile zahidi ve yine sufi ile âbid'i birbirine karıştır-dığı için İbn Sina bu üç tipi birbirinden ayırd etmeye girişmiş ve bunun için '*el-îşârât ve't-Tenbihât*' adlı eserinde bunların amaçlarını ayrı ayrı belirtmek üzere şöyle demiştir:

1- Dünyaya ve dünya nimetlerine yüz çeviren kimseye zahid denir.

2- Devamlı şekilde, çoğu zamanını namaz, oruç ve ben-zeri gibi ibadetlerle geçiren kimseye âbid denir.

3- Tüm düşüncesi ile Mukaddes Dergâha yönelen ve iç âlemini devamlı şekilde Hak nurunun akışına hazır tutan kişiye de Arif denir.

İbn Sina'ya göre sufi, arif denen kimsedir.

Sözlerine devam eden İbn Sina bu konuyu ele alan baş-ka bir çoklarının görüşünü paylaşarak, kimi zahidin aynı zamanda âbid ve kimi âbidin aynı zamanda zahid olabile-ceğini, böylece bazan hem zühhd ve hem de ibadet vasıfla-rının aynı kişide bir araya gelebileceğini, fakat böyle bir kimsenin zühhd ve ibadet vasıflarına rağmen sufi sayılama-yacağını belirtmektedir.

Fakat hiç şüphe yok ki sufi, aynı zamanda hem zahid hem de âbiddir. Bununla birlikte sufinin ibadet ve zühdü ile sufi olmayanın ibadet ve zühdü arasında kesin bir fark vardır. Bu kesin fark, üslûb ve metoddan çok, amaç bakımından kendini gösterir.

Büyük sufi şeyhlerinden biri olan Râbiatü'l-Adeviyye, başka bir çok sufi şeyhi gibi bu kesin farkı, etkili bir dille belirtmiştir. Büyük sufilerin bu konuda söylediklerinin ortak özeti şudur: Sufi olmayan zahidlerin amacı, ahiret nimetlerinden yararlanmaktır. Bu da bir çeşit alış-veriş gibidir. Yani, sufi olmayan zahid, dünya nimetleri karşılığında ahiret nimetlerini satın alan bir kimsedir. Oysa sufi, Allah'dan başka herhangi bir şeyin kendisini meşgul etmesinden, oyalamasından kaçındığı için dünyadan uzak durmakta, ona yüz çevirmektedir.

İbadeti ele alınca da aynı durumla karşılaşırız. Sufi olmayan normal âbidin amacı cennete girmektir. Denebilir ki o, ücretini ahirette alabilmek için dünyada amel işlemektedir. Bu ücret, sevap ve ecirdir. Bu bakımdan normal âbid akşam olunca ücretini alabilmek amacı ile gün boyunca çalışan bir işçiye benzetilebilir. Oysa sufinin ibadeti, O ulu Allah ile ilişkisini devam ettirebilmek, onunla arasındaki münasebetin kesintisizliğini sağlayabilmek içindir. Başka bir deyimle, sufi, ulu Allah ibadet edilmeye lâyık olduğu ve ibadet Allah ile kul arasında yüce bir bağ oluşturduğu için ibadet etmektedir. Yoksa onun ibadet etmesi, herhangi bir şey umduğu veya herhangi bir şeyden korktuğu için değildir.

Yukarıda adından bahsettiğimiz büyük sufi şeyhi Râbiatü'l-Adeviyye, bu eğilimi şu anlama gelen sözlerle ifade etmektedir: 'Allah'ım, eğer ben sana cehenneminden

korkarak ibadet ediyorsam, beni oradan hiç çıkarma. Eğer cennetine girmek ümidi ile sana ibadet ediyorsam, bana oranın yüzünü bile gösterme. Fakat eğer ben sana yüce cemalini görmek uğruna ibadet ediyorsam, beni cemalini görmekten mahrum etme.'

Gerek zühdün gerekse ibadetin amacı ile ilgili bu özel bakış açısı, yani bunların her ikisinin de sadece Allah rızası gayesine dönük olması, sufilere göre söz götürmez ve başka türlü düşünülemez, gayet normal bir bakış açısidir. Onların çevresinde ve onların havasının oluşturduğu ortamda bu zihniyet yadırganmaz bir bedahet sayılır. Nitekim ulu Allah şöyle buyuruyor:

وَاصْبِرْ نَفْسَكَ مَعَ الَّذِي يَدْعُونَ رَبَّهُمْ بِالْغَدْوَةِ وَالْعِشْيِ يُرِيدُونَ وَجْهَهُ وَلَا تَعْدُ عَيْنَاكَ عَنْهُمْ تُرِيدُ زَيْنَةَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَلَا تُطِعْ مَنْ أَغْفَلْنَا قَلْبَهُ عَنْ ذِكْرِنَا وَاتَّبَعَ هَوَاهُ وَكَانَ أَمْرُهُ فُرُطًا

*“Sırf Allah'ın cemali uğruna (veya O'nun rızasını kazanmak ümidi ile) sabah akşam Rabb'lerine dua edenler ile birlikte sen de nefsini sabretmeye zorlayarak O'na dua et.”*⁷⁵

Bu duruma göre tasavvuf, ne sadece ahlâk, ne sadece zühd ve ne de sadece ibadettir. O, yüce ahlâkı, erişilmez zühdü ve her türlü yabancı unsurdan arınmış ibadeti içine almakla, kapsamakla birlikte başka bir şeydir.

Tasavvufun tarifi ile başbaşa kalmadan önce söylenmesi gereken son birkaç sözümüz daha olacak. Bir de tasavvuf ile kerametleri, olağanüstü halleri birbirine bağlı görenler vardır. Oysa tasavvuf, kerametler ve olağanüstü haller de-

75 Kehf Suresi, 28.

meti demek değildir. Tasavvuf, kerametleri ve olağanüstü halleri aşan bir şeydir.

Kerametler meselesi, sufilerin üzerinde fazla durmadıkları bir konudur. Daha doğrusu onlar kerametleri, bu yolun başlarında rastlanan ve belirlenmelerine vesile olan kimsenin kalbine sürür veren haller sayarlar. Fakat Allah tarafından bu hallerin ortaya çıkmasına vesile olarak seçilenler eğer şımarır da bu haller ile yetinmeye kalkışırlarsa bu durum, o kimselerin henüz tasavvuf zeminine sağlam şekilde ayak basamadıklarını, henüz bu alanda seçkin bir mertebeye ulaşamadıklarını gösterir.

Peki o halde, tasavvufun doğru (sahih) tarifi nedir?

Bu soruyu cevaplandırabilmek için bu terimin kapsadığı gerçek mânâyı yakalamaya, kavramaya çalışan bir kaç tarifi nakledelim:

1- Hicrî 268 yılında vefat eden Ebu Said Harraz, kendisine ‘tasavvuf nedir?’ diye soranlara şu cevabı vermiştir:

“Tasavvufcu, Rabbi tarafından kalbi arındırılıp nurla doldurulan ve Allah’ı zikrederken lezzet pınarına dalabilen kimsedir.”

2- Hicrî 297 yılından vefat eden Cüneyd-i Bağdadî de tasavvufu tarif ederken şöyle diyor:

“Tasavvuf, Hakk’ın (Allah’ın) seni senden öldürerek (ayırarak) kendisi ile hayata kavuşturmasıdır.”

3- Hicrî 322 yılında ölen Ebu Bekir Kettânî ise bu konuda şöyle diyor:

“Tasavvuf, arı (saf) gönül ile müşahededir.”

4- Hicrî 348 yılında vefat eden Cafer Huldî’nin aynı konuda söyledikleri de şunlardır:

“Tasavvuf, ubudiyyet (kulluk) uğrunda nefsi eriterek beşeriyetten (insan olma niteliğinden) sıyrılmak ve varlığın tümü ile Hakk’a (Allah’a) göz dikmektir.”

5- Büyük sufilerden bir diğeri olan Şibli, kendisine ‘Tasavvuf nedir?’ diye soranlara şu cevabı vermiştir:

“Tasavvufun başı Allah’ı tanımak, sonu da O’nun tek ve ortaksız olduğunu ifade etmektir (O’nu tevhid etmektir).”

Bu tariflerin içinde, Ebu Bekir Kettanî’nin yapmış olduğu tarife bakarsak, onun kısa bir ifade içinde, iki unsuru bir araya geldiğini görürüz. Kanaatime göre tasavvufun tarifi, bu iki unsurun gerçek anlamda birleşmesinden meydana gelir. Bu unsurların biri araç, öbürü de amaç’tır. Araç, gönül arılığı (safa) amaç da müşahededir. Bu tarife göre tasavvuf, hem yol hem de amaçtır.

Tasavvuf, yol (tarikât) olarak ele alınınca, bizzat adının işaret ettiği bir takım unsurları kapsamına aldığı görülür. Böyle bir adın takılmış olmasının ve bu zümrenin böyle bir unvanı benimseyişinin, belki de bir hikmeti budur.

Mesela bir çokları, derler ki ‘sufiler, gönülleri arı ve eserleri (geride bıraktıkları her şey) tertemiz olduğu için Sufî adını almışlardır’. Bişr b. Haris der ki: ‘Sufî, kalbini arıtp Allah için hazır hale getiren kimsedir. Bir başka sufi büyüğü de der ki ‘Sufî, tüm davranışlarını Allah için arıtan (safılaştıran) Allah tarafından kerem saflığına sahip kılınan kimsedir.’

Bu sözlerin sahipleri, tasavvuf kelimesinin arılığına (saflığa) işaret ettiğini belirtmek istiyorlar. Fakat bu işaret sözlük ölçülerine boyun eğmez. Zaten adı üstünde, ‘işaret’ olduğuna göre bunun sözlük ölçüleri ile bağdaşıp bağdaşmadığını tartışmak haksızlık olur.

Bazı kimseler de derler ki sufilere bu ismin takılması-nın sebebi, bu kimseler sırf Allah'ı düşünmeleri, kalble-ri sadece O'na dönük bulunması ve gönülleri her zaman O'nun huzurunda durmaları bakımından, Allah katında ilk safi teşkil etmeleridir. Bu sözün sahipleri de tasavvuf kelimesinin saf (insan dizisi) kelimesine işaret olduğunu, yani Allah'a ulaştıracak amel işlemek ve O'nun uğrunda cihad etmek konusunda ilk safta bulunmayı hatırlattığını belirtmek istiyorlar.

Tasavvuf kelimesinin Peygamberimiz (salât ve selâm üzerine olsun) zamanında yaşayan 'Suffe ehli'ne işaret et-mesine gelince bu işaretin anlamı, onların ibadet ve te-heccüde düşkünlüklerini, dünyaya önem vermeyişlerini ve her zaman Allah yolunda cihad etmek için hazır bekledik-lerini akla getirmektedir.

Bunların yanında tasavvuf kelimesi, sıfat kelimesine, yani kalbin maddî şeyler ile ilgisiz şekilde sadece Allah'a bağlı olması anlamına gelen yüce sıfata da işaret eder. Bütün bunlar, tasavvufun araç (vesile) unsuru ile ilgili sözlerdir. Fakat şunu belirtmek gerekir ki tasavvuf kelime-sinin işaret ettiği, çağrışım kurduğu bu araçların da başka araçları vardır. 'Başka araçlar' dediğimiz kategoriye giren bu araçlardan birini sufiler şöyle ifade ederler: 'Sufî hiçbir şeyin maliki olmayan ve hiç bir şeyin ve kimsenin mülkü olmayan kimsedir.' Bu sözü söylerken sufînin, arzu ve ih-tiraslarının kölesi olmadığını kasdederler.

Bu sözün mânâsı çok geniştir. Bu söz, sufînin, enine-boyuna tüm dünyaya sahip olsa bile ona bağımlı olmaya-cağını, rahatlık düşkünlüğü, devlet adamlarına yaltaklan-ma ve mal peşinde koşma gibi faziletle bağdaşmaz sıfatla-rın bağımlılığından sıyrılmış olacağını ifade eder.

Bu araçların nihaî amacı gönül saflığına ulaştırmaktır, insan gönül saflığını elde edince, müşahedeye, kelimenin tam anlamı ile hazır hale gelmiş olur. O zaman, ulu Allah, eğer dilerse bu imtiyazı kuluna bağışlar.

İşte bu müşahade mertebesi, marifetin en yüce derecesidir. O, keskin şuurluların, melek yaradılışlıların ve ilâhî şahsiyetlerin uğrunda koştuğu nihaî amaçtır.

Demek oluyor ki tasavvuf, tasavvufun müşahade demek olduğunu, müşahedeye ulaştıran bir yol olduğunu, kelimenin kâmil mânâsı ile bilmektir.

Tasavvufun yolu ve amacı konusunda Gazâlî'ye başvurmak istersek onun '*İhyaü Ulûmi'd-Dîn*' adlı ölümsüz eserinde şöyle dediğini görürüz:

“Tarikat, nefse karşı mücadeleyi ön plâna almak, kötü sıfatları (huyları) atmak, diğer her şeyle ilişkiyi keserek gayretin olancası ile Allah'a yönelmektir. Bu dereceye ulaşınca ulu Allah kulunun kalbine egemen olur ve orayı ilim nurları ile aydınlatmayı kendisi üzerine alır.

Kalbin işini Allah kendi üzerine alınca oraya rahmet yağar ve her tarafına nur doğar, göğüs genişler, kulun önünde melekût âleminin sırları açılır, ilâhî rahmetin lütfü sayesinde kalbin üzerini örten perde kalkar ve orada ilâhî sırlarla ilgili gerçekler parıldamaya başlar.”

İşte, Gazâlî'nin anlattığı bu safhaya varılınca müşahade mertebesi belirir.

Aşağıdaki tatlı fıkra, müşahadenin aracını (vesilesini) sade ve yalın bir üslûb ile tasvir etmektedir:

Büyük sufilere Zünun anlatıyor: Bir gün Şam (Suriye) sahillerinden bir yerde bir kadına rastlamıştım. Kendisine 'Allah sana rahmet etsin, nereden geliyorsun?'

diye sordum. Bana şu cevabı verdi: 'Yataklarından fırlayıp kalkarak korku ve ümit içinde Rabb'lerine dua eden bir cemaatin yanından geliyorum'. Arkasından kendisine 'Peki nereye gitmek istiyorsun?' diye sorunca bana şu cevabı verdi: 'Ne ticaretin ve ne de alış-verişin Allah'ı zikretmekten alıkoymadığı erlerin yanına gitmek istiyorum.'

Kendisine 'sözünü ettiğin erlerin niteliklerini anlatır mısın?' deyince bana aşağıdaki şiirle cevap verdi:

*Onlar tüm endişeleri Allah ile ilgili olan bir cemaattir
Herhangi bir kimseye dayanan bir endişeleri yoktur
Bu cemaatin amacı, Mevlâları ve Efendileridir
Amaçları olan tek ve otoritesi tartışmasız Allah, ne güzel
bir amaçtır*

*Dünya ve şeref onların umurlarında değildir
Ne de dünyanın nimetleri, hazları ve çocuk-çocuğu
Alımlı ve yakışıklı elbiseler giymek de umurlarında değildir
Herhangi bir beldede refah ve mutluluk içinde oturmak da*

*Onlar sadece öyle bir konağa varmak için aralarında
yansır ki*

*O konağa varmak üzere atılan her adım insanı ebedî
uzaklığa yaklaştırır*

*Onlar kuytu vadilerin ve dere kenarlarının tutkunlarıdır
Yüksek dağlarda onlara tek-tük rastlayabilirsin*

Sufilerin amacı olan müşahede hali, aynı zamanda her 'Eşhedü en lâ-ilâhe illallah' (Allah'dan başka ilâh olmadığına şahadet ederim) deyişimizde dile getirdiğimiz gerçeğin gerçek mânâdaki ifadesidir.

İşte sufi dili ile söylemiş olduğu bu sözlerin taşıdığı mânâyı fiilen gerçekleştirebilmek için değişik araçlardan (vesilelerden) yararlanarak devamlı gayret sarfeden kimsedir.

Hiç şüphe yok ki orada burada karşımıza çıkan ve sayıları belki de binleri aşan bir çok tasavvuf tarifleri, çoğu kere, tasavvufu belirli bir açıdan ifade eder. Bu belirli açı kimi zaman araç (vesile), kimi zaman da amaç unsuru ile ilgili olabilir. Fakat böyledir diye bu tariflerin hiç birine kesinlikle hatalıdır denemez. Asıl hatalı tutum, bu tarifleri, gerçeğin eksiksiz bir ifadesi olarak kabul etmek, onlardan bunu beklemektir. Tasavvuf gerçeğini eksiksiz olarak ifade edebilen tek tarif Kettanî tarafından yapılmış olan 'Tasavvuf, gönül arınmışlığı (safa) ile müşahededir' şeklindeki tariftir.

Tasavvufun Kaynakları

Gerek batılı şarkiyat uzmanları, gerekse İslâm tasavvufu konusunda yazı yazan diğer araştırmacılar, ruh ve yaşama tarzı olarak İslâm tasavvufunu ya Hind ve eski Yunan gibi tamamen yabancı bir kaynağa veya Kur'an-ı Kerim ile Peygamberimizin (salât ve selâm üzerine olsun) hayatının da aralarında bulunduğu birden çok sayıdaki kaynağa dayandırmaya kalkışılar.

Daha tarafsız ve ılımlı görünen bir kısım araştırmacılar da tasavvufun doğuşunu sağlayan ana faktörün Kur'an-ı Kerim ile Peygamberimizin hayatı olduğunu, ilk tohumunun bu iki kaynaktan çıktığını kabul etmekle birlikte daha sonra Hind, eski Yunan, Fars ve Hristiyanlık gibi yabancı kültürlerin devreye girerek İslâm tasavvufunu etkileyip geliştirdiği, hatta kanaatlerine göre İslâmın ruhuna ve karakterine uzak saydıkları bazı düşüncelerin söz konusu yabancı kültürlerin etkisi ile tasavvufa girdikleri görüşünü ileri sürerler.

Ünlü şarkiyat uzmanı Luois Mansignon'un açıkça 'Tasavvufun kaynaklarını araştırma konusuna gelince, bu

alandaki kesin sonuca ulaşabilmenin henüz çok uzağında-
yız' demesine rağmen gerek batılı şarkiyat uzmanları ve
gerekse onların yolundan giden diğer araştırmacılar, yine
de ısrarla tasavvufu belirli bir kaynağa veya aralarında
İslâmın bazan bulunduğu, bazan da hiç bulunmadığı bir-
den çok sayıda kaynağa dayandırmaya kalkışırlar.

Bu araştırmacıların bazılarını bakacak olursanız, ta-
savvuf İslama başka kaynaklardan girmiş yabancı bir
unsurdur. Bu yabancı kaynak ya Şam (Suriye - Filistin -
Lübnan yöresi) keşişleridir -Mircos'un görüşüdür-, ya eski
Yunan kaynaklı yeni Eflâtunculuktur, ya Zerdüşteçülüktür
veya Hind fakirleridir.

Şunu da belirtmek gerekir ki bu konuda şarkiyat uz-
manları birbirleri ile tartışmaya girişerek birbirlerinin
görüşlerini çürütüyorlar. Hatta, aralarında öyleleri var
ki daha önce savunmuş olduğu görüşü bırakarak başka
bir görüşü benimsiyor ve hayatının değişik dönemlerinde
farklı kanaatler ileri sürüyor.

Meselâ şarkiyatçı Thölke önceleri İslâm tasavvufunun
Zerdüştilik kaynağına dayandığını ileri sürerken sonraları
yüz seksen derecelik bir dönüşle bu düşünceden vazgeçerek
tasavvufun bütün sözlü unsurlarını Peygamberimizin (salât
ve selâm üzerine olsun) öğrettiği bilgilerle O'nun hayat tar-
zına dayandırmanın mümkün olduğunu savunmuştur.

Bu konu ile ilgili olarak Prof. Ebu Ala Afîfi gayet haklı
olarak şöyle diyor:

“Milâdî ondokuzuncu yüzyılın ikinci yansında Mısır'da,
Hindistan'da ve diğer İslâm ülkelerinde kitap yayınlama
hareketi başgösterince, bunun yanında Bulak şehrinde
özel kraliyet basımevinin yayınları bir sel gibi akmaya baş-
layınca, sadece tasavvuf konusunda değil, İslâmiyet ile il-

gili araştırma dallarının tümünde ilmi araştırmaların mecrası değişiverdi.”

İşte buna bağlı olarak hem Prof. Thölke'nin kendisi hem de dayandığı delil ve gerekçeler de değişti. Böyle olunca, hayatının ilk döneminde İslâm tasavvufunun Zerdüştiliğe dayandığını söylerken gösterdiği delil ve gerekçelerin de kesin olduğunu kabul etmiştir.

Prof. Thölke'nın zamanında tasavvufi eserlerin yeterince yayınlanmamış olduğu gerçeğini gözönünde tutarak onun başına gelenleri mazur görmek mümkün ise de aynı şeyin Prof. Nicolson'un da başına gelmiş olduğunu unutmamak gerekir.

Prof. Nicolson, önceleri, İslâm tasavvufunun doğuşunu, hicri üçüncü yüzyıl başında İslâm âlemine giren yabancı kültürlerin etkisine dayandırmıştır. Ona göre bu etkiyi sağlayan en önemli ve en bariz faktör, Zünnün-ı Mısri ve Maruf el-Kerhi gibi büyük sufilerin dönemine kadar Mısır ve Şam dolaylarında yaygınlığını sürdürmüş olan son dönem yeni Eflâtunculuğu idi.

Nicolson'un bu dönemdeki görüşünü doğrudan doğruya kendi kaleminden öğrenmek istersek şöyle dediğini görürüz:

“Fakat şuna kesinlikle inanıyorum ki gerçek anlamda tasavvufun içinde doğduğu tarihî şartları incelediğimiz zaman, onu Hint veya Fars kaynaklarına dayandırmamız mümkün olmaz. Bu duruma göre tasavvufu, eski Yunan düşüncesi ile doğu dinlerinin, daha açık bir ifade ile yeni Eflâtunculuk akımı ile Hristiyanlığın ortak ürünü saymamız gerekir.”

Aynı Nicolson, daha sonra '*Dairetü'l Maârif*' ansiklopedisinde tasavvuf maddesini yazarken, bu görüşünden vazgeçerek şöyle diyor:

“İslâm tasavvufunun doğuşu konusu, şimdiye kadar yanlış şekilde ele alınmıştır. Bu arada çoğu ilk dönem araştırmacıları, gücünü ve hayatiyetini İslâm imparatorluğunu meydana getirmiş olan tüm milletlerden ve zümrelerden almış olan bu büyük akımın doğuşunu, Hind düşüncesini veya yeni Eflâtunculuk gibi tek bir kaynağa indirgeyerek (irca ederek) açıklamanın yahud da bu konuda gerçeğin tümünü değil de sadece bir yönünü kavrayabilen değişik faraziyeler ileri sürmenin mümkün olduğunu sanmışlardır.”

Prof. Luoıs Mansignon, Nicolson’un, bu konuda sonraları benimsemiş olduğu görüşü açıklarken şöyle diyor:

“Nicolson diyor ki: Tasavvufun İslama başka kültür kaynaklarından girdiğini söylemek doğru değildir. Doğrusu şu ki İslâm sufilerini başka kültürlerdeki benzerlerinden ayıran tasavvufla ilgili görüşleri, İslâmın ortaya çıkışından itibaren Kur’ân ve hadis okurken, bizzat İslâm cemaatının kalbinde doğmuş ve bu görüşler, gerek bu cemaatin, gerekse bu cemaati meydana getiren fertlerin başından geçen olaylar ile belâlardan etkilenerek gelişmiştir.”

Prof. Mansignon, Nicolson’un görüşünü açıklamaya devam ederek şöyle diyor:

“Tasavvufun ana maddesi, saf biçimde İslâm ve Arap kaynaklı olmakla birlikte, kendisine katılan veya kanatları altında gelişen yararlı yabancı unsurların varlığını da kabul etmemiz gerekir.”

Nicolson’un bu görüşü, aşağı-yukarı Prof. Mansignon’un görüşünün bir benzeridir. Bilindiği gibi Mansignon’a göre tasavvuf tek kaynağa dayanmaz. Onun birinci derecedeki kaynağı Kur’ân’dır. Tasavvuf doğuşunu ve yaşamasını bu kaynağa borçludur. İkinci derecedeki kaynağı hadis, fıkıh ve bunlar dışında kalan diğer İslâm ilimleridir. Sonuncu

kaynağı da İslâmın ilk dönemlerinde cemiyetin yapısını etkilemiş olan yabancı ilim ve kültür unsurlarıdır.

Birçok sayıda yazarın tafsîlâtı yazılar yazarak geniş bölümler meydana getirmesine, yoğun emekler harcamasına mal olan bu kabarık sayılı görüş farkları, bütün gürültülere rağmen son bulmamış ve son bulacağa da benzemeyen hararetili tartışmalar, olsa olsa, meseleyi bu şekilde ele almanın, problemi bu biçimde ortaya koymanın kökten hatalı olduğunu gösterir. Meseleyi ortaya koyarken işlenen temel hata, yanıltıcı bir sebep kavramından hareket edilmiş olmasıdır.

Tasavvuf konusunu araştıranlar yazarken, bu konuyu insan emeğinin ürünü olan (kesbî) kültür unsurları gibi ele almışlar, onu da diğerleri gibi bir kültür dalı saymışlardır. Başka yerlerden etkilenme, gelişme ve taklit etme (özenme) gibi olaylar, insan emeğinin ürünü olan kültür unsurları için söz konusu olabilir. Meselâ, genel olarak kültürünü kendi dışındaki çevresinden edinmiş olan herhangi bir şair, yazar veya düşünür, okudukları ile çevresinde meydana gelen olaylarla ve bu çevredeki gelişmelerde edindiği intibaların kendisinde meydana getirdiği intibalarla (izlenimlerle) şekillenir ve rengini bulur. Böyle olunca, onun vermiş olduğu ürünler, dış çevreden almış olduğu etkilerin sonuçlarıdır. Bu kural içinde yaşadığı ortamın yankısı olmayacak derecede köklü şahsiyete sahip olan yazar ve düşünürler dışında herkes için geçerlidir.

Fakat gerek tasavvuf gerekse sufiler bu kuralın kapsamına girmez. Eğer ölçülü ve sınırlı şekilde konuşmak istersek, elimizin altındaki meselenin iki yönü olduğunu görürüz. Bu yönlerden biri tasavvuf tipi hayata karşı duyulan eğilim veya tasavvuf yoluna koyulma isteği, ikincisi ise tasavvuf şuurudur.

Tasavvufî davranış tarzına karşı duyulan meylin (eğilimin) kaynağı katıksız biçimde derunîdir. Yani çevreden kaynaklanan herhangi bir dış faktörden çok insanın iç dünyasından gelen etkilere dayanır. Buna göre insanda böyle bir eğilimin belirebilmesi için önce, içinde doğuştan gelen ferdî ve şahsî bir istidadın (yatkınlığın) varolması gerekir. Bu istidat varolunca, fiilen tasavvuf yoluna koyulabilmesi için ufak bir söz, kırıntı halinde bir düşünce, basit bir işaret veya herhangi bir olay yeterlidir. İstidadının etkisi ile böylesine basit bir sebebin etkisi altında kalan insan 'Ben Rabb'ime gidiyorum' diyerek fiilen Allah'a doğru yola çıkar. Tırnak içine aldığımız cümle Kur'ân-ı Kerim'in bir ayetidir. Bu mukaddes cümlede ifadesini bulan kesin kararlılığın varolabilmesi için insanı bu yola sevkeden fitrî bir istidadın bulunması gerekir. Ne Eflâtun felsefesi, ne Hind mistisizmi, ne Fars Zerduştizmi, doğuştan getirilmesi gereken bu istidadın yerini tutamaz. Tasavvufa yönelen kimse Yeni Eflâtunculuğu okumuş olabileceği gibi okumamış da olabilir. Yine bu kimse Hind mistisizmi hakkında bilgi sahibi olabileceği gibi böyle bir meseleden hiç bir haberi de olmayabilir. Buna karşılık, Yeni Eflâtunculuk alanında uzman olan kimseye, sufi olma konusunda bu uzmanlığı, tırnak ucu kadar bile bir yarar sağlamaz. Hind düşüncesi alanında uzman olan kimse için de durum aynıdır.

Meselâ İmam Gazâlî, tasavvuf yoluna koyulmadan önce, tasavvuf şeyhlerinin tüm eserlerini okumuştur. Bunu biz-zat kendisi şöyle anlatıyor:

"Benim için ilim amelden daha kolay olduğundan dolayı, işe tasavvuf ilimleri öğrenmekle başladım. Bu amaçla Ebu Talib-i Mekki'nin '*Kût'ül-Kulûb*' adlı eserini; Haris b. Muhasibrran eserlerini; Cüneyd, Şibli, Ebu Yezid Bistamî (Kaddesellahu ervâhehum) ve benzerleri gibi ileri gelen sufi

şehlerinin bize kadar gelen vecizelerini inceledim. Böylece ilmî yönden, safilerin amaçlarına vâkıf oldum, onların yolu ile ilgili olarak işiterek ve öğrenerek elde edilebilecek her şeyi elde ettim.”

Fakat bütün bunlar Gazâlî'yi sufi yapmaya yetmemiştir. Hatta bu eserleri okumuş olmaktan başka eski Yunan felsefesi konusundaki bilgisinden daha doğrusu derin uzmanlığından bile fazla fayda görmemiş olan Gazâlî, sonunda -kendi ifadesi ile- ‘Sufilerin en orijinal özelliklerini ilim yolu ile değil, bizzat tadarak, yaşayarak ve sıfatları değiştirerek ulaşılabileceğini kesinlikle anlamıştır.’

Buna göre tasavvuf, şu veya bu akımdan etkilenen emek ürünü bir kültür unsuru değildir. Tersine o, insanın ancak uzlette, nefis terbiyesi ile mücadele ile nefsi arıtma, ahlâkî olgunlaştırma ve kalbi saflaştırıp Allah'ı zikretmeye adama özlemi ile ulaşılabilecek olan bir zevk (tadma) ve müşahade halidir. İşte tasavvuf şuurunun özü de budur.

Demek ki tasavvufun en orijinal, başka şeylere en benzemez özelliği ifade edilmesi mümkün olmayan bir şudur. Çünkü tasavvuf yolunda insan öyle bir mertebeye ulaşır ki yine Gazâlî'nin deyimi ile ‘Bu mertebeyi anlatmaya ifade ve söz sınırları dar gelir. Bu mertebe ile ilgili olarak bir şeyler anlatmaya kalkışan kimsenin ağzından çıkan her söz, kaçınılması imkânsız, apaçık bir hata ve bariz bir yanılgıdır.’ Böyle bir hale mazhar olan kimsenin -Gazâlî'nin tavsiyesine uyarak- şu beyitten başka hiç bir söz söylememesi gerekir:

*Olan oldu, ne olduğunu hatırlamıyorum,
Olani hayra yor ve ne olup bittiğini sorma*

Buna göre sufilerin müşahedeleri, emek ürünü olarak elde edilmiş kültür unsurları değildir. Bu yüzden, onların

kaynağını dışarda arayamayız. Böyle olunca tasavvufun kaynaklarını inceleme veya araştırma konusu yapmak, prensip itibarı ile yanlış bir tutumdur. Bu hataya, ancak tasavvufu hiç anlamamış, az veya çok ondan hiç bir şey tadamamış olanlar düşebilir.

Bu duruma göre ulaşmak istediğimiz sonuç şudur: Tasavvuf eğilimi, bu yola koyulma isteği, doğuştan gelen bir istidada (yatkinlığa) dayanır. Sufi zevkine sufi şuuruna ve sufi marifetine gelince bu ancak nur ve hidayet kaynağından elde edilebilir.

Tasavvufun Doğuşu

Tasavvuf, düşünce ve hayat tarzı olarak, ilk insanla birlikte, ortaya çıkmıştır. Yani insanlık kadar eski bir geçmişe sahiptir. Bu iddiayı ispat edecek delil gösterilemez. Çünkü insanın ortaya çıkışı, yazının bulunuşundan öncedir.

Fakat şurası ispata muhtaç olmayan (bedihî) bir gerçektir ki insanoğlu, ilk ortaya çıkışından beri, gaybı bilmeye, tabiat-ötesi âlemden haberdar olmaya, hatta geçerli bir vesile (araç) yardımı ile bu âlemle ilişki kurmaya karşı büyük bir merak besleyegelmiştir. Bu şekli ile bu düşüncüyü, genel olarak bütün semavî dinler onaylar.

Çünkü bütün semavî dinler Hz. Âdem'in (selâm üzerine olsun) Peygamber olduğunu, ulu Allah'ın seçilmiş bir kulu olduğunu, Allah ile ilişkisi olduğunu ve ulu Allah'ın ona tüm eşyanın (nesnelerin) isimlerini öğrettiğini kabul ederler. Nübüvvet (Peygamberlik) tasavvufdan daha yüksek bir derecedir. Nübüvvet tasavvufu kapsamına alır, fakat ondan daha ötede ve daha fazla bir şeydir. Nübüvvet (Peygamberlik) veliliği de içine alır, fakat ondan daha yüksek ve yüce bir mertebedir. Çünkü peygamberlik,

doğrudan doğruya Allah tarafından seçilmek demektir. Nitekim Kur'ân-ı Kerim'de “Allah, Âdem'i, Nuh'u... seçti”⁷⁶ buyurulmuştur.

Genel olarak tüm semavî dinler, bilginin kaynağı konusunda ne tekâmül teorisini ve ne de çevrecilik teorisini onaylamazlar. Bu teoriler, insan aklının tarih boyunca muhtelif safhalardan geçtiğinin ve aklın seviyeli bilgiye karşı merak duymasının oldukça yeni bir gelişme olduğunu, yani olgunlaşıp gelişince ortaya çıktığını ileri sürerler.

Gerçekte, aklın çeşitli safhaları olduğunu, arka arkaya gelen bu safhaları onun gelişme derecesini belirttiğini gösteren tek bir delil bile yoktur. Tersine, bu konudaki bütün deliller, sahip olduğu kazanılmış bilgi yükü bakımından değil, fakat özü itibarı ile akıl, en başta ne ise yine o olduğunu gösterir. Yani, ilkel kabul edilsin veya uygar sayılsın, ilkinden günümüzdeki sonuncusuna kadar bütün insanların aklı, özü bakımından aynıdır.

Meselâ Afrika'nın ilkel kavimleri arasından bir çocuk alıp Avrupa'nın en uygar yörelerinden birine getirip yerleştirelim; bu çocuk büyüyünce bir Avrupalı gibi olur. Yine bunun gibi en uygar Avrupa toplumlarından birinde doğmuş olan bir çocuğu doğar doğmaz alıp Afrika'nın ilkel kavimleri arasına götürelim, bu çocuk da büyüyünce çevresindeki Afrikalılar gibi ilkel olacaktır.

Şu halde insan aklı, özü bakımından, ilk insanda ne idiye günümüz insanında da odur. Değişen, kazanılmış bilgi yüküdür. Uygar insanı ilkel insandan ve yirminci yüzyıl insanını milâddan önceki insandan ayıran, farklı yapan, sadece bu bilgi yüküdür.

76 Al-i İmran Suresi, 53.

Oysa hatırlamak gerekir ki tasavvuf varoluşu ve gerçeklik kazanması bakımından tabiat bilgisi, kimya, astronomi ve benzerleri gibi emek ürünü bilgilere muhtaç değildir. O yalnızca, doğru bir inanç temeline muhtaçtır.

Doğru (sahih) inanç sistemi de ulu Allah insanoğlunu yaratıp da kendisine ruhundan bir soluk üflemiş olduğu andan beri vardır. Bu ilâhî soluk veya insandaki bu ilâhî sır yahut insanın içinde bulunan bu ilâhî ruh yahud da insanın göğsündeki bu kalb -adına ne denirse densin- doğru bir dinî inanç temeline dayanınca ve bir de insan olanca gayreti ile arınma ve saflaşma yoluna koyularak yüce âlemle ilişkisi sağlayacak elverişli verilere (araçlara) yapışınca, Allah'ın yardımı ile günün birinde insan, amaç edindiği tabiat-ötesi âlemle ilişkiye ve bu ilişkiden beklediği ürün olan marifete ulaşır. Yani tabiat-ötesi âlemin bilgisine erer. Bu mertebe, maddenin bağımlılığından kurtularak, duyular âleminin üstüne yükselerek ilâhî bir nitelik kazanmak isteyen birçok seçkin vicdanın göz dikmiş olduğu tatlı bir emeldir.

Bu tip insan, her zaman ve her yerde varolmuştur. Fakat tabii ki her yerde sık sık rastlanan bir tip değildir, İbn-i Sina'nın deyimi ile 'Hakk'ın katı, her yolcuya yol olmayacak ve tek-tük kişiler dışında herkes tarafından ulaşılamayacak derecede yüce bir kattır.' İnsanoğlunda bilinmezi keşfetme, gizli sırları öğrenme ve gayb âleminden haberdar olma merakı varolduğuna, bütün bu özellikler, bazı karakterlerde doğuştan bulunduğu göre bu insan tipinin ilk insandan beri varolduğunu düşünmek, akla uygun bir düşüncedir.

Buna göre tasavvuf, insan varolduğu andan beri var olmuş olan bir eğilimdir. Eski Yunan uygarlığından önce bilgi ile ilgili çalışmalar normal bir şekilde yürüyordu. Yani duyu organları kendi alanlarında istedikleri gibi at oynatır-

larken aklın da istediği gibi at oynattığı bir araştırma alanı vardır. Bunlar yanında, özellikle, eski Hind ve Mısır uygarlıklarında, basiretin uzmanlık alanına giren bir tabiat-ötesi âleminin varolduğu kabul edilmişti. Bu uygarlıklarda fonksiyonların birbirine karıştırılmasına ve herhangi bir bilgi aracının yetki alanını aşıp öbür bilgi aracının uzmanlık sahasına göz yumulmazdı.

O zamanlar bilgi alanları kesin sınırlarla birbirinden ayrılmıştı. Bu konuda ne kargaşalık ne de belirsizlik vardı. Sınırlılık hem araçlar bakımından ve hem de konular bakımından söz konusu idi.

Bu arada gayb âlemi hakkında bilgi edinmek için uğraşan belirli kimseler vardı. Gerek fitrî özellikleri ve gerekse içinde yetiştikleri şartlar bu kimseleri o yola koyulmaya hazırlıyordu. Hatta kimi zaman bu kimseler, belirli bir zümreden seçiliyordu. Çünkü bu zümrenin gayb bilgisi alanında, bazı sözlü birikimleri, nesilden nesile aktardığı farzediliyordu. Meselâ Eski Hindistan'da brahmanlar zümresi belirli olduğu gibi eski Mısırlılar zamanında da herkes gelişigüzel bir şekilde kâhin olamazdı. Eski kültür miraslarına bağlı Hintlilerde, bilgi alanlarını sınırlama geleneği hâlâ bile geçerlidir.

Eski dönemlerde bu böyle devam edip giderken klasik Yunan uygarlığı ortaya çıktı. Bu uygarlık hak bir din kaynağına dayanmadığı gibi köklü bir takım kutsal temeller üzerinde de oturmuyordu. Bu yüzden bu uygarlık döneminde bir dereceye kadar fonksiyonlar birbirine karışmaya ve bilgi alanlarını ayıran sınırlar belirsizleşmeye başladı. Bunun sonucu olarak bilgi edinme araçları da birbirine karışmaya başladı.

Bununla birlikte bu uygarlık bile bazı dönemlerinde eski Hind ve Mısır uygarlıkları gibi doğru bir yolda gelişiyor, yetki alanlarına bağlı kalıyordu.

Meselâ Pisagor ve ekolü, bilgi edinme alanında, söz konusu doğru yola sıkı sıkıya bağlı olanlardandı. Fakat Pisagor'un yanında tabiat-ötesini akıl metodları uyarınca çözmeye kalkışanlar da vardı. Bu yüzden fonksiyonları birbirine karıştı. Sonunda Aristo ortaya çıktı. O bu karmaşalığı son noktasına götürdü. Onun tutumu yüzünden işler öyle karmaşık bir hale girdi ki insanlık hâlâ bile onun yüzünden meydana gelen sapmanın sıkıntısını çekmekte, bu sapmanın yol açtığı bunalımı yaşamaktadır.

Gerçekten akli tabiat-ötesine karıştırmak, eski Yunan Uygarlığı ile tarih sahnesine çıkan bir sapma olmuştur. Fakat bu sapma, gerek eski Yunan Uygarlığı döneminde ve gerekse daha sonraki yüzyıllarda keskin basiret sahiplerinin gözlerinden hiç bir zaman kaçmamıştır. O keskin bakışlılar ki kutsal bilgi hazinesini kendilerine sığınak ve korunak edinmişler, bu bilgi birikimini üniforma ve sembol olarak seçmişler, bu bilgiyi ruhlarına içirip fitrî yapılarına katacak derecede onunla amel etmişler ve bunun sonucu olarak ilâhî bir kişilik kazanmışlardır. Bu kişilik ve birikimlerin rehberliği altında tüm insanlığın ortak emeli olan tabiat-ötesinin ve tevhidin şahidi olma payesine ermişler ve şu âyet-i kerimenin sancağı altında biraraya gelmişlerdir.

Bu âlimler, Allah'ın velileri ve süfileridirler.

شَهِدَ اللَّهُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ وَالْمَلَائِكَةُ وَأُولُوا الْعِلْمِ قَائِمًا بِالْقِسْطِ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ

“Allah, melekler ve âlimler şahiddir ki ondan başka ilâh yoktur.”⁷⁷

Tasavvufa Genel Bakış

İnsanlığın ortak mirası olan inanç sistemleri içinde 'zahir' ve 'batın' arasındaki kesin ayrımı kuvvetle vurgulayan tek inanç sistemi, belki de İslâm inancıdır. Bu iki alanın başka bir ifade şekli 'şariat' ve 'hakikat' biçimindedir. 'Şariat' herkesin geçebileceği genel bir giriş kapısıdır. Buna karşılık 'hakikat' ancak seçkin hayırlı kulların erişebileceği bir amaçtır. Bu ayrım engelleyici ve tekelci değildir. Tersine eşyanın tabiatı gereği olan, yani varlık âleminde geçerli prensipleri gözönünde tutup sonuçlarını onaylayan bir ayırımdır. Çünkü insanların istidatları (yatkınlıkları) farklıdır ve bunların bazıları, gerçeği bilmeye, doğuştan hazırlıklıdır.

Çoğu kere şariatle hakikatin, kabuk ile öze veya dairenin çevresi ile merkezine benzetildiğini görürüz. Hukuk ve sosyal münasebetler alanlarından başka inanç sistemi (akaid) alanını da kapsamına alan şariat, her şeyden önce davranış kuralları demektir. Buna karşılık hakikat, katıksız bilgi (marifet)dir. Fakat bilmek gerekir ki şeriata yüce ve derin mânâsını kazandıran faktör, işte bu bilgidir. Daha açıkçası, her ne kadar normal mü'minler farkında değilse de şariatın aslında merkez olduğunu pekiştirip gerekçeye bağlayan, yine bu hakikat bilgisidir. Şariat bu açıdan dairenin çevresine karşılık onun merkezine benzer.

Yalnız 'batın' demek sadece 'hakikat' (gerçek) demek değildir. Hakikate ulaştıran çeşitli yollar yani insanı şeriatten hakikate götüren farklı yollar da 'batın' kavramının kapsamına girer.

Tekrar sembolik daire ve merkez örneğine dönerek şöyle diyebiliriz: 'Yol' dairenin çevresinden merkezine giden çizgidir. Buna göre dairenin çemberi üzerinde bulunan her

nokta böyle bir çizginin başlangıcıdır. Bu sayısız çizgilerin hepsi sonunda dairenin merkezine varır. İşte 'çeşitli yollar' derken bu çizgileri kasdediyoruz. Bu yollar insanlar arasındaki yapı ve karakter farkları uyarınca değişmektedir. Bu yüzden 'Allah'a götüren yollar, insan nefislerinin sayısındadır' denilmiştir.

Yollar ne kadar değişik olursa olsun, hedef birdir. Nasıl ki her çemberin bir tek merkezi varsa hakikat da tektir. Üstelik işin başında göze çarpan farklar, hedefe yaklaştıkça yavaş yavaş ortadan kalkar. Çünkü tasavvuf yoluna koyulan kimse yüksek derecelere ulaşınca birer 'fanilik' zindanından başka bir şey olmayan 'kul sıfatları' yok olur ve bunların yerine sadece ilâhî sıfatlar kalır, böylece de 'bakiliğin' dayanağı olan 'zat' gerçekleşir.

Tarikat ile hakikatin her ikisine birden tasavvuf adı verilir. Tasavvuf özel bir mezheb değildir. Çünkü o mutlak hakikattir. Tarikatler de değişik doktrinler veya ekoller değildirler. Çünkü onların tümü mutlak hakikate, yani tek ve ortaksız olan Allah'ın birliğini ve ortaksızlığını ifade etmeye götürür.

Şunu hatırdan çıkarmamak gerekir ki koyu bir cahillikten ileri gelmedikçe hiç kimsenin 'ben sufiyim' demesi mümkün değildir. Eğer biri böyle derse bu söz, o kimsenin aslında sufi olmadığının en açık delili olur. Çünkü bu sıfat, gerçek sufi ile Allah arasında bulunan bir sırdır. İnsan kendisinin sadece 'mutasavvıf' olduğunu söyleyebilir. 'Mutasavvıf' hangi merhalede olursa olsun, bu yolun yolcularına verilen unvandır. Buna karşılık 'sufi' ismi sadece en son dereceye yükselen kimseye verilebilir.

'Sufi' kelimesinin nereden geldiğine gelince, bu konuda çok değişik görüşler belirtilmiş ve değişik faraziyeler ile-

ri sürülmüştür. Hiç biri, öbüründen daha üstün değildir, hepsi kabul edilmez düşüncelerdir. Gerçekte bu terim, 'sembolik' bir isimdir. Onu açıklamak istiyorsak harflerinin ebced hesabı ile elde edilen sayısal toplamına başvurmamız gerekir. 'Sufî' kelimesini meydana getiren harflerin sayısal değerinin 'el-Hikmetü'l-İlâhiye' (İlâhî Hikmet) tamlamasında geçen harflerin sayısal değerine eşit olduğunu görmek, insanı şaşırtan bir tespittir. Bu duruma göre gerçek sufi, ilâhî hikmete ulaşan kimsedir. O 'Allah'ı bilen' insandır, çünkü tasavvuf olmaksızın Allah'ı bilmek mümkün değildir. İşte gerçeği bilmekle ilgili 'genel anlamda' en yüce mertebe budur.

Şimdiye kadar söylediklerimizden şöyle bir sonuç çıkarabiliriz: Tasavvuf İslâm dinine eklenmiş bir şey değildir, dışardan alınıp İslama yamanmış veya yapıştırılmış bir unsur da değildir. Tersine o, dinin özünü bir bölümünü oluşturur. Çünkü tasavvufsuz din eksik kalır. Daha doğrusu, din tasavvuftan ayrı kalırsa yüceliği ile ilgili bir unsurdan, yani ana merkezinden yoksun olur. Bu yüzden tasavvufun yabancı bir kaynaktan, yani Eski Yunanlılardan, Hind Kültüründen veya Fars Uygarlığından alınmış iğreti bir unsur olduğunu ileri süren faraziyeler, seviyesiz varsayımlardır. Böyle bir faraziye, her şeyden önce tasavvuf terimlerine aykırıdır. Çünkü bu terimler, Arap dili ile sıkı sıkıya ilgili kelimelere dayanır. Bu arada tasavvuf ile onun diğer kültürlerdeki benzerleri arasında bazı yakınlıklar görülüyorsa, bu 'ödünç alma ve aktarma' faraziyeleri ile ri sürmeyi gerektirmeyen tabii bir olaydır. Çünkü hakikat tek olduğuna göre bütün üstün inanç sistemleri, bürünmüş oldukları kılıklar açısından farklı gibi görünseler de özde birdirler.

Ayrıca tasavvufun kaynağı konusunu konuşurken tasavvuf tarihçileri arasında süren ‘tasavvuf’ teriminin ilk önce ne zaman kullanıldığı meselesi ile ilgili bitmez-tükenmez tartışmalara da fazla önem vermememiz gerekir. Çünkü herhangi bir kavram, kendine takılan özel isimden önce varolabilir. Bu varoluş başka bir isim altında olabileceği gibi henüz isim takma gereği duyulmamış bir ön de-neme şeklinde de olabilir. Durum ne olursa olsun, tasavvufun kaynağı konusundaki açık gerçek şudur:

Peygamberimizin sünneti, hem şeriatın hem de hakika-tin doğrudan doğruya O’nun öğrettiği esaslardan kaynak-landığını açıkça ispat eder. Gerçekten her doğru tarikat, daima ucu Peygamberimize (salât ve selâm üzerine olsun) varan bir zincire, bir ‘silsileye’ dayanır. Bu arada bazı ta-rikatler, daha sonra, bünyelerine bir takım iğreti unsurlar kalmışlarsa, daha doğru bir deyimle, tarikatlerinde bazı detaylar geliştirmişlerse, bunlar o tarikatın özü ile uzak-tan veya yakından ilgisi olmayan bir takım ikinci derecelik (talî) unsurlar olmaktan daha ileriye gitmezler.

Gerçek şu ki doğrudan doğruya tasavvufun temelini meydana getiren Kur’ân-ı Kerim ne kadar İslâmın malı ve arapça ise tasavvuf da o kadar İslâmın malıdır ve arapça-dır. Kur’ân-ı Kerim, doğrudan doğruya tasavvufun temeli olduğuna göre, bu temel kitap anlaşılmadan, açıklanmadan ve gerçek anlamı olan ‘hakikatleri’ ortaya çıkaracak yeter-likte üzerinde inceleme yapılmadan önce tasavvufun da or-taya çıkmamış olması tabîî bir gerçektir. Nitekim Kur’ân-ı Kerim, ilk önce kelime anlamı, mantık ve kelâm ilmi açısın-dan açıklanmış, tefsir edilmiştir. Tasavvuf açısından açık-lanması (tefsir edilmesi) üzerinde derinliğine düşünmeyi öngördüğü için uzun bir zamanın geçmesini gerektirmiştir. Kur’ân-ı Kerim, hem şeriatın ve hem de hakikatin ortak

kaynağı olduğuna göre bu iki unsur arasında çelişki veya farklılık bulunamaz. Her ikisinin de kaynağı aynı olduğuna göre aralarında nasıl farklılık bulunabilir? Bu iki unsur arasında nasıl farklılık ve ayrılık bulunabilir ki hakikat temel ve belge açısından sadece şeriata dayanır.

Tasavvuf ve Mistisizm

Bilmek gerekir ki günümüzde batılı araştırmacılar arasındaki yaygın görüşün tersine İslâm tasavvufu ile mistisizm arasında uzaktan yakından hiç bir ilişkisi yoktur. Şimdiye kadarki açıklamalarımıza dayanarak kolayca bu sonuca varılabilir. Bu gerçeğin dayandığı başlıca sebepleri şöyle sıralayabiliriz:

1- Açıkça bellidir ki mistisizm Hristiyanlığa mahsus-tur. Onu tasavvufa benzetmek yanlış anlamaya dayanır. Tasavvufun mistisizme benzer olduğu ileri sürülen yönleri aslında Hristiyanlıkla bağdaşmaz. Şüphe yok ki bu iddia tasavvufta kullanılan bazı terimler ile mistisizmin terimleri arasında görülen sathî benzerliğe dayanır. Fakat bu durum, hiç bir zaman tasavvuf ile mistisizmin birbirine benzediğinin gerekçesi olamaz. Çünkü özdeki temel farklar, gözden kaçacak gibi basit şeyler değildir, tersine bu farklar arada benzerlik olduğu görüşünün haklı görmeyi imkânsız kılar. Buna göre mistisizm Hristiyanlığa mahsustur.

2- Ayrıca mistisizm Hristiyanlık şeriatinin bir parçasıdır. Yani o zahirî bir unsurdur. Amacı da sadece marifet olmaktan tamamen uzaktır. Oysa tasavvuf bunun tamamen tersidir.

3- Bunun yanında mistisizmi yaşama yolu olarak seçen bir Hristiyan, hayata karşı menfî ve edilgen bir tutum takınır. O sadece bu konuda kendisine verilen ile yetinir.

Yaşama yolu olarak seçtiği mistisizm üzerinde herhangi bir şahsî etkisi yoktur. Buna göre onun belirli bir amaca varmak üzere kovulmuş olduğu bir yoldan bahsedilemez.

Bu yüzdendir ki Hristiyanlıkta tarikatler yoktur. Hristiyan mistiğin peşinden gideceği bir şeyh yoktur. Tasavvufta kesinlikle şart koşulduğu gibi manevi etkinin taşıyıcısı olan bir silsilenin, bir rabita zincirinin varlığı sözkonusu değildir.

4- Tasavvuf ile mistisizm hedef bakımından da birbirinden kesinlikle farklıdır. Tasavvufun ana hedefi marifet olduğu halde mistisizmin amacı sevgidir.

Sonuç olarak diyebiliriz ki tasavvuf ile mistisizm kesinlikle birbirinden ayrı şeylerdir. O kadar ki Arap dilinde mistisizm terimine karşılık olabilecek, hatta bu terimin anlamını aşağı yukarı ifade edebilecek bir kelime yoktur. Çünkü bu terimin ifade ettiği kavram, İslâm kültürüne tamamen yabancıdır.

Tasavvuf İlimleri

Tasavvuf, özünde, tabiat-ötesi alanındaki marifet demektir. Fakat o, her ne kadar böylesine yüksek seviyeli bir marifet demekse de bazı ilim dalları ile sıkı bir ilişkisi vardır.

Daha doğrusu, söz konusu ilim dalları tasavvufun bazı yönlerinin uygulanmasından başka bir şey değildir. Bu durum tasavvufu mistisizmden ayıran özelliklerden biridir.

Bu ilim dallarından biri klâsik Felek ilmi (Kozmoloji)dir. Yalnız bu ilim dalı, modern araştırmacıların sandığı gibi bir çeşit münecimlik (yıldızların hareketlerinden insanların hayatı ile ilgili mânâlar çıkarmak) değildir. Tersine o, yüksek seviyede ve derinliğine bir marifettir. Bu ilim dallarından biri de klâsik kimyadır. Bu ilim dalı da bir-

çoklarının sandığı gibi çeşitli madenlerden halis altın elde etmek demek değildir. Tersine o madde ile ilgisi olmayan bir marifetin sembolüdür ve günümüzün kimya ilmi ile de uzaktan yakından hiç bir ilişkisi yoktur.

Günümüzün araştırmacıları bu iki ilim dalının gerçek anlamı konusunda hiç bir şey bilmezler. Tıpkı zamanımız felsefecilerinin de bazı klasik ilim dallarının sadece isimlerini bilmeleri gibi. Oysa söz konusu ilim dalları, aslında hemen hemen matematik ilimler gibi kesin ve ince ilimlerdir.

Tasavvufun Bazı Şartları

Tasavvufun temel şartı, manevî etki, daha ince bir deyimle 'bereket'tir. Bu da ancak 'şeyh' vasıtası ile elde edilebilir. İşte gerek tarikatler ve gerekse rabita silsileleri bu yüzden vardır. Rabita silsilesi, şeyhden müride geçen bereket birikiminden başka bir şey değildir. İlerisinin şeyh adayı olan müride geçen bu bereket birikimini de daha sonra başka bir mürid veya müridler topluluğu etkileyecektir.

Sırası gelmişken tasavvufun karakteri ile ilgili şu ana prensibi ifade etmek gerekir: Tasavvuf ne bir ilmî çalışma ve ne de bir nazarî araştırmadır. O medrese usûlü, kitaplar vasıtası ile öğrenilemez. Hatta ünlü tasavvuf şeyhleri tarafından yazılmış olan kitaplar bile içe dönük düşünmeye ve murakebeye yol açan kuvvetli birer itici faktörden başka bir şey değildirler. İnsan sadece bu kitapları okuyarak mutasavvıf olamaz. Üstelik, büyük sufi şeyhleri tarafından yazılmış olan bu kitapları da sadece onları anlamaya ehil (yatkın ve hazırlıklı) olanlar anlayabilirler. İnsanın tasavvuf yolunda ilerleyebilmesi için şu şartlar gereklidir:

1- Doğuştan getirilmiş (fitrî) özel bir yatkınlık (istidat) ki hiç bir gayret ve çalışma bunun yerini tutamaz.

2- Doğru (sahih) bir silsileye intisab etmek. Çünkü doğru bir silsileye intisab etmek bu yolun temel şartıdır. Bu intisabın bereketi olmaksızın tasavvuf derecelerinin en yakınına, ilk başlangıç safhasında rastlanana bile ulaşamaz.

3- Bu şartı yerine getiren temiz fitrat sahibi mutasavvıf, şeyhinden aldığı bereket sayesinde büyük cihada (Cihad-ı Ekber'e) ve Allah'ı zikretmeye koyulur. Büyük cihad, içe dönük manevî düşünceden, Allah'ı zikretmek de insanın yaptığı ve yapmaktan kaçındığı her şeyde kendisini Allah'ın huzurunda hissetmesinden ibarettir. Bunlar yanında mutasavvıf zihnini devamlı olarak yüce âlem üzerine yoğunlaştırmalıdır. Böylelikle tarikat yolundaki dereceleri konak konak aşarak en son dereceye yükselir. Bu mertebe, fani varlık sınırını aştığı için oraya ulaşan kimse ilâhî ve Rabbani bir mahiyet kazanır. İşte gerçek anlamda sufi böyle bir kimseye denir.

Vuslat Makamları

İnsan tasavvuf yolunu aşınca velayet (velilik) derecesine ulaşır. Veli ya sadece veli olarak kalır, o zaman marifeti sadece kendine mahsus olur. Yahud ulu Allah tarafından başkalarına mesaj ulaştırmak üzere seçilir, o zaman da ya Nebi veya Resul adını alır.

Resul, aynı zamanda bir nebidir, fakat onun misyonu cihan-şümül bir karakter taşır. Buna karşılık Nebi'nin misyonu hedef ve görev açısından sınırlıdır. Resul ise âlemin her yöresinde ulu Allah'ın 'Rahman' sıfatının bir tecellisi, canlı bir örneğidir. O 'Âlemlerin tümüne gönderilmiş bir rahmet' olduğu için misyonu belirli bir yöre ile sınırlı değildir.

Şüphe yok ki nübüvvet (nebilik) makamı, velilik makamından daha yücedir. Bununla birlikte bazılarına göre

nebi, misyonunun gereği olarak varlıklara dönük olduğu halde velinin makamı Allah'a 'yakın' olmaktır. Fakat bu görüş kesinlikle yanlıştır. Çünkü nübüvvet, veliliği kapsamına aldığı gibi Allah'a 'yakın'lık makamını da kapsamına alır. Ayrıca nebilik velilikten fazla, onu içerip aşan bir makamdır. Buna göre velinin derecesi nebiye göre eksiktir. Bu eksiklik sadece veliliğin özel karakterinden ileri gelmez, bunun yanında velilik yaygınlık ve genellik derecesi açısından da nebiye göre eksiktir. Söz konusu yaygınlık ve genellik özelliği 'Risalet' (Resüllük) derecesinde doruk noktasına yükselir. Çünkü Risalet, cihan-şümüldür. Buna göre sadece Resul -başka hiç kimse değil- 'Cihan-şümül insan' tipinin gerçek bir örneğidir.

Resulün nebi gibi iki yönü vardır:

1- İçer dönük yönü, bu onun Hakk'a (Allah'a) dönük yönüdür.

2- Dışa dönük yönü, bu da Resulün halka (varlıklara) dönük yönüdür.

Resulün cihan-şümül derecesi nebinin sınırlı derecesinden, nebinin sınırlı derecesi de velinin özel karakterli derecesinden daha yücedir. Fakat her üçünün de makamı 'Allah'a yakın olmak'tır.

* * *

'Risâlet'ül-Kuşeyriyye' adlı ünlü eserde 'şeyh' konusu ile ilgili olarak şöyle deniyor:

"Müridin bir şeyhin elinde yetiştirilmesi gerekir. Hocası olmayan müridin başarıya ulaşması asla mümkün değildir. Ebu Yezid Bestamî şöyle diyor: 'Hocası olmayanın önderi (imamı) şeytandır.'

Aynı konuda Ebu Ali Dekkak da şunları söylüyor: 'Kendi kendine yetişen ağaç yaprak açabilir, ama meyva veremez. Mürid de tıpkı bunun gibidir. Yolu boyuna her nefes alıp verişinde elinden tutup kendisine rehberlik edecek bir hocadan yoksun kalırsa nefsinin arzularına köle olur ve başarıya ulaşamaz.'

Öte yandan imam Rızî şeyhde şu şartların aranmasını şart koşar:

- 1) İhlâs,
- 2) Sadık olmak,
- 3) Sırat-ı Müstakim'den (dosdoğru yoldan) hiç ayrılmamak,
- 4) Tasavvuf alanında sulûk ile (tarikâtı merhale merhale aşarak) ilerlemiş olmak.

İmam'ın dördüncü şart ile ilgili açıklamasını 'Şerh'ül-İrşâdat' adlı eserinde kendisinden dinleyelim:

'Şeyhin daha önce sâlik olması şartına gelince vuslat (hedefe varmak) ya cezbe yolu ile veya suluk ile olabilir. Cezbe konusunda Peygamberimiz (salât ve selâm üzerine olsun) 'Hakk'ın cezbelelerinden bir teki, tüm insanların ve cinlerin işledikleri amellere eşittir' buyurmuştur.

Fakat cezbe yolu ile hedefe ulaşan kimseyi şeyh edinmek doğru değildir. Çünkü böyle bir kimse hazine bularak zengin olan bir adama benzer. Böyle bir kimse her ne kadar servet sahibi olsa bile nasıl mal kazanılacağını bilemez. Tıpkı bunun gibi cezbe yolu ile hedefe varan kimse de öğrenci durumundaki müride nasıl derece kazanacağını öğretmez. Sülûk yolu ile hedefe varan kimse ise mürid yetiştirmeye elverişli olur. Çünkü bu yolu adım adım aşarak hedefe varan kimse, üzerinde merhaleleri, konaklama yerlerini iyi bilir; bu yolun tehlikeli noktalarına tecrübe ile

vâkıftır. Bu tecrübesi sayesinde başkasına doğru yolu gösterebileceği gibi yolun nasıl aşılacağı konusunda detaylı bilgi de verebilir.'

Bu konuda Gazâlî, '*el-Münkizü Mined-Dalâl*' adlı eserinde şöyle diyor: 'Saymış olduğum ilim dallarını incelemeyi sona erdirince tüm gücümle tasavvuf yoluna yöneldim. Tasavvuf yolunun ancak ilim ve amel ile tamamlanabileceğini (bütünleşebileceğini) biliyordum.

Tasavvuf bilgisinin özü, nefsin sızma yollarını kesmek, onun kötü huylarından ve çirkin sıfatlarından arınmak, böylece Allah dışında kalan her şeyi kalbden atarak orayı Allah zikri ile süsleyebilmektir.

Benim için ilim amelden daha kolay olduğundan dolayı, işe tasavvuf öğrenmekle başladım. Bu amaçla Ebu Talib-i Mekki'nin '*Kût'ül-Kulûb*' adlı eserini; Haris b. Muhasibî'nin eserlerini; Cüneyd Şibli, Ebu Yezid Bestamî -Kadde selahu ervahehum- ve benzerleri gibi ileri gelen sufi şeyhlerinin bize kadar gelen vecizelerini inceledim. Böylece ilmî maksadlarının önüne vâkıf oldum; onların yolu ile ilgili olarak öğrenerek ve işiterek elde edilebilecek her şeyi elde ettim.

O zaman açıkça gördüm ki onların en önemli özelliği, başkalarında en az bulunabilecek imtiyazları, öğrenme yolu ile ulaşılamayan; ancak tadararak, yaşayarak ve sıfat değiştirerek varılabilen yanlarıdır.

Sağlıklı olmak ile tokluğun tarifini, sebeplerini ve şartlarını bilmekle doğrudan doğruya sağlıklı ve tok olmak arasında ne kadar fark vardır. Bunun gibi sarhoşluğun tarifini yapmak, yani onun mideden çıkan buharların (vücudun üst kısımlarına doğru) yükselerek düşünce merkezlerini sarmaktan ibaret bir hal olduğunu bilmek ile

doğrudan doğruya sarhoş olmak arasındaki fark ne kadar büyüktür. Daha açıkçası, sarhoş sarhoşluğun ne olduğunu bilmediği halde sarhoştur. Buna karşılık ayık kimse, sarhoşluğun tarifini, neden ve nasıl meydana geldiğini bildiği halde, sarhoşluk hali ile hiç bir ilgisi yoktur. Aynı bunun gibi hasta doktor, sağlıklı halin tarifini, sebeplerini ve ana esaslarını bildiği halde sağlığını kaybetmiştir.

İşte zühdün mahiyetini, şartlarını ve sebeplerini bilmek ile doğrudan doğruya zahid hali yaşamak, nefsi dünyadan vazgeçirmek arasındaki fark da böyledir.

Bu düşünceye varınca kesin olarak anladım ki sufiler, söz düşkünleri, lâf ebeleri değil, hal adamlarıdır. Ayrıca bu alanda ilim yolu ile elde edilebilecek şeyleri elde ettiğimi, geride kalan ve henüz elde edemediğim şeylere işiterek ve öğrenerek değil, ancak tadararak ve bu yola girerek ulaşabileceğini de yine kesinlikle anladım.'

İmam Razi'ye göre, nefis eğitiminin (riyazetin) yararlı olabilmesi için müridin buna karşı istidadlı (yatkın) olması gerekir. Eğer mürid bu konuda istidatlı olmazsa, nefis eğitimi onda hiç bir başarı meydana getiremez. Çünkü nefis eğitimi sadece engelleri giderebilir, perdeleri ortadan kaldırabilir ve istidaddan saklayan örtüyü açabilir. Oysa engellerin ortadan kalkması doğrudan doğruya arzu edilen sonucu gerçekleştirmez. Tersine bunun için engellerin ortadan kalkması ile birlikte istidatlı bir yeteneğe de ihtiyaç vardır. Eğer nefisde bu istidat yok ise nefis ile ilgili eğitim ona saadet sağlayamaz, ancak selâmet (dirlik) sağlayabilir."

-Şerh-i İrşadat, s. 112-

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TASAVVUF VE İSLÂM

TASAVVUF VE İSLÂM DİNİ

Tasavvufun dinle ilgisi var mı?

Gerçek şu ki insanın Allah'a ve ahiret gününe inanmayan bir sufi tasavvur etmesi zordur. Çünkü tasavvuf hiç bir zaman amaçsız olamaz. Amacı da bildiğimiz kadarı ile manevidir, yani yüce varlığın rızası, Allah sevgisi, O'na ulaşma, O'nda yokolma ve O'nu tanıyan bir kul olabilme-dir. İşte sufinin peşinden koştuğu amaçlar bunlar veya bunların bir kısmıdır.

Bu yüzdendir ki bu amaçların peşinden koştuğu halde bunlara inanmayan bir insan tasavvur edemeyiz. Bu noktada tasavvur edebileceğimiz tek şey, bütün garipliğine ve şaşırtıcılığına rağmen, sadece Allah'a inanan, başka hiç bir şeye inanmayan bir mutasavvıf tipidir. Böyle bir tipi tasavvur etmek şu yüzden şaşırtmadır ki Allah'a inanmak kâmil mânada iman etmeyi, imanı böyle bir eksikliğe kavuşturmak uğrunda gayret göstermeyi gerektirir.

Buna göre insan nefsine, nefsinin arzu ve ihtiraslarına karşı koyarak daha önce açıkladığımız derecelerin başlangıcına varabilir. Daha sonra adım adım kemâl ve seçkinlik noktasına doğru ilerler. Fakat kâmil mânada Allah'ı tanı-

mak ve O'nun ahlâkı ile ahlâklanmak ancak yanılmaz vahiy yolu ile mümkün olabilir. Bu yüzdendir ki Peygamberimizin öğrettiği prensiplere sıkı sıkıya bağlı olmak mutlaka gereklidir. Durum ne olursa olsun, İslâmdan önceki (cahiliye) dönemde 'Hanifiler' yani Hz. İbrahim'in yolundan gidenler diye adlandırılan bu tip kimseler, bu anlayışa yakın ve yatkın kimselerdi. Nitekim bu tipin önemli bir temsilcisi olan Kus b. Saide, 'şu burçlarla süslenmiş gökler ile değişik engebeli yeryüzünün... her şeyi önceden plânlayan bir yaratıcının varolduğunu ve insanların yeryüzünde boşu-boşuna varolmadığını gösterdiği' kanaatindedir.

Gerçi bu tip kimselerin psikolojik ve manevî hayatları ile ilgili olarak fazla bir şey bilmiyoruz. Fakat Peygamberimizin (salât ve selâm üzerine olsun) putlara hiç bir zaman secde etmemiş olduğunu, çağdaşlarının bulaşmış olduğu çirkin geleneklerden uzak kaldığını, bunların tersine içinde, belirsiz ve müphem de olsa, çağdaşlarının ve çevresindekilerin hayat tarzına taban tabana zıt başka bir manevî hayat örneği barındırdığını iyi biliyoruz.

Eğer Peygamberimizin (salât ve selâm üzerine olsun) benimsemiş olduğu hayat tarzı gözlerimiz önünde canlandırırsa bu hayat tarzının katıksız bir manevi hayat olduğunu görürüz. Bu hayat tarzında derinliğine bir manevi düşünce vardır; maddenin boyun eğişi, hatta Peygamberimizin en sıkıntılı anlarında bile elden bırakmamış olduğu güçlü irade sayesinde maddenin mânâ karşısında bozguna uğrayışı vardır.

İşte Peygamberimizin bu manevi cephesi gitgide güçlenerek O'nun şahsiyeti üzerinde kesin bir egemenlik kurmuş ve O'nu bu âlemden, bu dünya hayatından ka-

çar hale getirmiştir. O dünya hayatı ki Kur'an-ı Kerim'in ifadesi ile *"Zinetten, oyundan, karşılıklı böbürlenmekten, mal ve çoluk-çocuk çokluğu ile öğrenmekten başka bir şey değildir."* İşte Peygamberimizin bu hayattan kaçarak, onu elinin tersi ile geriye iterek Hira mağarasına sığındığını, orada kendisi ile başbaşa kalarak düşünceye daldığını görüyoruz. Peygamberimiz tarafından benimsenmiş olan bu hayat tarzı, aslında tasavvuf yoluna koyulmaktan başka bir şey değildir. Tabii ki bu hayat tarzı, henüz peygamberlik (risalet) misyonu ile süslenerek en yüce mertebesine varamamış olan bir tasavvuf hayatıdır.

Araştırmacılar, Peygamberimizin tasavvuf ile ilgisi konusunda çok tartışmışlar ve bunların bir kısmı Peygamberimizin ilk İslâm sufisi olduğunu duyunca, bu görüşü ciddiye almamışlardır. Oysa tasavvuf, yüce mertebelere ulaşmak, manevî olgunluğa ererek Allah'ı tanıyabilmek için nefsin arzularına karşı verilen çetin bir savaştan başka bir şey değildir.

Ayrıca Hulul veya İttihad, (Allah'a sızma ve O'nunla birleşme) düşüncesi, tasavvufun vazgeçilmez unsurlarından değildir. Daha doğrusu Hulul ve İttihad düşüncesi tasavvufa yabancıdır, ondan tamamen uzak bir görüştür. Tasavvuf düşmanlarının bu konuda yöneltmiş oldukları tüm suçlamalara rağmen gerçek budur.

İşte Haris b. Muhasibî gözlerimizin önündedir. Yani sufi imamlarından biri olduğu şüphesiz olan Haris b. Muhasibî. Onda ne ittihadı ne Hulule ve ne de bunlara benzer başka bir şeye rastlayamazsınız. Bunlar olsa olsa bazı sufilerin Allah düşüncesinin kesin egemenliği altına girince hissettikleri sarhoşluk halleridir. O duruma gelen sufiler nefislerini, duygularını ve düşünce melekelerinin tümünü yiti-

rerek son perdede 'Nereye dönerseniz Allah'ın yüzü oradadır', 'Allah bizimledir' ve 'Cübbemin içinde Allah'dan başka hiç kimse yoktur' gibi sözler söylerler.

Buna göre az önceki sözümüze dönerek şöyle diyebiliriz. Madem ki İttihad-Hulul ve Vahdet-i Vücut gibi düşünceler tasavvufun unsurları değildir. Madem ki Muhasibi, Gazâlî, Rabiâtü'l-Adeviyye gibi büyük sufilerin belirttikleri gibi tasavvufun temel unsuru sadece Allah'ın rızası uğruna cihad etmek ve nefsi arıtarak O'nu tanıyabilmektir. Durum böyle olduğuna göre biz Peygamberimizin (salât ve selâm üzerine olsun) ilk İslâm sufisi olduğu kanaatindeyiz. Zaten bu kanaati ilk ortaya süren kimse biz değiliz.

* * *

Bu arada Kuran'dan da söz etmemiz gerekir. Bu konuda da çok şey söylemiştir. Tartışmaların odak noktası şudur. Derler ki Kur'an hem dünya ve hem de Ahiret kitabıdır. Yani hem buna hem de ona çağırır. O bu özelliğini kısa ve öz olarak şöyle ifade eder:

وَابْتَغِ فِي مِمَّا آتَاكَ اللَّهُ الدَّارَ الْآخِرَةَ وَلَا تَنْسَ نَصَيبَكَ مِنَ الدُّنْيَا وَأَحْسِنْ
كَمَا أَحْسَنَ اللَّهُ إِلَيْكَ وَلَا تَبْغِ الْفُسَادَ فِي الْأَرْضِ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُفْسِدِينَ

*"Allah'ın sana verdiği şeylerde ahiret yurdunu ara. Dünyadan da nasibini unutma. Allah'ın sana iyilik yaptığı gibi sen de iyilik yap ve yeryüzünde bozgunculuk isteme. Çünkü Allah bozguncuları sevmez."*⁷⁸

Yine bu tartışmaya girişenler sözlerine şöyle devam ederler: Öte yandan tasavvuf, tevekkül ve dünyadan uzak

durmak demektir. Buna göre tasavvufun bu dünya hayatı ile uzaktan ve yakından hiç bir ilgisi yoktur.

Evet; Kur'an bizi 'Dünyadan payımızı unutmamaya' ve güçlü olmaya çağırır. 'Dışın karşılığının dış, burnun karşılığının burun, gözün karşılığının göz olduğunu' ve 'açılan yaraların kısasa tabi olduğunu' belirtir. Cihad etmenin her Müslümana farz olduğunu buyurur. Kısacası Kur'an çoğu dünya problemini hukuki (şer'i) bir esasa bağlamıştır. Bunların hepsi doğrudur.

Fakat yalandan inceleyince görürüz ki Kur'an'a göre ahiret hayatı en hayırlı ve en kalıcı (baki) hayattır. Yine 'Allah katında en üstün kullar, en çok takva sahibi olanlar'dır. Ayrıca 'Dünya hayatı bir çeşit oyundan, oyalanmadan, süsten ve böbürlenme yansından başka bir şey değildir' ve 'Allah katında bir sinek kanadı kadar bile değeri yoktur.' Yine Kur'an'a göre Allah'ın has kulları şöyle tanıtılır:

وَعِبَادُ الرَّحْمَنِ الَّذِينَ يَمْشُونَ عَلَى الْأَرْضِ هَوْنًا وَإِذَا خَاطَبَهُمُ الْجَاهِلُونَ
قَالُوا سَلَامًا وَالَّذِينَ يَبِيتُونَ لِرَبِّهِمْ سُجَّدًا وَقِيَامًا

*“Allah'ın has kulları, yeryüzünde vekar ve sükûnetle yürürler. Cahiller kendilerine seslenince onlara -Selam size derler. Yine onlar gecelerini Rabblerine secde ederek ve ayakta dikilerek (namaz kılarak) geçirirler.”*⁷⁹

Yani Kur'an'a göre, bu dünya hayatı gerçekten 'basit ve önemsiz' bir hayattır; buna karşılık ahiret hayatı, daha hayırlı ve kalıcı (baki)dir.

Sufinin sadece ahiret adamı olduğu görüşüne gelince, bu iddia büyük ölçüde asılsız bir saplantıdır, en azın-

⁷⁹ Furkan Suresi, 63.

dan sınırları belirtilmemiş bir düşüncedir. Çünkü sufi, evlenen ve çocuk-çocuk sahibi olan normal bir insandır. Peygamberimize uyararak 'Üstteki (veren) elin alttaki (alan) elden daha hayırlı olduğunu söyler'. Allah katında güçlü bir mü'minin zayıf bir mü'minden daha hayırlı olduğunu ifade eder. Helâl yoldan kazanarak geçinmenin versinler veya vermesinler, başkalarına el açarak geçinmekten daha hayırlı olduğunu belirtir. Bununla birlikte sufi, Kur'an'ın telknini benimseyerek 'Senin hesabına ahiret, dünyadan daha hayırlıdır' der.

Buna göre sufinin ahireti dünyaya tercih etmesinin mânâsı, işlemiş olduğu her amelde sadece Allah rızasını gözetmesi, başkaca hiç bir amaç taşımamasıdır. Zaten gerek Kur'an'ın ve gerekse Peygamberimizin her meseleyi durup Allah'ın sancağı altına koydukları şüphesizdir. Hem Kur'an hem de Peygamberimiz insanların tüm amellerini, tüm davranışlarını ilâhî bir renge boyarlar. Her ikisi de işlenen her amelde sadece Allah rızasının güdülmesini isterler. Çünkü ancak böyle olunca, amelleri ibadet haline girer ve işte o zaman dünya hayatı basit ve önemsiz görüldüğü gibi insan da Allah'ın ahlâkı ile ahlâklanmış ilâhî bir varlık haline gelir.

TASAVVUF VE ŞERİATTEN AYRILMAK

Her alanda şarlatanlara rastlayabiliriz. Din alanında, siyaset alanında ve ilim alanında olduğu gibi tasavvuf alanında da şarlatanlarla karşılaşabiliyoruz.

Şarlatanların amacı bellidir. Onlar en kısa yoldan maddî yarar sağlamak peşindedirler. Nasıl ki sahtekâr şarlatan, dine ve ilme zarar dokunduramıyorsa tasavvufçu geçinen şarlatan da tasavvufa zarar dokunduramaz. Nasıl ki dinin ve ilmin herkesçe bilinen gerçekleri, belirli özellikleri ve sahtekârların, eğrilerin eğriliğini ortaya koyan sınırları varsa tasavvufta da durum aynıdır.

Bu sözleri son zamanlarda ortaya çıkan ve ne genel olarak dinden ve ne de özel olarak tasavvuftan haberi olmayan kimseler arasında yayılma gösteren bir sapık akım dolayısı ile söylüyoruz.

Bu sapık akıma göre, marifet alanında belirli bir merteye ulaşan kimsenin üzerinden şeriatın yükümlülükleri düşer. Artık namaz, oruç ve hacc gibi tüm Müslümanlar için bağlayıcı olan yükümlülükler böyle kimseler için söz konusu değildir!

Bu konuda üzüntü ile karşılanacak noktalardan biri de şudur ki; bu düşünce, zamanımızda ilk önce hukuk ve kanun araştırmacıları tarafından ortaya atılmıştır. Böyle kimseler tasavvufun marifet alanında yüksek bir mertebeye ulaştıklarını, şeriatın sorumluluklarından sıyrılmayı gerektiren bir noktaya ulaştıklarını iddia ederler.

Bunların elde ettiklerini ileri sürdükleri marifetin kaynağının ne olduğunu araştırınca şaşkınlıktan ağzımız açık kalır. Çünkü görürüz ki bu marifetin kaynağı ruh çağır-maktan ibarettir. İddialarına göre onların çağrılarına uya-rak ortaya çıkan bu ruhlar, orta boylu ve giyimli bir insan kılığında meydana çıkarak ezelden ebede, bidayetden ni-hayete ve doğudan batıya kadar her türlü gayb sırrını bu beylere açıklayıvermektedir!

Ruh çağırma işi böyleleri arasında salgın bir hale gel-miştir. Gece gündüz bundan bahsederler. Bu iş onlar için adeta bir din haline gelmiştir. Başka hiçbir şeye inanmaz-lar. Bunun dışında hiç bir vahiy kaynağını kabul etmezler. Onlara göre, ruhların sözleri Kur'an'ın ve sünnetin yerini almıştır.

Şaşılacak başka bir nokta da şudur ki; bu kimseler tasavvufçu olduklarını, hatta büyük sufiler, seçkin arifler ve ilhama mazhar dehâlar arasında bulunduklarını iddia etmeleridir.

Böylelerinden biri o kadar ileri gitti ki bir ara büyük velilerden biri olduğunu iddia etti. Daha sonra bununla yetinmeyerek kendisine ilham gelen bir peygamber oldu-ğunu ileri sürdü. Arkasından daha da ileri giderek Hz. İsa (selâmı üzerine olsun), bir süre sonra da Hz. Muhammed olduğunu söyledi. Arkasından da adamları tarafından in-sanlıktan iyice sıyrılarak Allah'ın varlığına sızdığı iddiası

ortaya atıldı. Söylediğine göre çağırdığı ruhlar, her defasında ortaya attığı iddiaları destekliyorlardı. Tabii ki ne çağırdığı ruhlar ve ne de kendisi bu iddialar arasında çelişki ve tutarsızlık görmüyorlardı. Ulu Allah, cinlerle ilişki kurduğunu ileri sürerek doğru yoldan sapan böyleleri hakkında ne kadar doğru buyuruyor:

وَأَنَّهُ كَانَ رِجَالٌ مِنَ الْإِنسِ يَعُوذُونَ بِرِجَالٍ مِنَ الْجِنِّ فَزَادُوهُمْ رَهَقًا

“İnsanlardan bazı kimseler, cinlere sığınarak azgınlıklarını daha da arttırdılar.”⁸⁰

Muhterem okuyucu, burada aklına şu soru gelebilir. Acaba ruh çağırmakla tasavvuf arasında bir ilişki var mı? Tasavvufçular bu soruya kesin cevap vermişlerdir. Bu cevaba göre ruh çağırmakla tasavvuf arasında hiç bir ilişki yoktur. Mutlaka bir ilişkiden söz edilecekse ancak birbirleri ile çelişen kavramlar arasındaki bağdaşmazlık ilişkisinden söz edilebilir.

Tasavvufçular ruh çağırmayı sapık bir davranış olarak kabul ederler. Çünkü cinlerle ve şeytanlarla ilişki kurmaktır.

Bu konuda onlar, ulu Allah'ın şu buyruklarını hatırlatırlar:

هَلْ أَتَبَّكُمْ عَلَىٰ مَنْ تَنَزَّلُ الشَّيَاطِينُ تَنَزَّلُ عَلَىٰ كُلِّ أَفَّاكٍ أَثِيمٍ يُقْفُونَ السَّمْعَ

وَكَثَرَهُمْ كَاذِبُونَ

“De ki: Şeytanların kimlere indiklerini, size bildireyim mi? Onlar bir takım iftiracı ve aşırı günahkârlara inerler. Onlara ancak böyleleri kulak verir, onların çoğu yalancıdır.”⁸¹

80 Cinn Suresi, 6.

81 Şuara Suresi, 221-223.

وَمَنْ يَعِشْ عَنْ ذِكْرِ الرَّحْمَنِ نُقِصَ لَهُ شَيْطَانًا فَهُوَ لَهُ قَرِينٌ وَإِنَّهُمْ
لَيَصُدُّونَهُمْ عَنِ السَّبِيلِ وَيَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ مُّهْتَدُونَ

“Allah’i zikretmekten (anmaktan) uzak yaşayanların başlarına bir şeytan musallat ederiz de bu şeytan onun (ayrılmaz) arkadaşı olur Şeytanlar böylelerinin yollarını kestikleri halde onlar doğru yolda olduklarını sanırlar.”⁸²

Şu anda ruh çağırmanın aldatıcı bir görüntü olduğu konusunda konuşacak değiliz. Bu akımı yaymaya, benimsetmeye çalışan çevrelerin içinde bulunduğu sapıklığı, yanılgıyı, sahtekârlığı ve göz boyacılığı da ele alacak değiliz. Ayrıca bu sapık akımın tarihi gelişimini ele alarak Araplar arasında onu Yahudi çevrelerin yaydığını ve kendileri tarafından iyi bilinen bir takım özel amaçlar uğruna bu alanda bol bol paralar harcadıklarını da belirtecek değiliz.

Şu andaki amacımız sufilerin ‘şeriatın yükümlülüklerinden sıyrılma’ meselesi karşısındaki tutumlarını açıklığa kavuşturmaktır. Bu meseleyi ilk ortaya atanlar, günümüzün bazı mutasavvıf geçinenleri değildir. Yani sapıklıkta öncülük eğer bir meziyet sayılacak olursa bu sapıklığın öncülük imtiyazı onlarda değildir. Bu sapık düşünce yalandan tasavvufa bağlı olduğunu ileri süren bir takım şeriaten ayrılmış kimselerce ileri sürülmüş, eski bir iddiadır. Tasavvufun gerçek temsilcileri, her dönemde ve her yerde, bu sapık düşünce ile mücadele etmişlerdir.

Şüphe yok ki her tartışmalı problemle ilgili kesin söz, bu tartışmalı problemi kapsamına alan konunun temsilcilerinin sözüdür. Bu düşünceden hareket ederek tasavvuf

82 Zuhruf Suresi, 36-37.

alanındaki önderlikleri tartışmasız olarak kabul edilen büyük şeyhlere başvurduğumuzda, gerek klâsik ve gerekse çağdaş, tüm tasavvuf önderlerinin bu düşüncüyü kesinlikle reddettiklerini, onu sahtekârlık, sapıklık ve tamamen din-den çıkmak olarak gördüklerini tespit ederiz.

Şimdi bu konuda önce bazı tanınmış klâsik sufilerin görüşlerini naklettikten sonra sufiliğin çağdaş ve bilgin önderlerinden biri olan Şeyh Abdülvâhid Yahya'nın aynı konudaki düşüncelerini biraz detaylı bir şekilde açıklayalım.

Ebu Yezid Bestamî'nin yakın bir dostu diyor ki:

“Bir gün Ebu Yezid-i Bestami bana: Haydi kalk, veli olarak meşhur olan falancıyı görmeye gidelim dedi. Söz konusu adam zâhidliği ile meşhur biri idi. Semtine varmıştık. Adam evinden çıkmış, mescide gidiyordu. Bu sırada kibleye doğru dönerek tükürdü. Bunu gören Ebu Yezid Bestamî adama selâm bile vermeden geri döndü. Neden öyle yaptığını da şöyle açıkladı; ‘Bu adam Peygamberimizin (Salât ve selâm üzerine olsun) edeplerinden biri konusunda güvenilirliğini ortaya koyamadıktan sonra sahibi olduğunu ileri sürdüğü paye (velilik) konusunda kendisine nasıl güvenilebilir?’”

Yine Ebu Yezid Bestamî diyor ki:

“Kendisine çeşitli kerametler verilmiş olan birini havada uçarken bile görseniz, Allah'ın emir ve yasakları ile ilgili tutumunu Allah'ın koymuş olduğu sınırlara uyup uymadığını ve şariate bağlı olup olmadığını iyice anlamadıkça kendisine aklanmayınız.”

Sehl b. Tusterî, tasavvufun temel prensiplerini şöyle sıralıyor:

“Yolumuzun yedi temel prensibi vardır:

- 1) Kitaba (Kur'an'a) bağlılık,
- 2) Sünnete uymak,
- 3) Helâl lokma yemek,
- 4) Başkalarını üzmekten kaçınmak,
- 5) Günahlardan uzak durmak,
- 6) Sık sık tevbe etmek,
- 7) Herkesin hakkını gözetmek.”

‘Risalet’ül-Kuşeyriyye’ adlı eserin yazarının deyimi ile ‘Sufilerin efendisi ve imamı’ olan Cüneyd-i Bağdadî şöyle diyor:

“Bu konuda (tasavvuf yolunda) Kur'an'ı ezbere bilmeyen ve hadis yazıp öğrenmemiş olanın peşinden gidilmez. Çünkü bizim şu ilmimiz Kitab ve Sünnetin prensiplerine bağlıdır.”

Cüneyd-i Bağdadî’nin başka biz sözü de şöyledir:

“Bizim şu ilmimiz, Peygamberimiz (Salât ve selâm üzerine olsun) hadisleri ile pekiştirilmiştir.”

Yine Cüneyd-i Bağdadî’nin başka sözü de şöyledir:

“Peygamberimizin (salat ve selam üzerine olsun) izinden gitmekten, O'nun sünnetine uyup yoluna bağlı kalmanın dışında kalan her yol hakka kapalıdır.”

Adamın biri bir gün Cüneyd ile marifet konusunda sohbet ederken ‘Marifetullah payesine erenler, iyi amel ve ibadet cinsinden olan hareketleri bırakacak bir dereceye ulaşırlar’ dedi. Cüneyd adama şu cevabı verdi:

“Bu görüş amellerden muaf olmayı savunanların görüşüdür. Bana göre bu görüş ağır bir cinayettir. O kadar ki; zina eden, hırsızlık yapan kimse bile bu sözü söyleyenden daha iyidir.”

Bu konuda Gazâlî'ye baş vurunca onun oldukça detaylı şekilde incelikleri belirten ve güçlü delillere dayanarak netice çıkaran bir üslupla şöyle dediğini görüyoruz:

“Bilesin ki ulu Allah'ın yoluna koyulanlar azdır. Fakat bunu iddia edenler çoktur. Şimdi sana bu iddianın doğru olup olmadığını belirtecek iki alâmeti anlatalım:

Birinci alâmet, gidiş olsun, geliş olsun, hareket olsun, duruş olsun iradesine bağlı olan bütün davranışları şeriatın ölçülerine uygun ve şer'î gerekçelere dayalı olmalıdır. Çünkü şeriatın tüm faziletlerine bürünmedikçe bu yola koyulmak mümkün değildir. Ayrıca farz ibadetleri ihmal etmek bir yana bir takım nafileleri devamlı şekilde işlemedikçe bu yolda hedefe varılamaz.

Bana şöyle bir soru sorabilirsin: Acaba Allah yolunun yolcusu bir takım ibadet görevlerinden muaf tutulacağı ve bazı haramları işleyince zarar görmeyeceği bir mertebeye ulaşabilir mi? Nitekim şeriat yükümlülüklerini savsaklayan bazı şeyhlerden bu tip görüşler nakledilmiştir.

Bu soruya vereceğim cevap şudur: Bilesin ki bu iddia aldanmışlığın ta kendisidir. Gerçeği araştıranlar bu konuda şöyle demişlerdir; ‘Şeriata aykırı her hangi bir hareket işleyen bir kimseyi havada uçarken veya su üzerinde yürürken bile görsen bil ki o bir şeytandır.’ Gerçek de budur.”

Bu konuda son olarak Ebu'l-Hasan Şazili'ye (Allah ondan razı olsun) baş vurunca onun da şöyle dediğini görürüz:

“Keşif yolu ile elde ettiğin bilgi Kitab ve Sünnet ile çatıştığı takdirde keşif yolu ile elde ettiğin bilgiyi bir yana bırakarak Kur’an’a ve Sünnete bağlı kal ve içinden şöyle de; ‘Ulu Allah Kitab ve sünnet hakkında bana yanılmazlığı garanti etti, ama keşif, ilham ve müşahedenin sonuçları konusunda, bu sonuçları Kitab ve Sünnetin ölçülerine vurmadıkça yanılmazlığı garanti etmedi.’”

Sufiler bütün bu meselelerde Kur’an’ın hükümleri ile sözlü ve uygulamalı sünnetin gereklerine uyarlar. Üstelik onlar, Peygamberimiz (salât ve selâm üzerine olsun) temiz ömrünün son anına kadar şeriat prensiplerinin bağlı olarak yaşamının en parlak örneğini verdiği şeklindeki apaçık tarihî gerçeği, hiç şüphesiz, herkesten daha iyi bilirler.

Şimdiye kadar bu konuda klâsik sufi şeyhlerinin görüşlerinden örnekler verdik. Az sonra, inşaallah, tasavvufun zamanımızdaki temsilcilerinden biri olan Şeyh Abdülvahid’in bu konudaki görüşlerine başvuracağız. Şimdilik en iyisi, bu yazıyı Peygamberimizin (Salât ve selâm üzerine olsun) şu buyruğu ile bağlayalım:

Bir gün Peygamberimize (salât ve selâm üzerine olsun) ‘Allah hakkında doğru düşünmelerine rağmen dinin hükümlerini uygulamayan bir kavmin durumunu sordular’. Peygamberimiz (salât ve selâm üzerine olsun) bu soruyu soranlara şu cevabı vermiştir:

‘Sözünü ettiğiniz kavim yalan söylüyor. Çünkü eğer onlar Allah hakkında doğru düşünselerdi, doğru ameller işlerlerdi.’

Tasavvuf ve Şeriatın Ayrılma Abdülvahid Yahya'nın Görüşü⁸³

Öyle görülüyor ki çoğu kimse tasavvuf yoluna girenlerin şeriatı benimsemelerinin, onun prensiplerine bağlı olmalarının zarurî olup olmadığı konusunda şüphelidirler.

Hiç şüphesiz, bu tutumun bir çok sebebi vardır. Bu konuda şeriatın şekli yönünü aşan her harekete karşı çıkan din âlimlerinin omuzlarına düşen sorumluluğun ne kadar büyük olduğu üzerinde duracak değiliz. Şu anda incelemek istediğimiz meselenin özü bu değildir.

Fakat bazı tasavvufçu geçinen kimselerin, şeriat temsilcilerinin düşmüş olduğu hataya ters yönden düşmüş olmaları şaşırtıcı bir olaydır. Söz konusu tasavvufçu geçinenlerin şeriate karşı çıkmalarını veya en azından onun prensiplerini uygulamayı ihmal etmelerini kasdediyoruz.

Her hangi bir şeriat temsilcisinin tasavvufu bilmediğini görebiliriz. Gerçi o kimsenin tasavvufu bilmemesi, tasavvufa karşı çıkmasını haklı gösterecek bir gerekçe değildir.

83 Şeyh Abdülvahid Yahya, milletlerarası çapta büyük düşünürlerden biridir. Fransa'da doğup büyümüştür. Aslen katolik bir Hristiyandı. Sonraları bilimsel çalışmaları sayesinde İslamı ve tasavvufu benimsemiştir. Tasavvuf hakkında hem ilmi çalışmaları hem de pratik uygulaması vardır. Yaşadığımız yüzyılın en büyük düşünürlerinden biri sayılır.

Elinizdeki kitabın ilk baskısından bir kaç yıl önce Kahire'de vefat etmiş olan Abdülvahid Yahya'nın eserleri zamanımızın bir çok diline çevrilmiştir.

Batıdaki etkisi büyüktür. Öyle ki eserlerini incelemek ve düşüncelerini yaymak üzere onun adına Avrupa'da bir çok dernek kurulmuştur. Okuyacağınız bu yazısı, tasavvufu sadece nazarî (teorik) açıdan değil, uygulamadan gelen bir uzmanın tecrübesi ile incelemektedir.

Fakat amel (uygulama) yönü ile bile olsa bir tasavvufçunun şeriat alanını tanımaması, ne tabiî karşılanabilir ve ne de muhtemel görülebilir. Çünkü daha geniş kapsamlı olan 'Tasavvuf' kavramı, muhteva bakımından daha dar çerçeveli olan 'şeriat'ı içine almaktadır.

Şu da var ki tasavvuf yoluna koyulmak isteyen kimsenin şeriatı hafife alması, özellikle şeriatın amel yönüne karşı savsaklayıcı bir tutum takınması, bu türlü bir bakış açısı, en azından nazari olarak, sahibini bizzat tasavvuf alanında amel (uygulama) bakımından zayıf kalmaya sürükler. Bu ise çok tehlikeli bir durumdur. Daha açıkçası, bu türlü bir bakış açısına sahip olan kimsede yeterli derecede süfilik istidadının bulunabileceği çok şüphelidir. Böyle bir kimsenin yapacağı en doğru şey, tasavvuf yoluna koyulmadan önce şeriatı tümü ile nefsine benimsetmesidir. Çünkü şeriatı benimseyemediği takdirde, bu kimse, tasavvuf alanında da yararlı ve başarılı olamaz.

Şeriatı hafife almak, ona gerekli önemi vermemek, aslında ulu Allah'ın insanlığa indirmiş olduğu mesaja aldırış etmeyen bir ruhun tezahürüdür Buna göre Allah'ın indirmiş olduğu mesaja boyun eğmiş bir ruh oluşturmak, tasavvuf yoluna girmek isteyenlerin atacağı ilk adımdır.

Şeriatın amel yönünü hafife almak veya tanımamak, bilhassa batı dünyasının bir özelliğidir. Batılıların içinde yaşadıkları hayat ortamının şeriatın amel (uygulama) yönünü kavramalarına onu hazmetmelerine engel teşkil etmesi tabiidir. Fakat içinde yaşadıkları hayat ortamına karşı gösterecekleri direniş, söz konusu sapıklıklarını tedavi edebileceği gibi dosdoğru yola, yani şeriatı benimsemeye koyulmalarını da sağlayabilecektir.

Burada üzerinde durduğumuz psikolojik eğilimin (şeriatı hafife alma temayülünün) aslında modern batının bir özelliği olduğunu söyledik. Gerçekten doğu âleminde bu akıma rastlamak mümkün değildir. Çünkü doğu toplumlarında hâlâ sağlıklı dinî ruh egemen durumdadır.

Ayrıca şeriatle hakikat öylesine birbiri ile kaynaşmış unsurlardır ki bunlar aynı şeyin biri iç, öbürü dış veya biri zahirî, öbürü batını iki ayrı tezahürü bile sayılamazlar. Bu yüzden günümüzün batı dünyasında tasavvuf metoduna bağlı olduklarını iddia etmelerine rağmen hiç bir ilâhî şeriate dayanmayan gruplar ve akımlar sadece birer yanılgıdan veya aldatmacadan ibarettir. Açıktır ki gerçek tasavvuf gözü ile bakınca, bu gruplar hiç bir mânâ taşımaz.

Ne demek istediğimiz daha geniş bir şekilde açıklamak üzere şöyle diyelim:

Hava üzerine bina kurmak mümkün değildir. İnsan bir bina yaparken önce onu bir temel üzerine oturtmalıdır. Çağlar boyunca ayakta kalabilen yapıların mutlaka sağlam bir temele dayanmaları gerekir. Ana kolonlar dahil olmak üzere yapının tümü bu temele dayanır. Hatta bina yapılıp bitirildikten sonra da temele dayanma keyfiyeti devam eder. İşte şeriat ile tasavvuf arasında da bu tür bir münasebet vardır. Buna göre doğru şeriat unsuru, her tasavvuf yolcusunun kaçınılmaz şekilde muhtaç olduğu bir temeldir. Ayrıca aynen binanın temelinde olduğu gibi tarikate girdikten sonra da şeriatı bir yana bırakmak, artık ona dayanmaya son vermek mümkün değildir.

Hatta bundan daha da ileri giderek diyoruz ki: Tasavvuf kendi olunda ilerleyip geliştikçe şeriatın kendisi için ne kadar zarurî olduğunu daha açıkça görür, tasavvufun marifeti şeriat sayesinde aydınlanır ve tasavvufdan hiç bir

nasipleri olmadıkları halde şeriatı sadece inceleyerek ona inananlara göre onu daha derinlemesine anlar ve mahiyetini iyi kavrarlar. Çünkü tasavvuftan hiçbir nasipleri olmadığı halde şeriatı inananlar, şeriatın sadece dış görüntüsünü görürler. Oysa sufi, deyim yerinde ise şeriatın ruh ortamında yaşar, onunla devamlı şekilde iç içe nefes alıp verir.

Buna karşılık doğru bir şeriatı benimseyip ona bağlanmayan kimse sadece dünya hayatı yaşayabilir. Böyle olunca da ona 'sufi' demek şöyle dursun, dindar bile denemez. Şunu da sözlerimize eklemeliyiz ki dini gündelik hayatlarının dışına atan batılların -ki batı toplumlarının ezici bir çoğunluğunun durumu böyledir- her ne kadar Hz. İsa'ya inanıp kilise geleneklerine uysalar da, dindar olarak vasıflandırılmaları mümkün değildir.

Her hangi bir kimsenin şeriatın egemenliğini kesinlikle benimsemedikçe dindar olduğunu ilân etmesi kabul edilemeyeceğine göre bir başkasının dinin prensiplerinin egemenliği altına girip onu yaşama tarzı olarak benimsemedikçe, sırf tasavvufçu geçiniyor diye sufiliği ilân etmesi de haydi haydi kabul edilemez.

Hiç kuşkusuz, biri dinî ve öbürü dünyevî olmak üzere iki hayat tarzı vardır. Fakat bununla birlikte bu ikisi arasındaki fark, insan davranışlarının ardındaki düşünce tarzının farkından ileri gelir.

Şunu söylemek istiyorum. Davranışlar, kendi başlarına dinî veya dünyevî diye vasıflandırılmazlar. Davranışlara bu iki vasıftan birini kazandıran faktör, bu davranışları ortaya koyan kimsenin dinin egemenliği altında olup olmamasıdır. Buna göre aynı davranış iki ayrı kişi ortaya koyabilir ve davranışlardan birine 'dinîdir' denirken öbür-

rüne dünyevî vasfı verilebilir. Eğer amaç, 'Allah' ise davranış dinî, buna karşılık eğer amaç Allah'tan başka bir şey ise davranış dünyevîdir. Aşağıdaki hadis-i şerif bu inceliği gayet kesin bir şekilde açıklamaktadır:

“Ameller (davranışlar) niyetlere bağlıdır. Herkes neyi niyet ederse onu elde eder. Kimin meylî Allah'a ve O'nun Resulüne dönük ise o gerçekten Allah'a ve O'nun Resulüne yönelir. Buna karşılık kimin eğilimi dünyaya dönük olursa istediğini elde eder veya eğilimi bir kadına karşı ise onunla evlenir. Demek ki insan neye karşı eğilim gösteriyorsa ona yönelir.”

Açıkça görülüyor ki hadisin baş tarafı her çeşit davranış karşısında genel bir hüküm belirtir. Daha sonra ifade edilen hicret (eğilim ve yöneliş) genel hüküm içinde belirli bir örnektir.

Eski yüzyıllarda din ile dünya arasında herhangi bir ayırım yoktu. Daha doğrusu o zamanlar böyle bir ayırım ne düşünülebilir ve ne de hayal edilebilirdi. Bu ayırım insanlık bozulup yavaş yavaş gerilemeye başladıktan sonra ortaya çıkmıştır. Şimdi bizler bu gerileme alanında o kadar geri noktaya düştük ki günümüzün batı dünyası toplumlarında din ruhunun egemen olmasının zaruriliğini kavramakta büyük bir güçlkle karşılaşılıyor ve sağlıklı bir hayat tarzında asla yeri olmayan bir din ve dünya ayırımında direniyor.

Biz aslında insanın şeriata bağlanmasını zaruri görüyoruz. Fakat özellikle tasavvuf yoluna girmek isteyenlere kesin bir dille belirtmek isteriz ki eğer şeriata tam anlamı ile bağlanmazlarsa tasavvuf yolunun ilk konaklama yerlerine bile varamazlar.

Tevfik, sadece Allah'tandır.

Tasavvuf ve Şeriatten Sıyrılma Gazâlî'nin Fetvası⁸⁴

Zamanının sapıklarından biri Gazâlî'ye aşağıdaki mektubu yazmıştır:

“Ulu Allah Müslümanlara, varlığını bağışlasın. Sizi görmek ve sizinle buluşmak isteyenlere eksikliğinizi göstermesin. Allah'ın çeşitli hediye ve bağışlarına mazhar olmuş, türlü-türlü nurlarla ve nimetlerle şereflendirilmiş bir kalbin sahibi sıfatı ile Allah'ın en seçkin velilerine ve sufilerine sunmuş olduğu faziletlerden sizi de mahrum etmesin. Bu fazilet ve bağışlar, hiç bir engele ve aksaklığa uğramaksızın sürekli bir şekilde artarak her zaman ve her durumda devamlı olsun.

Dış görünüşün (zahirin) şeriatın hükümlerini yerine getirerek, günah işlemekten ve şeriata ters düşmekten münezzeh kalarak mamur olsun. İç âlemin (bâtının) de herkesi şaşırtan keşiflerden ve nurlardan hiç bir zaman yoksun kalmasın.

İmdi, içime doğan şu düşünceyi size açıklıyorum: Şeriatın yükümlülüklerinden ve dinî görevlerden maksad, Allah'ın dışında kalan her şeyin kökünü kazımdır. Nitekim ulu Allah tarafından Hz. Musa'ya (Allah'ın selâmı üzerine olsun) ‘Kalbini boşalt, oraya inmek istiyorum’ buyurulmuştur.

Buna göre, Allah'ın dışında kalan her şey kalbden sökülüp atılınca, böylece Allah'a yakın olma hedefi gerçek-

84 Gazâlî'nin bu fetvasına, hicri 771 yılında vefat eden Tacüddin es-Sübki ‘Tabakatü’ş-Şafiiyye’ adlı eserinde yer verdiği gibi aynı fetvaya gerek üstad Abdülkerim Osmani'nin ‘Siretü'l-Gazâlî’ adlı eserinde ve gerekse Gazâlî'nin ‘Faysal’üt-Tefrika’ adlı eserine Dr. Süleyman Dünya tarafından yazılmış olan önsözde de rastlanmaktadır.

leşince, bu yolda kesintisiz bir gelişme sağlanınca, artık şeriatın zahiri görevleri ile meşgul olmak insanın batım gelişimini kesintiye uğratabilir ve zahiri yükümlülükleri gözetmek çeşitli batını tecellilere yönelmeyi engelleyebilir.

Buna rağmen, bu durumda olan kimse ne zahiri yükümlülüklerden el çekiyor ve ne de şeriatın hükümlerini uygulamaktan geri kalıyor. Fakat durumu değerlendirebildiği için şeriatın zahiri yükümlülüklerine karşı olan inancı, eskisine göre eksilmiş zayıflamıştır. Bununla birlikte bu görevleri yerine getirmeye adet halinde devam ediyor. Bunu halkın hatırı için onların nazarındaki itibarını korumak için veya Allah'tan çekindiği için yapmıyor. Tersine, her ne kadar bu görevlere karşı beslemiş olduğu inanç zayıfladı ise de bunlar kendisinde birer alışkanlık haline geldikleri için yine de onlara saygı duymaya devam ediyor. Acaba böyle bir kimse hakkında verilecek hüküm ne olabilir?

Bir de böyle birinin içinde şu kuşku belirmiştir; o diyor ki: 'Dâvetçiden ve davetten maksad, marifetin ve Allah'a yakın olmanın gerçekleşmesidir. Bu maksad gerçekleşince, ne dâvetçiye ve ne de vasıtaya ihtiyaç kalmaz.' Adamın bu kuşkusunu nasıl gidermeli, kendisine ne cevap verilmelidir?

Eğer bu adama 'Marifet hiç bir zaman bitez. O devamlı şekilde artan bir özellik taşır. Böyle olunca, dâvetçiye karşı duyulan ihtiyaç, kesinlikle hiç bir zaman sona ermez' diye cevap verecek olursak bize diyebilir ki 'davetçi gereken şeyleri açıklamış ve yolun ana işaretlerini belirterek gitmiştir. Eğer mürid, herhangi bir özel durumda, daha fazla bilgi ve açıklama almak üzere dâvetçiye baş vurmak ihtiyacını duysa, böyle bir durumda ona başvurmak mümkün değildir. O zaman mürid -içinde bulunduğum durumda dâvetçi, benim derdime deva olamıyor, çünkü ortada

olmadığı için kendisine başvurmak mümkün değil- diyebilir.’ Adam böyle derse kendisine nasıl bir cevap vermek gerekir?

Söyleyeceklerim bu kadardır. Alışıl gelmiş doyurucu açıklamalarınıza uygun cevabınızı bekliyorum”

Gazâli’nin Cevabı

Muvaffakiyet sadece Allah’dandır. Bana mektup göndererek soru soran kimsenin kesinlikle bilmesi gerekir ki şeriat yükümlülüklerinde ve farz ibadetlerde kalbi Allah dışında kalan her şeyden arındırarak sırf O’na yöneltmenin amaç olduğunu düşünmek yerinde, fakat bu ibadetlerin başka bir amaç taşımadığını sanmak hatalıdır. Tersine kullarına farz ibadetleri emretmiş olan ulu Allah’ın kalbi arındırmak dışında öyle sırları vardır ki bunlar akıl aracılığı ile kavranamazlar.

Yanılığ içinde bulunan mektup sahibinin durumu tıpkı şuna benzer: Bir adam düşünün. Babası bir dağ başında kendisine bir köşk yaptırmış. Köşkün bir odasına da güzel kokulu bir çiçek yerleşirmiş. Oğluna ömrü boyunca köşkü bu çiçeksiz bırakmamasını ısrarla tenbih etmiş ve demiş ki; ‘sakın ha, gece olsun, gündüz .olsun, bir an bile köşkü şu çiçeksiz bırakma.’

Oğul ileride köşkün çevresini çiçek bahçeleri haline getirmiş. Deniz demeden, kara demeden dünyanın her tarafını aratmış, ud, reyhan, misk ve benzeri güzel kokulu tüm çiçekleri getirterek köşkünün çevresinde yetiştirmiş. Diktiği çiçeklerin kokusu çevresini sarınca, gün gelmiş, babasının bırakmış olduğu çiçeğin kokusu gölgede kalarak hissedilmez olmuş.

O zaman kendi kendine demiş ki; 'Hiç şüphesiz, babam bu çiçeği kokusu için saklamamı vasiyyet etmişti. Şimdi ise bunca kokunun yanında onun kokusuna ihtiyacımız kalmadı. Buna göre artık onun hiç bir faydası yok. Üstelik onu koyacak yer de bulamıyoruz.' Oğul bu düşünce ile bir süre sonra babasının çiçeğini köşkten atmış.

Fakat çiçeği attıktan bir süre sonra köşkün temelindeki deliklerin birinden korkunç bir yılan çıkarak kendisini öyle müthiş bir kafa darbesi ile yere sermiş ki adamı ölümün eşiğine getirivermiş. Bunun üzerine çok geç kalarak ve artık faydası olmayacak bir zamanda anlamış ki babasının bırakmış olduğu çiçeğin zehirli yılanlara karşı koyan bir özelliği varmış.

Demek ki babasının o çiçeği köşkten çıkarmamayı vasiyyet ederken iki amaç taşıyordu: Bu iki amaçtan biri, oğlunun çiçeğin kokusundan yararlanması idi ki; oğlu bu amacı akli ile kavramıştı. Adamın ikinci amacı, çiçeğin kokusu ile zehirli yılanlara karşı koymaktı. Oğlunun basireti bu ikinci amacı kavrayamadığı için kendi bilgisine aldanaarak bu işte kendi bildiğinden ve aklının kestiğinden başka bir sır olmadığını sandı. Tıpkı ulu Allah'ın buyurduğu gibi:

ذَٰلِكَ مَبْلَعُهُمْ مِّنَ الْعِلْمِ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ مِمَّنْ ضَلَّ عَنْ سَبِيلِهِ وَهُوَ أَعْلَمُ مِمَّنْ

اهْتَدَىٰ

“İşte onların bilgisi oraya kadar erebilmiştir.”⁸⁵

Yine aynı manada ulu Allah şöyle buyurmuştur:

فَلَمَّا جَاءَتْهُمْ رُسُلُهُم بِالْبَيِّنَاتِ فَرِحُوا بِمَا عِنْدَهُمْ مِنَ الْعِلْمِ وَحَاقَ بِهِمْ مَا
كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِؤْنَ

“Peygamberleri onlara apaçık hükümlerle geldikleri zaman kendi bilgileri ile böbürlendiler.”⁸⁶

Mağrur (aklanmış) o kimseye denir ki sadece aklına güvenerek kendi bilgisi dışında kalan şeyin aslında varolmadığını sanmıştır.

Oysa kemâl ehli bilir ki insanoğlunun kalbi de deminki hikâyede anlatılan köşk gibidir. Zehirli akrepler ve yılanlar yuvasıdır. Bu akreplere karşı koymak onları bağlamak ancak özel şekilde mümkündür. Bunun tek çıkar yolu farz ibadetler ile şeriatın diğer yükümlülükleridir. Nitekim ulu Allah şöyle buyuruyor:

فَإِذَا قَضَيْتُمُ الصَّلَاةَ فَادْكُرُوا اللَّهَ قِيَامًا وَقُعُودًا وَعَلَىٰ جُنُوبِكُمْ فَإِذَا
أَطْمَأْنَنْتُمْ فَأَقِمُْوا الصَّلَاةَ إِنَّ الصَّلَاةَ كَانَتْ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ كِتَابًا مَوْقُوتًا

“Namaz, mü’minlerin üzerinize yazılmış vakitleri belirli bir farzdır.”⁸⁷

Yine ulu Allah şöyle buyuruyor:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِن قَبْلِكُمْ
لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ

“Oruç tutmak, üzerinize yazılmış (farz kılınmıştır).”⁸⁸

86 Mümin Suresi, 83.

87 Nisa Suresi, 103.

88 Bakara Suresi, 183.

Bilindiği gibi okurken veya muska yazarken söylenen ve yazılan belirli kelimeler, yılanları deliklerinden çıkarmada, hatta cinleri ve şeytanları bağlamada etkili oluyor. Tıpkı bunun gibi Peygamberimizden (salât ve selâm üzerine olsun) bazı belirli dualar da meleklerin kalblerini yumuşatarak onları dua sahibinin isteğinin kabul edilmesi için gayret göstermeye sevkeder. Bunun nasıl olabildiğini, dua sözlerinin hangi özelliğinden ileri geldiğini akıl kavrayamaz. Bu ancak Levh-ı Mahfûz'daki perdenin kalkması ile 'Nübüvvet (peygamberlik) gücü' sayesinde idrak edilebilir.

Yine her rekâtında bir tek rûkûa karşılık iki secde bulunan, belirli sayıda rekâtlardan meydana gelen, esnasında çeşitli sayıda belirli Kur'an ayetleri okunan ve güneşin doğuşu, zeval vakti, güneşin batışı gibi belirli vakitlerde kılınan namazın şekli de böyledir. Bütün bu belirli unsurları ile namaz, insan oğlunun derinliklerinde saklı duran canavarı etkisiz hale getirecek bir özelliğe sahiptir. Bu canavardan insan huylarının sayısı kadar büyük başlı yılan meydana gelir. Bu yılanların her biri sahibini kabirde sokup kemirir. Bu sokmanın ve kemirmenin acısını ruh ile beden en acı şekilde hisseder. Yılanlar önce bedene girer, sonra meydana getirdikleri acılı etki bedenden ruha geçer. Peygamberimiz (salât ve selâm üzerine olsun) işte bu duruma işaret ederek şöyle buyuruyor:

يسلطان الله على الكافر في قبره تنين ، له تسعة وتسعون رأساً صفته كذا وكذا

"Ulu Allah, kabirde her kâfirin başına doksan dokuz başlı ve şöyle şöyle özellikleri olan birer canavar musallat eder."

İnsanoğlunun yapısında ve huylarında bu tip canavarların sayısı çoktur. Bu canavarların kökünü ancak

farz ibadetler kazıyabilir. Buna göre farz ibadetler insanın helâk olmasına engel olan kurtarıcılardır. Bu kurtarıcılardan çeşitleri kötü huyların sayısı kadar çoktur. Nitekim ulu Allah şöyle buyuruyor:

وَمَا يَعْلَمُ جُنُودَ رَبِّكَ إِلَّا هُوَ

*“Rabbi'nin askerlerinin sayısını, kendisinden başka hiç kimse bilemez.”*⁸⁹

* * *

Demek ki şeriatın yükümlülüklerinin iki amacı vardır. Aldanmış soru sahibi, bu amaçlardan birini kavramış, öbürünü farkedememiştir.

Marifet yolunun henüz başlangıcında bulunan soru sahibi, manalar ile şekilleri biribirinden ayırdederek şekilleri bir yana attığı ve böylece marifetin nuru takva nurunu söndürdüğü takdirde kabre girdiğinde canavar üzerine saldırınca şaşırarak ve ulu Allah'tan hiç beklemediği bir karşılık aldığını açıkça görecektir. O durumda canavardan ağır bir darbe yiyip de -bu nedir?- deyince kendisine -bu, canavarın panzehiri farz ibadetlerin şekilleri idi- diye cevap verilecektir. Nitekim Peygamberimiz (salât ve selâm üzerine olsun) aşağıdaki hadisi ile bu duruma işaret etmektedir:

إن الميت يوضع في قبره: فتأتيه ملائكة العذاب من جهة رأسه فيدفعها

القرآن، فتأتيه من جهة رجله فيدفعها الحج ...

“Ölü mezara konunca başı tarafından kendisine yanan azap meleklerine Kur'an ve ayakları tarafından sokulan azap meleklerine de Hacc ibadeti karşı durur.”

Bana soru soran aldanmış (mağrur) kişi cahilliğinde direnecek -kemal bakımından benim ulaştığım dereceye ulaşanlar bu canavardan emin olur, kalbleri ondan arınır- derse kendisine denir ki: Sen kendini aldatici bir güven duygu-suna kaptırmışsın. Oysa ulu Allah şöyle buyuruyor:

فَآمِنُوا مَكْرَ اللَّهِ فَلَا يَأْمَنُ مَكْرَ اللَّهِ إِلَّا الْقَوْمُ الْخَاسِرُونَ

“Hüsrana uğramış kimselerden başka hiç kimse Allah'ın mekrinden (karşı tuzağından) emin olamaz.”⁹⁰

Bu canavarın kalbinin derinliklerinde, tıpkı küller altındaki kor gibi sinmiş beklemediğinden nasıl emin olabilirsiniz? O ölse bile bir süre sonra yeniden dirilebilir. Çünkü onun kaynağı, onun tarlası aşırı arzuların muhtemel yuvası olan şu kalbdır. Bilindiği gibi kökten kesilen bitkinin yeniden bitmeyeceği garanti edilemez. Çünkü kök saldıgı toprak parçası yeraltı kaynaklarından su alabildikçe kesilen bitki yeniden çıkabilir, işte kalb de tıpkı böyledir. O içgüdülerin ve aşırı arzuların dürtülerine açık oldukça söz konusu bitkinin kökten kesildikten veya kuruduktan sonra yeniden bitmeyeceği garanti edilemez.

* * *

Soru sahibinin düşüncesi ile ilgili olarak şu üç noktanın iyi düşünülmesini ısrarla tavsiye ederiz:

1- Birinci nokta, İblis'in (şeytanın), halinin başlangıcıdır. Bilindiği gibi şeytan daha önce meleklerin öğretmeni olarak vasıflandırıldığı halde, şahsi bilgisine aldanarak ve ulu Allah'ın her buyruğunun bir sırrı olabileceğini hesaba katmayarak bir tek emre uymadığı için kemal derecesinden düşmüştür. Onu kemal derecesinden aşağı indiren biricik sebep; zekâsı, mantığı ve Âdem'den (selâm üzerine

olsun) daha üstün olduğuna hüküm veren aklına sıkı sıkıya bağlı kalmış olması idi. Bu sembolik olay karşısında herkesi uyararak diyoruz ki eksik zekâyâ ve yetersiz akla göre aptallık ihlâsa daha yakındır.

2- İkinci nokta, Hz. Âdem'in (selâm üzerine olsun) durumudur. Bilindiği gibi Hz. Âdem, ulu Allah'ın bir tek yaşağını çiğnediği için Cennet'ten çıkmıştır. Böylece bilmesi istenmiştir ki yasakları çiğnemek, ulu Allah'ın kemal sıfatına dair beslenen inancı zedeleyicidir.

3- Üçüncü nokta, Peygamberimizin (salât ve selâm üzerine olsun) durumudur. Aldanmış soru sahibi, belki de, kemal rütbesine ulaştığını kabul etmediğimiz için sözlerine hak vermediğimizi sanabilir. Oysa bilindiği üzere Peygamberimiz (salât ve selâm üzerine olsun) ömrünün son nefesine kadar Allah tarafından çizilmiş olan sınırlara sıkı sıkıya bağlı kalmış ve farz ibadetleri devamlı şekilde yerine getirmiş, hatta bu farzlara ilâveler yapmıştır. Nitekim Teheccüd ibadeti başkalarına farz olmadığı halde Peygamberimize farz kılınmıştır. Bu konu ile ilgili olarak ulu Allah kendisine şöyle buyurmuştur:

يَا أَيُّهَا الْمَرْمُلُ فُمِ اللَّيْلِ إِلَّا قَلِيلًا نِصْفَهُ أَوْ انْقُصَ مِنْهُ قَلِيلًا

*“Ey yorganı üzerine çekmiş yatan kimse! Gecenin az bir kısmı dışındaki bölümünü, yani yarısını veya yarısından biraz daha azını, ayakta geçir.”*⁹¹

Peygamberimize böyle bir ilâve ibadetin farz kılınmış olmasının sebebi şudur: Herhangi bir hazinede saklanan mücevher ne kadar değerli ve nadide olursa onu daha sıkı ted-

91 Müzzemmil Suresi, 1-3.

birlerle korumak gerekir. Nitekim ulu Allah, Teheccüd ibadetini neden farz kıldığını Peygamberimize şöyle açıklıyor:

إِنَّا سَنُلْقِيْكَ يَٰ عَلِيْكَ قَوْلًا ثَقِيْلًا إِنَّ نَاشِئَةَ اللَّيْلِ هِيَ أَشَدُّ وَطْأً وَأَقْوَمُ قِيْلًا

“Biz sana çok önemli ve ağır bir söz sunacağız. Gece ibadeti çok zahmetli olmakla birlikte okumaya en elverişli zaman parçasıdır.”

Görüldüğü gibi Teheccüd namazlarının, kemal derecesinin hisarı olduğu, bu namazlar olmadıkça kemalin korunamayacağı Peygamberimize açıkça bildirilmiştir.

* * *

Bana soru soran akılsız aldanmış belki diyecek ki; ‘Peygamberimiz, kemal derecesini koruyabilmek için muhtaç olduğundan dolayı değil, halkı kendisine uymaya teşvik etmek için farz ibadetleri işlemeye devam etmiştir.’

O zaman kendisine şöyle demek gerekir: ‘Peki; o halde neden kendisine ilâve olarak Teheccüd ibadeti farz kılındı? Ayrıca -Sahip olduğum peygamberlik derecesi, başkalarının muhtaç olduğu farz ibadetleri benim hakkımda lüzumsuz kılar- deseydi ya. Eğer deseydi, itirazı kabul edilirdi. Nitekim sözü kabul edildiği için dokuz kadınla, daha doğrusu istediği sayıda kadınla evlenmesi serbest kılındı. Çünkü peygamberlik gücü sayesinde çok sayıda kadın arasında adaleti gözetmekte güçlük çekmiyordu. Tıpkı kendisi normal uykusunu uyuduğu halde öğrencilerine gece uyunmayıp ders çalışmalarını emreden bir hocanın -Ben gece uykusundan yoksun kalmayı gereksiz kılacak bir dereceye yükseldim- diyebilmesi gibi. Çünkü hiç bir öğrenci -neden hocam da uykusundan olmuyor- diyerek gece ders çalışmayıp bırakmaya kalkışmaz.

Buna göre eğer bana soran kişi böyle bir yolu seçecek olursa şeytan gülecek ve alay ederek kendisine -Sen peygamberlerden, sıddıklardan ve farz ibadetleri devamlı şekilde yerine getiren herkesten daha kâmilisin- der. O zaman da doğru yola döneceğine dair hiç bir ümid kalmaz ve ulu Allah'ın haklarında şöyle buyurduğu kimselerden biri olur:

وَأَنْ تَدْعُهُمْ إِلَى الْهُدَى فَلَنْ يَهْتَدُوا إِذًا أَبَدًا

“Onları ne kadar hidayete çağırırsan, yine de onlar, asla hidayete gelmezler.”⁹²

Şeriat İnsanı Kemalden Alıkoyar mı?

Soru sahibinin, eğer şeriatın yükümlülüklerini yerine getirmekle uğraşırsa, ulaşmış olduğu Allah'a yakınlıktan ve yükselmiş olduğu kemal derecesinden geri kalacağı şeklindeki itirazına gelince; bu açık bir yalan olduğu kadar aynı zamanda çirkin, yakışıksız ve imkânsız (muhal) bir iddiadır.

Sebebine gelince şöyle düşünelim: Şeriatın yükümlülükleri emir ve yasak olmak üzere iki kısma ayrılır. Yasaklar zina, hırsızlık, adam öldürmek, başkalarını dövmek, dedi-kodu, yalan ve iftira gibi şeylerdir.

Bu saydığımız yasaklardan uzak durmak nasıl olur da insanı kemal derecesinden ve Allah'a yakın olmaktan alıkoyabilir? Buna karşılık nasıl olur da kemal derecesi, bu çeşit kötülükleri işlemeye bağlı olabilir?

Emirlere gelince bunlar da zekât vermek, oruç tutmak ve namaz kılmak gibi şeylerdir. Meselâ zekât insanı kemalden

⁹² Kehf Suresi, 57.

nasıl alıkoyabilir? Oysa insan tüm malını bile hayır yolunda harcasa başından kötülüğü köklü biçimde savmış olur. Eğer insan ömrü boyunca her gün oruç tutsa nefsinin egemenliğinden başka neyi kaybedebilir? Ayrıca insan bir ay boyunca, yani Ramazan ayı içinde öğleleri yemek yememekle kemal derecesinin hangi unsurunu kaybedebilir?

Şeriatın diğer bir yükümlülüğü olan namaza gelince o birtakım hareketler ile zikirlerden meydana gelir. Namazın hareketleri kıyam, rükû ve secde gibi davranışlardır.

Gündelik hayat sırasında alışılmış olan namaz hareketlerinin insanı Allah'a yakın olmaktan çıkarmayacağı aşikârdır. Çünkü böyle bir kimse Allah'a ulaşırken de günlerini ya ayakta veya yatarak geçirmiştir. Namazın alışılmamış hareketleri olan rukûa ve secdeye gelince aslında Allah'a yaklaşma sebebi ile bu hareketler nasıl olur da insanı Allah'a yakın olmaktan uzaklaştırabilir? Çünkü ulu Allah Peygamberine şöyle buyurmuştur:

كَلَّا لَا تُطَعُّهُ وَاسْجُدْ وَاقْتَرِبْ

“Secde et de bana yaklaş.”⁹³

Ayrıca bilindiği gibi insan güzel yüzlü bir padişaha âşık olur da onun karşısındaki önemsizliğini ifade etmek üzere önünde yüzünü toprağa koyunca kalbinde huzur, tatmin ve sevdiği padişaha daha sıkı bir yakınlık duyar. Böyle olduğu için Peygamberimiz (salât ve selâm üzerine olsun) şöyle buyuruyor:

وجعلت قرّة عيني في الصلاة

“Namaz benim gözümün bebeğidir.”

Görüldüğü gibi secde halinde insanın Allah'a yakınlığı devam eder. Hatta artar. Buna karşılık insan otururken veya yatarken Allah'a daha az yakın olur.

Herhangi bir kimsenin içinden -secde beni Allah'a yakın olmaktan mahrum eder- şeklinde bir düşünce geçerse o kimsenin örneği şeytanın halidir. Bilindiği gibi şeytan, eğer almış olduğu emre uyarak Hz. Âdem karşısında secde ederse Allah'a yakınlığını ve kemal derecesini yitireceğini düşünmüştü.

Allah'a yakınlık derecesinden lanet derekesine düşen her velinin düşüş sebebi secde etmemektir ve böyle bir kimsenin kendisine örnek olarak seçmiş olduğu önder şeytandır. Buna karşılık Allah'a yakınlık basamaklarını bir bir aşarak yüce mertebelere ulaşan her veliye de 'Secde et de bana yaklaş' buyurulmuştur. Onun örnek edindiği imam (önder)de Peygamberimizdir.

İhlâs sahibi bir velinin yaşadığı sürece, hiç bir zaman, şeytanın kendisini yoldan çıkaramayacağını sanması doğru değildir. Hatta peygamberler bile şeytanın iğvası ihtimalinden kurtulmuş değildirler. Yalnız onlar şeytanın ayartma girişimlerine karşı özel olarak korunmuştur. Nitekim ulu Allah şöyle buyuruyor:

وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَسُولٍ وَلَا نَبِيٍّ إِلَّا إِذَا تَمَنَّى الشَّيْطَانُ فَ يَأْمُرُهُ فَأَيُّسَخُ اللَّهُ مَا يُلْقِي الشَّيْطَانُ ثُمَّ يُحْكِمُ اللَّهُ آيَاتِهِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ

“Senden önce göndermiş olduğumuz her rasul ve her nebi bir şey okumak veya söylemek isteyince şeytan onun kalbine bir kuşku düşürdü. Fakat Allah derhal şeytanın

uyandırdığı kuşkuyu silerek ayetlerini perçinlerdi. Hiç şüphesiz Allah alîm ve hikmet sahibidir.”⁹⁴

Namazdaki zikir ve rükûnlere gelince bunlar da tekbir getirmek, Fatiha okumak, rukûa varmak, secdeye varmak ve teşehhüd (Ettehiyyatüye oturmak)dür. Namazda farz olan zikir ve rükûnler sadece bunlardır. Şimdi düşünelim: İnsanın ‘Allahüekber’ veya ‘Elhamdülillah’ demesinin veya Allah’a sığınmasının, O’ndan yardım istemesinin ve O’nun hepimizi dosdoğru yola hidayet etmesini dilemesinin -ki Fatiha suresinin muhtevası budur- ne gibi bir zararı olabilir? Bu zikirlerin tümü Allah ile başbaşa dile getirilen birer münacaat (yakarış)tır.

Eğer soru sahibi samimi söylüyorsa her gün alıp vermiş olduğu binlerce belirli nefesleri zikirde ve secdede harcasın ve bu anlar kadar kemal derecesinden mahrum kalmayı göze alsın. Böylece bu farz ibadetler sayesinde başka hiç bir şekilde şerrinden emin olunamayan canavarın zararından uzak kalacağı gibi bu konularla ilgili inancında yanlışlığa düşme tehlikesinden de kurtulmuş olur. Hiç şüphe yok ki eğer kesin bir delile dayanmıyorsa, bu konudaki inancı yanlış olabilir.

Eğer soru sahibi -ibadetler sırasında beni Allah’a yakınlık derecesinden alıkoyan şey, kendimi belirli hareketlerin ve zikirlerin sırasını gözetmeye vermek zorunda kalmamdır- derse bu da imkânsız (muhal) bir iddiadır. Çünkü hidayet, ezberleme zorunluğu gerektirmez. Hatta bunun tam tersi doğrudur. Yani insan hoşuna giden bir şeyi bir defa ezberledi mi, usulünü bildiği ve ona karşı hevesli olduğu için artık bir daha onun üzerine düşmesi kesinlikle gerekmez. Hatta her zaman o şey ile ilgili olarak içinden heves

94 Hacc Suresi, 52.

ve arzu gelir. Buna göre insan sevgilisi ile münacaatta bulunmayı, O'na usulünü bildiği ve hoşlandığı şekilde hizmet etmeyi nasıl olur da gözbebeği gibi sevmez?

“Veliden Yükümlülüklerin Düşmesi” ne demektir?

Aslında şariat yükümlülüklerinin velinin üzerinden düşmesi demek, ibadetlerin onun gözbebeği ve ruhunun gıdası haline gelmesi demektir, öyle ki veli bu ibadetleri işlemeksizin duramadığı gibi onları işlemek ona asla zor gelmez.⁹⁵ O, okula gönderilen küçük bir çocuk gibidir. Küçük çocuk ilk önce okula zorla gönderilir. Fakat bir süre devam edip bilgisini ilerletince okul onun için en tatlı şey haline gelir, oraya gitmeden duramaz olur, ayrıca okul ona asla zor gelmez.

Bunun gibi aç bir kimseyi lezzetli bir yemeği yemeğe zorlamak söz konusu değildir. Daha doğrusu bu, olacak bir şey değildir. Çünkü aç insan lezzetli yemeği büyük bir iştahla ve severek yer. Bu durumda ona karşı zor kullanmanın ne anlamı olabilir?

Buna göre veliyi ibadet etmeye zorlamak imkânsız (muhal) bir şeydir, işte bu anlamda şariat yükümlülükleri veliden düşmüştür denir. Yoksa bu söz veli oruç tutmaz, namaz kılmaz, şarap içer ve zina işler demek değildir.

Tıpkı seven bir kimseyi sevgilisine bakmaya, onun ayaklarını öpmeye ve onun karşısında kendisini hiçe say-

95 Peygamberimizin (s.a.v.) şu iki hadisi böyle bir ibadet tutkunluğuna işaret etmektedir:

“Herhangi biriniz, arzunuzu benim getirmiş olduğum prensiple-re bağımlı hale getirmedikçe gerçek anlamda mümin olamaz.”

“Şu Suheyb ne iyi bir kuldur! Çünkü o Allah’dan korkmamış olsa bile yine de O’nun emirlerini çiğnemezdi.”

maya zorlamanın imkânsız (muhal) olması gibi. Çünkü bu davranışlar sevenin en çok istediği ve haz duyduğu şeylerdir. İşte bunun gibi Allah'ın adını dilinden düşürmemek, O'nun emirlerine uymak ve O'nun karşısında kendini hiçe saymak velinin ruhunun gıdasıdır. Böyle bir veli için kalbin Allah karşısındaki boyun eğmişliğine bedeni de ortak etmenin tek yolu secdeye kapanmaktır. Secde halinde o, Allah'a boyun eğmenin, O'na karşı saygı göstermenin kemal derecesine ulaşmış olur. Çünkü bu durumda kalbinin duymuş olduğu hazza bedenim de ortak etmiş olur. Şairin dediği gibi:

Hey, bana şerbet sun — Sunarken de -işte şerbet- de.

Yani nasıl ki ağzım şerbetin tadını duyuyorsa, kulağım da onun adının hazzını duysun.

Hatta Rabbi karşısında ayakta dikilerek O'na dua eden, onunla münacatta bulunan velinin duyduğu haz o kadar yüksek olur ki ayaklarının uyuştüğünü bile hissetmez. Bu durumdayken, tıpkı Peygamberimiz (salât ve selâm üzerine olsun) gibi kendisine 'senin geçmiş ve gelecek tüm günahların bağışlanmış değil mi?' diye soranlara şöyle cevap verir:

أفلا أكون عبداً شكوراً

“Ben Rabbine şükreden bir kul olmayayım mı?”

Devam Mecburiyeti İbadetin Önemi Düşürür mü?

Bana soru soran kimsenin, şeriatın emrettiği ibadetlere karşı inancı değiştiği ve bunlarla ilgili olarak kalbinde beslemiş olduğu önem zayıfladığı halde, kendini zorlayarak bu ibadetlere devam etmesinde fayda olup olmadığı şeklindeki sorusuna gelince bu kimse şunları bilmelidir.

Eğer kemal derecesini koruyup Allah'a yakın kalmak veya helâk edici batılın kötülüklerinden uzak kalabilmek bakımından seri ibadetlerin varlığı ile yokluğu arasında bir fark olmadığına inanmıyor ve buna karşılık her ibadetin yalnızca Allah tarafından bilinen bir sırrı, bir hikmeti olduğunu kabul ediyorsa işlemiş olduğu ibadetler sahih (geçerli)dir. Buna karşılık eğer bu ibadetlerin varlığı ile yokluğu arasında hiç bir fark olmadığına, her bir ibadetin kendisinin bilemediği özel bir sır, bir hikmete sahip olduğunun düşünölemeyeceğine inanıyorsa, o zaman ibadeti batıl (geçersiz)dır.

Hatta bu böyle bir saplantıya kapılmış olan kimsenin belki de Allah ve Peygambere dair olan imanı da batıl (geçersiz)dır. Çünkü bu saplantıyı benimseyen kimse ibadet ve zikirler ile ilgili olarak ulu Allah'ın özel bir sır, bir hikmete sahip olmasını O'nun kudret sıfatının eksikliğinin bir gereği olarak kabul etmediğine göre demek ki Allah'ın kudret sıfatının kemaline inanmamakta, tersine Allah'ın kudretini kendi aklının gücünden daha zayıf ve eksik saymaktadır ki böyle bir düşünce açık bir küfürdür.

Eğer ibadet ve zikirlerde birer özel sırrın, birer hikmetin varlığını Allah'ın eksiksiz kudretinin gereği olarak düşünüyor da şeriatın ibadetleri ile kendisinin yükümlü tutulmuş olduğuna inanıyorsa, o zaman nübüvveti (peygamberliği) inkâr etmiş ve şeriatın kesin şekilde öğrettiği prensipleri bilmezlikten gelmiş demektir. Çünkü Peygamberimiz (salât ve selâm üzerine olsun) ulu Allah'ın şu buyruğunu kullara tebliğ etmiştir:

إِنَّ الصَّلَاةَ كَانَتْ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ كِتَابًا مَوْقُوتًا

“Hiç şüphesiz namaz, müminler üzerine vakitleri belirli bir farzdır.”

Bunun yanında gerek sahabilerin ve gerekse icma-i ümmetin anlayışı, kavrayışı, namazın istisnasız olarak herkese farz olduğu şeklindedir.

Eğer yukardaki kimse Peygamberliğin gerekli olup olmadığı konusunda kuşkulu ise Kur'an'ı ve sünneti iyi incelesin.

Eğer soru sahibi, ameller ve zikirler aracılığı ile Allah'ın kudretinin üzerindeki etkisinden kuşkulu ise yani farz ibadetlerin kendisi için en aşılmaz bir hisar ve kalbi ile ilgili tehlikelere karşı en etkili koruyucu olup olmadıklarından şüpheli ise nefsine baş vurarak kendi kendine sorsun. Acaba ibadetlerin bu bakımlardan etkili olamayacağına, aklın kaçınılmaz bir sonucu olarak mı, yoksa kendi şahsî kanaati ile mi inanmıştır? Ayrıca Allah'ın kudretinin çok sayıdaki şaşırtıcı tezahürü yanında sadece bir teferruat sayılabilecek olan bu etkinin imkânsızlığına neye dayanarak inanmıştır?

د	ط	ب
ح	ه	ز
ح	ا	و

Allah'ın kudretinin tezahürüne örnek olarak yukarıdaki şekil gösterilebilir. Bu şekildeki harfler yanyana, yukardan aşağıya ve köşeden köşeye toplandığı zaman ebced hesabına göre onbeş rakamını verir. Eğer biri bu harflerin karşılığı olan rakamları bir çömlek parçasına kazıyarak yanında taşırsa, özel bir şart uyarınca, hiç bir belâya uğramaz. Hatta bu çömlek parçası, zor doğum ya-

pan bir kadının eline çocuğun başı çıkarken verilirse kadın kolayca doğum yapar. Bu tecrübe ile görülmüştür. Üzerinde sözü geçen rakamları taşıyan çömlek parçasının nasıl olup da böylesine özel bir etkiye sahip olabildiğini, geçmiş ve gelecek tüm insanların akli bir araya gelse kavrayamaz. Şaşırtıcı özellikler (acâib>ül-havas) arasında böyleleri çoktur.

Bu, böyle olunca bir de şöyle düşünelim. Fatiha suresi bir dizi ilâhî kelimeden meydana gelmiştir. Namazda bu ilâhî kelimeler dizimi, tüm meleklerin amellerinin toplamı olan kıyam, rükû, secde ve teşehhüd ile bir araya geliyor. Bilindiği gibi bu rükûnlerin her biri birer melek zümresinin ibadetidir. Nasıl olur da bütün bunların ahiret kurtuluşu veya Allah'a yakınlığın ve kemal derecesinin korunması ya da kalbe sinmiş ylıandan ve akrepten bile daha öldürücü ejderhaların yok edilmesi yahut insan aklının kavrayamayacağı biçimde bir saadetin sağlanması bakımından özel bir etkiye sahip olamayacağı ileri sürülebilir? Böyle bir şeyin mümkün olduğuna inanmayan kimsenin ne akli ve ne de imanı vardır!

Vuslat ve Vesile

Soru sahibi bana gönderdiği mektubun bir yerinde diyor ki: 'Amaç, marifet ve Allah'a giden yola dosdoğru şekilde koyulmaktır. Bu yolcu (kendisini kasdediyor) dosdoğru yola girmiş ve Allah'ı tanımıştır. Şeriatın yükümlülükleri bu hedefe ulaşmanın araçları idi. Bu yolcu, söz konusu hedefe ulaştığı için artık ne araca ve ne de mürşide ihtiyacı kalmamıştır. Zaten ihtiyacı olsa bile, mürşid öldüğü için, ona başvurmanın imkânı kalmamıştır.'

Bu sözlerde dile gelen itirazın cevabı daha önceki açıklamalarımızdan anlaşılabilir. Çünkü bütün bu sözler soru sahibinin kendi bilgi sınırları içine girmeyen her şeyin aslında varolmadığı şeklindeki saplantısından kaynaklanıyor. Bu tutumu ile o, kendikilerinde bulunmayan bir şeyin devlet hazinesinde de bulunmadığını, ayrıca dünyada odasının tavanından başka gök ve yine hücresinin temelinden başka arsa olmadığını zanneden zavallı bir kocakarıya benziyor.

Bu, büyük bir cahilliktir. Çünkü velilerin ulaştıkları derecelerin tümü, Allah'ın kudretinin etki alanına göre denizden bir damla bile değildir. Eğer bana soru soran kimsenin gerçekten kemâl derecesine erdiği kabul edilecek olursa kendisi bu kemâl derecesine ulaşmış olmayı veya ulaşmış olduğu bu dereceyi devam ettirebilmeyi yahut ölüm sırsıntısı sırasında bu derecenin zedelenmemesini sağlamayı beş vakit namazın şeklinde bulunan özelliğe borçlu olduğunu kabul etmek gerekir.

Eğer farz ibadetleri işlemeye devam etmezse sahip olduğu kemalden ölüm sırasında yoksun kalabilir. O zaman kendisine şöyle denebilir; 'ölüm kasırgası karşısında sahip olduğun kemali koruyabilmen, ancak farz namazların oluşturduğu beş temel direk sayesinde mümkün idi. Kemâl derecesinin sağlamlığı bu direklere bağlı idi. Bu direklerden yoksun kalınca sarsıldı ve yıkıldı. Sadece kendi bildiğine güvendiğin için aldandın ve hüsrana uğradın.' Ey ibaheciler (haramları mubah sayıp farzları savsaklayanlar)! Kıyamet günü size 'cehennem yolcusu oluşunuzun sebebi nedir?' diye sorulunca şöyle cevap vereceksiniz:

قَالُوا لَمْ نَكُ مِنَ الْمُصَلِّينَ

“Bizler namaz kılanlardan değildik.”⁹⁶

Buna göre bana mektup yazmış olan bu aldanmış, akli kıt ve hasta kalbli kimsenin iyileşebilmesi, incelediğimiz konular hakkında yine düşünerek yanılığa düştüğünü kabul etmesine bağlıdır. Vesselam.

96 Müddessir Suresi, 43.

VAHDET-İ VÜCUD

Beklenenin tersine, kritik konuya, tartışma gerginliğini düşürmek arzusu içinde giriyoruz. Bunun için diyoruz ki konumuz ‘vahdet’ül-mevcûd’ (varlıkların birliği) değil ‘vahdet-i vücud’ (varlık birliği)dur.

Çünkü varlıklar sayısızdır. Gökler, yeryüzü, dağlar, denizler, ağaçlar, insanlar ve benzerleri gibi. Yine bu varlıklar katılık, gevşeklik, renk, koku ve tad bakımından farklı oldukları gibi ağırlık ve hafiflik bakımından da değişkirlir.

Hemen belirtelim ki Muhiddin-i Arabî ve Hallac-ı Mansur da dahil olmak üzere hiç bir gerçek sufi, varlıkların bir olduğunu (vahdet’ül-mevcûd) söylemiş değildir. Aslında hiç bir mü’minin böyle bir görüşü ileri sürmesi mümkün değilken mü’minlerin doruk tabakasını meydana getiren sufilerin bu kanaati paylaşması -kendilerini böyle bir şeyden tenzih ederiz- asla sözkonusu değildir.

Gerçek böyle iken çoğu kimse tarafından paylaşılan, “sûfîler, varlıkların birliğine ‘vahdet’ül-mevcûd’a inanır” şeklindeki hatalı kanaatin kaynağı nedir sorusu çok sorulmuştur. Bu sorunun cevabı basittir. Gerek klâsik ve

gerekse çağdaş bazı felsefeciler varlıkların birliği kanaatini taşırlar. Yani onlara göre -haşa- ulu Allah ile varlıklar aslında aynı şeyden ibarettir.

Meselâ eski Yunan düşüncesinde Heraklitos bu görüşte idi. Ona göre Allah, gece, gündüz, yaz, kış, çokluk, azlık, katı ve sıvı demekti. Bizzat kendi ifadesi ile 'Allah, kaynaklandığı koku maddesinin adını taşıyan kokulu ateşe benzer!' Ulu Allah'ı bu çeşit sözlerden ve yakıştırmalardan tenzih ederiz.

Öte yandan çağdaş bir felsefeci olan Chelly'nin görüşü de aşağı yukarı aynıdır. Ona göre Allah, güzel yüzlü ve gülümseyen bir bebeğin dudaklarında beliren tatlı bir tebessümdür, sabahleyin erken yüzümüzü okşayan yumuşacık meltem rüzgârlarıdır; gece karanlığını aydınlatan yıldızın saçtığı pırıltıdır; açınca gülümseyen bir dudağı andıran gül goncasıdır. Yani Allah her yerdeki ve her şeydeki güzelliştir. Buna karşılık her yerdeki ve her şeydeki çirkinlik de Allah'dır. Parlak yüzlü ve gülümser çehreli bir bebek nasıl Allah ise ölmüş bir ceset, ölü cesedi yiyerek beslenen bir kurt, bu kurt ile bu cesedi çeperleri arasında barındıran mezar çukuru da Allah'dır. Rabbim, Chelly'nin bu putperest görüşlerinden dolayı senin affını diler, tevbe ederek sana sığınırım. Sözün kısası, varlıkların birliği manasına gelen vahdet-i mevcud nazariyesinin her dönemde taraftarı ve savunucusu olagelmiştir.

İşte bu durum karşısında süfiler 'varlığın tek olduğu' şeklindeki görüşleri ile ortaya çıkınca düşmanları onların bu görüşünü felsefi bir yoruma tabi tutarak 'varlıkların birliği' manasına gelmek üzere 'vahdet-i mevcud' şeklinde anladılar. Oysa bu iki görüş arasındaki fark büyüktür.

Fakat düşman çoğu kere hasmını yıkabilmek için yalan söylemekten ve karşı tarafın görüşünü çarpıtmaktan haz duyar. Çünkü böyle durumlarda söylendiği gibi amaç, aracı mubah kılar.

Varlığın tek olduğunu ileri süren sûfilerin düşüncelerinin yanlış anlaşılmasında büyük çapta etkili olan diğer bir önemli faktör de şudur: Bilindiği gibi İmam Eş'arî (Allah ondan razı olsun) kelâm ilmi felsefesinde varoluş (vücud) ile varlığın (mevcud) aynı şey olduğunu ileri sürmüştür. Eş'arî'nin bu felsefe kaynaklı görüşünü, bir İslâm düşünürü ve felsefecisi gibi sûfiler de kabul etmemişlerdir. Çünkü bu görüş, felsefi karakter taşıyan bir görüştü. Ebu'l-Hasen el-Eş'arî bu görüşünde yanılmış olabileceği gibi haklı da olabilirdi. Onun bu görüş ile ilgili durumu diğer felsefi görüş sahiplerinden farksızdır. Yani bazan haklıdır, bazan da yanılır.

Buna karşılık Eş'arî'nin muhaliflerine göre varoluş (vücud) varlıktan (mevcudattan) ayrıdır ve herhangi bir varlığın varoluşu varoluşun kendisinden bağımsızdır. İşte sûfiler varlığın tek ve bir olduğu şeklindeki görüşlerini ortaya atınca, onların düşmanları, sûfilerin kendilerine has görüş açlarına ve doktrinlere aldırış etmeden, bu görüşü Eş'arî'nin bakış açısına göre yorumladılar ve dediler ki; 'sûfilerin -tek varlık- nazariyesi tüm varlıkların bir olduğu anlamına gelir.' Oysa sûfilerin görüşünü bu şekilde bir yoruma tabi tutmak, söz konusu hasımlara karşı duyulabilecek olan güveni ortadan kaldırmaktan başka bir işe yaramaz.

Bu arada bir üçüncü faktör daha var ki onu da gözden kaçırmamamız gerekir. Çünkü inceleme mantığı açısından

bu faktör çoğu kere ihmal edilir. O faktör de şudur: Bu tartışmada delil olarak kullanılan ve orada burada rastlanan bazı sûfi şeyhlerinin sözleri, uydurma, karmaşık hale getirilmiş, çarpıtılmış, asıl anlamından uzaklaştırılmış, felsefi değerden yoksun, İslâmî havaya yabancı ve bu bakımdan hem şekilleri ve hem de manaları ile âdeta zihinleri sap-tırmak ve yanıltmak için uydurulduklarını bağıra bağıra söyleyen sözlerdir.

Meselâ gerek Hallac-ı Mansur'a (Allah ondan razı olsun) ve gerekse diğer sûfi şeyhlerine maledilen bazı sözler bu şeyhlerin eserlerinde yoktur, onlara kendi el yazılarına dayanan bir belgede rastlanmış değildir. Buna göre bu sözler önce uydurulmuş, sonra da küfre ve sapıklığa götürecek hükümlerde dayanak olarak kullanılmıştır. Böylesine dü-rüstlüğe uymaz yollara tevessül edenler, tabii ki araştırma mantığı ile güvenilmez damgasını yemeyi haketmişlerdir.

Varlık Tek mi?

Acaba varlığın tek olduğunda şüphe var mı? Söz konusu varlık, varoluşu başka bir şeye bağlı olmayan, kendi ken-dine varolan ulu Allah'dır. O diğer tüm varlıklara varoluş-larını sunan, bağışlayan gerçek varlıktır. O'nun dışında kalan hiç bir varlığın varoluşu kendinden değildir. Çünkü O, yaratıcı, yoktan varedici ve varlıklara şekil vericidir. Kur'an-ı Kerim'in deyişi ile:

هُوَ الَّذِي يُصَوِّرُكُمْ فِي الْأَرْحَامِ كَيْفَ يَشَاءُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ

*"Size rahimlerde dilediği şekli veren O'dur."*⁹⁷

Nitekim ulu Allah, sözkonusu şekil vermenin safhalarını anlatarak şöyle buyuruyor:

وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ سُلَالَةٍ مِنْ طِينٍ ثُمَّ جَعَلْنَاهُ نُطْقَةً فَيَقْرَارُ مَكَانٍ ثُمَّ
 خَلَقْنَا النُّطْفَةَ عَلَقَةً فَخَلَقْنَا الْعَلَقَةَ مُضْغَةً فَخَلَقْنَا الْمُضْغَةَ عِظَامًا فَكَسَوْنَا
 الْعِظَامَ لَحْمًا ثُمَّ أَنْشَأْنَاهُ خَلْقًا آخَرَ فَتَبَارَكَ اللَّهُ أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ ثُمَّ إِنَّكُمْ
 بَعْدَ ذَلِكَ لَمَيِّتُونَ

“Biz insanı çamur kaynaklı bir özden yarattık. Sonra onu meni şeklinde bir yerde tuttuk. Sonra meniden pıhtı, arkasından pıhtıdan et parçası, daha sonra da et parçasından kemik yarattık. Daha sonra kemiği ete büründürdük. Bir süre sonra da onu bir başka varlık haline getirdik. Yaraticıların en güzeli olan Allah yücedir.”⁹⁸

Buna göre ulu Allah'ın insanla ilişkisi şudur: Ulu Allah, her an ve birbirini izleyen safhalar boyunca insana dilediği varlık biçimini bağışlamakta her an onun hayatına yeni bir şekil vermektedir.

Ulu Allah'ın diğer tüm varlıklarla olan ilişkisi de insan ile olan ilişkisinden farklı değildir. Nitekim bu ilişki Kur'an-ı Kerim'de şöyle ifade edilmektedir:

إِنَّ اللَّهَ يُمْسِكُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ أَنْ تَزُولَا وَلَئِنْ زَالَتَا إِنْ أَمْسَكَهُمَا مِنْ
 أَحَدٍ مِنْ بَعْدِهِ إِنَّهُ كَانَ حَلِيمًا غَفُورًا

“Allah gökleri ve yeryüzünü tutarak onların yokolmalarını önler. Eğer onlar yokolsalar, Allah'dan başka onları tutabilecek kim vardır?”⁹⁹

98 Mü'minûn Suresi, 12-15.

99 Fatır Suresi, 41.

Ulu Allah tüm varlıkları gerek varediş bakımından gerek yönlendirme bakımından gerekse aralarındaki uyum ve işbirliği bakımından 'tutar'. Bunlar yanında ulu Allah varlıkları nitelik ve nicelik bakımından da 'tutar'. Varlıklar O'nun desteğinden yoksun kalınca hem nitelik ve hem de nicelik bakımından dağılıverirler.

Ulu Allah (Subhanehu ve Teâlâ) varlığı, denetimi ve egemenliği altında tutar. Gerek gökleri gerekse yeryüzünü yöneten O'dur. Herkesin elde ettiği her şeyi aslında O yönlendirir. Her canlı hücrenin her parçacığı O'nun yönetimi altındadır. Söz konusu hücre parçacığından daha küçük veya daha büyük ne varsa O'na bağlıdır. Gerek göklerde ve gerekse yeryüzünde zerre kadar hiçbir şey O'nun egemenliği ve gözetimi dışında değildir.

Gerek Kur'an-ı Kerim ve gerekse hadisler ulu Allah'ın bu yaygın egemenliğini uzun uzun anlatmışlardır. Ta ki insan şiddetli bir şekilde sarsılsın da artık ne yeryüzünde barınır olsun ve ne de nefsinin arzularına uyabilsin. Tersine gözlerini yukarılara çevirsin, tüm varlığı ile Yüce varlığa, yani Allah'a yönelerek madde köleliğinden sıyrılıversin. Böylece ihlâslı bir kul sıfatı kazanarak Allah'ın birliğinin şuuruna varsın. Bu şuur öyle bir ihlâsa dayansın ki ne nefsin arzularının, ne madde bağımlılığının ve ne de iç güdülerin şirki ile gölgelenmiş olmasın.

Şimdi biraz da Kur'an-ı Kerim'in bu konuyu nasıl ele aldığını gözden geçirelim. Ulu Allah Vakıa sûresinde, bakışlarımızı, çoğunlukla gözden kaçırdığımız gerçeklere çevirerek şöyle buyuruyor:

أَفَرَأَيْتُمْ مَا تُمْنُونَ ؕ أَنْتُمْ تَخْلُقُونَهُ أَمْ نَحْنُ الْخَالِقُونَ

“Ana rahmine düşen meniyi görüyor musunuz? Onu siz mi yarattınız, yoksa biz mi?”¹⁰⁰

أَفَرَأَيْتُمْ مَا تَحْرُثُونَ ءَأَنْتُمْ تَزْرَعُونَهُ أَمْ نَحْنُ الزَّارِعُونَ

“Ektiğiniz tohumu görüyor musunuz? Onu siz mi bitiriyorsunuz, yoksa biz mi?”¹⁰¹

أَفَرَأَيْتُمُ الْمَاءَ الَّذِي تَشْرَبُونَ ءَأَنْتُمْ أَنْزَلْتُمُوهُ مِنَ الْمُزْنِ أَمْ نَحْنُ الْمُنْزِلُونَ

“İçtiğiniz suyu görüyor musunuz? Onu buluttan yere indiren (yağdıran) siz misiniz, yoksa biz mi?”¹⁰²

أَفَرَأَيْتُمُ النَّارَ الَّتِي تُورُونَ ءَأَنْتُمْ أَنْشَأْتُمْ شَجَرَتَهَا أَمْ نَحْنُ الْمُنْشِئُونَ

“Yaktığınız ateşi görüyor musunuz? Onun ağacını siz mi yarattınız, yoksa biz mi?”¹⁰³

Ulu Allah istese, bu gelişmeleri tersine çevirerek meniden insan yaratmaz, bitkileri kurutur, buluttan yere su yağdırmaz ve yakacak odunu da meydana getirmezdi. Her şeyi olumlu veya olumsuz yönde geliştirmek O'nun elinde olduğu gibi her şeyi yaratmak ya da yoketmek de O'nun elindedir.

Meselâ şu düşmana doğru atmış olduğun oku görüyor musun? ‘Onu atarken aslında atan sen değilsin; onu atan Allah’dır.’ Cihad sırasında kazanmış olduğun zaferi görüyor musun? Bu zafer aslında Allah’dandır. ‘Ya şu karşı tarafın ölüleri’ diyeceksin. Onlar için ulu Allah şöyle buyuruyor:

100 Vakıa Suresi, 58-59.

101 Vakıa Suresi, 63-64.

102 Vakıa Suresi, 68-69.

103 Vakıa Suresi, 71-72.

فَلَمْ تَقْتُلُوهُمْ وَلَكِنَّ اللَّهَ قَتَلَهُمْ وَمَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ وَلَكِنَّ اللَّهَ رَمَىٰ وَلِيُبَيِّنَ
لِلْمُؤْمِنِينَ مِنْهُ بَلَاءٌ حَسَنًا إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ

“Onları siz öldürmediniz, onları öldüren Allah’dır.”¹⁰⁴

فَلْيَنْظُرِ الْإِنْسَانُ إِلَىٰ طَعَامِهِ أَنَا صَبَبْنَا الْمَاءَ صَبًّا ثُمَّ شَقَقْنَا الْأَرْضَ شَقًّا
فَأَنْبَتْنَا فِيهَا حَبًّا وَعِنَبًا وَقَضْبًا وَزَيْتُونًا وَنَخْلًا وَحَدَائِقَ غُلْبًا وَفَاكِهَةً
وَأَبًّا مَتَاعًا لَّكُمْ وَلِأَنْعَامِكُمْ فَإِذَا جَاءَتِ الصَّاحَّةُ

“İnsan yediği şeyleri bir gözden geçirsin. Biz gökten yağmur indirdik ve toprağı yarıdık da orada gerek sizin gerekse hayvanlarınızın yiyeceği olarak tahıl, üzüm, zeytin, iri ve sık ağaçlı bahçeler, meyvalar ve otlar yetiştirdik.”¹⁰⁵

Bir çokları, ulu Allah’ın bu egemenliğinin denetiminin görüntüleri ile burun buruna gelirler de onlara dönüp bakmazlar bile. Böyleleri böylesine tezahürlerin yanıbaşında idraksız ve akılsız hayvanlar gibi geçerler. Ulu Allah’ın onların şuurunda en küçük bir yeri bile yoktur. Onların bütün çabaları, gece gündüz, sadece midelerini doldurmak veya altın ve gümüş biriktirmek ya da belirli bir makam uğrunda başkaları ile didişmek yahud da egemenliklerini pekiştirmektir.

Onlar her an ulu Allah’ın ayetleri ile burun buruna gelirler, fakat onları göremezler. Allah’ın ululuğunun belirtileri kendilerini çepeçevre kuşatır, fakat dönüp bu belirtilere bakmazlar. Ulu Allah’ın nimet ve bağışlarına gömülürler de buna rağmen kendilerini O’nu hamdetmeye, O’na şükretmeye yöneltmez. Kısacası, ulu Allah ne düşüncelerinde,

104 Enfal Suresi, 17.

105 Abese Suresi, 24-32.

ne kalblerinde, ne varlıklarında ve ne de gündelik hayatlarında küçük veya büyük bir yer işgal etmez.

Fakat böylelerinin her bakımdan karşısında yer alan kimseler de vardır. Onlar gerçek anlamda ilâhî bir okyanusun ortasında yaşayan kimselerdir. Onlar bu okyanusun denizlerinde kulaç atmışlar, bu okyanusun serin rüzgârlarını burunlarına çekmişler, yine bu okyanusun incileri ve pırıltıları tarafından çepeçevre kuşatılmışlardır. Onlar her yönden kendilerini kuşatan ilâhî nimet ve bağışlara şükrederek ve hamd ederek karşılık verdikleri için ulu Allah da onlara karşı nimet ve bağışlarını günden güne arttırmıştır. Nitekim ulu Allah buyuruyor ki:

وَإِذْ تَأَذَّنَ رَبُّكُمْ لَئِنْ شَكَرْتُمْ لَأَزِيدَنَّكُمْ وَلَئِنْ كَفَرْتُمْ إِنَّ عَذَابِي لَشَدِيدٌ

*“Eğer şükrederseniz, size verdiğimiz nimetleri arttırırız.”*¹⁰⁶

Onlar gerçekten nasıl gerekiyorsa Allah’dan öyle korktukları için ulu Allah da kendilerine gereken bilgiyi bağışlamıştır. Onlar sadece ulu Allah’ın hidayetine ve desteğine güvendikleri için ulu Allah da kendilerini dosdoğru yola (sırat-ı Mustakim’e) hidayet etmiş, gerek nefislerine ve gerekse düşmanlarına karşı onları korumuştur. Bunun sonucu olarak yavaş yavaş Allah’ın birliği prensibini (tevhid’i) hem söz hem inanç hem zevk ve hem de pratik hayat olarak benliklerine mal etmişler ve ‘Eşhedüenlâilâhe illellah’ (Allah’dan başka ilâh olmadığına şahadet ederim) cümlesinin başkaları tarafından farkedilmeyen derin mânâlarını kavramışlardır.

Böyle olunca şirkin ne demek olduğunu, dalgınların, mallarından ve çocuklarından başka hiçbir şey dü-

¹⁰⁶ İbrahim Suresi, 7.

şünmeyen gafillerin hiçbir zaman hatırına gelmeyecek bir açıklıkla kavramaya başladılar. Arkasından da şirkin (Allah'a ortak koşmanın) putlaştırdığı ve heykelleştirdiği nefsi, aşırı arzuları, şeytanı, hayvanı iç güdüleri tepeleme-ye koyulmuşlardır.

Bunun sonucu olarak kalbi karıştıran fısıltılarına varıncaya kadar bütün belirtileri ile şirk benliklerinde bozguna uğrayıverdi; açık ve gizli tezahürleri ile kökünden kazınıverdi. Buna karşılık zevklerinde, davranışlarında ve ulaştıkları makamlarda şu prensipler gerçeklik kazanarak kökleşti: 'Lâilâheillallah' (Allah'dan başka ilâh yoktur), 'Ne tarafa yönelirseniz, ilâhî çehre orasıdır, nerede olursanız olunuz, Allah sizinle birlikte, Allah size şah damarınızdan bile daha yakındır, Allah size birlikte sohbet ettiğiniz ve birlikte yaşadığınız kimselerden bile daha yakındır.'

Böylece ulu Allah tüm varlıklarını çepeçevre kuşatıverdi. Artık O'ndan başkasını göremez oldular. Göklerin ve yeryüzünün yegâne egemeni olarak sadece O'nu görüyorlardı, önemli-önemsiz her şeye sadece O'nun yön verdiğini görüyorlardı. 'Mülkün Mâlikî olarak' sadece O'nu görüyorlardı. Dilediğine mülk (otorite, egemenlik) veren O olduğu gibi dilediği kimsenin elindeki mülkü (egemenliği) geriye alan da O idi. O dilediğini yüceltiyor, buna karşılık istediğini de bulunduğu yerden aşağı indiriyor, hatta yerin dibine batırıyordu.

Böylece bu kimseler ilâhî bir renge bürünmüşler, başka bir deyimle Rabbani olmuşlardı. Gözlerinde, kulaklarında, kalblerinde ve vücudlarının tüm organlarında artık her zaman sadece Allah vardı. Ulu Allah tüm varlıklarını devamlı şekilde dolduruyor ve başka hiçbir şeye yer bırakmıyordu.

Sufiler bu anlayışa dayanarak yollarının doğruluğuna inandırabildikleri insanların bakışlarını ulu Allah'a çevirmeye koyulmuşlardır. Onlar insanı madde bağımlılığından sıyrarak gözlerini gökyüzünün yüceliklerine yöneltebilmek için devamlı ve ciddi gayretler sarfetmişlerdir. İnsanların bakışlarını ulu Allah'a çevirebilmek için O'nun insanları çepeçevre saran nimetleri ile yine O'nun yaratıcılığını gerekçe olarak göstermişler, ulu Allah'ın yarattığı her şeyi en güzel biçimde yarattığını bıkmadan ve usanmadan dile getirmişlerdir.

Onlar bu yolda insanların dikkatini yeni açmış çiçeğe, ürün veren bitkiye, doğan güneşe, parıldayan aya, yörüngelerinde dönen veya gökyüzünün belirli bir yerinden insanlara göz kırpan yıldızlara çekmişlerdir. Ulu Allah'ın bütün bu yaygın yaratıcılık tezahürlerinde devamlı olarak, şu ayetlerin mânâsını açıklamayı prensip edinmişlerdir:

تَبَارَكَ الَّذِي بِيَدِهِ الْمُلْكُ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ الَّذِي خَلَقَ الْمَوْتَ
وَالْحَيَاةَ لِيُبْلِغَكُمْ أَجْسَكُمْ أَحْسَنَ عَمَلًا وَهُوَ الْعَزِيزُ الْعَفُورُ الَّذِي خَلَقَ سَبْعَ
سَمَوَاتٍ طِبَاقًا مَا تَرَى فِيهِ خَلْقَ الرَّحْمَنِ مِنْ تَفَافُوتٍ قَارِعٍ الْبَصَرَ هَلْ تَرَى
مِنْ فُطُورٍ ثُمَّ ارْجِعِ الْبَصَرَ كَرَّتَيْنِ يَنْقَلِبْ إِلَيْكَ الْبَصَرُ خَاسِئًا وَهُوَ حَسِيرٌ

“Mülkü elinde tutan ve gücü her şeye yeten ulu Allah yücedir. O, hanginizin ameli daha iyi olacak diye sizleri denemek için ölümü ve hayatı yarattı. O gücü sınırsız (aziz) ve bağışlayıcıdır. Gökleri yedi kat olarak yaratan O'dur. O'nun yaratılışında hiç bir uyumsuzluk göremezsin. Yarattığı şeylere yeniden bak, acaba bir açık, bir kusur görebilir misin?

Allah'ın yarattığı şeylere bu gözle ikinci defa bak, o zaman bakışların hüsrân ve hayal kırıklığı içinde geri dönecektir."¹⁰⁷

Sûfilerin tabiriyle gerçeğin bizzat tadını alan kimselerin tabirleri olmuştur. Onlar kelâm âlimleri ile felsefeciler gibi kuru ve içi boş terimler kullanmazlar. Onların kullandığı terimler şu gerçeği açıklar: Her varlığa varoluş imkânını, her ayakta durana ayakta dikilme imkânını, her yürüyene yürüme imkânını ve her kımıldayana hareket etme imkânını bağışlayan ulu Allah'dır.

Zaten Ehl-i Sünnet ve Eş'arî inanç sistemine (akaidine) göre aslında her hangi bir maddeyi kesen elimizdeki bıçak değil, O'dur. Tıpkı bunun gibi aslında, yakma eylemini gerçekleştiren ateş değil, O'dur. Yine O dilediğinde ateşe -Soğuk ve mülayim ol (yakma)- diye buyurunca ateş soğuk ve mülayim olur.

İşte sûfiler bu üslûbla 'tek varlıktan' bahsettikçe, bu konuda konuştukça insanlar onların ileri gittiklerini veya saçmaladıklarını sanmışlardır. Oysa onlar bu konuda ne kadar söz söylese, aşağıdaki ayetin vardığı sınıra ulaşamayacaklardır. O ayet ki erişilmez bir ifade çekiciliği eşliğinde, ulu Allah'ın ortaksız egemenliğini, kapsamlı ve her şeye boyun eğdiren sınırsız gücünü, yaygın celâlini dile getirmektedir. Bununla birlikte bu ayet, hiç bir bakımdan, yaratıcı ile yaratıklar arasında, ibadet edenle ibadetlerin muhatabı arasında birlik veya aynılık olduğu anlamına gelmez. Ulu Allah şöyle buyuruyor:

هُوَ الْأَوَّلُ وَالْآخِرُ وَالظَّاهِرُ وَالْبَاطِنُ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ

*"İlk de, son da, zahir de, batın da O'dur."*¹⁰⁸

107 Mülk Suresi, 1-4.

108 Hadid Suresi, 3.

Yukarıdan beri zikretmiş olduğumuz Kur'an ayetlerinin bir tek hedefi vardır: Bizlere ulu Allah'ın ortaksız ve engelsiz egemenliğe sahip olduğu şuurunu kazandırmak, insanların karşılaşılabileceği her durumda Allah'a sığınmaları şuurunu uyandırmak ve bu şuurun sonucu olarak 'lâilâheillallah' (Allah'dan başka ilâh yoktur) cümlesine gerçeklik kazandırmak üzere nefsimizin dar çerçevesi üzerine yükselebilmektedir.

İşte süfilere yaptıkları da bundan fazla bir şey değildir. Onlar Kur'an'ın ve sünnetin kılavuzluğuna bağlı ve bu iki ana kaynağın çizdiği yoldan giden kimselerdir. Bütün arzuları insanın gözünü Allah'a çevirmesi, başka bir deyimle Rabbani bir özellik kazanmasıdır. Bununla birlikte hâlâ çoğu insanlar yeryüzüne bağımlılıklarını sürdürüyorlarsa, her zaman bakışlarını daha aşağıya dönük tutuyorlarsa bunun vebali sûfilere ait değildir. Çünkü onlar, insanların dikkatlerini Allah'a çevirmek için ellerinden geleni, en güzel şekilde yapmışlardır.

Buna karşılık bazı kimseler yeryüzüne bağımlı kalmakla ve bakışlarını sadece aşağılara dönük tutmakla yetinmeyerek kendilerini, gözlerini gökyüzüne yöneltmeye ve dikkatlerini Allah'a çevirmeye çağırnlara saldırmaya kalkıştırlarsa bu kimseler Allah'a ve Allah'ın Resulüne savaş açmış demektir ki böylelerinin cezasının ne olduğunu herkes bilir.

Sık sık sorulan bir soru da şudur: Peki neden Hallac-ı Mansur yargılanarak idam cezasına çarptırılmıştır?

Bu meselenin, yâni Hallac-ı Mansur meselesinin sırrı malûmdur. Daha doğrusu o hiç bir zaman iç yüzü bilinmeyen bir mesele değildi.

Hallac-ı Mansur, üstün bir ikna gücüne sahip olduğu için karşı durulmaz bir cazibe merkezi idi, nerede olsa kalabalıklar çevresinde toplanır ve nereye gitse halk da peşinden akardı.

Ayrıca Mansur, her sūfî gibi, Peygamberimizi (salât ve selâm üzerine olsun) sevdiği için Ehl-i Beyti (Peygamberimizin soyundan gelenleri) de severdi. Öte yandan Mansur'un yaşadığı günlerde Ehl-i Beyt mensupları devleti ele geçirmek istiyorlardı. Bu yüzden Abbasîler Hallac-ı Mansur gibi Ehl-i Beyt'e bağlı ve etkili bir şahsiyetin varlığından tedirgin oluyorlardı.

Hallac-ı Mansur etkili bir dâvetçi sıfatı ile her yere gittiği ve her yöreyi gezdiği için devletin güvenliği açısından onu yok etmek yolu seçilmiştir.

Yani Hallac-ı Mansur'un idam edilmesi asla dinî bir gerekçeye dayanmaz. Bunun sebebi tamamen siyasîdir. Bilindiği gibi zalim padişahlar için olayları saptırmak, yalancı şahid bulmak, hakimlere para ve mevki adayıp haksız kararlar verdirerek şahsî arzularını uygulamak zor şeyler değildir.

Buna göre Hallac-ı Mansur'un yargılanıp öldürülmesi nasıl gerçekleştirilmiş olursa olsun, aslında bu olayla dinin hiç bir ilgisi yoktur, din bu konuda hiç bir vebal payı taşımaz.

Ayrıca Mansur tarafından söylendiği iddia edilen malûm sözlerin hiç biri, bu gün bir kısmı elimizde olan, hiç bir kitabında yoktur. Bu kitaplar Hallac'ın düşmanlarına ne ileri sürdükleri belgeleri sağlamakta ve ne de onların yakıştırmalarını desteklemektedir. İşte Hallac-ı Mansur'un durumunun gerçek mahiyeti budur.

Geride söylenmesi gereken bir kaç söz kaldı. Sağlıklı bir mantığın gereği olarak bir mühendisin tıp konusunda hüküm vermesi doğru olmadığı gibi bir edebiyatçı da, edebiyatçı sıfatı ile mühendisin uzmanlık alanı ile ilgili konularda hüküm vermeye kalkışmamalıdır. Böyle olunca Muhyiddin-i Arabi, Hallac-ı Mansur, İbn-i Fariz gibi zirveye tırmanmış şahsiyetler konusunda onların derecesine ulaşamamış, hatta yaklaşamamış kimselerin hiç bir söz söylememesi, en azından insaf gereğidir.

Bir zamanlar büyük ve saygıdeğer bir şeyhimiz dediler ki; 'Falanca, bir dergide yazı yazarak Muhyiddin-i Arabi'yi tenkid etti.' Saygıdeğer şeyh (Allah ondan razı olsun) bu sözlere karşı şu cevabı verdi; 'Arslanın yaptığı şeyler hakkında hüküm vermek, hiç yarasalara düşer mi? Yarasalar arslanın yaptıklarını yargılayamaz. Bu yüzden -arslan şöyle yaptı, böyle yaptı diye- konuşmaya hakları yoktur. Çünkü onların mantığı her zaman yarasa mantığıdır.'

Öte yandan İmam-ı Yafî (Allah ondan razı olsun) efendimiz Muhyiddin-i Arabî'ye dil uzatanlar hakkında şöyle diyor; 'Onlar rüzgârın önünde sürüklenerek bir dağın tepesine konduktan sonra dağı yerinden oynatma hevesine kapılan bir sivrisinek kümesine benzerler. Oysa az sonra esen bir başka rüzgâr onları önüne katıp götürürken dağlar köklü ve dik başlı olarak yerlerinde kalırlar. Çünkü dağlar, dünyayı dengede tutan veryüzü direkleridir.'

Bu konuda hiç bir insaf sahibi tarafından başka türlü-sü ileri sürelümeyecek olan görüş, İmam-ı Şârânî'nin genel olarak tüm sufiler ve özellikle Muhyiddin-i Arabî hakkında belirttiği şu görüştür: 'Yemin ederim ki puta tapanlar bile putlarını ulu Allah'ın zatı ile aynı saymaya cesaret edemeyerek -biz onlara, sadece bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye tapıyoruz- derlerken Allah'ın velilerinin kendilerini Allah

ile aynı saydıklarına nasıl ihtimal verilebilir? Allah'ın velileri hakkında böyle bir şey düşünülemez, Allah onların hepsinden razı olsun!'

Sözün kısıası, insanın sûfilerin seviyesine ermesi, hiç değilse bu seviyeye yaklaşması gerekir. O zaman bu konuda o seviyeye eren veya yaklaşan eski büyüklerimizin dediklerini söyleyecektir: Ulu Allah, efendimiz Muhyiddin-i Arabî'den, Hallac-ı Mansur'dan, İbn-i Fariz'den ve aynı yolun yolcusu diğer önderlerimizden razı olsun. Onların şahsiyetlerinden ve kitaplarından yararlanmamızı nasib buyursun. Bu konuda söyleyebileceğimiz sözler bunlardan ibarettir. Muvaffakiyet sadece Allah'dandır.

Secde

İmam-ı Müslim, '*Sahih-i Müslim*' adlı hadis kitabında Peygamberimizin (salât ve selâm üzerine olsun) hizmetçisi ve Suffe ehlinde biri olan Ebu Firas Rebia b. Kâ'd-il Eslemî'nin şöyle dediğini rivayet ediyor:

"Geceleri Peygamberimizle birlikte kalır, abdest suyunu hazırlar ve diğer isteklerini karşılardım. Bir defasında bana 'Benden birşey iste' buyurdu. Kendisine 'Cennette seninle birlikte olmak istiyorum' diye cevap verdim. Peygamberimiz bana 'Başka bir isteğin yok mu?' diye sordu. Kendisine 'Hayır yok sadece bunu istiyorum' dedim. Bunun üzerine bana şöyle buyurdu:

أعنى على نفسك بكثرة السجود

"*Sık sık secde ederek kendi hesabına bana yardımcı ol.*"

Demek secde nefsin uysallaştırılıp arındırılmasına yardımcı bir ibadettir. Ve bu yüzden sahibini Cennet'e götüren bir vesiledir.

Yine Müslim, Peygamberimizin (salât ve selâm üzerine olsun) kölesi Ebu Abdurrahman Sevban'ın aynı mânâyâ gelen şu sözlerini rivayet ediyor: Peygamberimizin şöyle buyurduğunu duydum:

عليك بكثرة السجود ، فإنك لن تسجد الله سجدة ، إلا رفعك الله بها

درجة وحت عنك بها خطيئة

“Sık sık secde etmeni tavsiye ederim. Çünkü Allah için yaptığın her secde bir derece yükselmeni ve günahlarından birinin silinmesini sağlar.”

Peygamberimizin (salât ve selâm üzerine olsun) bu hadislerde kasedettiği secde, sadece hepimizin bildiği bedenî hareket değildir. Peygamberimizin kasedetmiş olduğu secde, bildiğimiz bedenî hareketin yanında, insanın nefsinde beliren derin mânâdır. Bu mânâda Allah'ın ululuğu, yüceliği ve sevgisi sembolleşir. Secde edenin itaat ve teslimiyeti de Allah'ın söz konusu ululuğuna ve yüceliğine sembol olur. Bu itaat ve teslimiyet, aynı zamanda, bütün emir ve yasakları ile İslâm mesajını sembolize eder.

Çünkü İslâm mesajının emir ve yasak şeklindeki tüm yükümlülükleri varlıkların tümü için rahmetir. Nitekim ulu Allah, Peygamberimize (salât ve selâm üzerine olsun) şöyle buyuruyor:

وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ

*“Seni, sadece, tüm varlıklara rahmet olarak gönderdik.”*¹⁰⁹

Buna göre secde, asıl mânâsı uyarınca, insanın kendisini hiçe saymasının, hor görmesinin bedenî bir ifadesi

olduğu takdirde ibadet ve Allah'a itaat niteliği kazanılabilir, ancak o zaman cennete girmeye ve bunun daha ötesi olan Allah'a yaklaşılmaya vesile olur. Nitekim ulu Allah şöyle buyuruyor:

كَلَّا لَا تُطَعُّهُ وَاسْجُدْ وَاقْتَرِبْ

“*Secde et de bana yaklaş.*”¹¹⁰

Peygamberimiz de (salât ve selâm üzerine olsun), yukardaki ayetle aynı mânâyâ gelmek üzere şöyle buyuruyor:

أَقْرَبَ مَا يَكُونُ الْعَبْدُ مِنْ رَبِّهِ، وَهُوَ سَاجِدٌ

“*Kulun Allah'ına en yakın durumu secde halidir.*”

Secdenin taşıdığı bu büyük önemden dolayı, âlimler arasında, bazan namaz, secde kelimesi ile ifade edilmiş ve bu arada kuşluk namazına ‘Kuşluk secdesi’ adı verilmiştir. Yine secdenin bu büyük öneminden dolayı ayetlerine boyun eğmeyi ve O'nun emirlerine uymayı secde ederek ifade edenleri överek şöyle buyuruyor:

إِنَّمَا يُؤْمِنُ بِآيَاتِنَا الَّذِينَ إِذَا ذُكِّرُوا بِهَا خَرُّوا سُجَّدًا وَسَبَّحُوا بِحَمْدِ رَبِّهِمْ

وَهُمْ لَا يَسْتَكْبِرُونَ

“*Ayetlerimize inananlar, sadece onlar kendilerine okunduğunda secdeye kapananlar, Rablerine hamde-derek O'nu noksanlıklardan tenzih edenler ve büyüklük taslamayanlardır.*”¹¹¹

Öte yandan, Kur'an-ı Kerim'in ifadesi ile Allah'ın hidayet bağışlayarak seçtiği kullar şöyle belirtilmektedir:

110 Alak Suresi, 19.

111 Secde Suresi, 15.

أُولَئِكَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبِيِّينَ مِنْ ذُرِّيَةِ آدَمَ وَمِمَّنْ حَمَلْنَا مَعَ نُوحٍ
وَمِنْ ذُرِّيَةِ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْرَائِيلَ وَمِمَّنْ هَدَيْنَا وَاجْتَبَيْنَا إِذَا تُتْلَى عَلَيْهِمْ آيَاتُ
الْكِتَابِ خَرُّوا سُجَّدًا وَسَبَّحُوا بِحَمْدِ رَبِّهِمْ وَهُمْ لَا يَسْتَكْبِرُونَ

“Allah’ın ayetleri kendilerine okunduğu zaman ağırlayarak secdeye kapanırlar.”¹¹²

Yine ulu Allah’ın seçkin kullarının, bizzat Allah tarafından tezkiye edilmelerine sebep olan bir sıfatı şudur:

وَالَّذِينَ يَبِيتُونَ لِرَبِّهِمْ سُجَّدًا وَقِيَامًا

“Allah’ın seçkin kulları gecelerini secdede ve kıyamda geçirirler.”¹¹³

Şunu hemen belirtelim ki Kur’an-ı Kerim’de anlatılan kıssalardan biri, bize secde ile ilgili olarak üzerinde durduğumuz mânâların çoğunu, dolaylı olarak anlatmaktadır. Bu kıssa, Hz. Adem (selâm üzerine olsun) olayıdır. Ulu Allah buyuruyor ki:

وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَكَةِ إِنِّي خَالِقٌ بَشَرًا مِنْ صَلْصَالٍ مِنْ حَمَإٍ مَسْنُونٍ فَإِذَا
سَوَّيْتُهُ وَنَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي فَقَعُوا لَهُ سَاجِدِينَ

“Ben kuru ve kara balçıktan bir insan yaratacağım. Onu düzenleyip içine ruhumdan üflediğim zaman yere kapanıp secde ediniz.”¹¹⁴

Bu haberle ulu Allah, meleklerle o zamana kadar ki varlık kesimlerine ekleyeceği yeni bir âleminden (varlık kesi-

112 Meryem Suresi, 58.

113 Furkan Suresi, 64.

114 Hicr Suresi, 28.

minden) sözetmiş ve kendilerine bu varlık kesiminin öncüsüne secde etmelerini emretmişti. Ulu Allah buyruklarına devam ediyor:

فَسَجَدَ الْمَلَائِكَةُ كُلُّهُمْ أَجْمَعُونَ

*“Tüm melekler hep birlikte ona (Adem'e) secde ettiler.”*¹¹⁵

Melekler arasından hiç kimse secde emrini çiğnemedi. Fakat aralarına katılmış İblis adında biri vardı. O aslında ne melek ve ne de insan kaynaklı bir varlık değildi. Cin asıllı idi.

O güne kadar meleklerle birlikte ibadet ve teşbih ediyordu. Öyle ki; çok ibadet etmesinden, kendini tamamen ibadete adanmasından dolayı ‘İbadet Tavusu’ diye anılıyordu. Fakat ulu Allah’ın secde emrini duyunca bu emre uymadı, secde etmekten kaçındı. Kur’an-ı Kerim açıkça bu gerçeği ifade ediyor:

إِلَّا إِبْلِيسَ أَبَى أَنْ يَكُونَ مَعَ السَّاجِدِينَ

*“Sadece iblis, secde edenler arasında bulunmaktan kaçındı.”*¹¹⁶

Ulu Allah, başka bir ayette aynı olayı şöyle anlatıyor:

وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ أَبَى وَاسْتَكْبَرَ وَكَانَ

مِنَ الْكَافِرِينَ

*“Sadece iblis hariç. O büyüklük taslayarak secde etmekten kaçındı ve kâfirlerden biri oldu.”*¹¹⁷

115 Hicr Suresi, 31.

116 Hicr Suresi, 32.

117 Bakara Suresi, 34.

Bu kıssa, çok bilinen bir kıssadır. Sık sık onunla karşılaşmamıza rağmen ona gerektiği şekilde önem vermez. Oysa bu kıssa, üzerinde derin derin düşünülecek ve ibret alınacak bir olaydır. Bu olayla ilgili olarak üzerinde durulup ders ve ibret alınması için hatırlatmak istediğimiz ve aynı zamanda derin mânâlar taşıdıklarına inandığımız noktalar şunlardır:

1- Secde edilmesi konusunda Allah katından bir emir çıkmıştır. Bir kesim canlı varlık (melekler) bu emre uydukları için Allah'ın rızasını kazanırken, bir kişi bu emre karşı geldiği için ulu Allah'ın rahmetinden kovulmuştur.

2- Bu kişi Allah'ın rahmetinden kovulmuştur. Çünkü secde emrinin Allah'dan geldiğini bile bile bu ilâhî emre karşı gelmiştir.

3- Bu kimsenin secde emrine uymayışının sebebi, nefsindeki bencillikten ve yapısındaki serkeşlikten ileri geliyordu.

4- İblis'in yapmış olduğu bunca ibadet, bencilliğini ortadan kaldırıp kendisini Allah'ın emirlerine karşı uyarlı bir hale getirememişti. Çünkü eğer o Allah'ın emirlerine karşı uyarlı ve itaatkâr olsaydı, bu itaatkârlık bencillikle bağdaşamayacak ve onu yokedecekti. Buna göre onun yapmış olduğu ibadet, gerçek anlamda ibadet değildi. Çünkü ibadet ile bencillik, kendini beğenmişlik asla bir arada bulunamaz.

5- Söz konusu bencillik, kendini beğenmişlik, şeytanın Allah'ın emrini çiğnemesinde olduğu gibi bu tutumuna gerekçe göstermesinde de belirmektedir. Bilindiği gibi şeytan kendi mantığına ve aklına güvenerek şöyle der:

أَنْ أَحْيَيْ مِنْهُ خَلْقَتَيْنِ يَ مِنْ نَارٍ وَخَلَقْتُهُ مِنْ طِينٍ

“Ben ondan (Adem'den) daha üstünüm. Çünkü beni ateşten, onu ise çamurdan yarattın.”¹¹⁸

İblisin dayandığı bu mantık, tipik bir, nefis ve bencillik mantığıdır. Çünkü onun Adem'e karşı secde etmesi, Adem'e değil, ulu Allah'a ibadettir. Sebebine gelince bu secde, sadece Allah'ın emrine boyun eğmektir.

6- Bu kıssa'nın özünden çıkarılabilecek, yorum sonucu elde edilebilecek sağlıklı tutum, Allah'ın emrini, hemen, vakit geçirmeksizin yerine getirmektir. Çünkü bu incelik şu ayetteki 'Sana emredince' ifadesinden açıkça anlaşılmaktadır. Ulu Allah şöyle buyuruyor:

مَا مَنَعَكَ إِلَّا تَسْجُدَ إِذْ أَمَرْتُكَ

“Sana emredince secde etmene ne engel olmuştur?”¹¹⁹

Yalnız tabii ki bu öncelik, emrin gerektirdiği zaman ve mekân durumuna uygun olmalıdır.

7- Bu kıssadan çıkarılması gereken sonuncu sonuç veya üzerinde düşünülmesi gereken diğer bir önemli nokta da şudur: Ulu Allah melekler ile cinlere ilk insana karşı secde etmelerini emrettiğine göre bunun gayet açık bir tek mânâsı vardır, o mânâ da şudur: İnsanın karakterinde manevi alanda adım adım yükselerek meleklerin ve cinlerin mertebesini aşabilme özelliği ve yakınlığı vardır. Buna göre, ulu Allah meleklerle ve cinlere, insana karşı secde etmelerini emrettikten sonra artık İslâm âlimleri arasında ‘İnsan mı, yoksa melek mi daha üstündür?’ şeklinde

118 Sad Suresi, 56.

119 A'raf Suresi, 12.

bir tartışmanın yer alması manasızdır. Çünkü ulu Allah'ın insana bağışlamış olduğu manevi imtiyazlar sınırsızdır. Nitekim bir kutsî hadisde şöyle buyrulur:

ما وسعى أرضى ولا سمائى ولكن وسمعنى قلت عبدى المؤمن

“Ben ne yere ve ne de göğe sığmam, ama mümin bir kulunun kalbine sığarım.”

Görüldüğü gibi insan için ilâhî feyiz ve bağışların kapısı ardına kadar açık ve O'na yaklaşmak kolaydır. Çünkü insan Allah'a secde edince Allah onun derecesini yükselterek kendisine yaklaştırır ve onu rızası ile çepeçevre kuşatır.

Bu noktada her mü'minin gözönünde tutmasını istediğimiz önemli prensip şudur: İman, sadece Allah'ı bilmek ve tanımak değildir. Çünkü iblis, ulu Allah'ın varlığını kesin bir şekilde biliyordu. Daha sonra Allah'ın Hz. Nuh'u, Hz. İbrahim'i ve nihayet Hz. Muhammed'i (salât ve selâm üzerlerine olsun) Peygamber olarak gönderdiğini de öğrenmişti.

O Allah'dan başka ilâh olmadığını; Hz. İsa'nın, Hz. Musa'nın ve diğer tüm peygamberlerin Allah tarafından gönderilmiş birer elçi olduklarını da biliyordu. Hatta bu gerçekleri bir çok mü'minden bile daha iyi ve kesin şekilde biliyordu.

Fakat bütün bu bilgisine rağmen Allah'ın rahmetinden kovulmuştur. Bu da gösteriyor ki iman sadece bilgi değildir. İman bilginin yanında itaat ve çağrıya uymadır, yani secde etmektir. Buna göre secde etmeksizin iman etmek mümkün değildir.¹²⁰

120 Ulu Allah şöyle buyuruyor:

“Hayır, Rabbin hakkı için, onlara aralarında çıkan anlaşmazlıklarda seni seçmedikçe, sonra hiç bir iç burukluğu duymaksızın

Sahabilerden Said b. Cubeyr (Allah ondan razı olsun) diyor ki; ‘Dünyadaki tek huzur kaynağım secde halidir.’ Ehl-i Beyt imamlarından Ali b. Abdullah b. Abbas o kadar çok secde ederdi ki bu yüzden kendisine ‘seccad’ (çok secde eden) lâkabı takılmıştı. Kolayca anlaşılacağı gibi İmam-ı Seccad, İblisinkinin tam tersi olan bir tutumu benimsediğini belirtmek üzere o kadar çok secde ediyordu. Sözlerimizin bu kısmını, ulu Allah’ın, gerek hayatında yanıbaşında bulunarak ve gerekse vefatından sonra ilâhî prensiplerine bağlı kalarak Peygamberimiz (salât ve selâm üzerine) olsun ile birlikte olanların vasıflarını belirten buyruğu ile noktalamak istiyoruz:

مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ وَالَّذِينَ مَعَهُ أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ تَرَاهُمْ
رُكَّعًا سُجَّدًا يَتَتَّبِعُونَ فُضَّلًا مِنَ اللَّهِ وَرِضْوَانًا سِيَّمَاهُمْ فِي وُجُوهِهِمْ مِنْ أَثَرِ
السُّجُودِ ذَلِكَ مَثَلُهُمْ فِي التَّوْرَةِ وَمَثَلُهُمْ فِي الْإِنْجِيلِ كَزَرْعٍ أَخْرَجَ شَطْأَهُ
فَأَزْرَهُ فَاستَغْلَظَ فَاسْتَوَى عَلَى سَوِّهِ يُعْجِبُ الزُّرَّاعَ لِيَغِيظَ بِهِمُ الْكُفَّارَ
وَعَدَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ مِنْهُمْ مَغْفِرَةً وَأَجْرًا عَظِيمًا

“Muhammed, Allah’ın Resûlüdür. Onunla beraber olanlar, inkârcılara karşı çetin, birbirlerine karşı da merhametlidirler. Onların, rükû ve secde halinde, Allah’tan lütuf ve hoşnutluk istediklerini görürsün. Onların secde eseri

vermiş olduğun hükmü benimseyip tam anlamı ile teslim olmadıkça gerçek anlamda mümin olamazlar.”

-Nisa Suresi, 65.-

Öteyandan Peygamberimiz (salât ve selâm üzerine olsun) de şöyle buyuruyor:

“Hiç biriniz arzularını bana indirilen prensiplere bağımlı hale getirmediğin gerçek anlamda mümin olamaz.”

olan alametleri yüzlerindedir. İşte bu, onların Tevrat'ta ve İncil'de anlatılan durumlarıdır: Onlar filizini çıkarmış, onu kuvvetlendirmiş, kalınlaşmış, gövdesi üzerine dikilmiş, ziraatçıların hoşuna giden bir ekin gibidirler. Allah kendileri sebebiyle inkarcıları öfkelenmek için onları böyle sağlam ve dirençli kılar. Allah, içlerinden salih amel işleyenlere bir bağışlama ve büyük bir mükafat vaad etmiştir.”¹²¹

Bu sima (alâmet) biricik Allah'a secde ettiklerinden dolayı alınlarında parıldayan nurdur. Bu sima, kalblerindeki Allah saygısının belirtisi olarak, kıyamet günü, yüzlerini süsleyen bir nişan olacaktır.

Secde ve Akıl

Ulu Allah'ın emir ve yasakları konusunda akıllı hakem kılmaya kalkışmak secde ile bağdaşmaz. Bu tip her girişim, bencillikten, kendini beğenmişlikten başka bir şey değildir. Bilindiği gibi bencillik de İblis'in özelliğidir.

İblis'in insanlar arasında taraftarları olduğuna göre toplumlarda İblis'in rolünü oynayanlar, ilâhî vahyi kökünden reddedenler ile vahyin prensiplerini akıl ölçüleri ile değerlendirmeye kalkışanlardır. Bu kimseler reddettikleri, kabul ettikleri veya saptırarak yorumladıkları her şeyi nefislerinin arzusuna uyarak reddederler, kabul ederler veya aslından saptırarak yorumlarlar. Yine onlar, analiz ve sentez yolu ile akılları sıra nazari bazı problemler ortaya çıkarırlar, sonra da yine akılları sıra kendi uydurmaları olan bu çıkmazlardan kurtulmaya kalkışırlar.

Şeytanın başlıca taraftar ve yandaşları inkarcılardır (mülhidler). Bunlar, günümüzün yaygın deyimi ile İblis'den çok İblis'ci kimselerdir. Çünkü İblis ne Allah'ın varlığını, ne ölüm-den sonraki dirilişi ve ne de peygamberlik müessesesini inkâr

¹²¹ Fetih Suresi, 29.

etmiş değildir. Oysa bu kimseler, bu saydığımız iman prensiplerini inkâr ederek İblis'den bile daha ileri gitmişlerdir.

Aslında onlar liderlerinden daha ileri gitmekle onun gururunu okşamışlardır. Çünkü bizzat Kur'an'ın belirttiğine göre İblis (şeytan) ulu Allah'a şöyle demişti:

قَالَ فِيمَا آغْوَيْتَنِي لَأَقْعُدَنَّ لَهُمْ صِرَاطَكَ الْمُسْتَقِيمَ ثُمَّ لَا تَنِيَّهُمْ مِنْ بَيْنِ
أَيْدِيهِمْ وَمِنْ خَلْفِهِمْ وَعَنْ أَيْمَانِهِمْ وَعَنْ شَمَائِلِهِمْ وَلَا تَجِدُ أَكْثَرَهُمْ شَاكِرِينَ

*“Mutlak dosdoğru yolunun üzerine oturup insanların yolunu keseceğim. Ayrıca onlara önlerinden, arkalarından, sağlarından ve sollarından sokulacağım da onların çoğunu şükür halinde bulamayacaksın.”*¹²²

Burada İblis'in sözünü ettiğimiz inkarcılar konusunda tam anlamı ile başarıya ulaştığını belirtmemiz gerekir.

İnkarcılığın bir çok dereceleri vardır. Hiç şüphesiz en karakteristik derecesi -Gazâli'nin ifadesi ile- şöyle diyenlerin derecesidir; 'Kâinat başlangıcı olmayan bir zamandan beri, yaratıcısız olarak, şimdiki gibi varolagelmıştır. Yine başlangıcı olmayan bir zamandan beri meniden canlı ve canlıdan meni çıkmaktadır. Bu her zaman böyle olageldiği gibi yine böyle olagidecektir.'

Böyle düşünen inkarcılara Kur'an-ı Kerim'in ifadesi ile şöyle bir soru sormak gerekir:

أَمْ خُلِقُوا مِنْ غَيْرِ شَيْءٍ أَمْ هُمُ الْخَالِقُونَ

*“Onlar yaratıcısız olarak mı ortaya çıktılar, yoksa kendi kendilerini mi yaratmışlardır?”*¹²³

122 Araf Suresi, 16.

123 Tur Suresi, 35.

Bu soru karşısında şaşırdıklarını ve hiç bir cevap veremediklerini göreceksiniz. Bu şaşkınlıkları, inançlarında nefislerinin sapık arzularına bağımlı olduklarının ve şeytanın köleleri olmaktan başka bir nitelik taşımadıklarının apaçık bir delilidir. Bunun yanında ölümden sonraki dirilişi kabul etmeyen inkarcılar olduğu gibi peygamberlik müessesesine inanmayan başka bir inkarcılar grubu daha vardır. Bunların tümü, ulu Allah'ın şu buyruğunun kapsamına girer:

أَفَرَأَيْتَ مَنِ اتَّخَذَ إِلَٰهَهُ هَوِيَّهُ وَأَصْلَهُ اللَّهُ عَلَىٰ عِلْمٍ وَخَتَمَ عَلَىٰ سَمْعِهِ وَقَلْبِهِ
وَجَعَلَ عَلَىٰ بَصَرِهِ غِشَاوَةً فَمَنْ يَهْدِيهِ مِنْ بَعْدِ اللَّهِ أَفَلَا تَذَكَّرُونَ

“Nefsinin arzularını ilâh edinen kimseyi görüyor musunuz? Allah onu bile bile saptırdı, kulağını ve kalbini mühürledi ve gözüne perde çekti. Hiç düşünmez misiniz ki artık onu Allah'dan başka kim hidayete erdirebilir?”¹²⁴

Böylelerinin kalblerini ve vicdanlarını hidayete erdirebilecek tek çare, hemen secde etmeye koyulmalarıdır. Yalnız serkeş nefislerine değil, Allah'a secde etmeye koyulmalıdırlar. O zaman ulu Allah, gözlerindeki perdeyi indirir de gerek dış dünyadaki, gerekse kendi varlıklarındaki ayetleri (delilleri) görüverirler. Bu ayetleri görünce de Allah'ın varlığının gerçek olduğunu kesinlikle anlarlar.

İblis'in zamanımızdaki en yeni icadı varoluşçuluk (ekzistansiyalizm) akımıdır. Bu felsefe akımı, hiç bir örfe, âdete, kültüre, dine ve geleneğe bağlı kalmaksızın herkesi dilediği ve düşündüğü gibi varlığını gerçekleştirmeye çağırıyor. Bu duruma göre kendi yıkılışını da kendi eli ile hazırlıyor. Sebebine gelince ne değişmez bir temele dayanıyor ve ne

124 Casiye Suresi, 23.

de gerçek bir prensibe varıyor. Varoluşçuluk konusunda ki en güzel benzetmeyi ünlü bir batılı yazar yapmıştır. O bu konuda şöyle diyor; 'Varoluşçuluk akımı şuna benzer: Bir köpek düşünün ki ağzı ile kendi kuyruğunu yakalamak için durmadan kendi eksenini etrafında dönüyor, fakat hiç bir zaman kuyruğunu ağzına almayı başaramıyor. Bu manzara, köpeklerin boş zamanlarında oynadıkları sonuçsuz bir oyundur.'

Şunu da belirtmek gerekir ki bu akım aslında eskidir. Klâsik Yunan dönemindeki Sûfestaiye ekolünden kaynaklanır. Bu akım çözülme dönemlerinde ve çöküş halindeki toplumlarda ortaya çıkmaktadır. Sağlıklı dönem ve toplumlarda bu akıma rastlanamaz. Çünkü genç ve sağlıklı toplumlar mensuplarının, ağızları ile kuyruklarını yakalamak için kendi eksenleri etrafında dönen oynaşık köpeklerle benzemelerine göz yummazlar. Buna göre varoluşçuluk akımı, bazı insanları Allah'a secde etme çerçevesinden çıkarıp nefsin arzularına secde etme kategorisine sokmak için iblis tarafından icadedilmiş bir felsefe doktrindir.

İblise taraftar ve yandaş gruplardan ikincisi, ilâhiyatçı rasyonalist (akılcı) felsefecilerdir. Çünkü rasyonalist felsefe, taraftarları ne kadar mahiyet ve amacını değişik ve şirin göstermeye çalışırlarsa çalışsınlar, vahyin getirdiği prensipler ile ilgili olarak akıllı hakem tutma girişiminden, daha açık bir deyimle akıllı vahyin yerine koyma girişiminden başka bir şey değildir. Hiç şüphe yok ki bu felsefe akımı, vahyin kesin hükme bağladığı mesele ve prensipleri akıl yolu ile yeniden keşfetmek istemektedir. Daha açıkçası, o Allah'ın dini yanında yeni bir din ortaya çıkarmak istemektedir. Fakat bu akıl dini, feylesofdan feylosofa değiştirmekte ve bu yüzden de şu veya bu meselede Allah'ın dini ile bağdaşmamaktadır.

Cemiyetler ilâhî dini özümlemiş oldukları, fertlerin kalbleri iman ve vicdanları hidayetle dolu bulunduğu dönemlerde felsefeciler, gayet şeytanca bir kurnazlıkla, din ile felsefeyi biribiri ile bağdaştırmaya kalkışırılar. Bu şu demektir: Felsefeciler akla dayalı buluşlarına din karşısında eşit bir statü verdikten sonra bu iki kesimi birbiri ile bağdaştırmaya girişirler ve benimsedikleri veya çıktıkları her meselede dinle kendi düşünceleri arasında uyuşma olduğu izlenimini uyandırmak isterler. Çünkü onların kalbleri ve gönülleri nefislerinin körüklemiş olduğu arzuların boyunduruğu altındadır. Kendi aralarında anlaşma ve görüş ortaklığı bulunmadığına göre onların arzuları, şahsî görüşleri, kuşkuları ve saplantıları ile vahiy, yanılmazlık, kesin bilgi ve hidayet arasındaki bağdaştırma gayreti, sadece şeytana bağlılık amacı taşıyabilir. Buna göre felsefeciler Allah'a secde etmiş değillerdir.

Secde ile ilgili bir üçüncü grup var ki bunlar sadece görünüşte Allah'a secde etmişlerdir. Bunlar Mutezile mezhebine bağlı kelâm bilginleridir. Mutezile mezhebi mensupları şuurlu bir uyarlılıkla Allah'a secde etmiş değillerdir. Sebebine gelince, mezhepleri, din konusunda akli hakem kılma esasına dayanır.

Onlar bu konuda o kadar ileri gittiler ki ulu Allah'ın -haşa- bazı şeyleri yapmaya mecbur olduğunu, buna karşılık bazı şeyleri de yapmasının yasak olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bu görüşleri ile ulu Allah'ı birtakım prensiplerin zorunlu bağlılığı altında düşünerek O'nu bazı şeyleri yapmaya ve buna karşılık bazı şeyleri yapmamaya mecbur saymışlardır. Hiç şüphesiz, onlara böyle düşünmeyi hoş gösteren, şeytandan başkası değildir. Böylece ulu Allah'ın şu buyruğunun kapsamına girmişlerdir:

أَقَمْنِ زَيْنَ لَهُ سَوْءَ عَمَلِهِ قَرَأَهُ حَسَنًا فَإِنَّ اللَّهَ يُضِلُّ مَنْ يَشَاءُ وَيَهْدِي مَنْ يَشَاءُ
فَلَا تَذْهَبْ نَفْسُكَ عَلَيْهِمْ حَسْرَاتٍ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ بِمَا يَصْنَعُونَ

*“Kötü ameli kendisi için süslendiğinden ötürü onu güzel gören kimse hiç hidayete eren kimse gibi olabilir mi? Allah dilediğini saptırır, dilediğini de hidayete erdirir. Buna göre onlarla ilgili olarak içinde hayal kırıklığı doğmasın. Hiç şüphesiz, Allah onların ne yaptıklarını bilir.”*¹²⁵

Ayrıca Mutezile mezhebinin mensupları, dinimizin uzak durulmasını tavsiye ettiği Allah'ın zatı ve sıfatları ile kader gibi konulara gömülesiye dalmışlardır.

Böylelikle nefislerinin arzularına uydukları için görüş ayrılıklarına düşüp parçalanmaları ve şahsî arzuları tarafından çeşitli mezheplere sürüklenmeleri kaçınılmaz olmuş ve sayılması imkânsız bir çok fırka ve gruplara bölünmüşlerdir.

Öte yandan günümüzde rasyonalist metodla dini ele alan herkes de Mutezile mezhebinin taraftarı sayılmalıdır. Buna göre Şeyh Muhammed Abduh'un temsil ettiği akımın hem prensipleri, hem metodu ve hem de hedefleri bakımından Mutezile karakterli bir akım olduğunu belirtmek, kaçınılmaz bir görevdir. Çünkü bu akım dinî meseleleri aklın ölçülerine vurarak onları belirli şartların gereğince kabul veya reddetmekte, yani dinî prensipleri nefsin arzuları ile iç güdülere bağlı kalarak değerlendirmeye kalkışmaktadır.

Sözün kısası, dini akla göre değerlendirmeye kalkışan akım, nasıl olursa olsun, nerede ve hangi dönemde ortaya çıkarsa çıksın, şuurlu bir itaatkârlıkla Allah'a secde etmiş

¹²⁵ Fatır Suresi, 8.

değildir. Onun secde mercii akıldır. Böyle olduğu için de neredeyse sayılması imkânsız çeşitli fırka ve mezheplere ayrılmıştır. Nitekim ulu Allah şöyle buyuruyor:

وَمَنْ يُشَاقِقِ الرَّسُولَ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُ الْهُدَىٰ وَيَتَّبِعْ غَيْرَ سَبِيلِ الْمُؤْمِنِينَ
تُؤَلِّهِ مَا تَوَلَّىٰ وَنُصْلِهِ جَهَنَّمَ ۖ وَسَاءَتْ مَصِيرًا

“Mü'minlerin yolundan başka bir yola koyulanlara benimsediklerini musallat ederiz.”¹²⁶

'Mü'minlerin yolu' ise sadece biricik Allah'a secde etmektir. Bu yol aynı zamanda köklü bilgiye sahip âlimlerin de yoludur. Çünkü köklü bilgi sahipleri her zaman Allah'ın emrine secde eden, mü'min kimselerdir. Nitekim ulu Allah şöyle buyuruyor:

أَمَّنْ هُوَ قَانِتٌ آنَاءَ اللَّيْلِ سَاجِدًا وَقَائِمًا يَحْذَرُ الْآخِرَةَ وَيَرْجُوا رَحْمَةَ رَبِّهِ قُلْ
هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ إِنَّمَا يَتَذَكَّرُ أُولُوا الْأَلْبَابِ

“Allah'a ortak (şirk) koşanlar mı, yoksa ahiret endişesi ve ilâhî rahmet ümidi ile gece yarılarında secde ederek ve ayakta durarak ibadet edenler mi daha iyidir? De ki hiç bilenler ile bilmeyenler bir olur mu? Bunu ancak derin akıl sahipleri anlayabilir.”¹²⁷

Şurası apaçıktır ki gerçek mü'minle şeytan birbirine zıt kutuplarda yer alırlar. Nitekim Kur'an-ı Kerim, mü'minin niteliklerini sayarken onun çeşitli ve değişik şeytanî görüntülerin tümüne birden ters ve aykırı olacağını belirttikten sonra mü'minlere verilecek mükâfatı açıklamaktadır. Ulu Allah şöyle buyuruyor:

¹²⁶ Nisa Suresi, 15.

¹²⁷ Zümer Suresi, 9.

إِنَّمَا يُؤْمِنُ بِآيَاتِنَا الَّذِينَ إِذَا ذُكِّرُوا بِهَا خَرُّوا سُجَّدًا وَسَبَّحُوا بِحَمْدِ رَبِّهِمْ
وَهُمْ لَا يَسْتَكْبِرُونَ تَتَجَافَى جُنُوبُهُمْ عَنِ الْمَضَاجِعِ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ خَوْفًا
وَطَمَعًا وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنفِقُونَ فَلَا تَعْلَمُ نَفْسٌ مَّا أُخْفِيَ لَهُمْ مِنْ قُرَّةِ أَعْيُنٍ
جَزَاءً مِّمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ

“Bizim ayetlerimize inananlar, sadece bunlar kendilerine okununca secdeye kapananlar ile Rabb'lerine hamdederek O'nu noksan sıfatlardan tenzih edenler ve asla bencilliğe kapılmayanlardır.

Bunlar aynı zamanda yataklarından kalkarak korku ve ümit içinde yalvaran ve kendilerine bağısladığımız rızkın bir kısmını başkalarına veren kimselerdir.

Amellerine mükâfat olarak onlar için ne göz kamaştırıcı nimetler saklandığını hiç kimse bilemez.”

Sözümüz bu kadar. Muvaffakiyet Allah'dandır.

BEŞİNCİ BÖLÜM

TASAVVUF VE MARİFET

AKIL VE TABİAT ÖTESİ

Tarihte gayb konuları ile ilgili araştırmaların ne zaman başladığını kesin şekilde belirlememiz mümkün değildir. Fakat bu araştırmalar kabaca ilk insanla birlikte başlamıştır, dersek gerçekten uzaklaşmış olmayız.

Yine eğer bu araştırmaların, başladıkları andan itibaren hem metod ve hem de varılan sonuç bakımından her zaman tartışma konusu olduklarını söylersek, aynı şekilde, gerçekten uzaklaşmış olmayız.

Söz konusu tartışma ve görüş ayrılığı gayb âleminin tüm konularını kapsamına alır. Meselâ Allah'ı ve ruhu kökünden inkâr etme kutbundan bunlara genellikle tamamen inanma kutbuna kadar değişen çeşitli görüşler görülmüştür. Bu değişik görüşlerin tümü saplantılara gömülmüş ve sapıklıkla birbirleri ile yarışarak en geniş anlamı ile saçmalık sınırına ulaşmıştır.

Bu iki kutup arasında rakamlara sığmaz sayıda mezhepler vardır. Meselâ bu mezheplerin kimisi kesin olarak Allah'ı başka varlıkların benzeri sayarken (Müşebbihe), kimisi de O'nu böyle bir şeyden kesinlikle tenzih etmektedir. Buna karşılık kimisi tenzih etmeye yakın bir benzetmeciliğe

inanırken kimisi de benzetmeciliğe daha yakın bir tenzihe inanmaktadır. Kimisi ulu Allah'ın diğer varlıklara sızdığını (hulûl) ileri sürerken, kimisi Allah ile diğer varlıkların birleştiğinden söz etmektedir. Kimi vahdet-i vücuda (varlıkların birliğine) inanırken, kimisi de ibadet eden varlıkla ibadete muhatap olan varlığın ayrılığını ileri sürmektedir. Sırf bu konuda daha o kadar çok mezheb var ki hepsini gözden geçirmek insanın başını döndüreceği gibi dayandıkları deliller de insanı hepsi hakkında şüphe etmeye götürür. Bu şüpheden sadece Rabb'imın koruyup doğru yolu bulmaya muvaffak kıldığı kimseler kurtulabilmiştir.

Evet sadece “*Rabbimin koruduğu kimseler.*”¹²⁸ Çünkü doğru yolu bulmak sadece ulu Allah'ın bir bağışığıdır, kulun kendi gayreti ile elde edebileceği bir şey değildir. Nitekim ulu Allah şöyle buyuruyor:

فَمَنْ يُرِدِ اللَّهُ أَنْ يَهْدِيَهُ يَشْرَحْ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ وَمَنْ يُرِدْ أَنْ يُضِلَّهُ يَجْعَلْ صَدْرَهُ
ضَيِّقًا حَرَجًا كَأَمَّا يَصْعَدُ فِي السَّمَاءِ كَذَلِكَ يَجْعَلُ اللَّهُ الرِّجْسَ عَلَى الَّذِينَ
لَا يُؤْمِنُونَ

“Allah hidayetini dilediği kimsenin göğsünü (kalbini) İslama açar. Buna karşılık saptırmak istediği kimsenin kalbini öyle dar ve sıkışık kılar ki ona iman etmek göğe çıkmak kadar zor gelir.”¹²⁹

Meselâ ulu Allah'ın diğer varlıklara, özellikle insanlara sızdığı (hulûl ettiği) görüşü, Hıristiyan toplumlarında taraf-tar bulmuş eski bir nazariyedir. İki bin yıldır nice düşünce ustası bu nazariyeden yana olagelmiş, bu nazariyeyi

128 Secde Suresi, 15-17.

129 En'am Suresi, 125.

delilleri ile destekleyebilmek için nice akıllar birbirleri ile yarışa girmişlerdir. Bu gayretler sonunda, söz konusu nazariye, felsefi ve mantıkî temellere dayandırıldığı için milyonlarca insanın akli çelinerek ona inanması ve bu yolda kurban olması sağlanmıştır. Allah'ın sıfatlarını insanların sıfatlarına benzetmeye kalkışanlar (Müşebbihe) de nazariyelerine hem akli ve hem de nakli deliller gösterebilmişlerdir. Öte yandan vahdet-i vücud nazariyesinin de öyle heyecanlı taraftarları var ki onlara sorarsanız bu konudaki diğer bütün görüşler sapık ve saçmadır. Eğer inançlar tarihini incelersek her mezhebin kendisini mantığa dayandırabildiğini ve her çeşit inancın şu veya bu toplumda belirli bir süre için egemen olabildiğini görürüz. Bununla birlikte her toplum, kendi inancının insanlar için ortaya atılmış en yararlı inanç olduğunu düşünmektedir. Nitekim ulu Allah şöyle buyuruyor:

كُلُّ حِزْبٍ بِمَا لَدَيْهِمْ فَرِحُونَ

*“Her grup kendi inancı ile böbürlendi.”*¹³⁰

Çeşitli mezheplerin delilleri arasındaki çatışmaya gelince bu her zaman kanlı bir çatışma olmuştur. Gerçi bu çatışmada delillerin bir kısmı yaralanıp yere düşmüştür, ama büyük bir katılık içinde yeniliklerini kabul etmekten kaçınarak yaralarını sardıktan sonra yeniden çatışma alanına atılmışlar ve bir daha yenilip yere düşmeyi beklemeye koyulmuşlardır.

Eğer mantık yolunda sonuna kadar yürürsek insan aklının ortaya atmış olduğu görüşlerin tümünden kuşku duymaya, şüphe etmeye varıp dayanırız.

¹³⁰ Mü'minün Suresi, 53.

Bununla birlikte kesin bilgi her zaman vardır. Güneş gökyüzünde parıldarken onun saçmış olduğu ışınları inkâr etmeye kalkışırsan sana hiç kimse inanmayacak, hatta sen bile kendi sözlerine güvenmeyeceksin. Duyu organları aracılığı ile algılanan (idrak edilen) bütün nesnelerde durum budur.

Fakat duyu organları aracılığı ile algılanabilen nesneler kesimi ile gayb âlemi kesimi biribirine hiç benzemeyen, farklı alanlardır.

Denebilir ki maddî nesneleri bilmenin yolunun algılama, buna karşılık akla dayak bilginin yolunun da akıl olması tabiidir. Madem ki gayb kesimi akılla ilgili konulardan meydana gelmiştir, bu kesimi bilebilmenin tek yolu akıldır. Ayrıca maddî nesneleri bilirken algıya dayandığımızı göre gayb kesimini bilme konusunda da aklın egemenliğini benimsemek zorundayız.

İlk bakışta doğru gibi görünen bu düşünce tarzı aslında katıksız bir safsatadan başka bir şey değildir. Çünkü akıl ürünü bilgilerin temelini meydana getiren tasarlama (tasavvur) faaliyeti, algıya dayanır. Tasarlama faaliyetini maddî nesnelerin algılarından soyutladığınız takdirde bu faaliyeti, geride hiç bir iz kalmayacak biçimde yok etmiş olursunuz. Bu yüzdendir ki şairler ne ölçüde hayallere gömülürlerse, ne kadar aşırı ölçüde vehimlere saplanırlarsa, buluşları ve orijinal biçimlendirmeleri o derece gerçeğe uzak düşer. Aslında yeni buluş, nesnelerin duyumları arasında meydana getirilmiş yeni bir sentezden başka bir şey değildir. Ayrıca algı yolu ile kazanılmış realite temeline dayanma bakımından eşsiz bir dahinin zihni ile sıradan bir cahilin zihni arasında temelli bir fark yoktur.

Buna göre orijinal eser, kendisini meydana getiren elemanlar (unsurlar) bakımından, sadece bir efsane ve hiç bir zaman var olmamış bir vehimden ibarettir. Durum böyle olunca, nesnelerin algılarından soyutlanmış düşünce yoktur ve söz konusu olamaz. Madem ki gayb kesiminin algı alanı ile hiç bir ilgisi yoktur, bu alanda düşünce ve akıl hiç bir sonuca götüremez.

Bilginler objektif ve sübjektif (şahsî) görüşler hakkında uzun uzun tartıştıktan sonra şu sonuca varmışlardır: Objektif görüşler tartışma götürmez. Çünkü onlar tamamen algılara ve duyuumlara dayanırlar. Sübjektif görüşlere gelince -ki bunlar başka bir temele dayanırlar- bunlar kabul edilmeye veya reddedilmeye uygun görüşlerdir ve bu çeşit görüşler konusunda ne kadar uzun tartışılırsa tartışılsın, kesin bir sonuca varmak mümkün değildir. Öte yandan ahlâk konusu sübjektif görüşlere uygun bir alan olduğuna göre perde gerisi, bilinmez konuların alanı olan ilahiyat, bu çeşit görüşlere daha çok uygun bir alandır. Bu yüzden ilahiyat alanının incelenmesi ya kelâm ilminin veya cedel (tartışma, diyalektik) ilminin konusu olabilir.

Mutezile mezhebi taraftarları istedikleri kadar akla saygı gösterebilirler, diledikleri kadar onu yüceltsinler, şurası açık bir gerçektir ki aklın ağır darbe yiyerek sersemleştiği bir alan vardır ki; o da tabiat ötesi alanıdır. Yine şurası da açık bir gerçektir ki Mutezile Mezhebi, bütün alımlılığına, bütün inceliğine, bütün güzelliğine ve din mantığı alanında yapmış olduğu bütün yararlı hizmetlere rağmen aslında, 'makul' (akla uygun) bir temele dayanmamaktadır.

* * *

Şöyle diyebilirsin: Gerek Mutezile mezhebinin ve gerekse genel olarak tüm rasyonalistlerin dayanağı olan aklın sar-

sılmaz ölçüleri, kıyasları vardır. Gerek klâsik ve gerekse modern mantık, kendi prensiplerine bağlı kalan zihinleri düşürürken hataya düşmekten koruyan bir araçtır. İnsanoğlu uzun gayretler sonunda 'İstikra' (Endüksiyon=Tümevarım) ile 'Kıyas' (Dedüksiyon'u=Tümdengelim'i) doğru ile eğriyi, isabetli olan ile yanlışlığı birbirinden ayırdedebilen iki ölçü aracı olarak ortaya çıkarmıştır.

Bana göre 'istikra' ile kıyas aklın birer aracıcılarıdır. Bu akıl araçları doğru ile yanlış birbirinden ayıran kesin birer sınır çizgisidirler. Bu iki ölçüye dayanan Mutezile Mezhebi ile rasyonalizme çatacağımıza onların ekolünü benimseyip biz de doğru yola girmeliyiz.

İlk bakışta bu görüş açısı kusursuz gibi görülebilir. Fakat meseleye daha inceleyici bir bakışla baktığımızda önce sağlam gibi görülen bu görüşün ne kadar çürük olduğu meydana çıkarılır.

İlk önce şunu düşünmeliyiz. Gerek Mutezile mezhebinin taraftarları ve gerekse genel olarak tüm rasyonalistler, 'istikra' (tümevarım) ve 'Kıyas' (tümdengelim) adını taşıyan mantık ölçülerine dayandıkları halde kendi aralarında bile görüş birliği sağlayamayarak sayısız gruplara ve ekollere ayrılmışlardır. Her grup ve ekol başka bir önderin peşinden gidiyor. Her önderin uyduğu 'İstikra' ve 'Kıyas' kendisini, başka istikraların ve kıyasların vermiş olduğu sonuçlardan, şu veya bu ölçüde, farklı olan belirli sonuçlara ulaştırmıştır.

Üzerinde duracağımız ikinci nokta da şudur: Mantığın insan zihnini düşünürken yanılmaktan koruduğu veya başka bir deyimle mantığın bir doğru düşünme aracı olduğu görüşü, doğruluk payı çok olmakla birlikte, aslında yanıltıcı bir görüştür. Her şeyden önce açıklanmaya muhtaçtır.

Mantık ölçüleri, dediğimiz gibi istikra (tümevarım) ve kıyasdır (tümdengelimdir). Genel kavramların ve küllî hükümlerin dayanağı olan istikra ile ilgili olarak şu noktaları gözönünde bulundurmak gerekir:

1- İstikra, tümü ile algılanmış duyumlara dayanır. O bir çok duyumun ortak ürünüdür, tek tek olaylardan ve gerçeklerden elde edildiği için madde çerçevesinin dışına çıkamaz. Gayb âlemi bu ölçüye tamamen uzak düşer. Bu âlem onun uzmanlık alanı dışında kalır. Bu ölçü gayb âlemi ile madde dünyası arasındaki perdeyi yırtarak tabiat ötesi kesimine geçemez.

2- İstikra, tam ve eksik olmak üzere iki türdür. Mantıkçıların da kabul ettiği gibi tam istikra, verimsiz ve yararsızdır. Mantıkçılara göre asıl önemli olan eksik istikra da zanna dayanır, yani kesin bilgi sağlamaz ve bu yüzden de her an için değişmeye açıktır.¹³¹

Meselâ 'Bütün madenler ısınınca genişler' cümlesi bir istikra önermesidir (kaziyyesidir). Bu önerme tüm maden-

131 İstikra, bir bütünün parçalarında bulunan belli bir özelliğin bütünün tümünde olduğuna dair verilen genel bir hükümdür. Söz konusu özellik ya bütünün tüm parçalarında bulunur, o zaman buna 'Tam istikra' denir, bunun diğer bir adı da 'Kıyası müstakimdir (dolaysız kıyasdır). Yahud söz konusu özellik, bütün parçalarının çoğunda bulunur. O zaman da buna 'Meşhur istikra' (eksik istikra) denir.

İstikranın, kıyasın tam tersi olduğu açıkça görülebilir. Çünkü kıyasda bütün için geçerli olan bir hüküm, bu bütünün parçaları içinde verilir. Buna göre kıyasda genel özellik, iki parça önerme (kaziyye) ile 'büyük önerme' (kaziye) adı verilen genel hüküm arasında ortaktır. İstikra'da ise bunun tam tersine, bütünün parçalarında bulunan belli bir özelliğin bütünde de var olduğuna hükmedilmektedir.

-Besair-un Nuseyriyye-

leri kapsamına alan genel bir önermedir. Fakat madenlerin tümü henüz keşfedilmediğine göre ilerde ısınınca genişlemeyen bir maden türünün bulunması teorik olarak mümkündür. Demek ki bu önerme, felsefe dili ile 'kesin' olmaktan uzak, zanna dayalı, geçici bir önermedir. Bilindiği gibi ilim hiç bir mesele ile ilgili son sözünü söyleyemez, ilmin ifade ettiği tüm gerçekler izafî (rölâtif=görelî) ve geçicidir. Bu gerçeklerin ömrü, taşıdıkları değeri ortadan kaldıracak veya değiştirecek araştırmalar ortaya çıkıncaya kadar devam eder.

İşte istikra önermeleri böyledir. Yani onlar şu ortak özellikleri taşırlar:

İstikra önermeleri ve hükümleri, sadece madde dünyası ile ilgilidir, onların tabiat ötesi ile hiç bir ilişkisi yoktur.

Şimdi de Kıyas ile ilgili noktaları gözden geçirelim:

1- İlk önce şunu belirtmek gerekir ki kıyas, istikra'ya dayanır. Çünkü o her zaman istikra yolu ile elde edilmiş olan bir genel hükümden hareket eder. Az önce belirtildiği gibi istikra önermeleri zanna dayalı ve duyumlardan meydana gelmiş olduklarına göre kıyas'ın sonuçları da zanna dayalı ve duyumlar alanı ile ilgilidir.

2- Ayrıca mantıkçılar kıyasın mukaddemelerinin (iki öncül önermesinin) herkes tarafından kabul edilmiş, aslında doğru hükümler olmalarını değil, sadece tartışmaya katılan iki taraf arasında kabul edilmiş olmalarını şart koşarlar. Buna göre bu mukaddimler, aslında doğru olmayan ve kabul edilmesi imkânsız hükümler olabilirler. O zaman da kıyas şekil bakımından doğru olmakla birlikte sonuç bakımından batıl, yani asılsız ve geçersiz olur.

Durum böyle olunca kıyasın ne faydası vardır? Mademki sırf mukaddimler neticeye varmanın şartlarına uygun dü-

zenlendiği takdirde netice gerçeğe uygun olmasa bile otomatik olarak netice ortaya çıkıyor, bunun ne değeri vardır? Yani varılan netice doğru mudur, yoksa yanlış mıdır? sorusuna kesin bir karşılık vermediğine hatta bu mesele ile hiç ilgilenmediğine göre böyle bir ölçünün ne önemi olabilir?

Meselâ senin şöyle bir kıyas düzenlediğini farzedelim: Çok bilgi ferdi bağımsızlığa yol açar. Ferdi bağımsızlığa yol açan her şey topluma zararlıdır. Çok bilgi topluma zararlıdır.

Bu kıyas, mantık kuralları açısından, doğru bir kıyasdır.

Bir de şöyle bir kıyas düzenleyebilirsin:

Çok bilgi sosyal dayanışma sağlar.

Sosyal dayanışma sağlayan her şey topluma faydalıdır.

Çok bilgi topluma faydalıdır.

Bu ikinci kıyas da mantık kurallarına uygundur. Görüldüğü gibi her iki kıyasın da şekil bakımından doğru olmalarına rağmen varmış oldukları sonuçlar birbirinin tamamen tersidir!

3- Bütün bunlarla birlikte kıyas dönüşümlü (devrî) ve kısır bir akıl yürütme şeklidir, yani fasit bir daireye (kısır döngüye) benzer. Meselâ şöyle bir kıyas ele alalım:

Ahmed insandır (küçük önerme).

Her insan konuşur (büyük önerme).

Ahmed'de konuşur (sonuç).

Bu kıyasda 'Ahmed'de konuşur' şeklindeki sonucun doğru olduğunu bilebilmek için 'Her insan konuşur' şeklindeki büyük önermenin doğru olduğunu bilmek gerekir.

Buna karşılık büyük önermenin doğru olduğunu bilebilmek için de sonucun doğru olduğunu bilmek gerekir. Çünkü sen Ahmed'in konuştuğuna dair hüküm verme-

dikçe tek tek bütün insanların konuştuğuna hüküm veremezsin. Ahmed'in konuştuğu konusunda şüpheli isen konuşabilirlik hükmünü tek tek bütün insanlara yayamazsın. Bu duruma göre büyük önerme sonucu ve sonuç da büyük önermeye dayanmış olur. O zaman da kıyas, fasit daire şeklinde, güvenilmez bir akıl yürütme olur.

4- Son olarak da şu noktayı belirtelim. Mantıkçıların faraziyesine (varsayımına) göre kıyas yolu ile varılan sonuç tamamen yeni bir şeydir. Çünkü kıyas, bilinen önermeler (mukaddimeler) aracılığı ile bilinmeyen bir sonuca varmak demektir.

Oysa sonuç mukaddimelerin (ilk iki önermenin) kapsamına girdiği için aslında yeni bir şey değildir. Buna göre kıyas, yeni bir bilgi sağlamadığı gibi bilinen hükümler aracılığı ile bilinmeyen bir hükme de ulaştırmaz. Tersine, eğer tam doğrusunu söylemek istersek, kıyas, bilinen hükümler aracılığı ile yine bilinen bir sonuca ulaşmaktır.

İşte aklın ölçüleri (kriterleri) bunlardır. Bu konuda, yani aklın yetersizliği konusunda, ilerdeki bir bölümde daha geniş bir açıklama yapmak istiyoruz. Söz konusu akıl ölçüleri hem vazgeçilmez, hem de yararsız prensiplerdir.

Buna göre akıl ahlâkla ilgili konularda ve özellikle ilahiyat alanında yetersiz bir bilgi aracıdır. İşte ulu Allah'ın insanlara dinleri indirmesinin hikmeti bu noktada yatar. Ayrıca bu dinlerin sadece ahlâk ve ilahiyat alanlarını ele almış olmasının sebebi de yine bu noktada aramak gerekir.

Eğer dinler şeriate de temas etti ise yani eğer uygulanması gereken kanunları da ele alıp belirlemişse şariat (hukuk sistemi) ahlâk alanına girdiği içindir.

Ayrıca şunu da belirtmek gerekir ki dinler hayır ile şerri, yani iyilikle kötüyü belirleme konusunda kesin bir tutum takınmış olmakla birlikte gayb ile ilgili konularda insanoğlunu zor durumda bırakmayarak ona kavramaya-cağı şeyleri açıklamışlar veya açıklanma düzeyini aşan sırları bildirmişlerdir.

‘Açıklanma düzeyini aşan sırlar’ derken algılanmış duyular alanına girmeyen bilgi çeşidini kastediyoruz. Bu bilgi çeşidi algılanmış duyular alanına girmediğine göre akıl alanının da dışında kalır. Bu bilgi çeşidi gayb konuları ile ilgili bilgi çeşididir.

Sözün burasında, hicrî 463 yılında vefat eden İbn-i Abdilberr’in şu sözünün çok hoşuma gittiğini belirtmek isterim. O şöyle diyor:

“Ulu Allah, kendisi dışındaki hiç bir şeye benzemez ki kıyas yolu ile veya derin derin düşünerek kavranabilsin.”

İşte bu yüzden semavî dinler bu alanda, sadece genel bir çerçeve çizmişlerdir. Üstelik bu genel çerçevenin kendisi de kısmen algılanmış duyular yolu ile elde edilmiş bilgilere dayanır. Genel çerçevenin bu kısmı, Kur’an’ın özünü meydana getiren muhkem (açıklanabilir) ayetlerin çerçevesi içindedir. Nitekim ulu Allah buyuruyor ki:

لَوْ كَانَ فِ يَهُمَ إِلَهَةٌ إِلَّا اللَّهُ لَفَسَدَتَا فَسُبْحَانَ اللَّهِ رَبِّ الْعَرْشِ عَمَّا يَصِفُونَ

“Eğer göklerde ve yerde Allah’dan başka ilâhlar olsa idi gökler ile yeryüzü kargaşalığa düşerdi.”¹³²

Öte yandan, sıradan insanlar da yukardaki ayeti onaylayarak şöyle derler; ‘iki kaptanı olan gemi batar.’

Kur'an-ı Kerim'in geriye kalan bazı ayetleri ise 'mü-teşabihdir' (açıklanamaz). Ulu Allah, bu konuda şöyle buyuruyor:

هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ مِنْهُ آيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ هُنَّ أُمُّ الْكِتَابِ وَأُخَرُ
مُتَشَابِهَاتٌ فَأَمَّا الَّذِي يَنْفِي قُلُوبِهِمْ زَيْجٌ فَيَتَّبِعُونَ مَا تَشَابَهَ مِنْهُ ابْتِغَاءَ الْفِتْنَةِ
وَابْتِغَاءَ تَأْوِيلِهِ وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ يَقُولُونَ
أَمَّا بِهِ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ رَبِّنَا وَمَا يَذَّكَّرُ إِلَّا أُولُوا الْأَلْبَابِ

“Kalbleri sapıklığa eğilimli olanlar, fitne ve müteşabih ayetleri yorumlama arzusuna kapılarak bu ayetlerin peşi-ne düşerler. Oysa bu ayetlerin yorumunu Allah'dan başka hiç kimse bilemez. Buna karşılık köklü ilme sahip kimse-ler -sadece bu ayetlere inandık, hepsi Rabb'imizin katın-dan gelmiştir- derler. Bunu ancak derin idrak sahipleri kavrayabilir.”¹³³

Bu konuda da eski bir Mısır özdeyişi (hikmeti) ne ince ve derin manalıdır:

“Fani olmayan (Allah) tarafından örtülmüş olan bir ör-tüyü, fani olanın (insanın) kaldırması muhaldir (olacak şey değildir).”

Tekrar konumuza dönelim. Evet semavî dinler, ahlâk ve ilahiyat alanlarında genel bir çerçeve çizmişlerdir, ama bu çerçeve bazı atak ve öncü şahsiyetin hoşuna gitmemiştir. Bunlar aklın sınırlılığını ve yetersizliğini kabul etmeyerek söz konusu çerçevenin içini de dışını da araştırma konusu yaptıkları için herkesin bildiği bir çok bölünmeler, grup-laşmalar ve görüş ayrılıkları ortaya çıkmıştır.

¹³³ Al-i İmran Suresi, 7.

Mutezile olsun, Eş'ariler olsun, Şiiler olsun, Selefiler olsun, tüm İslâm mezheplerinin önderlerinin kalblerinde köklü bir iman taşıdıklarından, üstün bir dinî heyecana sahip olduklarından ve yüzyılların sarsamayacağı kadar güçlü bir inanç beslediklerinden hiç bir şekilde şüphe etmiyoruz.

Üstelik bu önderlerin tümü aynı kaynaklara dayanıyorlar. Bu ortak kaynaklar Allah'ın kitabı ile Peygamberimizin (salât ve selâm üzerine olsun) sünnetidir. O halde bu görüş ayrılıkları, bu bitmez-tükenmez bölünmeler neden meydana geliyor?

Öyle sanıyorum ki bu sorunun cevabını ararken, aslında çözülmesi imkânsız bir problemle karşı karşıya değiliz. Bu konudaki durum, sadece şahsî kabiliyete dayanan, tüm şahsî ve sübjektif görüşlerde karşılaştığımız durum gibidir.

Oysa tüm Müslümanlar din konularında dosdoğru yola koyulsalardı, İmam-ı Malik'in (Allah ona rahmet etsin) kesin teslimiyet ifade eden şu tutumundan sapmazlardı. İmam şöyle diyor:

“İstiva (Allah'ın Arş üzerine istiva etmesi) malumdur, fakat nasıl olduğu meçhuldür, bu konuda soru sormak bid'attır.”

* * *

Evet şahsî fikirler. Hem de genel çerçevenin içi ile ilgili. İnsan eseri olan görüşler. Mukaddes kaynaklara şu veya bu oranda uzak ya da yakın olmaları bakımından birbirine benzeyen görüşler. Ama netice itibarı ile bunlar bir takım 'görüşler'. Ayrıca bu görüşlerin kaynağı olan faktör, yani şahsî kaabiliyet, aslında birleştirici değil, ayırıcı bir faktör olarak karşımıza çıkıyor. Ayrıca bu görüşler anlaşılabilir şeyler de değildir. Meselâ Allah'ın sıfatlarının zatı-

nın dışında olduğu veya Allah'ın sıfatlarının zatının aynısı olduğu şeklindeki tasavvurları gözden geçiren herkes bizimle aynı görüşü paylaşarak 'Bunları ancak Rabbim bilir' diyecektir.

Bu duruma göre bu alanda en doğru, en çıkar yol; kesin teslimiyettir. Zaten gerçek anlamı ile iman da budur. Bilindiği gibi Gazali, bu konuda şöyle diyor:

“Açık delile dayanarak gerçeği araştırmak ilimdir. Buna karşılık başkalarından duyulanları tecrübeler ile birleştirerek, hüsnü zanla bir gerçeği benimsemek imandır.”

Fakat iman doğrudan (direkt) bilgi değildir. Buna göre, yukardan beri incelemiş olduğumuz bilgi edinme araçlarından hiç birisi, tabiat ötesi alanda bizi doğrudan (direkt) bilgiye ulaştıramaz. İşte şu ana kadar yapmış olduğumuz açıklamalarla ulaşmak istediğimiz sonuç budur. Ulaşmak istediğimiz sonuçları şöyle özetleyebiliriz:

1- Duyu organları aracılığı ile elde edilen algılar ve bu algılara dayanan duyular bizi gayb âleminin bilgisine ulaştıramaz. Çünkü gayb âlemi duyu organlarımızın algı alanı dışında kalır.

2- Duyu organlarının algılarına dayanan akıl da bu alanda yetersizdir...

Buna göre klâsik mezheb imamlarının metoduna uymayan, onların yolundan ayrılan kelâm ilmi sadece bir bidat değil, bunun da ötesinde sapıklık, boşuboşuna oyalanmak ve doğru yoldan ayrılmaktır.

Büyük imamların bu konudaki görüşleri ise şöyledir: İmam-ı Malik (Allah ona rahmet etsin) şöyle diyor:

“Din konularında söz (kelâm) söylemek sözlerin en sevimsizidir. Bizim oraların halkı böyle sözleri sevmezler,

hatta böyle davranmayı yasaklarlar. Meselâ -Cehmiye mezhebinin veya Kaderiye mezhebinin görüşü şöyledir- şeklindeki ve bunlara benzer konuşmalar gibi. Ben altında amel ve ibadet olmayan sözleri sevmem.”

İmam-ı Ahmed'in (Allah ona rahmet etsin) de aynı konudaki görüşü şudur:

“Kelâm ilmi ile uğraşan asla iflah olmaz. Kelâm ilmi ile uğraşan herkesin kalbinde mutlaka bir ukde olduğunu görebiliriz.”

İmam-ı Malik'in (Allah ona rahmet etsin) bu konudaki görüşü şudur:

“Acaba (kelâm ilmi ile uğraşan kimse) kendisinden daha maharetli bir tartışmacı ile karşılaşır, her gün dinini değiştirip, başka bir dine mi girecek?”

* * *

Acaba bütün bu sözlerin anlamı, ‘ilahiyat konusunda bilgi edinmek mümkün değil’ mi demektir? Acaba bütün bu açıklamaların anlamı, ‘gayb âleminin üzerindeki perdeyi kaldırmak imkânsızdır ve bu alanda doğrudan (direkt) bilgi elde etmenin hiç bir yolu yoktur’ mu demektir?

Hayır söylemek istediğimiz bu değildir. O halde marifete (gayb âlemi ile ilgili bilgiye) götüren yol hangisidir?

MARİFETE ULAŞTIRAN YOL

Peygamberimiz (salât ve selâm üzerine olsun) tarihin mucizesidir. O işlerin çıkmaza girdiği ve düşüncelerin sapıttığı her dönemde tüm insanlığa yol gösteren bir meşaledir.

Onun peygamberlikten önceki hayatı, tıpkı peygamber olduktan sonraki hayatı gibi doğru yolu bulmak isteyenler için ders, ibret, kılavuz ve üstün bir örnektir.

Eğer peygamberlik hakkında doğru fikre sahip olmayan, yani peygamberliğin çalışmakla kazanılacak bir mer-tebe olmayıp doğrudan doğruya bir Allah vergisi olduğunu bilmeyen bir kimse Efendimizin peygamberlikten önceki hayatını incelediği takdirde O'nun vahyi âdeta havada av-layıp kendisine inmeye zorladığına ve hedefine ulaşmak için elinden gelen her şeyi yaptığı için sonunda istediğini elde ettiğine hükmeder.

Oysa doğru olan şudur ki; ilâhî inayetin seçilmiş bir elçi aracılığı ile tecelli etmesinin vakti gelince, O'nu seçerek tüm varlıklara üstün kılan bizzat ulu Allah'dır.

İmam-ı Merâği (Allah ona rahmet etsin) bu konuda şöyle diyor:

“Peygamberlik, çalışmakla kazanılamayacak ilâhî bir bağıştır. Fakat Allah’ın ilim ve hikmeti, bu rütbeyi onu taşıyabilecek olana, ona karşı yeterli istidadı olana bağışlamayı gerektirir. Nitekim ulu Allah şöyle buyuruyor:

وَإِذَا جَاءَتْهُمْ آيَةٌ قَالُوا لَنْ نُؤْمِنَ حَتَّى نُؤْتَىٰ مِثْلَ مَا أُوتِيَ رُسُلُ اللَّهِ اللَّهُ أَعْلَمُ
حَيْثُ يُجْعَلُ رِسَالَتَهُ سَيُصِيبُ الَّذِينَ أَجْرَمُوا صَغَارٌ عِنْدَ اللَّهِ وَعَذَابٌ شَدِيدٌ
بِمَا كَانُوا يَكْشُرُونَ

“Allah elçiliğini kime sunacağını çok iyi bilir.”¹³⁴

İşte Peygamberimiz (salât ve selâm üzerine olsun) kara derili olsun, kızıl derili olsun, bütün milletlere, hatta insan olsun, cin olsun bütün âlemlere peygamberlik misyonunu ulaştıracak şekilde hazırlanmış ve en mükemmel dinin mesajını tebliğ edecek biçimde yetiştirilmiş, böylece gök cisimleri dağılıncaya, yıldızlar sönünceye ve yeryüzü bambaşka bir şekle dönüşünceye kadar yegâne hidayet güneşi halinde parıldasın ve peygamberlerin sonuncusu olsun diye gönderilmiştir.”

Bu ‘hazırlık’ safhasını gözden geçirdiğimiz zaman ulu Allah’ın, Peygamberimizi (salât ve selâm üzerine olsun) rahmet ve inayeti ile her yönden kuşatmış olduğunu görürüz. Onu ailesi, yani içinde yetiştiği kültür mirası bakımından olduğu gibi ferdi yaradılışı, yani şahsiyeti bakımından da ilerdeki görevine hazırlamıştır, önce ailesini gözden geçirsek görürüz ki dedesi Abdülmuttalip ‘Hoş görülü, hakkına razı, eli açık, geçimli, iyi huylu ve tatlı dilli’ bir insan olarak karşımıza çıkar. Abdülmuttalip bu özellikleri yanında, aynı zamanda, kalbini tümüyle etkisi altında tutan güçlü

134 En’am Suresi, 124.

bir imana sahiptir. Keskin ve derin bir din heyecanı onun şahsiyetine egemen durumdadır. Fakat bu din heyecanı oldukça saklı ve belirsiz bir duygudur. Abdülmuttalip bu heyecanı içinden duyduğu ve bütün varlığı ile ona boyun eğdiği halde onu açıklayamaz, hatta ne olduğunu bile kavrayıp açıklayamaz.

Öte yandan Peygamberimiz (salât ve selâm üzerine olsun) gerçi Kureyş gençlerinden biridir. Ama bir çok bakımlardan akranlarından farklı ve seçkindir.

Diğer akranları gibi zeki, kavrayışlı, tok gözlü ve asil olmakla birlikte, öbürlerinden fazla olarak ağırbaşlı ve sakin bir mizaca sahiptir. Oysa böyle bir huy diğer Kureyşli gençler arasında yaygın değildir. Öte yandan genç peygamber adayı güçlü bir din motifinin etkisi altındadır. Bu da diğer gençlerin hoşlarına gidebilecek ve gülümseyerek karşılayabilecekleri bir özellik değildir.

Onu akranlarından iyice ayıran bir başka özelliği daha vardır. Gündelik hayatının çeşitli davranışları, başkaları gibi ön düşünceye, kafa yormaya ve tedbire dayanmıyor. Tersine O'nu harekete geçiren, gündelik davranışlarına egemen olan gizli bir güç vardır. Kendisi bu gizli gücü hissediyor, ona karşı koyuyor, hatta ona karşı direniyor, fakat sonunda ona boyun eğmeye, onun emirlerine uymaya mecbur kalıyor.

Bu gizli güç ona değişik şekilde emirlerini empoze ediyordu. Bazan özel bir irade gibi O'nu belirli bir davranışa sürüklüyor. Öyle karşı konulmaz bir irade ki; tüm duygularına ve şuuruna egemen olmuştur. Bu iradeye ne karşı koyabiliyor ve ne de dediğinden başka türlüünü yapabiliyor.

Bu gizli güç bâzan da bir insan kılığında karşısına çıkıyor. Hayalinde canlanan, tok sesli bir şahıs, uyurken

karşısına çıkararak kendisine 'şöyle şöyle yap' diye belirli emirler veriyor.

Bu ses esrarengiz ve müphemdir (belirsizdir). Fakat bunlar yanında azametli ve etkileyicidir. Bu azamet ve etkileycilik, esrarengizliği ile müphemliğinden ileri geliyor. Genç peygamber adayı bu sestən ürküyor, çekiniyor. Fakat ses ondan ayrılmıyor, tersine ısrarla üzerine düşüyor. Delikanlı bu sestən hem korkuyor, hem de onu seviyor. Buna karşılık ses de onu kendinden soğutmaktan dikkatle kaçınıyor, fakat bir yandan da onunla gayet yalandan ilgileniyor. Ayrıca bu ses, genç adamın kulaklarına, diğer insanların kulaklarına gelen sesler gibi gelmiyor. Garip ahenkli, garip anlamlı ve garip telâffuzlu bir sestir bu.

Bu delikanlının bir de babasına göz atalım: Babası Abdullah, tıpkı dedesi, adeta onun bir kopyasıdır. Hayatta en bağlı olduğu prensip şudur: 'Haram işlemektense ölmeyi tercih ederim.' Hemen şunu belirtelim ki Fatimet-ül Has'amıyye bir gün genç peygamber adayına şöyle der, 'Seni görünce babanın dürüstlüğü, perhizkârlığı gözümün önüne geliyor.'

Bu delikanlının kabilesi Kureyş, ailesi Haşimoğulları (Benî Haşim), dedesi zamanın kabile reisi Abdülmuttalip ve babası Abdullah'tır. İşte, ilerisinin büyük peygamberi Muhammed budur.

Gerçi ulu Allah O'nu elçisi olarak görevlendirmek üzere seçmiştir. Ama bu seçimden önce O'nu özel olarak, büyük görevinin gerektirdiği gibi yapılandırmıştır. O'nun hayatının peygamberlikten önceki dönemi, gayet sessiz, buna karşılık alabildiğine çetin ve kesintisiz bir nefis mücadele-si ve hatta nefis hesaplaşması safhasıdır. Bu hesaplaşma safhasında umut ve korku yanyana, iççedir. Bu safhada

azmi bileyen ve umutsuzluğun tüm sızma yollarını tıkayan büyük bir hamle emeli vardır. Cüneyd'in (Allah ona rahmet etsin) tasavvufu tarif ederken dediği gibi: Peygamberinizin (salât ve selâm üzerine olsun) hayatının bu dönemi nefesine karşı uzlaşmasız bir çatışma devresidir.

Peygamberimiz bu kesintisiz manevî mücadelesini her yıl Hira mağarasında geçirdiği bir ay boyunca doruğa çıkarırdı. Burada tam bir yalnızlığa gömülür. Allah'dan başka her şeyden ya tamamen veya tamama yakın bir şekilde uzaklaşırdı. Bu mağaradaki inziva sırasında bazan gece yarılarında, kimi zaman da gündüzün ortalarında gizlilik perdelerini yırtıp basireti ile gayb âlemine nüfuz etmeye girer, Sidret'ül-Münteha'ya. veya iki ok atımı ya da daha az yakına ulaşarak bütün göz kamaştırıcılığı ve ululuğu ile Allah'ın cemalini ve celâlini müşahade etmeyi denerdi.

Burada karşımızda, benzerini yapabilmek bir yana, tasavvur bile edemeyeceği oranda büyük gayret sarfeden bir peygamber adayı ile karşı karşıyayız. Yine burada O, insan tarafından ulaşılması bir yana, kavranması bile imkânsız derecede uzak bir hedefe göz dikmiştir. Nihayet burada O, önünde gayet sarp ve çetin bir yolun uzandığını görmektedir. Fakat bütün bunlar, sadece O'nun azmine yeni bir azim, iradesine daha güçlü bir irade ve şevkine daha heyecanlandırıncı bir şevk katmaktadır.

Peygamberimizin orada verdiği mücadelenin adı, meşhur bir hadisin ifadesine göre, 'Büyük cihad'dır (cihad-ı Ekber), nefsini arıtma mücadelesidir. Yıllar bir tek anın yavaşlığı ve monotonluğu içinde ağır ağır akıp giderken O, bu cihada, gevşemeden ve bıkmadan devam eder. Sonunda nerede ise safî ruha dönüşür, ya da ilâhî nurun bir parçası haline gelir ve Allah'a o kadar yaklaşır ki Gazâlî, O'nun

ulaşmış olduğu bu erişilmez mertebe hakkında şunları söyler:

“Peygamberimizin (salât ve selâm üzerine olsun) ilk zamanlardaki hali de böyle idi. Bilindiği gibi Peygamberimiz de o sırada dünya ile ilgisini keserek ‘Hira’ dağına yönelmiş ve orada Rabb’i ile başbaşa kalarak ibadete koyulmuştu. Bu durumu gören Araplar ‘Muhammed, Rabb’ına âşık oldu’ dediler.”

Daha sonra kendisine peygamberlik gelerek tarihin akışını değiştiren mucize gerçekleşti. Ulu Allah şöyle buyuruyor:

إِقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ عَلَقٍ ۚ اقْرَأْ وَرَبُّكَ الْأَكْرَمُ ۚ الَّذِي عَلَّمَ بِالْقَلَمِ ۚ عَلَّمَ الْإِنْسَانَ مَا لَمْ يَعْلَمْ

*“(Tüm varlıkları) yaratan Rabb’inin adı ile oku. O insanı bir parça kan pıhtısından yarattı. Oku, kerim olan Rabb’in hakkı için. O ki kalem ile öğretti. İnsana bilmediklerini öğretti.”*¹³⁵

Öte yandan Dr. Heykel de ‘Hayat-ı Muhammed’ adlı eserinde bu konuda şunları yazıyor:

“Peygamberimiz Hira mağarasındaki inzivada aradığı her şeyi, mümkün olandan daha iyi bir şekilde buldu. Her şeyden önce kendini salim bir kafa ile düşünceye verdi. Yine orada yalnızlığın sağladığı iç huzuru ile gönül rahatlığını buldu. Bu dönemde yakıcı bir özlemle gözettiği marifete ulaştırıcı yolu aradı, kâinattaki bu hedefe ulaştırıcı sebepleri sezmeye çalıştı.

Hira dağının tepesinde, Mekke’nin iki fersah kuzeyinde bir mağara vardı. Burası inziva için dünyadan uzaklaşa-

135 Alâk Suresi, 1-5.

rak yalnızlık köşesine kapanmak için düşünölebilecek en elverişli yerdı. Peygamberımız her yıl bu mağaraya çıkar, yanına aldığı az miktardaki yiyecek ve içeceklerle yetinerek orada kalır, insanların verdiği sıkıntıdan, hayat güröltüsünden uzak bir şekilde; hakk'ı, ama sadece Hakk'ı arayarak kendiniderin düşünceye ve ibadete verirdi.

Hakk'ı ve gerçeği bulma uğruna o kadar derin düşünceye daldardı ki bir şeyler yemeği unuttur, hatta hayatla ilgili olan her şeyi unuttardı. Çünkü çevresinde akıp giden toplum hayatında gördüğü şeylerin hiç birisi gerçek hakk değildi.

Nihayet kırkınıcı yaşının eşiğine yanaştığı yıl da, her sene yaptığı gibi Hira mağarasına çıkıp inzivaya kapanmıştı. O yakınlarda görmüş olduğu sadık bir rüya kalbini imanla doldurmuştu. Zaten nefsi de tüm yabancı unsurlardan arınmıştı. Rabb'i kendisini en güzel şekilde eğitmiştı. Artık kalbi ile dosdoğru yola (sırat-ı Müstakim'e) ve ölümsüz gerçeğe yönelmişti. Uzun zamandan beri kendilerini dalâlet çöllerinde kaybetmiş olan kavmini hidayete erdirmek üzere tüm ruhu ile Allah'a yönelmişti.

Bu yönelme döneminin uykusuz geçen gecelerinde O, zihnini ve kalbini biliyor, çoğu günlerini de oruçla geçiriyordu. Zaman zaman içine daldığı düşöncelerin heyecanı ile yerinde duramaz olunca mağaradan çıkarak sahraya inen yolda biraz yürüyor, sonra yine yalnızlık köşesine dönerek zihninde dönen düşönceleri ve rüyasının açığa çıkan belirtilerini değerdendiriyordu.

Peygamberimizin bu durumu altı ay sürdü. Sonunda kendinden korkmaya başladı. Bu yüzden, herkesten sakladığı endişelerini eşi Hatice'ye (Allah ondan razı olsun) açtı. Gördüklerini ona anlattı ve kendisini cinlerin çarptı-

ğından endişe ettiğini söyledi. Vefakâr ve sadık eşi O'nun endişelerini dağıtmaya koyuldu. Kocasına 'sen güven çemberi içindesin, cinler sana yaklaşamaz' dedi. Elbette ki bu sırada, ne Hatice ve ne de O, ulu Allah'ın bu ruhî inziva aracılığı ile Mustafa'sını Büyük Gün'e, Büyük Olay'a, yani vahiy gününe ve arkasından da Peygamberliğe hazırladığını, akıllarından bile geçirmiyorlardı.

Nihayet, günlerden bir gün, O mağarada uyurken, elinde yazılı bir sayfa tutan bir melek ansızın karşısına dikilerek kendisine 'Oku' dedi."

* * *

Ulu Allah'ın Peygamberimize (salât ve selâm üzerine olsun) bağışlamış olduğu bu hayat -ki bu kelâm ilminin veya rasyonalist felsefenin eseri değildir- bize, Allah'a ulaştırın yolu gösterir. Bu yol keşif yolu, ilham yolu, basiret yolu, daha doğrusu Sûfilerin görüşüne göre, müşahade yoludur.

Peygamberimizin kaba hatları ile bize öğretmiş olduğu bu yolu, inceden inceye tafsîlâtlandırarak sağlam bir şekilde psikolojik bir açıklığa kavuşturmuşlardır. Yani Sûfiler bu yolu açıklarken adım adım insanla birlikte ilerleyerek onu yüce bir mertebeye ulaştırmışlardır. Bu mertebeye 'son mertebe' demiyoruz. Çünkü Allah'ı tanımanın, O'nu bilmenin sonu yoktur. Varılabilen her mertebenin ötesinde normal yapıdaki bir insanın idrak edemeyeceği kadar uzak başka mertebeler vardır. Sûfiler bu yola çeşitli isimler vermişlerdir. Bu isimlerin bazıları şöyledir: 'Kudsiyet merdiveninin basamakları', 'Sâliklerin konaklama yerleri', 'Siliklerin basamakları', 'Ruhların konaklama yerleri'. Bu yol, her biri bir sonrakine ulaştırın, bir önceki yaşanınca bir sonrakine geçilen bir takım makam ve hallerden meydana gelir. Hepsini aşınca, insan, Allah'ın yakınına ve mü-

şahedeye ulaşarak hiç bir tarife sığmayan melekût âlemine karışı verir. Bu makamla ilgili olarak İmam-ı Gazali, şöyle diyor:

“Bu yolun başlangıcından itibaren keşifler ve müşahedeler belirmeye başlar. Öyle ki bu yolun yolcuları, melekleri, peygamberlerin ruhlarını görebilirler; onlardan gelen sesleri duyarlar ve onlardan bir çok faydalar sağlarlar.

Bir süre sonra şekilleri ve hayalleri (ideleri) gözleme safhası aşılıp öyle bir mertebeye çıkılır ki bu mertebeyi anlatmaya ifade ve söz sınırları dar gelir.”

HAYAL VE HAKİKAT

Yıllarca önce ‘Tahayyül’ (hayal etme) konusunda bir inceleme yazısı kaleme almıştım. Şimdi tasavvur (tasarlama) ve tahayyülün algılanmış duyumlarla olan ilişkisini belirtmek üzere bu yazıyı kısaltarak aşağıya alıyorum:

Hayal ve Gerçek (Reaite)

Tahayyül ürünü olan bir kavramı meydana getiren unsurları gözden geçirdiğimiz zaman bu kavramın aslında tamamen yeni bir şey olmadığını görürüz. Hayal kuran kimsenin yapabildiği tek şey, sadece unsurları birleştirmek; yani hayal kavramını oluşturan unsurlar arasında bir sentez işlemi gerçekleştirmektir.

Meselâ vücudu arslan ve bazı organları insan olan ve ‘Ebul Hevl’ adı verilen bir hayal kavramı ele alalım. Burada yeni olan sadece ‘Ebul Hevl’ kavramıdır. Yoksa bu kavramın unsurları olan insan başı ile arslan vücudu yeni şeyler değildir.

İnsan duyu organlarının algı (idrak) alanına girmeyen kavranılan, ancak algı alanına giren nesnelere benzeterek

hayal edebilir. Bu yüzdendir ki insan, Gülyabani, anka kuşu, cin ve şeytan gibi kavramları, ancak, daha önce görmüş olduğu şeylere benzeterek tasavvur edebilmiştir.

Meselâ Hıristiyanlar Cebraîl'in resmini çizmek isteyince onu iki kanatlı bir insan şeklinde ifade etmişlerdir. Yine bu yüzdendir ki Müslüman âlimlerin ezici bir çoğunluğu Allah ile ilgili olarak şöyle demişlerdir; 'Aklına gelen ne varsa ulu Allah pnun tersidir. Çünkü aklına gelen her şey mutlaka madde kaynaklıdır, duyu organlarının algılarına dayanması kaçınılmazdır. Oysa ulu Allah'ın sahip olduğu kemal sıfatı, O'nun maddeden ve madde ile ilgili her şeyden münezzeh olmasını gerektirir.' Bilindiği gibi kısa görüşlü ve sıradan cahil kimseler ulu Allah'ı -haşa- iri bir adam şeklinde hayal etmişlerdir.

Sanırsız ki şu fıkrayı çoğunuz duymuş veya bir yerde okumuştur: Saf bir adam bir gün Mutezile mezhebini tutan bir grup âlimin sohbetine katılır. Adam âlimlerin, Allah'ı tarif ederken şöyle dediklerini duyar, 'O ne üsttedir, ne altdadır, ne sağdadır, ne soldadır, ne öndedir, ne arkadadır, ne cevherdir ve ne de arazdır.' Âlimlerin bu sözlerini şaşkınlıkla dinleyen saf adam, büyük bir öfke içinde ayağa fırlayarak şöyle bağırır; 'Bunlar gökte bir ilâhın varolmadığını söylemek istiyorlar da dilleri varmıyor.' Görüldüğü gibi bu saf adam, duyu organlarının algıladığı nesnelerle ilgisiz bir varlığı hayaline sığdıramamış ve hayal edemediği bir şeyi de düşünememiştir. Bu yüzden de Mutezile Mezhebine bağlı bilginlerin Allah'ı inkâr ettiklerine inanmıştır.

İşte fıkra böyle. Şimdi sen cennette bulunan ve 'hiç bir gözün görmediği, hiç bir kulağın işitmediği' nimetleri hayal etmeye çalış. Göreceksin ki hayalinde hiç bir kavram canlandıramayacaksın. Çünkü hayalinde canlandırıdığın kavramlar, gözün gördüğü ve kulağın duyduğu şeylerden ayrı ve başka şeyler değildir. Meselâ bazı kitaplarda 'Hayal Beldesi' ile ilgili olarak yazılan şeyleri okuyunca görmüşsündür ki değişik bir şey hayal edebilsin diye kendini ne kadar zorlamış olursan ol, sözkonusu şehir daha önce görmüş olduğun şehirlerin çerçevesi dışına çıkamamış, sadece zihnindeki şehir unsurlarının yeni bir sentezi olabilmıştır.

Buna göre hayal, kendisini meydana getiren unsurlar bakımından, gerçeğin (realitenin) dışına çıkamaz ve insan sadece algılanmış duyumları hayalinde canlandırabilir.

Hayal ve Ortam

Belki de şu tarihî fıkrayı duymuş veya okumuşsundur: Bazı kimseler bir gün Mevlâna'ya 'Sen şair İbn-i Mu'tezz gibi hayal kuramıyorsun' diye sataşırlar ve iddialarına örnek olarak da İbn-i Mu'tezz'in yeni doğmuş ayı (hilâli) 'Ağır bir anber yükünün altında kıvrılmış bir kayığa' benzetmiş olduğunu söylerler. Bunun üzerine Mevlâna onlara: 'İbn-i Mu'tezz, bu mısradaki bir tabağı tasvir ediyor' diye cevap verir. Öyle sanıyorum ki Orta Çağda, ilmî ortam radyo icat etmeye elverişli olmadığı için o dönemlerde radyonun icad edilemediği konusunda, bizimle aynı görüşü paylaşıyordur.

Gerek bunlar ve gerekse bunlar gibi bir çok örnekler, bize gösteriyor ki içinde yaşadığımız sosyal ortamın hayal gücümüz üzerinde büyük etkisi vardır. İnsanın hayal gücü, içinde yaşadığı toplumda bulunan tabii görüntülerin ve kültür birikiminin, büyük oranda etkisi altındadır.

Mesele sadece bu kadar da değildir. Hatta insanın içinde yaşadığı sosyal ortam değişince hayalleri de değişir. Buna göre bir toplumda iyi ahlâk yönünden örnek insanlar çoğaldıkça, insan sık sık ahlâk ölçülerini kulakları ile duydukça ve ahlâk alanındaki gelişmeler gözleri önüne serildikçe günahlarla ilgili hayaller kafasından uzaklaşır.

TASAVVUF VE ŞÜPHE

Hemen hemen herkes bilir ki tasavvuf, ilham ve basiret taraftan bir mezhebdir. Başka bir deyimle tasavvuf, ilâhî ilmin, hakkında şüphe edilmesi ve safsata ile oyalanması sözkonusu olmayan kesin bir bilgi çeşidinin varolduğunu savunan bir ekoldür.

Her ne kadar tasavvufu bu şekilde tarif etmek, bütün unsurları, yönleri ve görüntüleri ile onun mahiyetini ifade etmez ise de kesin bilginin ne kadar önemli olduğunu bize, şüpheyi yer bırakmayacak şekilde, göstermektedir.

Ruh tasfiyesinin tasavvufun hedeflerinden biri olmasının tek sebebi, bu halin ulu Allah ile ilişki kurup, O'nun katından bilgi almaya hazırlanmamasıdır. Şüphe yok ki ilham yolu ile elde edilen veya başka bir deyimle ulu Allah'ın katından gelen bilginin sarsılması yahud mantık delilleri tarafından çürütülmesi sözkonusu olamaz. Böyle olunca sufinin içinde kuşku uyandırmaya veya onu bildiğinden vazgeçirmeye kalkışırsan boşuboşuna uğraşmış olursun. Çünkü sufinin, ruhunun arınma ve temizlenme dönemi esnasında, doğrudan doğruya ulu Allah'ın katından geldiğine inandığı bir düşünceden vazgeçmesi nasıl farzedi-

lebilir? O yüce ve dokunulmaz direktif ve irade uyarınca hareket ederken nasıl olur da batıl (eğri) yolda olduğunu ileri sürebilir?

Şüpheci bir kimse ise bunun tam tersi olan bir durumdadır. O ya hiç baştan gerçeğin varolmadığına veya varoldu farzedilse bile, onun bilgisine ulaşmamızı sağlayacak yolun bulunmadığına inanmaktadır. Durum böyle olunca şüpheci bir kimseye her hangi bir inancı benimsetmeye kalkışmak boşunadır. Çünkü o şüpheden başka hiç bir şeye inanmaz ve bu görüşünün yerine başka bir düşünciyi koymaya razı olmayacak kadar katıdır. Onu şaşırtan, hatta dehşete düşüren tek şey, nasıl olup da, senin de onun gibi şüpheyi benimsememendir. Kendi görüşünün ne kadar doğru ve haklı olduğunu ispat etmek için sana durmadan, çeşitli deliller ve gerekçeler gösterir. Sonunda seni de kendisi gibi bir şüpheci yapamayınca, görüşünün kendisine ait olduğunu, bu görüşün ne kadar doğru ve değerli olduğunu ancak kendisinin bildiğini söylemekle yetinir.

Buna göre bir tarafta mutlak bir kesin bilgi, öte tarafta da derin ve köklü bir şüphe hali vardır. Arada kesin bir ayrılık, daha doğrusu çatışma ve bağdaşmazlık vardır.

Durumun böyle olmasına rağmen ve bu iki zıt kutbu birbirine yaklaştırmaya, aralarında ilişki kurmaya kalkışmak bir çoklarına garip gelmekle birlikte benim kanaatime göre, başlangıçta bu iki kutup arasındaki bağdaşmazlık sandığımızdan çok daha azdır. Çünkü gerek sufi ve gerekse şüpheci, yollarının başlangıcında aynı noktadan hareket etmekte, tutumlarını aynı gerekçeye dayandırmaktadırlar. Şunu demek istiyorum: Sufiyi tasavvufa götüren şartlar, çoğu zaman şüpheciyi şüphecilğe ulaştıran şartların tıpkısıdır. Bu meselenin bir yönüdür. Meselenin öbür yönüne

gelince, bizzat şüphe hali, çoğu zaman insanı tasavvufa ulaştıran bir geçiş dönemidir.

Hepimiz biliyoruz ki bilgi edinmenin, biri duyu organları, öbürü de akıl olmak üzere iki yolu, iki aracı vardır. Yani her hangi bir şey hakkında bilgi sahibi olmak ya o şeyi gözle görmeye veya diğer duyu organları aracılığı ile algılamaya yahud da o şey hakkında delile dayanarak akıl yürütmeye dayanır, insanların çoğu, hatta ezici bir çoğunluğu bu yoldan elde edilen bilgiye tartışma kabul etmez ve şüphe götürmez kesin bir gerçek kabul ederler.

Fakat insanlar arasında 'duyu organlarımız yanıldıklarına, hata ettiklerine göre onlara güvenmek doğru değildir' diye düşünen kimseler de vardır. Böyle kimseler şöyle düşünürler: 'Biz, serabı görünce onu su sanıyoruz. Kafamızda bir şey tasarlar da o şeyin kuvvetli bir şekilde etkisi altında kalırsak onu gözlerimiz önünde dikilmiş görürüz. Hastalar asılsız bazı hayaller görürken korkarlar da aslında var olmayan bazı cisimler görür ve çeşitli sesler duyarlar. Bu konuda sayısız örnekler verilebilir. Her gün, daha doğrusu her an, duyu organlarımızın yanıldığını belirten örnekler ile karşılaşırız. Artık onlara veya onlar aracılığı ile elde edilen bilgiye güvenebilir miyiz? Asla!'

Geriye akıl kaldı, fakat onun değeri nedir ki? Herkes ona dayanır. Buna rağmen her bakımdan aynı görüşe katılan iki kişiye rastlamak mümkün olamıyor.

Şu neredeyse sayılara sığmaz bollukta felsefe ekollerinin tümü akla dayanır, hepsi onu esas tutar, onu hareket noktası kabul eder. Hepsi delillerinin güçlülüğü ile kendinden geçmişçesine böbürlenip durur. Taşıdıkları mantık tutarlılığı ile üzerinde egemen olmak isterler. Oysa, bütün bunlara rağmen, bir tek konuda bile anlaşılamazlar.

Ayrıca akla nasıl güvenilebilir ki? Tavşandan önce yola çıkarak bir veya iki metre ilerleyen bir kaplumbağaya, ne kadar hızlı koşarsa koşsun, tavşanın yetişemeyeceği, akla ve mantığa dayanarak ispat edilebilmektedir. Yine hedefine doğru giden okun aslında kıvıldamadığı akla ve mantığa uygun şekilde ispat edilmiyor mu?

Sen kendi kendini incelemeye tabi tut. Kötümserken taşıdığın görüşler, böyle değilken sahip olduğun görüşlerden farklı değil mi? Sevinçli zamanının görüşleri ile üzgün zamanının görüşleri birbirini tutuyor mu? Ayrıca güçlü olduklarına güvendiğin ve tutarlı olduklarına inandığın görüşlerin hakkında da, en azından, 'bunlar nihayet akli delillerdir' deneceği kesindir.

Görüldüğü gibi aklın güçsüzlüğünü gösteren örnekleri incelemeye koyulunca, önünde duracak bir sınır bulamazsın.

* * *

Duyu organları yanılıyor, onlara güvenilemez. Akıl da yanılıyor, ona da güvenilemez. O halde bu durumun anlamı 'gerçeği bilmenin hiç bir yolu yok' mu demektir?

Şüpheci kimse bu soruya karşılık sana 'evet' diye cevap verecektir. Ona kalırsa, bizler ebediyete kadar cehalete, daha doğrusu gerçek bilgidен yoksun yaşamaya mahkûmuz.

Fakat sufi, şüphecinin atmış olduğu adımların aynısını atarak duyu organları ile aklın değerinden, dolayısı ile bu iki yoldan elde edilmiş olan bilginin değerinden şüphe etme noktasına vardıktan sonra geriye dönerek bilgi edinmenin başka bir yolunu bulmuşlar. Bu 'başka yol' ilham yolu, basiret yolu ve sufilerin deyini ile 'Ledünnî ilim' yoludur.

Demek oluyor ki sufi ile şüpheci, yolun ilk merhalesi- ni birlikte aşarak şüpheyeye varıp dayandıktan sonra biri, yani şüpheci, bu nokta ile yetinerek onun ötesinde başka bir safha olamayacağı kanaatine saplanmış, buna karşılık sufi, şüphenin ötesine doğru bir adım daha atmıştır. Sufi bu adımı atarken felsefecilerin yaptıkları gibi duyu organ- ları ile aklın yol açmış oldukları yanılgılardan korunmak üzere yeni bir metod veya prensipler sistemi bulmayı de- ğil, ulaştırdığı sonuçlardan şüphe edilmez bir başka bilgi edinme yoluna varmayı hedef edinmiştir.

Eğer insan psikolojisini üstün-körü bir şekilde ince- lersek onun şüphe safhasında takılıp kalmaktan hoşlan- madığını görürüz. İnsan hiç bir zaman inkarcılığı, sadece yerleşmiş inançlarla karşı çıkmayı, yol ve temel prensip olarak benimsemek istemez. Bütün bilgi severliğine ve ger- çek merakına rağmen o, her zaman görüş ve davranışları için temel bir dayanak olacak kesin bir gerçeğin peşinde- dir. Yine hep biliriz ki insanın en sıkıntılı zamanları, şüphe içinde çırpındığı, çeşitli görüşler arasında kararsız kalarak neyi tercih edeceğini bilemediği dönemlerdir.

Bu durum insanı sıkıntıya ve bunalıma sürükler. Daha da sürer ve şiddetlenirse sahibini bazan intihara, bazan deliliğe ve çoğu zaman da tasavvufa götürür. Evet tasavvu- fa götürür. Şüphenin pençesinde kıvranan insan, bazan, tasavvuf alanında ayakları üzerine basarak durabileceği, kendisini bulabileceği, sükûnete erebileceği, kesin gerçe- ğe, imana ve değişmez bilgiye erebileceği bir yer, bir zemin bulabilir.

Meselâ büyük sufilerden biri olan ‘Haris b. Esed el- Muhasibi’ tasavvuf yoluna girmeden önce bilgi, araştırma, gerçeği öğrenme ve üzerine şüphe gölgesi düşmemiş kesin

ve sarsılmaz bir görüş elde etme susuzluğu ile yanıp tutuşan bir kimse idi. Fakat ilmî araştırmaları arttıkça imanı gelişeceğine şüphesi artıyordu. Bu yüzden içini kemiren sıkıntı gittikçe çoğalıyor, ulu Allah'ın dosdoğru ipini ele geçirmeden bir gün ansızın ölüme yakalanacağından korkuyordu. Uzun emek ve gayretlerden sonra nihayet sonuca ulaşmaktan ümidim kesmişti.

Fakat sonunda ulu Allah kendisini salih bir cemaat ile tanışmaya muvaffak buyurdu. Bu cemaate katıldı ve bir daha onlardan ayrılmadı. Haris b. Muhasibî'nin söz konusu cemaate bir daha ayrılmayacak şekilde katılmasının sebebi, ne onlardaki mantık metodunun vicdanında meydana getirdiği kesin bilgi ve ne de sahip oldukları açık delillerin kalbinde uyandırdığı tatmin duygusu idi. Onu bu cemaatin arasında kalmaya sevkeden faktör, bu kimselelerin çehrelerinde beliren güven verici ve hidayete erdirici nurlu sima idi.

Şimdi isterseniz sözü bizzat Haris b. Muhasibîye bırakalım da bize durumunu kendisi anlatsın. Aşağıdaki metin onun '*Nesâih*' isimli eserinin '*Dar-ül Kütüb il Mısnyye*' kütüphanesinde bulunan yazma nüshasından alınmıştır. Bu metni olduğu gibi buraya almanın sebebi, bununla Gazâlî'nin '*el Munkizü Mine'd-Dalal*' isimli eserinin aynı konudaki sözleri arasında bulunan yakın benzerliktir. Bu metnin tasavvuf hakkında araştırma yapan herkesi ilgilendirdiği kanaatindeyiz. Muhasibi, kısa bir girişten sonra şöyle diyor:

"İmdi, bize gelen bilgiye göre bu ümmet yetmiş küsur fırkaya (gruba, mezhebe) ayrılacak ve bu fırkalardan sadece bir tanesi kurtuluşa erecektir. Diğer fırkaların ne olacağını sadece Allah bilir.

Bu tespit üzerine ömrümün belirli bir dönemini ümmetin arasında hüküm süren ihtilâfları inceleyerek ve açık bir metodla maksada ulaştıran yolu araştırmakla geçirdim. Hem ilmin ve hem de amelin peşinden koştum. Âlimlerin irşadlarında ahiret yolunda delil ve rehber aradım. Ulu Allah'ın bir çok kelâmının anlamını alimlerin açıklamaları ışığında aklımın süzgecinden geçirdim.

Ümmetin içinde bulunduğu durumu gözden geçirip bağlı oldukları çeşitli mezhepleri inceledim. Bu mezheplerin iddiaları ve dayanakları üzerinde düşünerek onları yapabildiğim kadarı ile aklımın süzgecinden geçirdim. Gördüm ki ümmet arasında hüküm süren ihtilâflar, çoğu kimsenin içinde boğulduğu ve pek az kimsenin sağ kurtulabildiği derin bir denizdir. Bu arada her grubun, kendilerine taraftar olanların kurtulacağım, buna karşılık kendilerine karşı çıkanların helâk olacaklarını ileri sürdüğünü tespit ettim.

Ayrıca insanların çeşitli zümrelere ayrıldıklarını gördüm. Kimi ahiret meselelerine vâkıf âlimlerdir ki böylesine rastlamak zor ve varlığı azizdir. Kimi ise bu alanda cahildir ki ondan uzak kalabilmek bir nimettir.

Kimi âlim geçinir. Oysa tek düşüncesi dünyadır, onu ahirete tercih etmiştir. Kimi dine bağlılık sancağını elinde taşıyor. İlmi karşılığında saygı ve itibar bekliyor. Dini, dünyevî amaçları uğruna araç olarak kullanmaktan kaçınmıyor.

Kimi ilim sahibidir, ama taşıdığı ilmin anlamını, yorumunu kavramış değildir. Kimi ibadet ve takva sahipliği taslar. Hayrın içine daldığı halde eline geçen hiç bir şey yoktur. Üstelik ne kalıcı bir bilgisi ve ne de güvenilir bir görüşü vardır. Kimi akıl ve deha tutkunudur. Buna karşılık Allah korkusundan ve takvadan hiç bir nasibi yoktur. Kimileri nefislerinin arzuları uğruna birbirlerini

seviyor ve sadece bu konuda görüş birliğine varabiliyorlar. Aralarındaki tüm alış-verişler sırf dünya ile ilgilidir, tek amaçları dünyevî mevkilere konmak, başkalarına baş olabilmektir.

Kimi insan kılığında şeytanlardır. Halkı ahiret yolundan alıkoyarlar, dünya uğruna biribirlerine düşerler. Dünya zenginliğine üşüşürler. Tek gayeleri daha çok dünya malı kazanmaktır. Bunlar dünya konusunda diri, fakat Allah'ın emri karşısında ölüdürler. Daha doğrusu onlara göre Allah'ın emri sevimsiz, buna karşılık çirkin huylar ve davranışlar sevimli ve normaldir.

Bu gruplar arasında kendi kendime yer aradım. Bunun üzerine kendime çeki-düzen vermeye koyuldum. Hemen hidayet rehberlerinin kılavuzluğuna baş vurarak hidayet ve istikamet aramaya yöneldim. İlmin yol göstericiliğine sıgındım. Düşünceye dalarak uzun uzun düşündüm.

Bütün bunların sonunda gerek ulu Allah'ın kitabı olan Kur'an'a, gerek Peygamberimizin (salât ve selâm üzerine olsun) sünnetine ve gerekse icma-i ümmete dayanarak kesinlikle anladım ki nefsin arzularına uymak, insanın gözlerini körleştirerek onu doğru yoldan uzaklaştırır, gerçekten saptırır ve uzun süre bu körlüğe saplanıp kalmasına yolaçar. Bu sonuca varınca nefsin arzularını kalbimden kovmaya başladım.

Bu arada ümmet arasındaki ihtilâfları değerlendirmeye giriştim. Maksadım nefsimin arzularına ve helâka götürücü fırkalara kapılmaksızın, bunun yanında durumu aydınlığa kavuşmadan her hangi bir mezhebin kızağına düşmekten kaçınarak kurtuluşa erdirecek fırkayı bulmaktı.

Bu arada icma-i ümmete dayanarak anladım ki Allah tarafından bize indirilmiş olan Kitab'a göre tek kutuluş

yolu Allah korkusunda, O'nun farzlarını yerine getirmekte, O'nun helâllerine, haramlarına ve koymuş olduğu bütün sınırlamalara uymakta, O'na ihlâslı bir şekilde ibadet etmekte ve O'nun Resulünü (salât ve selâm üzerine olsun) örnek edinmektedir.

Bunun üzerine âlimlerin eserlerini okuyarak farzları ve sünnetleri öğrenmeye koyuldum. Eserlerine başvurduğum âlimlerin bazı konularda aynı görüşü paylaşmakla birlikte diğer bazı konularda ihtilâf halinde olduklarını gördüm. Bununla birlikte farzları ve sünnetleri Allah'ı bilen âlimlerden öğrenmek gerektiği hususunda tüm âlimlerin aynı görüşü paylaştıklarını gördüm. Çünkü Allah'ı bilen âlimler ne yaparlarsa O'nun nzası için yaparlar, O'nun haramlarından titizlikle kaçınırlar, O'nun Resulünü (salât ve selâm üzerine olsun) kendilerine örnek edinirler, ahireti dünyaya tercih ederler. İşte Allah'ın emirleri ile Peygamberimizin sünnetine bağlı olanlar bunlardır.

Bunun üzerine ümmetin arasında, herkesin söz birliği ile övmüş olduğu bu zümreyi aramaya koyuldum. Onların izinden gitmek, onların bildiklerini kendilerinden öğrenmek istiyordum. Gördüm ki bunların sayısı gayet az ve ilimleri karşısındaki ilgi gayet zayıftır. Tıpkı Peygamberimizin (salât ve selâm üzerlerine olsun) şu hadisi gibi:

بدأ الإسلام غريباً، وسيعود غريباً كما بدأ، فطوبى للغوغاء

“İslâm garip olarak gelmiş ve tıpkı geldiği gibi yine garip olarak gidecektir. O halde ne mutlu gariplere!”

Bu duruma göre takva sahibi rehberlerden yoksun olduğum için ne ağır bir musibet karşısında olduğumu kavradım, ümmetin ihtilâflarını incelemekle geçen ömrümün bu bunalımlı döneminde ansızın ölüm tarafından yaka-

lanmaktan korktum. Derhal bana zarurî ilmi öğretecek, Allah'ın emir ve yasakları konusunda yeterince titiz ve nasihattan asla geri kalmayan bir âlimin peşine düştüm.

Kullarını hudutsuz derecede esirgeyen ulu Allah'ın bağışı olarak bir cemaatle tanıştım. Allah korkusunun delillerini, takva alâmetlerini ve ahireti dünyaya tercih etmeyi onlarda gördüm. Onların rehberliklerini ve öğütlerini hidayet imamlarının davranışlarına uygun buldum. Hep birlikte ümmete sevgi ile öğüt veriyorlardı.

Hiç bir kimsenin Allah'a asi olmasına gönülleri razı olmuyor ve hiç bir kimse hakkında Allah'ın rahmetinden ümit kesmiyorlardı. Herkese sıkıntılara ve darlıklara katlanmayı, Allah'ın takdirini hoşnutlukla karşılamayı ve verdiği nimetlere karşılık O'na şükretmeyi tavsiye ediyorlardı. Allah'ın nimet ve bağışlarını sayarak O'nun sevgisini kullara aşıyor, herkesi O'na yönelmeye çağırıyorlardı. Bütün bunları Allah'ın ululuğunu, kudretinin yüceliğini, Kitab'ın buyruklarını, sünnetin kapsamını bilerek yapıyorlardı. Dinin inceliklerinden haberdar, Allah'ın neyi sevip nelerden hoşlanmadığını iyi bilen kimselerdi.

Bunlar yanında bidatlerden ve nefsin arzularından uzak duruyor, her şeyin derinliğine fazlaca dalmaktan kaçınıyor, tartışmaktan hoşlanmıyor, dedikodudan, haksızlıktan, başkalarını üzmemekten sakınıyor, arzularına karşı koyuyor, nefislerini hesaba çekiyor, vücudlarının her organına sahip oluyor, yemekte, giyimde ve tüm davranışlarda ölçülere titizlikle uyuyor, şüpheli konulara yaklaşmama-yı tercih ediyor, ihtiraslarını gemliyor, zamanlarını boşuna harcamıyor, mubahlardan az yararlanıyor, helâllerden ölçülü biçimde faydalıyor, hasımlaşmaktan çekiniyor, ahiretten ürküyor, kendilerini davalarını yaymaya adanmış,

başkalarını kendilerine tercih ediyor, her biri sadece kendi görevi ile meşgul, ahiret safhalarını, Kıyametin korkunç olaylarını, sevabın bolluğu ile azabın acısını iyi biliyorlar. Bu yüzden devamlı bir hüzne ve derin bir kedere kapılmışlar, dünyanın sevinçlerinden ve nimetlerinden kendilerini uzak tutmuşlardır.

Edepli olabilmek için öyle sıfatlar belirlemişler, takva halini öyle kesin sınırlarla tayin etmişler ki bu ölçü ve sıfatlar gözümü korkuttu. Anladım ki din adabı ve gerçek takva, benim gibilerin içinde boğulmaktan kurtulamayacakları bir denizdir, yine benim gibiler bu sınırlamalara uyamazlar.

Bu kimselerin fazileti ve insan sever kimseler oldukları hususunda en ufak bir şüphem kalmamıştı. Kesinlikle anladım ki onlar ahiretin yolunu bilen, peygamberleri kendilerine örnek edinmiş, kendilerinden aydınlanmak isteyenlerin yıldızları ve hidayet dileyenlerin rehberleridirler.

Bu yüzden mezheplerinin tutkunu oldum, onlardan yararlanmayı kafama koydum, edep ölçülerini benimsedim, ibadet şekillerini sevdim, onları hiç kimseyle değişemiyor ve hiç kimseyi onlara tercih edemiyordum.

Ulu Allah bana, delilleri açıkça önüme serilen bir ilim sunmuş, fazileti ile önümü aydınlatmıştı. Bu ilme ve bu aydınlığa yaklaşanım veya onun izinden gidenin kurtuluşu ereceğine dair ümidim güçlenmişti. Bu ilim ve aydınlık uyarınca amel edenlerin tehlikelerden uzak kalacağını kesinlikle anlamıştım. Buna karşılık bu yola karşı çıkanların sapık olduğunu, bu yolu bilmeden inkâr edenlerin kalblerinin pas tutmuş olduğunu görüyor ve onu anlayarak uygulayanların yeterli derecede açık delile sahip olduklarını anlıyordum. Bu yola koyulmayı, bu yolun sınırlamalarına

uymayı kendim için gerekli görüyordum. Bu yolu kalbimin inancı, gönlümün bağı, dinimin temeli sayarak davranışlarımın dayanağı ve hayatımın rehberi olarak seçtim.

Ulu Allah'ın bana vermiş olduğu bu nimete karşılık şükretmemi nasip buyurmasını ve bana bağışladığı bilgilerin çizdiği sınırlar uyarınca davranma gücü vermesini dilerim. Bununla birlikte bu konuda yetersiz olduğumu ve buna karşılık ne kadar çok şükretmem gerektiğini kavramaktan uzak olduğumu biliyorum.”

Böyle düşünen ve diyen sadece Haris b. Muhasibi değildir. İmam-ı Gazâlî de aynı görüştedir. Hatta Gazâlî'nin bu konu ile ilgili görüşleri daha açık ve daha detaylıdır.

Gazâlî'nin yazılarından yararlanarak içinde bulunduğu psikolojik durumu canlandırmaya çalışırsan onun bilgiye tutkun, öğrenmeye, incelemeye, araştırmaya aşın derecede meraklı, felsefe ve ilim denizinin derinliklerine dalmış olduğunu görürsün. Fakat derin bilgisine ve çok sayıdaki incelemesine rağmen felsefe ekollerinde aradığını bulamamış, bu ekollerin temel dayanağı olan akli delillerle tatmin olamamıştır.

Yapabileceği halde yeni bir felsefe ekolü meydana getirmeye girişmeyi de yararsız ve boş bir iş olarak görmüştür. Çünkü bu ekolün akıbeti de kesinlikle daha önceki ekollerinki gibi olmaktan kurtulamayacaktır. O felsefe ekolleri ki bir çok kimsenin beyin emeğini yuttukları halde yıkıcı tenkidin önünde dayanamamış ve sonunda yeni bir ayrılık faktörü olmanın dışında başka hiç bir nitelikleri kalmamıştır. Çünkü bu ekollerin hiç birisinin dayandığı deliller, herkesi inandıracak kadar açık ve güçlü olmamıştır. O halde elde kalan sadece şüphe olmuştur.

Gerçekten Gazâlî gerek duyu organları konusunda gerek akıl konusunda ve gerekse bu iki bilgi aracının ulaştırdığı sonuçlar hakkında şüpheye düştüğü bir dönem yaşamıştır. Bu sırada büyük bunalıma düşmüş, bu yüzden aşırı derecede zayıflamış ve ölümün eşğine varmıştı. Bu şaşkın ve bunalımlı döneminde, içinde kıvrandığı çıkmazdan kurtulabilmek için tasavvuftan başka bir sığınak ve korunak bulamamış, onun kapısını çalarak ona sığınmıştır.

Onun fikri gelişimin safhalarını anlatan '*el-Munkızu Mined-Dalâl*' adlı eseri bu durumu çok canlı bir üslup ile tasvir eder. O da Haris b. Muhasibi gibi sözlerine Peygamberimizin (alât ve selâm üzerine olsun) '*Ümmetim yakında yetmiş küsur fırkaya ayrılacak ve bu fırkaların içinden yalnız bir tanesi kurtuluşa erecektir*' şeklindeki hadisi ile başlamıştır. Hatta bu kitaptaki bazı cümleleri, tıpkısı tıpkısına Haris b. Muhasibi'nin cümlelerinin tekrarı gibidir. Buna dayanan bir batılı şarkiyat uzmanı (müsteşrik), Gazâlî'nin '*el-Munkizü Mined-Dalâl*' adlı eserini yazarken Muhasibi'nin '*Nesaih*' adlı eserin ön sözünün etkisinde kaldığını ileri sürmüştür. Bu iddia ister doğru görülsün, ister asılsız sayılsın, hiç şüphe yok ki Gazali, Muhasibi tarafından kaleme alınmış olan adı geçen kitabı okumuştur. Çünkü '*İhya*' adlı eserinde yer yer bu kitaptan yapılmış iktibaslara rastlanmaktadır.

Şu anda bizim için önemli olan realite şudur. İmam-ı Gazâlî, '*el-Munkızu Mine'd-Dalâl*'de anlattığı gibi yukardaki hadisin mânâsını derinliğine düşününce, halk kitlelerinin dinler ve şeriatler hakkındaki ihtilâflarını görünce güven duygusunu yitirmeye başlamıştır. İhtilâf sadece dinler ve şeriatler konusunda değildi. Aynı dinin ve aynı şeriatın çeşitli mezheplerinin önderleri (imamları) arasında da ihtilâflar vardır. Bu yüzden bir çok fırkalar ve çelişkili me-

todlar ortaya çıkıyordu. Bu ihtilâf ve çelişkiler, içinde bir çoklarının boğulduğu derin bir denizdi. Bu denizde boğulmadan kurtulabilenler çok azdı. Buna rağmen her fırka kurtuluşa erenin sadece kendisi olduğunu sanıyor ve her grup kendi inanç ve görüşü ile böbürleniyordu.

Bu yüzden Gazâlî, 'Kesin Bilgiye' varabilmek için var gücü ile çalışmaya koyuldu. Öyle bir kesin bilgi ki; 'Bilgi konusu şey şüphe izi taşımayacak şekilde belirmeli, bu beliriş hiç bir yanılgı ve vehim ihtimali taşımamalı, hatta böyle bir ihtimalin varlığı insanın içinden geçmemelidir.' Gazâlî sözlerine şöyle devam ediyor:

"Daha sonra tespit ettim ki bu şekilde kesin olmayan bütün bilgilerim güvenilmez, emin olma özelliği taşımayan bilgilerdir. Güvenilmez bilgi ise kesin bilgi (ilm-i yakîn) değildir.

Bu karara vardıktan sonra bütün bildiklerimi inceden inceye gözden geçirince gördüm ki duyu organları aracılığı ile elde edilenler (mahsusat) ile zarurî akıl prensipleri (zaruriyat) dışında kalan tüm bildiklerim, bu vasıftan mahrum bilgilerdir."

Fakat içini kemiren şüphe kurdu ile boğuşmaya devam eden Gazâlî, bir süre sonra duyu organları yolu ile kazanılan bilgilere de güvensizlik duymaya başladı. Kendisini dinleyelim:

"Uzun bir tereddüt ve kuşku döneminden sonra vicdanım (nefsim) duyu organları aracılığı ile elde edilmiş bilgilere de güvenmeme izin vermedi."

Gazâlî sözlerine devam ederek, gerek duyu organları yolu ile elde edilmiş bilgilerden gerek aklın zarurî prensiplerinden ve gerekse bu zarurî prensipler aracılığı ile varılan sonuçlardan niçin ve hangi gerekçelere dayanarak şüphe ettiğini

açıklamaktadır. İmam, uzunca bir süre bu şüphe ve tereddüt içinde bocaladıktan sonra neler olduğunu şöyle açıklıyor:

Nihayet günün birinde ulu Allah beni bu dertten, bu bunalımdan kurtardı. Vicdanım normal ve sağlıklı haline döndü. Artık zarurî akıl prensiplerini onaylıyor, onları güvenilir temel dayanaklar olarak kabul ediyordum.

Bu bunalımdan çıkışım delil düzerek veya ardarda cümleler (gerekçe cümleleri) sıralayarak değil, doğrudan doğruya ulu Allah'ın kalbime akıtmış olduğu bir nur sayesinde oldu. Zaten çoğu bilgilerin anahtarı bu nurdur. Buna göre kim keşfin, yani apaçık gerçeği elde etmenin serbest delillere bağlı olduğunu sanırsa ulu Allah geniş rahmetini sınırlandırmış, daraltmış olur. Nitekim ulu Allah'ın:

فمن يرد الله أن يهديه يشرح صدره للإسلام

*“Allah kimi hidayete erdirmek isterse göğsünü (kalbini) İslam’a açar.”*¹³⁶

Mealindeki buyruğunda geçen ‘Göğsü Açma’ ifadesinin ne demek olduğu Peygamberimize (salât ve selâm üzerine olsun) sorulunca: ‘O Allah'ın kalbe akıtmış olduğu bir nurdur.’ buyurmuştur. Yine kendisine ‘Bu nurun alâmeti nedir?’ diye sorulunca bu soruya ‘Aldatıcı dünya yurdundan uzaklaşıp ebedilik yurdu olan Ahirete yönelmektir’ şeklinde cevap vermiştir. Aynı nur ile ilgili olarak yine Peygamberimiz (salât ve selâm üzerine olsun) şöyle buyurmuştur:

إن الله تعالى خلق الخلق في ظلمة ، ثم رش عليهم من نوره

“Ulu Allah tüm varlıkları karanlık içinde yarattı. Fakat daha sonra kendi nurundan üzerlerine saçtı.”

136 En'am Suresi, 125.

İşte keşif (apaçık ve dolaysız bilgi) bu nurdan beklenmelidir. Bu nur bazı anlarda ilâhî cömertliğin eseri olarak, yerden su fışkırır gibi gürül gürül akar. Böyle mutlu anları gözetmek gerekir. Nitekim Peygamberimiz (salât ve selâm üzerine olsun) bu konuda şöyle buyuruyor:

إن لربكم في أيام دهركم لنفحات ، ألا فتعوضوا لها

“Rabbiniz yaşadığınız dönemin bazı demlerinde rahmet meltemleri estirir. Dikkatli olunuz da bu esintilere açık olunuz.”

* * *

Gazâli'yi tasavvufa götüren bu şüphe, daha önceki Haris b. Muhasibinin aynı nitelikteki şüphesi gibi gerçeği araştırmaktan doğan, kesin bilgiye varmak isterken ortaya çıkan şüphedir.

* * *

Fakat tasavvufun temeli olan şüphenin sırf bu çeşit şüphe olduğunu söylediğimiz sanılmamalıdır. Biz şunu belirtmek istiyoruz: Tasavvufun temeli çoğu kere bir çeşit şüphedir. Bu şüphe düşüncenin temel problemleri ile ilgili olabileceği gibi sosyal veya psikolojik problemlerden doğmuş bir şüphe de olabilir.

Meselâ psikolojik bir ihtirası konusunda hayal kırıklığına uğrayan, hatta şoke olan birini düşünelim. Bu ihtiras çoğu kere aşk ihtirası olur. Bu ihtiras çoğu zaman insanı intihar etmeye sürükleyebilen güçlü, zaptedilmez bir insan ruhunu derinliğine sarsan bir ihtirastır.

Bu ihtirası tatmin etme konusunda başarısızlığa uğrayıp hayal kırıklığına uğrayan kimse bu başarısızlığı ve hayal kırıklığı yüzünden herkese şüphe ile bakan, hiç kim-

seye görünmeyen bir insan haline gelebilir. Yahud sevmiş olduğu insan gibi örnek başka bir kimseyle karşılaşacağından şüpheyne düşerek insanlardan kaçıp inzivaya çekelebilir. Hatta bir mescide veya evine kapanarak devamlı şekilde namaz kılmaya Allah'ın kendisine dayanak, sığınak olarak kendisini kötü durumlardan korumasını dilemeye koyulabilir.

Öte yandan bir de yufka yürekli, ince mizaçlı bir başka kişi düşünelim. Bu kişi her an insanların zulümlerini ve sosyal hayatın bozuk tezahürlerini görür. Fakat içinde bu kötülüklere karşı çıkacak, onlarla mücadele edecek gücü göremez. Bu duyguların etkisi ile günün birinde gerek toplumdan ve gerek toplumu meydana getiren bütün fertlerden şüphe etmeye, hiç kimseye güvenmemeye başlar. Hayat her yönden varlığına dar gelir, ruhunu sıkır. Bu yüzden daha iyi bir hayat tarzı hakkında düşünmek üzere veya her türlü kötülüğten arınmış vicdanlara sahip insanlardan oluşmuş örnek bir toplumu hayalinde canlandırmak üzere insanlardan kaçarak köşesine kapanmaktan başka hiç bir çıkar yol göremeyebilir.

İşte 'sûfi' dediğimiz kimselerin hayat hikâyelerini yakından incelediğimiz takdirde çoğu zaman şüphenin hayatlarının dönüm noktası olduğunu görürüz.

ŞÜPHE VE MARİFET BASAMAKLARI

Fakat sûfilerin yönelmiş oldukları yeni hayat, yani yegâne dayanağı vicdan olan hararet ve heyecanla yönel-dikleri hayat, şüphenin tüm şekillerini, tüm renklerini vic-danlarından silip götüremez.

Gerçekten tasavvuf, din konusunda şüpheyne kapılmış olanların bu alandaki şüphesini giderir ve kendilerini ta-savvufun kucağına atmış olan bu şüphe sonunda içine dalmış oldukları yeni hayatın dışında her şeyi unuturlar.

Fakat büyük bir şevk ve heyecan içinde yeni hayata yö-nelmiş olan nefis, aslında din konusunda kemale (eksik-sizliğe ve olgunluğa) yönelmiş olur. Bu kemal mertebesinin ilk adımı da tevbe ile başlar.

Bu nokada şu gelişmeleri beklemek akıl ve mantık ge-reğidir: Böylesine bir heyecanla din alanına yönelmiş olan kimse öz geçmişinde bir çok hataların var olduğunu görür. Bundan dolayı Allah'ın önünde secdeye kapanarak günah-larının affedilmesini, daha önce işlemiş olduğu kötülük-lerin bağışlanmasını dilemedikçe içi rahat etmez, huzura kavuşmaz.

Fakat hayatının bu yeni dönemindeki ilk adımını atar atmaz gündelik normal hayatı ile ilgili bir çok konuda şüpheyeye kapılır ve durmadan kendi kendine şöyle sorular sorar: Bu şey acaba helâl mi, yoksa haram mıdır? Temiz midir, yoksa pis midir? Güzel mi, yoksa çirkin midir? Allah'ın rızasına uygun mu, yoksa değil midir? Böylece yiyeceği, içeceği ve giyeceğinde titiz ve çekingen olur. İşte bu çekingenliğin adına 'vera' (takva) denir. Sebebi de görüldüğü gibi şüphedir.

Fakat bu adam yiyeceğinde, içeceğinde ve giyeceğinde titiz, çekingen ve zor seçici oldukça her zaman bu çekingenliğini yetersiz görecektir, her dakika yeni bir şüpheyeye kapılarak geçmişinden tevbe etmeye koyulacaktır. Bu durum vicdanında tutuşan din ateşini günden güne daha da güçleştirecektir. O zaman dünya hayatı ile ilgili olan her şeyi sadece bir oyun, oyalanma, sapıklık ve eğrilik olarak göreceği gibi hidayet ve doğruluk peşinde olduğuna göre, ulu Allah'ın katında bir sinek kanadı kadar bile değerli olmayan bu dünya hayatına yüz çevirmeyi en doğru yol olarak değerlendirecek, yani 'zühd' mertebesine erecektir.

Önce 'tevbe' arkasından 'vera' (takva), daha sonra da 'zühd' işte bunlar sırası ile sûfîlerin bazı makamlarının, mertebelerinin isimleridir.

Fakat daha önce belirttiğimiz gibi kemal'in sonu ve sınırı yoktur. Evet sözü geçen sufi, seçmiş olduğu yeni hayat alanında 'zühd' mertebesine ermiştir. Fakat maksad, sadece bu kadar mıdır?

Düşünelim ki bu kimse nihayet bir insandır. Mayasında hayvanlık, saklıdır. Bu mayanın iradesi güç kazandıkça kendisini dünya hayatına doğru çekmeye başlar, dünya hayatını kendisine cazip, parlak, buna karşılık yöneldiği

hayatı sevimsiz olarak göstermek ister. Bu noktada madde ile ruh arasında amansız bir çatışma baş gösterir. Bu amansız çatışmayı Anatole France adlı Fransız yazarı bir romanında güzel bir biçimde tasvir ettiği gibi çok daha önceleri, Haris b. Muhasibi gerek '*Bed'u Men Enabe İlellah*' isimli eserinde ve gerekse '*er-Riaye*' adlı kitabında tüm incelikleri ile ortaya koymuştur.

Bu çatışma sūfinin vicdanında öyle bir sarsıntı, öyle bir bunalım meydana getirir ki daha ötesi düşünülemez. Bu durumda sufi, kendinden ve şahsî değerinden şüphe eder hale gelir. O kadar ki Allah'ın yardım ve bağışlarından sıyrılması, uzak durması gerektiğine inanır. Sebebine gelince, kendisini bu yardım ve bağışlara lâyık görmez.

Bu dönemde o devamlı şekilde ağlar, inler. Allah'ın kusurlarını bağışlamasını ve kendisine yardım etmesini, bilmeden işlemiş olduğu hatalarına göz yummasını diler. Allah'ın ulu kudreti karşısında aslında hiç bir değeri olmadığını sık sık dile getirir, itiraf eder. Bütün arzusu, bütün emeli, kul olmaktır; efendisinin inayeti, rızası ve tevfiği ile kendisine bir şeyler bağışlamasıdır.

Sufinin hayatında bu dönem uzun veya kısa bir süre devam eder. Bu sırada ruhu sık sık maddesine karşı baş kaldırır, onun kör arzularını gemler ve azgınlığını dindirir. Böylece 'rıza' (hoşnutluk) makamına ulaşır. Bu makam sufiliğin dördüncü mertebesidir ve hiç şüphesiz, 'züh'd'den daha üstün bir derecedir.

Fakat kemal mertebesi bu mudur?

Burada sözü edilen 'rıza' mertebesinin istek ve ihtirasların kökten kurumması veya arzu ve emellerin tamamen ortadan kalkması demek olduğunu hiç bir sufi iddia etmez, daha doğrusu edemez. Asla! Bu mertebenin anlamı, sufinin

içinde yeniden baş kaldırıp kendisini tekrar eski hayat tarzına dönmeye zorlayan nefis dalgalanmasının durulduğu ve ruh cephesinin bu dalga karşısında galip geldiğidir.

Sufinin görüşüne göre bu durumun sebebi şahsî iradesinin gücü değildir. Bu sonucu sağlayan yegâne faktör, ulu Allah'ın sufi hakkında iyilik, hidayet ve rüşd dilemiş olması, yani doğrudan doğruya O'nun yardım ve desteğidir.

O halde ulu Allah'ın bu bağışına karşılık sufinin ne yapması gerekir? O ulu Allah ki kendisine asla ihtiyacı olmadığı halde ona yardım etmiş, bağışlamış olduğu hidâyetten hiç bir yarar bekleme söz konusu olmadığı halde kulu nu hidayete erdirmiştir. Buna göre sufi, ulu Allah'a tam mânâsı ile ve her bakımdan yönelmediği takdirde kusurlu olacak, gördüğü nimete karşı nankörlük edecektir.

Bu kusur, bu nankörlük bir tek konuda işlenmiş, sınırlı bir kusur ve nankörlük değildir. Çünkü Allah hakkı ile ilgilidir. Sufiye yeni bir hayat bağışlamış olan ona bir çok nimetlerini yağdıran, kendisini vicdan huzuruna kavuşturmuş, sapıklık bataklığından çekip alarak başarıyı sağlamış olan ulu Allah'ın hakkıdır söz konusu olan.

Bu yüzden sufi nefsinin dalgalanmalarından, titreşimlerinden ve bu dalga ve titreşimlerde beliren sinsî riya (gösteriş, iki yüzlülük) kalıntılarından endişelenmeye başlar. Bu noktada başlayan endişe ve kuşku, kendisini, imkân sınırları içinde, ulu Allah'a tamamen yönelmeye sürükler.

Gerçi üzerinde derin derin düşünmüştür, ama buna rağmen ulu Allah'ın zatı, sufinin vicdanında devamlı bir korku uyandırır. Bu korku kendisini O'na daha çok yöneltilir. Bu yönelişin kendisine huzur sağladığını hisseder. Bu yönelişe devam ettikçe ulu Allah da kendisine bağışlarını sunmaya devam eder. Böylece içinde duyduğu Allah kor-

kusu önce yavaş yavaş derin ve köklü bir sevgiye dönüşür. Arkasından da her yörede, her yanda ve her yerde Allah'ı görmeye başlar. Daha sonra da fani varlığı, gözüne ve kulağına hükmeder hale gelen bu Yüce Varlık'da yok olur. Bunun sonucu olarak açık veya gizli şekilde 'Hay, Allah'ın dışında kalan her şey batıl (asılsız) dır' der.

Şimdi sizi bu konuda klâsik bir metnin satırları ile baş-başa bırakmak istiyorum. 'Tasavvuf ve şüphe' konusunda yukarıdan beri söylediklerimle bu metin arasında sıkı bir benzerlik olduğuna inanıyorum. Hatta benim bütün bu söylediklerimi aşağıdaki satırların açıklaması olarak da kabul edebilirsiniz.

Sözünü ettiğim satırlar Sühreverdî'ye aittir. Ünlü eseri 'Avârif'ül-Meârif'in 'Mahiyet'üt-Tasavvuf' başlıklı bölümünün son kısmından alınmıştır. Sühreverdî şöyle diyor:

"Şeyhlerin tasavvufun mahiyeti hakkındaki sözleri binden fazladır. Hepsini nakletmek uzun sürer. Bu yüzden bu sözlerdeki çoğu manaları biraraya getiren birleştirici bir tarif yapmak istiyoruz. Çünkü sözler her ne kadar birbirlerinden farklı ise de manaları yakındır. Tarifimiz şöyledir:

Sûfî devamlı biçimde tasfiye (arındırma) işlemi ile uğraşan, aralıksız olarak kalbini nefsinin kirlerinden arındırarak içinde yaşadığı anları her türlü kirin lekelerinden uzak tutmaya çalışan bir kimsedir.

Bu tasfiye işleminde yegâne yardımcısı, ulu Allah'a sığınması, kendisini her an için O'nun yardımına muhtaç hissetmesidir. Bu devamlı sığınma ve kendisini Allah'a muhtaç hissetme hali sayesinde varlığını her türlü kirden ve lekeden arıtabilir. Nefsi harekete geçerek herhangi bir sıfatı ile ortaya çıkar çıkmaz bu durumu keskin basireti ile kavrayıp derhal Rabb'ine sığınır. Buna göre sûfinin

huzuru bu tasfiye işleminin devamına, buna karşılık huzursuzluğu ve ruh bulanıklığı nefsinin harekete geçmesine bağlıdır. Başka bir deyimle sûfî kalbini Rabb'inin ve nefsinin de kalbinin egemenliğine vermiştir. Nitekim ulu Allah şöyle buyuruyor:

*“Ey müminler, Allah'ın egemenliği altında olunuz ve adalet uyarınca şahid olunuz.”*¹³⁷

İşte ayette ifade edildiği şekilde, ulu Allah'ın nefis üzerinde egemenliğini benimsemek, tasavvufu gerçekleştirmek demektir.

Bir sûfî şeyhinin tarifine göre ‘Tasavvuf, baştan başa ızdırıptır. Sükûnet (durulma) meydana gelince tasavvuf yok olmuş demektir.’ Bu tarifiñ sırrı şudur: insan ruhu, ulu Allah'ın katına doğru çekim halindedir. Yani Sûfinin ruhu, Allah'a yaklaşma doğrultusunda devamlı bir akım ve çekim halindedir. Buna karşılık Sûfinin nefsinin fanî âlemde tutmak isteyen, onu geri çevirmeye uğraşan bir takım bağımlılıklar ve kalıntılar vardır. Buna göre Sûfî devamlı şekilde hareket, Allah'a sığınma, Ona doğru kaçma halinde olmalı, nefsin zayıf noktalarını iyi tespit etmelidir. Bu ince-liği kavrayan kimse, sûfiliğin değişik tariflere dağılmış olan manasını birleştirerek kavramış olur.”

137 Nisa Suresi, 135.

GAZALÎ VE MARÎFET

Mukaddes bir kitabı olmayan toplumlarda yetişmiş düşünürlerin ilahiyat konusunda akla dayalı incelemeler yapmalarını tabiî karşılamak gerekir. Böyle toplumlarda tabiat-ötesi ile ilgili olarak düşünceye dayalı bir ekol meydana getirmeye girişenlerin bulunması normaldir. Çünkü insan yaratılışı bakımından başına buyruk ve meraklı bir varlıktır. O her zaman her şeyin sebebini ve gerekçesini öğrenmek ister, bilinmeyen şeyleri kurcalamaktan hoşlanır ve gayb âlemini keşfetmeye can atar.

Fakat orijinallliğini koruyan, bozulduğu hususunda şüphe edilmeyen, mukaddes bir kaynağa sahip toplumlarda bu yanılmaz kaynakların yanında gayb âlemi ile ilgili olarak insan zihni tarafından yakıştırılmış bir takım ekollerin ortaya çıkması tabiî değildir. Çünkü insan düşünce-
sinin ürünü olan her şey yanlış olma ihtimalini birlikte taşır. Oysa ulu Allah'ın zatı veya sıfatları konusunda yanlış düşünmek ve genel olarak gayb âlemi hakkında yanlışlığa düşmek, çok tehlikeli bir hatadır.

O halde akla dayalı araştırmaların muhtemel hatalı sonuçlarından kaçınabilmek için tutulması gereken tek

çıkar yol, gayb âlemi ile ilgili olarak mukaddes kaynağın yanı başında akla dayalı bir akım geliştirmemektir.

Buna göre üstün akıl sahiplerine göre sağlam prensip mukaddes kaynağa kayıtsız-şartsız teslim olmaktır. Tarihde bir zamanlar Sokrat ile arkadaşları ruhun ölümsüzlüğü iddiası ile ortaya çıkmış ve bu iddialarını birtakım delillere dayanarak ispat etmeye kalkışmışlardır. Fakat bu konuda kesin bir başarıya ulaşamayınca susmak zorunda kalmışlardır. Bunun üzerine çok geçmeden filozof Simiyas ortaya çıkarak şöyle demiştir:

“Bu tip gayb konularının mahiyetini bilmek, bu hayatta ya imkânsız veya çok zor bir şeydir. Fakat henüz aklın son sınırına ulaşmadan araştırmalardan ümit kesmek de korkaklıktır. Buna göre ya güvenilecek bir gerçeğe ulaşmak veya bu mümkün olmadığı takdirde daha güçlü bir delil bulmaya çalışarak onunla bu hayatı aşmak gerekir. Tıpkı herhangi bir denizi aşmak zorunda kalan bir kimse- nin daha sağlam ve emin bir vasıta bulamayınca bir. tahta parçasına binerek denize açılması gibi. Daha sağlam ve emin vasıttan kasdımız, ilâhî vahiydir.”

Görüldüğü gibi eski bir Yunan feylesofu olan Simyas’a göre ‘sağlam ve emin vasıta’ ilâhî vahiydir. Bu sözlerin kesin ve açık anlamı şudur: Eğer Simyas’ın elinde veya eski Yunan döneminde gayb âlemi hakkında bilgi veren mukaddes bir kaynak olsaydı, herkes tartışmasız olarak ona teslim olacaktı. Gayb âlemi konusunda akli kullanmaya gelince, bu tutum çoğu zaman bir tahta parçası üzerinde denize açılmak gibi tehlikeli bir maceradır. Böyle bir maceraya atılanın kurtulma ihtimali ne kadar uzaktır!

İlk Müslümanlar, bu konuda, doğru yoldan giderek mukaddes kaynağa tamamı ile teslim olmuşlardır. Bu yüzden

İslâmın ilk dönemlerinde inanç sistemi (akide) konusunda herhangi bir tartışma olmamış, tabiat-ötesi ile ilgili olarak akla dayalı bir açıklama yapmaya girişilmemiş, başka bir deyimle aslında sınırsız ve kayıtsız olan bir alanda yapmacık sınırlamalar ve kayıtlar getirmeye kalkışılmamıştır.

Bu sağlıklı prensipten ilk sapan akım Vasıl b. Ata, Amr b. Ubeyd ve arkadaşları tarafından geliştirilen akım olmuştur. Bu kimseler bilerek ve isteyerek doğru yoldan sapmış veya ana yoldan çıkmış degillerdir. Onlar İslama ve Müslümanlara hizmet ettikleri kanaatinde idiler. Fakat açmış oldukları çığırla yanılma kabul etmez din alanında yanılabilir karakterli akılı hakem kılıyorlardı. Hatta daha da ileri giderek ulu Allah'ın iradesini sınırlayan prensipler koymaya kalkışmışlar, 'O şunu şunu yapmak, buna karşılık şunu şunu yapmamak zorundadır' gibi sözler söylemişlerdir. Böylece din konusunda ve Allah hakkında akıllarını hakem tutmuşlardır. Öte yandan herkesin akılı başka başka olduğu için hiç kimsenin akılı diğeri ile uyuşmadığı için Mutezile mezhebi sayısız kollara ayrılmıştır.

Sözün kısası, din alanında akılı hakem kılmaya kalkışmanın sonucu olarak İslâm toplumunda inanç çatışmaları ve ayrılıkları belirmeye başlamıştır. Mutezile mezhebinin taraftarları ilk dönem Müslümanları gibi yetersizliklerini ve acizliklerini itiraf ederek Allah'a teslim olmamışlar, bunun tersine kesin bir şekilde akıllarına güvenmişlerdir. Bunun sonucu olarak Müslümanlar arasında ayrılık ve çatışma doğmuştur.

Abbâsiler döneminin başlarında Müslümanlar yabancı kültürlerin eserlerini kendi dillerine çevirmeye başlarken ilahiyat ve ahlâk konusundaki eserleri çevirmekten kaçınmışlardı. Çünkü mukaddes kaynakları karşısında beslemiş

oldukları kesin inanç tabiat-ötesi ile ahlâk konusuna ait diğer her türlü inancı küçümsemelerine yol açıyordu. Bu tutumları çok sağlıklı idi. Sebebine gelince tabiat-ötesi ile ilgili olup da vahyin getirdiklerine aykırı olan her görüş ve düşünce ya bir hurafe veya akla dayalı bir sapıklık idi. Oysa aslında ciddi olan insan hayatı, hurafeleri veya akli sapıklıkları incelemek için zaman harcamaya elverişli değildir.

Fakat halife Me'mun ile onun arkasındaki Mutezililer, Müslümanların o güne kadar yapmaktan kaçındıkları şeyi yaparak eski Yunan medeniyetinin ilahiyat ve ahlâk konusundaki düşüncelerini tercüme etmeye koyulmuşlardır. Böylece din konusundaki akla dayalı inceleme, görüş ve spekülasyonlar ardından çoğu kimseyi sürükleyen bir akıl aristokrasisi meydana getirmiştir.

Daha sonra felsefeciler ortaya çıkmış, bu kimseler her şeyi akla bağlayarak bir takım kurallar koymuşlar, birtakım delilleri ileri sürmüşler ve sonuç olarak Müslümanların peygamberlerinden öğrenmiş oldukları bilgiler ile genellikle İslâm ruhuna dayanan sezgilerinden az veya çok uzaklaşmışlardır.

Gerçekten madde-ötesini akla dayandırmaya kalkışmak inada dayalı bir ihtirastan veya boş bir hevesten başka bir şey değildir. Çünkü bu girişim eski Yunan felsefesinin ilk döneminden beri arka arkaya başarısızlığa uğramış, devamlı şekilde yenilmiş ve kaçınılmaz çelişkilere konu olmuştur. Bu girişimin sahipleri her zaman birbirlerine ters düşerek birinin yaptığını öbürleri yıkmış, geliştirdikleri görüş ve akımlar biribiri arkasından sabun köpüğü gibi sönüp kayboluvermiştir.

Akla dayanan her araştırmacı bu sürekli başarısızlıkları gördüğü halde, arkadan gelenler bu durumdan ders al-

mayarak, eski çalışmaların kesin başarısızlığını göre göre, sözkonusu rasyonalist-metodu devam ettirmişlerdir.

Derken ortaya bir Gazâlî çıkmıştır. Ulu Allah'ın lütfu ile Gazali'ye her zaman meçhulü kurcalayan meraklı bir karakter, keskin bir zekâ ve isabetli bir düşünce tarzı bağışlanmıştır. Ayrıca ona çocukluğundan itibaren sağlam bir din eğitimi görme imkânı nasip olmuştur.

Sözkonusu faktörlerin tabii bir sonucu olarak düşüncesi dinle ilgili her alanda at koşturmaya koyulmuş ve anlamış ki; 'insanların farklı dinlere ve inanç sistemlerine bağlı oluşları, bunun dışında ümmetin yolları farklı ve metodları değişik bir çok mezheplere ayrılmış olması, içinde çoklarının boğulduğu, buna karşılık az sayıda kimsenin kurtulduğu engin bir denizdir.'

O, bu gerçeği farkederek etmez 'Bu denizin karanlık derinliklerine çekingen bir korkak gibi değil, cesur bir dalgıç gibi dalı vermiştir. Her karanlığa atılıyor, her problemin üzerine çullanıyor, her tehlikeye yükleniyor ve her fırkanın inanç sistemini didik didik inceliyordu.'

Bu amansız çabanın sonunda 'ilme karşı beslemiş olduğu güveni yitirmiş ve hiç bir bilgisinin kesin olmadığını farketmişti.' Bunun üzerine işe yalın ilkelerden başlayarak dayanacağı temel prensipleri sağlam ve sarsılmaz hale getirmek ve böylece kesin bilgiye varmak istemiştir.

Fakat önce duyu organlarının verilerinin kesinlik derecesini tespit etmek isteyince vicdanını bunların kesinliğine inandıramamıştır. Daha sonra akla dayalı bilgilerini gözden geçirince onlar da sarsılvermiştir.

Bu durum karşısında Gazâlî, acı bir tecrübe dönemi yaşamıştır. Bu acı tecrübe duyu organlarının verileri ile aklın sonuçlarından şüphe etme, bunlara güvenememe tecrü-

besidir. İki ay kadar süren bu dönem boyunca, o, açıktan itiraf etmemiş olsa da aslında bir 'Sufestaiyye' mezhebi mensubu gibi idi.

Bir süre sonra ulu Allah'ın kendisine bağışlamış olduğu şifa sayesinde bu hastalıktan, bu bunalımdan kurtulmuş, vicdanı sağlıklı haline dönmüş, zarurî akıl prensiplerini benimser ve onları güvenilir temel dayanaklar olarak kabul eder duruma gelmiştir.

Bu bunalımdan kurtuluşu delil düzerek veya ardarda cümleler (kıyas önermeleri) sıralayarak değil, doğrudan doğruya ulu Allah'ın, kalbine akıtmış olduğu bir nur sayesinde oldu. Zaten bu nur çoğu bilgilerin anahtarıdır.

Gazâli bu acı tecrübe dönemini doğrudan doğruya ulu Allah'dan gelen nur sayesinde aşınca elinden geldiği kadar marifet susuzlarına, hidayet peşinde koşanlara ve Yüce Âlem ile ilgili bilginin âşıklarına doğru bir yol çizmeye girişmiştir.

O ulu Allah'ı ve O'nun Resulünü razı eden yola koyulmak istemiştir. Daha sonra da bu yolu şaşkınlara, hidayet peşinde koşanlara, emeli kesin bilgi elde etmek olan şüphecilere ve ulu Allah'ın sağlam ipine sınıksız sarılmak isteyen irşad gönüllülerine tanıtmak istemiştir. Üstelik kendisi acı bir tecrübe dönemini geride bıraktıktan sonra yaşadığı tecrübenin ışığı altında bu yolun ana hatlarını çizmek istemiştir.

Gitgide bir çoklarını içine çekecek derin bir uçurumdan başka bir şey olmayan aldatici temel prensip, tabiat ötesini akla dayandırma isteğidir. Oysa akıl tabiat-ötesi karşısında gayb bilgisine susamış bir çok kimseyi aldatan bir seraptan başka bir şey değildir.

Ayrıca bu tutum dinin kendisi için zararlıdır. Çünkü bu tutum bir yandan ilâhî kaynağı bir yana bırakarak akla yönelmek, diğer bir yandan da gaybı bilmek konusunda nübüvvetin (peygamberliğin) yerine başka bir kaynak koymaktır. Hiç şüphesiz böyle olunca insanlar ilâhî marifet kaynağı olarak mukaddes kaynak üzerinde düşünmekten alıkondduğu gibi nübüvvetin (peygamberliğin) önemi de azaltılmış olur. İşte İmam-ı Gazâlî, elinden geldiği kadar bu akıma karşı mücadele vermiş ve '*Tehafut el-Felâsife*' adlı değerli eserini kaleme aldığı günden öldüğü ana kadar bir an bile bu mücadeleden geri kalmamıştır.

Gazâlî'nin adı geçen eseri gayet cesur bir girişim olduğu kadar kelimenin tam anlamı ile başarılı bir çalışmanın ürünüdür. Gazâlî'nin bu eserindeki mücadelenin ana maksadı ve asıl hedefi, felsefecilerin düşüncelerinin kendilerini çürütmek değildi. Çünkü bu düşüncelerin bir kısmı doğru ve dine uygundu. Bu mücadelenin, daha doğrusu saldırının asıl hedefi sözkonusu düşüncelerin dayanağı olan akılcı (rasyonalist) metoddu.

Meselâ ruhun ölümsüzlüğü düşüncesi, hem felsefeciler ve hem de Gazâlî tarafından paylaşılan bir görüştü. Buna rağmen Gazâlî, felsefecilerin ruhun ölümsüzlüğünü ispat ederken dayandıkları akıl yürütme metoduna her zamanki sert üslubu ile çatarak delillerini çürütmüş ve onları âdeta bir söz yığını halinde yere sermiştir. Oysa bunu yaparken kendisi de ruhun ölümsüzlüğüne inanıyordu.

Bu eserde Gazâlî'nin üzerinde ısrarla durduğu tek şey, felsefecilerin doktrinini gözden düşürmek ve pervanelerin ateşe üşüşmesi gibi yanılıp mahvolmalarına yol açan akıl yürütme tarzlarını çürütmektir. Buna göre asıl maksadı, felsefecilerin nasıl yanıldıklarını ortaya koyarak hakların-

da beslenen sempatiyi gölgelemek, metodlarının tutarlı ve çelişkisiz olduğu şeklindeki basma kalıp kanaati yıkmaktır. O bu konuda şöyle diyor:

“Ben felsefecilerin görüşlerine karşı çıkarken bu görüşleri ispat etmek isteyen bir tartışmacı gibi değil, onları reddeden bir gerçek arayıcı olarak karşılarına dikiliyorum. Bu yüzden değişik mezheplerden yana çıkarak onların görüşlerini çürütürüm. Kimi zaman Mutezile Mezhebinin, kimi zaman Kerramiyye mezhebinin ve kimi zaman da Vâklfiyye mezhebinin tarafını tutarak onları sustururum. Onların karşısına, belirli bir mezhebi tutarak çıkmıyorum.”

Nitekim ünlü bir şarkıyatçı ‘*Tehafut-ül Felâsife*’ ile ilgili olarak haklı bir şekilde şöyle diyor:

“Gazâlî, bu eserine ‘*Tehâfüt-ül Felâsife*’ adını verirken şöyle düşünmemizi istemiştir: İnsan akli gerçeği arar, ona ulaşmak ister. Tıpkı pervanelerin ışığı araması gibi. Pervaneler ateş ışınlarını görünce bunları gerçek ışınlar sanarak aldanır ve kendilerini derhal bu ışınlara doğru atar, onlar üzerine çullanırlar. İşte insan akli da yanıltıcı mantık kıyasları ile aldanarak tıpkı bu zavallı pervaneler gibi mahvolur.

Daha açıkçası, Gazâlî demek istiyor ki felsefeciler sağlam prensiplere dayanmaksızın bazı görüşlere balıklama dalarak aldanmışlar, bu görüşlerin üzerine şuursuzca çullanarak kendilerini ebedî şekilde mahvetmişlerdir.”¹³⁸

Demek ki rasyonalist felsefecilere göre marifetin kaynağı, sadece akıldır. Oysa Gazâlî, tecrübelerine dayanarak düşünüyor ki aklın ötesinde başka bir safha vardır. Bu safhada başka bir göz açılır ve insan bu gözle gayb âlemini

138 Tarihu Felsefet’ül-İslâmiyye, Dr. Ebu Reyde.

ve ilerde olacak olan şeyleri görebilir ki bu konular aklın yetki alanı dışında kalır. Tıpkı bir çocuktaki ayırdetme (temyiz) yeteneğinin aklın kavradığı bilgileri kavrayamayışı ve yine tıpkı duyu organlarındaki algılama yeteneğinin ayırdetme (temyiz) kabiliyeti aracılığı ile elde edilen bilgileri kavrayamayışı gibi. Buna göre burada 'basiret' denen bir realite ile karşı karşıyayız. Basiretin önünde açıklığa kavuşuveren alan gayb âlemdir.

Gazali'ye imanın ta kendisi olan gaybı bilmenin kaç derecesi olduğunu sorarsak bize vereceği cevapta şu üç dereceden bahsedecektir:

1- Birinci derece, sıradan halkın imamdır. Bu da sırf taklide dayanan imandır.

2- İkinci derece, bir bakıma akıl yürütme ile karışık olan kelâmcıların imanıdır. Gazâlî'ye göre bu tür iman, derece bakımından sıradan halkın imanına yakındır.

3- Üçüncü derece, ariflerin imanıdır. İmanın bu derecesi yakîn (kesin ve dolaysız bilgi) aracılığı ile yapılan müşahedelere dayanır.

Bu iman derecelerinin ilki üzerinde durmamıza gerek yok. İkinci derece, kelâmcıların derecesidir. Onlar görüş ve inceleme uzmanları olduklarını, başka bir deyimle araştırmaya ve akıl yürütmeye dayandıklarını ileri sürerler. Buna göre, bu bakımdan felsefecilerle aynı araştırma metodunu kullanırlar. Gazâlî'ye göre, onlar derece bakımından sıradan halka (avama) yakındırlar.

Öte yandan Gazâlî kelâmcıların metodunu gerçeklere ulaştırıcı nitelikte görmemektedir. Bu konuda o aynen şöyle diyor:

“Kelâm ilminin faydasına gelince, gerçekleri meydana çıkararak, oldukları gibi bilmek diye sanılır. Oysa neredel! Kelâm ilmi, bu yüce amaca erdirmeye bakımından yetersizdir. Denebilir ki bu ilim dalındaki saptırma ve çarpıtmalar, gerçeği belirten ve ortaya çıkaran kısımlardan daha çoktur. Bu sözü bir hadis âliminden veya hadis âlimi geçinen birinden duysaydın, içinden ‘canım, insanlar bilmediklerinin düşmanıdır’ diye geçebilirdi.

Fakat şimdi bu sözü, kelâm ilmini didik didik edip tırnağından girip tepesinden çıktıktan, bir kelâmcı kadar bu alanda uzmanlaştıktan sonra onu bir yana bırakarak benzeri olan başka bir ilim dalını enine boyuna inceledikten sonra marifet gerçeklerine bu yollardan giderek ulaşmanın imkânsız olduğunu kesinlikle anlayan bir insandan dinle.”¹³⁹

‘İhya’nın başka bir yerinde de aynı konudaki görüşünü şöyle dile getirir:

“Kelâm âliminin sıradan halka mensup herhangi bir kimseye göre tek farkı ve fazlalığı, sözlerindeki sanat değeridir. Zaten bu yüzden uzmanlık alanına ‘kelâm ilmi’ adı verilmiştir.”¹⁴⁰

İmanın en yüksek derecesine gelince o yüce hedeftir. Gerçek peşinde koşanların maksadı ve sıddıkların göz dikmiş olduğu amaç budur. Bu yüksek iman derecesi, manevî müşahade ve kesin dolaysız bilgi (yakîn)dir. Bu iman derecesi, kesin ve dolaysız bilgi aracılığı ile yapılan müşahadelere dayanan imandır.

Peki bu müşahade neyin müşahadesidir ve dolaysız kesin bilgi (yakîn) neyin bilgisidir? İmanın bu derecesinin konusu nedir? Bu soruların kısaca cevabı ‘Gayb Âlemi’dir.

139 İhya-u Ulum-iddin C. 1, S. 198.

140 İhya-u Ulum-iddin C. 1, S. 87.

Fakat eğer konunun detaylı incelemesine girişmek istersek onun bir çok meseleyi kapsadığını göreceğiz. Arif tasavvuf yoluna girmeden önce bu meselelerin sadece adlarını duymuş ve onların açıklıktan uzak, kabaca manalarını vehmedebilmişti. Ama tasavvuf yolunun sağladığı keşif ilmî sayesinde bu meselelerin manaları açıklığa kavuşur. Bu sayede sufi gerek ulu Allah'ın zatı, gerek eksiksiz ve kalıcı sıfatları ve gerekse eylemleri (fiilleri) hakkında marifet sahibi olur. Ulu Allah'ın dünya ile ahireti neden yarattığını ve neden ahireti dünyadan daha üstün tuttuğunu kavrar.

Peygamberlik ile peygamberin, vahyin, şeytanın ve meleğin ne demek olduğunu öğrenir. Peygamberlere vahyin nasıl ulaştığını, gökler ile yeryüzünün melekût âleminin ne olduğunu, kalbin mahiyetini, melekler ordusu ile şeytanlar ordusu arasındaki savaşın mahiyetini, meleğin ilhamı ile şeytan vesvesesi arasındaki farkı, ahireti, cenneti, cehennemî, sıratı, mizanı ve hesaba çekilmeyi kavrar. Dolayısı ile ulu Allah'ın şu ayetlerinin manalarını iyice anlar. Ulu Allah buyuruyor ki:

إِقْرَأْ كِتَابَكَ كَفَىٰ بِنَفْسِكَ الْيَوْمَ عَلَيْكَ حَسِبًا

*“Defterini oku. Bu gün sana karşı hesap sorucu olarak sadece nefsin yeter.”*¹⁴¹

Yine ulu Allah buyuruyor ki:

وَمَا هَذِهِ الْحَيَوةُ الدُّنْيَا إِلَّا لَهُوٌّ وَلَعِبٌ وَإِنَّ الدَّارَ الْآخِرَةَ لَهِیَ الْحَيَوَانُ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ

*“Eğer insanlar bilmiş olsalar, asıl hayat ahiret hayatıdır.”*¹⁴²

141 İsra Suresi, 14.

142 Ankebut Suresi, 64.

Bunların yanında irfan sahibi, aziz ve celil olan ulu Allah'a kavuşmanın, O'nun yüce cemalini görmenin, O'na yakın olmanın, O'nun civarında konaklamanın, en yüce topluma yoldaş olmak, meleklere ve peygamberlere dost olmak saadetine ermenin ne demek olduğunu öğrenir. Bizim gökyüzündeki parlak yıldızlara uzaktan bakışımız gibi bazı cennetliklerin birbirlerini ancak uzaktan görebildiklerini, yani aralarında bu kadar büyük derece farkları bulunabileceğini ve bunlara benzer bir çok meseleyi iyice kavrar.¹⁴³

Bu saydıklarımız kelâmcılar ile felsefecilerin boşuna öğrenmek için uğraştıkları, fakat bunları öğrenebilmenin doğru yoluna koyulmadıkları için bu çeşitli görüşlere saplandıkları bazı gayb meseleleridir.

Çeşitli seviyelerdeki kimseler, bu meselelerin özüne inanmakla birlikte manaları hakkında farklı görüşler ileri sürerler. Kimine göre bütün bu gayb konuları sadece birer hayaldir (idea). Buna göre ulu Allah'ın iyi kulları için hazırlamış olduğu akıbetler 'Hiç bir gözün görmediği, hiç bir kulağın işitmediği ve hiç kimsenin içinden geçirmemiş olduğu' şeylerdir. insanların cennet hakkındaki bilgileri, birtakım isimler ile sıfatlardan ibarettir.

Kimine göre de gayb kavramlarının bazıısı hayal (idea), bazıısı ise sözlerinden anlaşılan gerçeklere uygundur. Kimine göre ulu Allah'ı bilmenin son derecesi, insanın O'nu bilmekten âciz olduğunu itiraf etmesidir. Kimileri de ulu Allah'ı bilme konusunda gayet karmaşık ve acayip görüşler ileri sürer. Bunların yanında bazı kimseler de 'Allah'ı bilmenin son sınırı, sıradan halkın inancının vardı-

143 İhya, S. 34-35.

ğı noktadır; yani bu sınır ulu Allah'ın mevcud, alim, kadir, semî, basîr ve mütekellim olduğuna inanmaktır' derler.¹⁴⁴

İnsanların bu konularda bu kadar farklı görüşlere saptanmaları gayb kesimini bilmenin doğru metodunu benimsememelerinden ileri gelir. Sözkonusu doğru metod basiret berraklığıdır.

Eğer insanlar gayb kesiminin açık bilgisini basiret yolundan arasalar gayb konularını örten perde ortadan kalkacak ve o zaman bu konularla ilgili açık gerçek şüphe götürmez bir çıplaklıkla insanın önüne serilecektir. Böyle bir sonuç, insanın özü bakımından mümkündür.

Gerçekten öyle mi, yani böylesine kesin bir belirliliğe ulaşmak insanın özü açısından mümkün mü?! Bu Gazâlî tarafından ortaya atılan ve ispat edilmeye muhtaç bir iddiadır. Bu iddiayı bir çok kimseler reddetmektedirler. Fakat Gazâlî'ye göre bu iddiayı ispat eden ve hiç kimsenin inkâr edemeyeceği derecede kesin iki delil vardır. Gazâlî, bu konuda şöyle diyor:

“Keşif ilminin gerçek olduğunu gösteren inkâr edilmez iki kesin delil vardır:

1- Birinci delil sadık rüyanın şaşırtıcı mahiyetidir. Sadık rüya sayesinde gayb açığa çıkmaktadır. Uyurken gaybın açığa çıkması mümkün olunca aynı şeyin uyanırken de meydana gelmesi imkânsız sayılamaz. Çünkü uyku ile uyanıklık arasında duyu organlarının uyuşuk oluşundan, yani bu organların dış dünyadaki nesnelerle ilgili olmamasından başka bir fark yoktur. Öte yandan öyle uyanık ve fakat dalgın kimseler vardır ki kendi içlerine kapandıkları için çevrelerinde olup biten hiç bir şeyi ne duyar ve ne de görürler.

144 İhya, S. 34.

2- İkinci kesin delil, Kur'an-ı Kerim'in belirttiği gibi Peygamberimizin (salât ve selâm üzerine olsun) gerek gayb âlemi konusunda ve gerekse henüz zamanı gelmemiş gelişmeler hususunda bilgi vermesidir. Böyle bir şey Peygamberimiz için mümkün olduğuna göre başkası için de mümkündür. Çünkü Peygamberimizin özelliği, keşif yolu ile gizli gerçeklerin bilgileri ile donatılarak insanları doğru yola getirmekle görevlendirilmiş bir insan olmasıdır. Böyle olunca dünyada kendisine keşif yolu ile gizli gerçekler bildirilmiş olduğu halde insanları doğru yola getirmekle görevlendirilmemiş bir kişi de bulunabilir ve böyle bir kimsenin unvanı peygamber değil de velî olabilir.

Peygamberlere inanan ve sadık rüyanın doğru olduğunu kabul eden kimsenin kaçınılmaz olarak onaylaması gerekir ki kalbin iki kapısı vardır. Biri dış dünyaya açılan duyu organları kapısı, öbürü de kalbin içine doğru açılan melekût âlemi kapısı. Bu ikinci kapı ilham, sezgi ve vahiy kapısıdır?"¹⁴⁵

İmam-ı Gazâlî, bilginin duyu organları ile akıldan başka bir aracı olduğunu ispat etmek üzere rüya olayına dayanmakta ve bu görüşünü bir çok eserinde tekrarlamaktadır. Nitekim '*el Münkizü Mine'd-Dalâl*' adlı eserinde peygamberlik konusu üzerinde dururken şunları söylemektedir:

"Böyle olduğu için ulu Allah nübüvveti (peygamberliği) kullarına yaklaştırmış, onlara onun özelliklerini taşıyan bir örnek sunmuştur. Bu örnek uykudur. Çünkü insan uykuda, ya açık bir biçimde veya yorum yolu ile açıklanabilir kapalı bir şekilde gaybdan ve ileride meydana gelecek olan olaylardan haberdar olmaktadır.

145 İhya, S. 389.

Bu, öyle bir olaydır ki insan onu bizzat kendisi yaşama-
sa da başkaları ona ‘Bazı kimseler baygın durumda, ölü
gibi yere yığılırlar. Duyu yetenekleri kaybolur. Kulakları
işitmez, gözleri görmez olur. Bu durumdayken gaybdan
haberdar olurlar’ deseler, söylenenleri kabul etmez, hatta
açık deliller getirip böyle bir şeyin olamayacağını ispat et-
meye girişerek şöyle derdi; ‘idrak etmeyi sağlayan araçlar
duyu yetenekleridir. Bu duyu yetenekleri varken ve işler
halde iken idrak edilemeyen şeyler, bu yeteneklerin uyu-
şukluğu sırasında haydi haydi idrak edilemez.’

Oysa bu sözler, bizzat varoluş ve müşahade (gözlem) ta-
rafından yalanlanan bir kıyas çeşididir.”¹⁴⁶

Fakat Gazâlî, bu iki istidlal şekli ile yetinmeyerek şer’î
deliller ile birlikte bazı tecrübe ve hikâyeler de anlatır.
Göründüğüne göre onun şer’î delillerinden biri şu Kur’an
ayetidir:

وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِىْنَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا وَإِنَّ اللَّهَ لَمَعَ الْمُحْسِنِينَ

“Bizim uğrumuzda cihad edenlere, bize ulaştıracak yol-
ları gösteririz.”¹⁴⁷

Diğer bir şer’î delil de şu ayeti celiledir:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِن تَتَّقُوا اللَّهَ يَجْعَلْ لَكُمْ فُرْقَانًا وَيُكَفِّرْ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ
وَيَغْفِرْ لَكُمْ وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ

“Ey mü’minleri Eğer Alllah’dan korkarsanız, o size
Furkan yani hakkı batıldan ayır detme yeteneği bağışlar.”¹⁴⁸

146 el-Munkız, S. 134.

147 Ankebut Suresi, 69.

148 Enfal Suresi, 29.

Bazı tefsir âlimlerine göre bu ayetteki 'Furkan', hak ile batılı birbirinden ayırdederek insanı şüphelere kapılmaktan alıkoyan bir nurdur. Gazâlî'nin gösterdiği bir başka şer'î delil de Peygamberimizin (salât ve selâm üzerine olsun) şu hadisidir:

من عمل بما علم ورثه الله علم ما لم يعلم

“Kim bildiği ile amel ederse Allah kendisine bilmediği şeylerin bilgisini bağışlar.”

Ayrıca Peygamberimizin (salât ve selâm üzerine olsun) şöyle bir hadisi de vardır:

إن من أمتي محدثين ومعلمين ومكلمين، وإن عمر منهم

“Ümmetim içinde muhdesler (kendilerine sezgi gücü verilenler), öğretilmişler ve konuşturulmuşlar vardır. Ömer bunlardan biridir.”

Buradaki 'muhdes' ilhama muhatab olan kimse demektir. İlhama muhatab olan kimse de hakkın kalbinin derinliklerinde belirttiği, yani gerçeği dış duyu organları aracılığı ile değil de iç âlemi yolu ile bilen kimse demektir.

Zaten Kur'an-ı Kerim, takvanın hidayetini ve keşfin anahtarı olduğunu açıkça belirtmektedir. Nitekim ulu Allah şöyle buyuruyor:

وَمَنْ يُؤْمِنْ بِاللَّهِ يَهْدِ اللَّهُ قَلْبَهُ وَاللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ

“Kim Allah'a inanırsa, O onun kalbini hidayete erdirir.”¹⁴⁹

Başka bir ayet de şöyledir:

أَوْ مَنْ كَانَ مَيِّتًا فَأَحْيَيْنَاهُ وَجَعَلْنَا لَهُ نُورًا يَمْشِي بِهِ فِي النَّاسِ كَمَنْ مَثَلُهُ فِي
الظُّلُمَاتِ لَيْسَ بِخَارِجٍ مِنْهَا كَذَلِكَ زُيِّنَ لِلْكَافِرِينَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ

“Ölü iken diriltilerek insanlar arasında yürümesi için kendisine nur verdiğimiz kimse, karanlıklar içinde kalan, oradan çıkamayan kimse gibi midir?”¹⁵⁰

Diğer bir ayet de şudur:

أَفَمَنْ شَرَحَ اللَّهُ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ فَهُوَ عَلَى نُورٍ مِنْ رَبِّهِ فَوَيْلٌ لِلْقَاسِيَةِ قُلُوبُهُمْ
مِنْ ذِكْرِ اللَّهِ أُولَئِكَ فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ

“Allah'ın göğsünü İslama açtığı kimse -ki o Rabb'inden gelen bir nur üzeredir- kalbleri katı olanlara hiç benzer mi?”¹⁵¹

Bilindiği gibi Hızır'ın (selâm üzerine olsun) bilgisi ne duyu organları yolu ile elde edilmiş ve ne de akla dayalı bir bilgi idi, o doğrudan doğruya Allah'dan gelen (Rabbani) bir bilgi idi. Nitekim Kur'an-ı Kerim bu gerçeğe işaret ediyor.

وَعَلَّمْنَاهُ مِنْ لَدُنَّا عِلْمًا

“Biz ona kendi tarafımızdan ilim öğrettik.”¹⁵²

Basiret nasıl açılır? İnsanda keşif ve ilham nasıl belirir? Gaybı doğrudan doğruya bilmek nasıl mümkün olabilir? Bu soruların cevaplarını öğrenmek üzere sözü yine Gazâlî'ye bırakıyoruz:

“Bu amaca ulaşmak için tek yol, nefisle mücadeleyi ön plâna alarak çirkin huyları yok etmek ve Allah dışında ka-

150 En'am Suresi, 122.

151 Zümer Suresi, 22.

152 Kehf Suresi, 65.

lan her şeyle aradaki ilişkiyi keserek gayretin olancası ile O'na yönelmektir.

Bu amaç gerçekleştiği oranda ulu Allah kulunun kalbinin mütevellisi ve onu ilim nurları ile aydınlatmanın kefilidir. Ulu Allah kalbin mütevellisi olunca da ona rahmet akar, nur doğar, göğüs genişler, melekût âleminin sırları önünde açılır, rahmetin lütfü ile yanılgi perdesi kalbin üzerinden kalkarak orada ilâhî gerçeklerin nuru parılda-maya başlar. Nitekim ulu Allah şöyle buyuruyor:

وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِيْنَا لَنَهْدِيَهُمْ سُبُلَنَا

*“Bizim uğrumuzda cihad edenlere, bize ulaştıracak yolları gösteririz.”*¹⁵³

Buna göre kulun yapacağı tek şey, sadık irade ve tam bir susuzluk içinde ulu Allah'ın bağışlayacağı rahmeti gözler durumunda beklemekle birlikte nefsin keskin bir şekilde arıtmaya girişmek ve bu yolda olanca gayretini ortaya koymaktır.

Kul böyle davranınca Allah'ın rahmetinin esintilerine muhatab olur. Fakat bu esintileri üzerine çekmek onun elinde değildir. Onun elinde olan tek şey Allah'ın bağışlayacağı rahmeti beklemektir. Nitekim Allah, peygamberlere ve velilere bu yoldan rahmetini bağışlamıştır.

Kul, sadık iradeli ve saf gayretli olur da bu uğurda tam bir sebat gösterirse, günün birinde kalbinde hak pırıltıları belirir. Allah'ın gizli lütfü sayesinde aradaki perde kalkarak gayb âlemi önünde açılır ve yakın mertebesine erer.”¹⁵⁴

Gazâlî'nin anlatmış olduğu bu gaybı bilmeye ulaştıran metod gerek ferdin özel vicdanında, gerek toplumda ve

153 Ankebut Suresi, 69.

154 İhya, 1277-1728.

gerekse dinde derin etkiler meydana getirir. Söylemek istediklerimizi biraz daha açıklamak ve bu metodun meydana getireceği bazı etkileri belirtmek üzere Dr. Muhammed İkbal'in *'Tecdid-i Tefkir-iddini Fîl İslâm'* adlı eserinde geçen Gazâlî ile ilgili bölümü sunmak istiyoruz. Dr. İkbal şöyle diyor:

“Şu nokta inkâr edilemez bir gerçektir ki Gazâlî'nin temsil ettiği misyon, yeni bir dönemi müjdeleyen bir misyondur. Bu misyon on sekizinci yüzyılda İ. Kant'ın temsil ettiği misyona benzer.”¹⁵⁵

Bilindiği gibi Almanya'da rasyonalist akım, önceleri dinin yandaşı olarak ortaya çıkmıştı. Fakat çok geçmeden anlaşıldı ki dinin inanç yönünü duyu organlarının verilerine dayanarak ispat etmek mümkün değildir. Bu yüzden dinî inançları mukaddes metinlerden ayıklayıp çıkarmak tek çıkar yol olarak görülmüştür. İnanç esasları ortadan kaldırılınca da ahlâk felsefesi, faydacılık akımının etkisine girmiş ve böylece rasyonalizm tanrıtanımazlık akımını (il-hadî) egemen kılmayı başarabilmiştir.

İşte İ. Kant'ın Almanya'da ortaya çıktığı zaman durum bu idi. Bu yüzden denebilir ki o Allah'ın milletine bağışlamış olduğu en büyük nimet olmuştur.

Buna göre Gazâlî'nin felsefe karşısında uyandırmış olduğu şüphe, bazı aşırılıklarına rağmen, İslâm âleminde aynı sonucu vermiştir. Çünkü Gazâlî'nin bu şüphe uyandırıcı çağrısı, bütün sığılına rağmen, o günlerde parlak bir prestij kazanmış olan rasyonalizm'in kesin egemenliğine son vermiştir.

155 Tecdid-i Tefkiriddini Fîl-İslâm Dr. Muhammed İkbal, S. 10-11.

Oysa rasyonalizm, o günlerin İslâm âleminde, İ. Kant öncesi Almanya rasyonalizminin istikametine yönelmişti.

Bununla birlikte İ. Kant ile İmam-ı Gazâlî arasında önemli bir fark vardır: İ. Kant, öyle ilkeler benimsedi ki bu ilkelere bağlı kalınarak Allah'ı tanımak mümkün değildir. Buna karşılık Gazâlî, akılcı tahlil metodundan ümit kesince yüzünü tasavvufun riyazet alanına çevirmiş ve orada dine bağımsız bir zemin bulmuş ve bu yolla dine hem pozitif ilimden ve hem de metafizik felsefeden bağımsız bir varoluş hakkı sağlamıştır.

TASAVVUF VE MARİFET PROBLEMİ¹⁵⁶

I

Siyasî olsun, fikrî olsun, akıcı bir hayatîyet taşıyan bir takım dönemlerin damgasını taşır. Bu hayatîyet bir veya bir kaç dehanın şahsında sembolleşir. Bu şahıs veya şahıslar kendilerini durgun ve unutulmuş hayatın mecrasına atınca o durgun hayat kımıldamaya, dalgalanmaya ve dalgalan da yükselip alçalmaya başlar.

O zaman iki kuvvet biribiri ile çatışmaya girer. Bu kuvvetlerden biri geleneklere bağlı kalabalıkların kuvveti, öbürü ise İslahatçı dehaların kuvvetidir. Bu dönem bazan uzun, bazen da kısa sürer. Sonunda dalgalar durulmaya ve gelişmeler sükûnete dönüşmeye yüz tutar. Bunun arkasından hayatın yeni bir renk aldığı, sosyal değerlerin az veya çok değiştiği görülür.

156 Bu yazıyı Haris b. Muhasibi'nin 'er-Kiâye' adlı eserinin basılması dolayısı ile kaleme almıştım. Buna göre yazı özel bir münasebet ile yazılmış ise de tavvuf düşüncesi ile olan ilgisi bakımından genel bir karakter taşır.

Durum ne olursa olsun, büyük adamlar -fonksiyonlarını ne şekilde yürütürlerse yürütsünler- silinmez bir iz bırakmaksızın bu âlemi terkedip gitmezler.

Bazan dehalar ortaya çıkınca kendilerini ister istemez bir savaş alanında buluverirler. Oklar taraflarına yöneltilmiş ve yalın kılıçlar üzerlerine çevrilmiştir. Savunurlar, saldırırlar, yenerler veya yenilirler. Fakat her durumda mutlaka etkili izler bırakırlar.

II

Haris b. Muhasibi'nin ortaya çıktığı dönemde İslâm âleminde biribiri ile çatışan iki büyük güç, iki önemli akım vardı:

1- İmam Ahmed b. Hanbefin temsil ettiği Ehl-i sünnet akımı.

2- Mümessilleri Basra, Küfe ve Bağdad'da bulunan Mutezile akımı.

Ehl-i sünnet akımı ile Mutezile akımı arasındaki bu çatışma, hiç bir dinin benzerinden kaçınamayacağı tabii bir çatışma idi. Bu çatışma nasscılar (dogmatikler) ile akılcılar (rasyonalistler) arasındaki ezeli çatışmadır. Bu çatışma 'din, sadece nüzul sebepleri, lügatlar ve rivayetlerin ışığında açıklanacak bir nass sistemidir' diyenler ile 'hayır, din, akıl aracılığı ile açıklanıp tefsir edilecek bir nass sistemidir' diyenler arasındaki bitmez çatışmadır.

Bazıları ilk bakışta, bu iki çatışmada üçüncü bir şıkkın (alternatifin) yer alamayacağını sanırlar. Bu basmakalıp kanaate göre insan ya nasscıdır (dağmatiktir) veya akılcıdır (rasyonalisttir); arada üçüncü bir çözümün varlığı sözkonusu değildir.

III

İşte Muhasibi bu üçüncü çözümü açıklamak, daha yerinde bir deyimle hatırlatmak için ortaya çıkmıştır.

Bu amacı gerçekleştirme uğrunda Muhasibi, Mutezile akımına şiddetle çatmış ve onlara cevap vermek amacı ile '*Fehmü'l-Kur'an*' adını verdiği bir eser kaleme almıştır. Muhasibi, Mutezile akımının akıl tutkunluğunu 'kul-luk' kavramı ile bağdaşmayacak derecede aşırı görmüş-tür. Onun görüşüne göre bu akımın akıl tutkunluğu, aklı Kur'an'ı değerlendirebilecek bir hakem ve nassın üzerinde egemen bir kriter saymaktadır.

Eğer durum böyle olsaydı, gerçekte ve aslında ön-der, mukaddes kitaplar değil akıl olması gerekirdi. Gerçi Mutezile akımı bu dine övülmeye değer hizmetler yapmış-lar, onu düşmanlarının hücumlarına karşı koyarak basan ile savunmuşlar, akla ve mantığa dayalı delillerle onu des-teklemişlerdir. Fakat şüphe yok ki akıl kendi başına bırakılırsa 'tabiat-ötesi' âleme sarkarak o âlemin sırlarını bize açıklaması veya âlemin müphem problemlerini belirtmesi mümkün değildir.

O halde akıl mutlaka nassın güdümüne girmelidir. Buna göre Mutezile akımı 'tabiat-ötesi' âlem konusunda doğru ve geçerli bir metoda sahip değildir.

IV

O halde burada ifrat ve tefrit vardır. Muhasibi'ye göre gerçek marifete varabilmenin doğru ve geçerli metodu, ger-çek kulluktur.

İşte böylece Muhasibi, tartışmaya ve mücadeleye girmiş olur. Onun bu mücadeledeki silâhı gerçek kulluk, sınırsız ihlâs ve insan vücudunun tüm organlarını içeren bir tak-

va olmuştur. Bunun öncesinde ve sonrasında ise araçları, amaçları, detayları ve ana esasları ile dini bir bütün olarak ele alan geniş çaplı bir araştırma yer alır.

Buna göre Muhasibi'nin sözkonusu mücadeledeki silâhları takva ve ilim olmuştur. Böylece başlayan mücadeleye çok geçmeden kızışmaya başladı. Zaten kızışması kaçınılmazdı da. Fıkıh âlimleri, Muhasibi'nin üzerine çullandılar. Onların bu çullanması da kaçınılmazdı. Çünkü Muhasibi, o zamana kadar kullanılan geleneksel araştırma metodundan farklı bir metod kullanıyordu.

O ihlâsdan, takvadan, zühdden ve sırf Allah için olan huşudun bahsediyordu. Yine o Allah sevgisinden, O'nunla ünsiyet kurmaktan ve O'na yakın olmaktan söz ediyordu. Ayrıca O, Allah'ın heybetinden, celâlinden ve azametinden konuşuyordu. Bunun yanında Muhasibi'nin sözleri tatlı, etkili ve canlı idi. Bu sözleri okuyanların ve duyanların gönülleri ürperiyor, kalbleri yumuşuyor ve gözlerinden yaşlar boşalıyordu. Bu sözler insanlara Allah'ın faziletinin ne olduğunu hatırlatarak kalblerini yüksek derecelere tırmandırıyor ve istikamet prensibine sınıksız sarılmalarını sağlıyordu.

V

Muhasibi'nin ünü önce Bağdad'ı sardı. Arkasından da Bağdad'ın sınırlarını aşarak tüm İslâm âlemine yayıldı. Bu arada şöhreti arttıkça, ünü yayıldıkça düşmanları ve karşıtları da artıyordu!

Fakat o, bunlara aldırış etmeksizin doğru bildiği yoldan yürüyor, kararlı adımlarla hedefine doğru ilerlerken Allah'ın rızâsını yanında tutmaktan başka hiç bir şeyle ilgilenmiyordu.

Nihayet gözlerinin perdeleri açıldı, önündeki engeller kalktı ve gerçek marifete erdi. Arkasından da yolunu (tarikâtını) açıkladı. O'nun yolu yanılmaya mahkûm duyu organlarının ve sapıtması kaçınılmaz aklın yolu değildi. O'nun yolu aydınlatıcı basiretin ve saf ruhun yolu idi.

VI

Böylece sayıları üçe yükselen bu akımlar arasındaki çatışma devam etti. Nasscı (dogmatik) akımın önderi İmam Ahmed b. Hanbel, basîretçi akımın önderi imam Muhasibi ve akılcı (rasyonalist) akımın temsilcisi de Mutezile Mezhebi idi.

İşin şaşırtıcı tarafı şu ki; bu mücadele boyunca sözü geçen akımların hiç biri yenilgiye uğrayarak çatışma alanından çekilmemiş, tersine her üçü de güçlerini muhafaza ederek günümüze kadar çatışmaya ve mücadeleye devam etmiştir.

Meselâ Muhasibi'nin önderliğini üstlendiği akım nesilden nesile geçtikten sonra zamanla İmam-ı Gazâlî gibi güçlü bir temsilciye kavuşmuş, arkasından Gazâlî'den sonra gelen sufiler tarafından savunulmuş, nihayet günümüzde de bir kaç yıl önce aramızdan ayrılan 'Abdülvâhid Yahya'nın şahsında yeni üsluplu ve sadık ifadeli bir sözcüye kavuşmuştur.

Bu arada İmam Ahmed b. Hanbel'in önderliğindeki nasscılık (dogmatizm) akımı da nesilden nesile geçerek 'İbn-i Teymiye'nin temsilciliğine kavuşmuştur. İbn-i Teymiye, bu akımı mantık prensiplerine dayandırmış ve onu sağlam usûl ve kurallara bağlayarak özden çok şekle dayanan bir özelliğe büründürmüştür. Bu akımın zamanımızdaki güçlü sözcüsü ise 'Şeyh Reşid Rıza' olmuştur.

Öte yandan Mutezile mezhebinin temsil ettiği akılcılık (rasyonalizm) akımı da bazan durgun ve bazan da etkili bir şekilde varlığını devam ettirerek günümüze kadar gelmiş ve zamanımızda da Cemaleddin Efganî'nin. ellerinde güçlü bir şekilde sahneye çıkarılmıştır. Bu akımın Efganî'den. sonraki önemli savunucusu 'Şeyh Muhammed Abduh' olmuştur. Muhammed Abduh, bu akımın dikkate değer bir sözcüsüdür. O bu akımı ince ve saklı bir yoldan giderek dolaylı bir şekilde, daha açık bir ifade ile İbn-i Teymiye'den öncesine dayanan ve İbn-i Teymiye'den farklı bir şekilde ortaya konmuş klâsik 'selefiye' ekolü kılığına büründürerek temsil etmiştir. Böyle olunca İmam Muhammed Abduh'un yolunun çoklarının sandığı gibi Reşit Rıza tarafından değil, Şeyh Merağî ile Şeyh Muhammed Abdürrezzak tarafından devam ettirildiği açıkça ortaya çıkar.

VII

Uzun yüzyıllardan beri birbirleri ile çatışan bu akımlar günümüzde de çatışmaya devam ettikleri gibi kanaatimize göre, ilerde de varlıklarını sürdürüp çatışmaya devam edeceklerdir. Çünkü bu akımlar insanoğlunun fitrî yapısında bulunan temel eğilimleri temsil etmektedirler.

Çünkü bazı insanlar objektif bir bakış açısına sahiptirler, böyleleri nassa bağlanırlar ve nassın ötesine ya geçmek istemezler veya geçemezler. Buna karşılık bazı kimseler güçlü, canlı ve eğilmez bir şahsiyete sahip oldukları gibi bu şahsiyetlerini koruma konusunda çok titizdirler. Böyleleri de akıla veya Mutezile olurlar. Bunun yanında bazı kimseler de ince şuurlu, sıcak duygulu ve melek karakterlidirler. Böyleleri de basiretçi ve tasavvufçu akımdan yana olurlar.

Demek ki farklı fitrî yapılara dayanan üç ayrı eğilim ile karşı karşıyayız ve bu farklı fitrî yapılar insanoğlu yeryüzünde yaşadıkça varlıklarını devam ettireceklerdir. Bu yüzden ki gerek tasavvuf, gerek Mutezile ve gerekse nasscı akıma karşı çıkarken bu akımlardan herhangi birini kesin bir yenilgiye uğratarak tarih sahnesinden silmek amacı güdenler yanılgıya düşmüşler ve kendilerini olmayacak bir gayeye adanmışlardır. Muvaffakiyet Allah'dandır.

ALTINCI BÖLÜM

TASAVVUFÎ İNCELEMELER

TASAVVUFU İNKÂR ETMEK

Tasavvufu inkâr edenler, sadece modern çağın bazı temsilcileri değildir. Çünkü 'fıkıh âlimleri' ile 'Sufiler' arasındaki çatışma tasavvufun tarihi kadar eski olduğu gibi genel olarak 'zahiri ilimlerin' mensupları Sufilerden hoşlanmazlar ve nerede olurlarsa olsunlar onlara karşı amansız bir şekilde mücadele ederler.

Öte yandan 'Sufiler' ile aklı, görüşlerinin yegâne kriteri olarak kabul edenler, onun dışında doğruya ulaştıracak hiç bir kılavuz kabul etmeyenler arasında da devamlı bir mücadele var olagelmıştır. 'Sufiler' ile onların karşısında yer alanlar -bunlar ister fıkıhçılar, isterse akılcılar olsunlar- arasındaki tartışma aradan geçen bunca uzun zamana rağmen hızını kaybetmeksizin devam edegelmiştir. Acaba tasavvufa karşı çıkanlar ona ne gibi suçlamalar yönetmektedirler? Şimdi bunların başlıcalarını ele alalım:

Birincisi; 'Fıkıh âlimlerine' göre -ki bir çok araştırmacı da onların bu düşüncesine katılıyor- 'tasavvuf' İslama yabancı olan, onun bünyesine dışardan sokulan bir unsurdur. Çünkü İslâm'da sadece takva, perhizkârlık, iffet ve kanaati andıran bir zühd vardır, öteyandan Kur'an-ı Kerim ruhbanlığı kınamış ve hadis-i şerifler de ondan kaçınılması gerektiğini bildirmiştir. Nitekim ulu Allah şöyle buyuruyor:

نُمَّ قَفَيْنَا عَلَىٰ أَثَارِهِمْ بِرُسُلِنَا وَفَقَيْنَا بِعِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ وَآتَيْنَاهُ الْإِنْجِيلَ
وَجَعَلْنَا فِي قُلُوبِ الَّذِينَ اتَّبَعُوهُ رَأْفَةً وَرَحْمَةً وَرَهَابَانِيَّةً ابْتَدَعُوهَا مَا
كَتَبْنَاهَا عَلَيْهِمْ إِلَّا ابْتِغَاءَ رِضْوَانِ اللَّهِ فَمَا رَعَوْهَا حَقَّ رِعَايَتِهَا فَآتَيْنَا
الَّذِينَ آمَنُوا مِنْهُمْ أَجْرَهُمْ وَكَثِيرٌ مِنْهُمْ فَاسِقُونَ

“İcad ettikleri ruhbanlığı, biz onlara yazmamıştık. Yalnız Allah'ın rızasını kazanmak için onu kendileri icad ettiler, fakat ona gereği gibi de uymadılar.”¹⁵⁷

Aynı konuda Peygamberimiz (salât ve selâm üzerine olsun) de şöyle buyuruyor:

لا رهبانية في الإسلام

“İslâm'da ruhbanlık yoktur.”

İkincisi; Kur'an-ı Kerim'de ulu Allah'ın birliğine, kudretine, iradesine dair en ufak bir şüpheye yer bırakmayan, apaçık deliller vardır. Buna göre bizler, bu apaçık delilleri bir yana bırakıp bu konularda tasavvufun lâbirentlerinde deliller aramaya çıktığımız takdirde bilmediğimiz yollarda şaşırma tehlikesinden emin olamayız.

Üçüncüsü; ‘tasavvuf’ herkesin harcı değildir, o herkeşe açık değildir. Buna göre o İslâmiyetin ‘demokratik’ özü ile bağdaşmayan ‘aristokrat’ bir unsurdur. Ayrıca tasavvuf herkesin harcı olmadığına göre insana gücünün yetmeyeceği bir şeyi teklif etmektir. Oysa ulu Allah insana yapabileceği şeyi, gücü oranında teklif eder.

Dördüncüsü; ‘tasavvuf’ zayıflık, buna karşılık İslâm kuvvetlilik. Nitekim ulu Allah şöyle buyuruyor:

¹⁵⁷ Hadid Suresi, 27.

وَأَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ وَمِنْ رِبَاطِ الْخَيْلِ تُرْهِبُونَ بِهِ عَدُوَّ اللَّهِ
وَعَدُوَّكُمْ وَآخِرَ يَوْمٍ مِنْ دُونِهِمْ لَا تَعْلَمُونَهُمُ اللَّهُ يَعْلَمُهُمْ وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ شَيْءٍ فِ
سَبِيلِ اللَّهِ يُوَفِّ إِلَيْكُمْ وَأَنْتُمْ لَا تُظْلَمُونَ

“Kâfirlere karşı savaşmak için gücünüzün yettiği kadar silah, süvari birliği ve kuvvet hazırlayınız.”¹⁵⁸

Demek ki cihad devamlı şekilde gündüzleri oruç tutup geceleri namaz kılmakla bağdaşmayan bir İslâmî farzdır.

Akılcılara gelince onlara göre ulu Allah, kendine ulaştırılan yolu bulabilelim diye bize akıllı bağışlamıştır. Eğer biz ‘Sufiler’ gibi akıllı küçümser, onu hor görürsek ulu Allah’ın bize bağışladığı en yüce nimeti küçümsemiş, horlamış oluruz. Onların görüşüne göre akıl, ‘tabiat-ötesi’ alanda kesin bilgiye ulaştıran tek araçtır. Onlar Allah’ın varlığını akılla ispat ettikleri gibi bu konudaki delillerini yeterli, dakik, kesin ve en ufak bir şüpheye yer veremeyecek derecede apaçık olarak kabul ederler. Nitekim ulu Allah Kur’an-ı Kerim’de kullarını akıllarını kullanmaya teşvik etmiştir. Akla hitap eden ve akıllı kullanmaya çağıran ayetlerin sayısı pek çoktur.

İşte tasavvufa karşı çıkanların, ‘tasavvuf’a ve ‘sufiler’e yöneltmiş oldukları suçlamaların başlıcaları bunlardır. Bunlar dışında ‘tasavvuf’a yakıştırılan ve aslında tasavvuf dan olmayan şekiller, törenler ve âdetler ile bunlara dayanarak tasavvufa yöneltilen dil uzatmalara gelince onları konumuzun dışında tutacak, görmezlikten geleceğiz. Çünkü bizim konumuz ‘gerçek’ tasavvuf ve ‘hakiki’ sufilerdir.

TARTIŞMA NOKTALARINI BELİRLEMEK

Şimdi kısaca bu meselelerin bir kısmı karşısında sufilerin ne düşündüklerini açıklayarak tasavvuf konusunu etkisi altında tutan bu belirsizlik, kargaşalık ve karmaşıklık kaldırıp gerçeği belirtmek istiyoruz.

Sufilere göre Allah'ın varlığını ispat etmek için zihniyormaya, fikir üretmeye ihtiyaç yoktur. Allah'ın gizli olması ve bu gizliliğin ulu Allah'ın varlığını ispat etmek için delil göstermeye girişmemizi gerektirecek derecede olacağı nasıl sözkonusu olabilir?

Sufilere göre Allah'ın varlığı, halledilmesi gereken bir problem değildir. Bu yüzden sufiler Allah'ın varlığını ispat edebilecek gizli yollara koyulmaya zorlanamazlar. Sufilerin kanaatine göre sırf ulu Allah'ın varlığını ispat etmeye kalkışmak bile ulu Allah'ın varlığına nakise (eksiklik) getirir. Ulu Allah saklı mıdır ki varlığını ispat etmek için delil göstermeye ihtiyaç olsun? Tersine ulu Allah her varlıktan daha açık ve belirlidir.

Fakat insanlık -ister doğulu, ister batılı, ister Müslüman, ister Hıristiyan ve ister eski, isterse modern olsun- her

zaman içinden çıkan önemli büyüklükteki bir grubun vâsıtası ile ısrarla, endişe ile ve canlı bir heyecanla ulu Allah'ın varlığını ispat etme amacı peşinden koşmuştur, insan psikolojisi böyle yaratılmıştır. Allah insana büyük bir akıl, keskin bir zekâ ve öncü bir nefis bağışladığı için onun bu özelliği tabiat ötesini kurcalamaya kalkışmasına yol açmıştır.

Ulu Allah'ın varlığı, tekliği, alim, kadir ve irade sahibi olduğu, bütün bunlar ispat edilmeye muhtaç olmayan, kolay çözümlü meselelerdir. Eğer insanların vicdanları buna vakıf olsalar ortada ne felsefe, ne kelâm ilmi, ne tabiat-ötesi araştırmaları ve ne de tasavvuf olmazdı.

Fakat insanların vicdanları ve nefisleri bununla yetinmemiştir, yetinemez de. İstese de istemese de bu kadarı ile yetinmesi söz konusu olamaz.

ÇÖZÜMÜ İSTENEN PROBLEMLER

Ulu Allah bu âlemi nasıl yarattı? Acaba onu mutlak (salt) yokluktan mı yarattı? Eğer öyle ise 'hiç'den nasıl bir şey meydana gelebilir? 'Hiç'den bir şeyin meydana gelmesini akıl almaz, daha doğrusu akıl böyle bir şeyi imkânsız görür.

Yoksa ulu Allah bu âlemi daha önce var olan bir maddeden mi yarattı? Eğer öyle farzedilirse o zaman madde de ulu Allah'ın kendisi kadar kadim (öncesiz) olur. Bu takdirde de biri Allah ve öbürü de madde olmak üzere iki kadim (öncesiz) varlığın mevcut olması gerekir.

Öte yandan ulu Allah'ın zatı sonsuzdur. Bu prensibin gereği olarak ne yerde ve ne de gökte zerre kadar bir şey ulu Allah'ın zatı dışında değildir. Başka bir ifade ile 'O hem ilk, hem son, hem zahir, hem batın ve hem de tüm varlığın ta kendisidir.' Nitekim Schelly, ulu Allah'a bu bakış açısı ile seslenerek şöyle söyler:

"Rüzgârda kımıldayan en küçük ağaç yaprağı bile senden bir parçadır. Hayır bu kadar da değil! Mezarlıkta barınıp da ölü eti yiyerek beslenen en basit böcek bile senin ebedî hayatına daha az ortak değildir!

Her yerde bulunan bu ruhtur ki tüm varlıklara hayat veriyor. O ruh da O'ndan başka bir şey değildir.”¹⁵⁹

Acaba bu görüş doğru mudur? Yoksa ulu Allah'ın zatı ne yeri ve ne de gökleri ve ne karaları ne de denizleri kapsamına almaz mı? O takdirde de Allah'ın zatı bu âlemin dışından ibaret olacağı için sınırlı olmuş olur. Bunun yanında ulu Allah'ın her yerde var olması da mümkün değildir.

Düşünmeye devam edelim: Allah alimdir, yani her şeyi bilir. Acaba olmuş olanı olmuş olarak, olacak olanı gelecek zamanla ilgili olarak ve olmakta olanı da olmakta olması ile ilgili olarak mı bilir? Yoksa o olmuş olanı ve olmakta olanı gelecek zamanla ilgili olarak mı bilmektedir? Yoksa olmakta olan ile ileride olacak olanı geçmiş zamanla ilgili olarak mı bilmektedir? Kısacası, ulu Allah'ın bilgisi zaman faktörünün etkisi altında mıdır?

Yoksa ulu Allah zaman-üstü müdür, yani O sona ermez bir şimdiki zamanla mı ilgilidir? Fakat açık konuşalım, bizdeki apaçık geçmiş, gelecek ve şimdiki zaman şuuruna rağmen, ulu Allah'ın sona ermez bir şimdiki zamanla ilgili olduğunu nasıl kavrayabiliriz?

-Dediğimiz gibi- Allah âlimdir. Fakat acaba O'nun bu ilmi sadece kendi zatını mı kapsamına almaktadır? Çünkü O'nun ilmi şeref, üstünlük ve kemal açısından ancak kendi ayarında olan bir şeyi kapsamına alabilir ki bu da sadece ulu Allah'ın zatı olabilir. Yoksa ulu Allah'ın ilmi kendi zatı ile birlikte genel kavramları (külliyyatı) içerir de belirli nesneleri (cüz'îyyatı), bu belirli nesneler önemsiz şeyler olduğu ve önemsiz şeyler ile ilgili olmak ulu Allah'a yaşımayacağı için kapsamına almaz mı? Yoksa belirli nesnelerin (cüz'îyyâtın) önemsiz ve noksan nitelikli olmalarına

ve yine bu nesnelerin bazı tiksindirici ve göze hoş gelmeyen görünümlerine rağmen, ulu Allah'ın bilgisi hem zatını, hem genel kavramları (külliyyatı) ve hem de belirli nesneleri (cüz'îyyâtı) da kapsamına alır mı?

Öte yandan bilindiği gibi Allah 'kadir'dir, yani her şeye gücü yeter. Gerçekten Allah 'her şeye' kadir midir? Meselâ Allah iki zıt (karşıt) şeyi bir araya getirmeye kadir midir? Yine Allah üçü, ondan çok ve parçayı bütünden büyük yapmaya kadir midir? Yoksa Allah'ın kudreti karşısında imkânsızlık sözkonusu mudur?

Eğer Allah'ın kudreti karşısında imkânsızlık sözkonusu ise o takdirde Allah kemal (eksiksizlik) sıfatı ile nitelenebilir mi? Yoksa kelâm âlimlerinin dediği gibi Allah'ın kudreti imkânsız olanla ilişkili değil mi? Bilindiği gibi kelâm âlimleri, bu görüş sayesinde problemi çözdüklerine inanmışlardır.

Yine bilindiği gibi Allah 'mürîd' yani irade sahibidir. Acaba Allah iyiliği de kötülüğü de murad eder mi? O takdirde hesap, azab ve sevap neden vardır? Ulu Allah'ın özü katıksız hayırdan ibaret olduğu halde şerri, yani kötülüğü nasıl murad edebilir? Dahası, şerri murad etmek insanoğlu hesabına bile kusur sayıldığı halde nasıl olur da Allah kötülüğü murad edebilir?

Buna karşılık eğer Allah şerri murad etmiyorsa o zaman bu âlemde meydana gelen kötülükler Allah'a rağmen mi meydana gelmektedir? Yoksa ulu Allah kötülükleri murad etmemekle birlikte bunlar onun rızası uyarınca mı meydana gelmektedir? Allah kötülüklerden razı mıdır, yoksa onları kerih mi görmektedir? Eğer onlardan razı ise bu rızası kemal sıfatı ile bağdaşır mı?

Bunun yanında eğer Allah kötülüğü kerih görüyor, yani ondan hoşlanmıyorsa O hoşlanmadığı halde kötülük nasıl var olabilmektedir? Allah kendisine karşı gelmesini sever mi, yoksa kendisine rağmen mi O'na karşı çıkılmaktadır?

Bilindiği gibi Allah'ın sıfatları genel, sınırsız, yaygın ve sonsuzdur. Buna göre Allah'ın sıfatlarından biri olan 'Rahman' sonsuz ve sınırsız bir rahmet demektir. O'nun rahmeti her şeyi kapsamına almıştır. Buna karşılık Allah sonsuz bir 'Ceberut' sahibi, aynı zamanda sınırsız bir 'lütuf' sahibidir?

Sınırsız 'rahmet' sonsuz 'ceberut' ile nasıl bağdaşabilir? Oysa zorlamasız mantığa göre bu iki sıfattan birinin varlığı diğerrinin yokluğunu gerektirir. Gerçekten şair İsmail Sabri'nin şu beyti ile Allah'a seslenirken görmek istediği şeyi görmek ne kadar enteresan olurdu:

ومر الوحود يشف عنك لى أرى غضب اللطيف ورحمة الجبار

“Allah'ım varlığa emret de senden arınsın, böylece görebileyim Lütuf sahibinin gazabı ile Cebbar'ın lütfunu.”

Gerçekten sonsuz lütuf sahibi olan 'lâtif'in gazabı ile sınırsız derecede ceberut sahibi olan 'Cebbar'ın rahmetini görebilir miyiz?

Öte yandan yine bildiğimiz gibi Allah affedicidir, O'nun affi sınırsız ve yaygındır. Çünkü O'nun tüm sıfatları sınırsız ve yaygındır. O halde şair İsmail Sabri aşağıdaki şiiri söylerken haklı mıdır?

يا رب اين ترى تقام جهنم للظالمين غداً وللإشرار لم يبق عفوكم في

السموات العلا والأرض شبراً خالياً للنار

“Ya Rabbi, yarın zalimler ve kötüler için nerede cehennem kuracaksın? Çünkü senin affın ne yüce göklerde ve ne de yerde cehennem için bir karışlık bile boş bir yer bırakmamıştır.”

Bunlar yanında, Allah peygamberlerine nasıl bilgi sunmaktadır? Onlara hangi dille hitap etmektedir? Allah'ın Resulünün yanına 'melek' nasıl iniyor da Peygamberin yanındakiler onu ne görür ve ne de sesini duyarken Peygamber onu görebilmekte ve sesini duyabilmektedir?

Peki 'melek' nerden geliyor? Gökten mi? Allah her yerde olduğuna göre niye gökten geliyor? Görüldüğü gibi vahiy problemi, bir çoklarının kalemlerindeki mürekkepleri bitiren bir diğer problemdir.

Sorulara devam edelim: Bu hayattan sonrası nedir? Acaba yemek yiyebileceğimiz gülüp oynayabileceğimiz ve yiyip eğlenebileceğimiz bir başka vücutlu hayat mı? Böylece geçici dünya hayatı sırasında işlemiş olduğumuz ibadetlerin ve taatların bedelini mi almış olacağız?

Yoksa dünya ötesindeki hayat, madde ile hiç bir ilişkisi olmayan ruhanî veya manevî bir hayat mıdır? Yoksa bu hayat maddî ve manevî hayat tarzlarının tutarlı ve ahenkli bir sentezi midir? Bizden önceki ahiret yolcularının hiç biri geri dönmüş değil ki oradaki durumu bize açıkça ve inceden inceye anlatmış olsun!

Gerçi Kur'an-ı Kerim, Ahiretin nimetleri ile azabından bahsediyor. Fakat Kur'an'da anlatılanları kimileri duyumsal ve ruhî algılar olarak yorumlarken bazıları da bu açıklamaları sadece ruhî ve manevî tahminler olarak yorumlamaktadırlar.

Öte yandan ulu Allah'ın bu âlemi yaratmaktaki gayesi nedir? Acaba bu âlemi kendisine ibadet etsinler diye mi yaratmıştır? Nitekim bizzat ulu Allah şöyle buyuruyor:

وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ

*“Ben insanları ve cinleri sırf bana ibadet etsinler diye yarattım.”*¹⁶⁰

Yoksa ulu Allah bu âlemi sadece tanınmak, bilinmek için mi yaratmıştır. Nitekim, ileri sürüldüğüne göre şöyle bir kutsî hadis vardır:

كنت كنزاً مخفياً فخلقت الخلق فبى عرفونى

“Ben gizli bir hazine idim. Beni tanısınlar diye varlıkları yarattım.”

Oysa ulu Allah, insanın ibadet etmesine muhtaç olmaktan münezzeh ve tanınma ihtiyacı içinde olmaktan yücedir. Nitekim bizzat kendisi şöyle buyuruyor:

يَا أَيُّهَا النَّاسُ أَنْتُمُ الْفُقَرَاءُ إِلَى اللَّهِ وَاللَّهُ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ

*“Ey insanlar, Allah'a muhtaç olanlar sizlersiniz. O ise gani ve hamiddir.”*¹⁶¹

Buna göre ulu Allah, bu âlemi boşuboşuna mı, yoksa bir hikmete bağlı olarak mı yaratmıştır? Ulu Allah boşuboşuna bir şey yapmaktan münezzehdir. Nitekim, bizzat kendisi şöyle buyurmuştur:

أَفَحَسِبْتُمْ أَنَّمَا خَلَقْنَاكُمْ عَبَثًا وَأَنَّكُمْ إِلَيْنَا لَا تُرْجَعُونَ

*“Sizleri boşuboşuna yarattığımızı mı sandınız?”*¹⁶²

160 Zariyât suresi, 56.

161 Fatır Suresi, 15.

162 Mü'minün Süresi, 115.

Ulu Allah'ı boşuboşuna bir şey yapmış olmak isnadından tenzih ederiz. Fakat 'hikmet' gaye ve amaçla ilgili bir kavramdır ki o da ihtiyaca dayanır. Oysa Allah ihtiyaçdan münezzehtir. Bu durum karşısında geriye dönüp bir daha soralım: Allah bu âlemi niçin yarattı?

Şeyh Muhammed Abduh, aklın kurcaladığı ve araştırmaya atıldığı bazı problemleri hatırlatıyor ve bunları çözümsüz problemlerden sayıyor, O '*Risâletü't-Tevhid*' adlı eserinde şöyle diyor:

“Kur'an-ı Kerim Allah'ı bazı sıfatlarla sıfatlandırır. Gerçi bu sıfatlar eski insanların Allah'a yakıştırmış oldukları sıfatlara göre daha tenzih edicidirler. Fakat bu sıfatların bazıları, ya isim veya çeşit bakımından bazı insan sıfatlarıyla ile ortaktırlar. Kudret, irade, işitme ve görme gibi. Yine Kur'an-ı Kerim Allah'a öyle baza durumlar isnad eder ki bunların benzerleri insanda da bulunur. Arş üzerine kurulma, yüz ve eller gibi.”

Muhammed Abduh, sözlerine devam ederek önceden belirli kaza meselesi ile insana bağışlanan irade meselesini ele alarak bu meseleler ile ilgili her iki mezhebin mensupları ile tartışmaya girer. Arkasından kulların iyilik ve kötülüklerine karşılık ulu Allah tarafından bildirilen vaad ve ikazlara temas ederek sevap ve azab konusu ile buna benzer konuları tümü ile Allah'ın iradesine havale eder.

Muhammed Abduh sözlerinin bir yerinde şöyle der:

“Allah'ın anlattığı Âdem kıssası ile Adem'in yasak ağacın meyvasından yiyerek O'nun emrini kırması meselesinde bu meyvayı yemenin niçin yasaklandığı ve suç konusu olduğu belirtilmemiştir.”

DUYU ORGANLARI VE TABİAT- ÖTESİ PROBLEMLER

Bu problemleri ben kendiliğimden uydurmuş veya hiç yoktan ortaya atmış değilim. Tersine onlar, aslında var olan problemlerdir. Bunlara gerek felsefe ve gerekse kelâm ilmi alanında rastlayabilirsin. Bu problemler bugün var olduğu gibi dün de var olmuş olan problemlerdir. Üstelik bizim saydıklarımız asıl problemler yumağının sadece bir kısmıdır.

Mesele şudur. Bu problemlerin gerçek çözümünü ve cevabını nasıl elde edebiliriz? Bu konudaki tam tatmin edici doğru yol hangisidir? Acaba bu doğru, yol bu konulan duyu organlarının algılarına, gözleme, tecrübeye, pozitif bilime, tabiat bilgisine, kimyaya, astronomiye ve tıp ilmine havale etmek, çözümü bu metoddan ve bu ilim dallarından beklemek midir? Hayır, doğru yol bu değildir.

AKIL VE TABİAT-ÖTESİ PROBLEMLER

O halde bu problemleri akla mı havale edelim? Akıl bunları gerçekten çözebilir mi? Akıl, tabiat-ötesini örten perdeleri ortadan kaldırabilir, madde-ötesi engelleri yıkıp yüce âleme yükselebilir mi?

Peki kimin aklı? Benim aklım mı? Benim aklımı bu konularda hakem tutabilir miyiz ki bana göre o hayli hamdır. Arzuların ve körü körüne taraf tutma saplantısının boyunduruğundan sıyrılarak bu problemleri nasıl çözebilecek? Ayrıca benim aklımın varacağı çözüm herkesçe kabul edilir, onaylanır mı? Yoksa, sayın okuyucu, bu konularda senin aklını mı hakem turalım ki onu sen hayli ham görüyorsun. Böyle olduğuna göre arzuların ve kör saplantıların esiri olmaksızın bu problemleri nasıl çözebilecek?

Fakat şiihlerin imamları, onlara göre masumdur, yanılmazdır. Onlar çözemedikleri konularda yanılmaz saydıkları bu imamlarına sınırlar. Buna göre onlar, imamlarının hükmü yerine başka bir hükmü onaylamayacaklardır. Bunların sayısı milyonlarca olduğuna göre acaba bu problemlerin doğru çözümü onlara ilham yolu ile bildirilebilir mi?

Onlar bizim hakemliğimizi onaylamayacaklarına göre acaba biz onların vereceği hükmü benimseyebilir miyiz? Benimsesek bile acaba, tüm insanlık bu problemlerin çözümünde birleşebilecek ve kesin görüş birliği meydana gelebilecek mi?

Katolikler Papa'nın yanılmaz olduğuna inanırlar. En azından dinî konularda inançları böyledir. Dinî meselelerle ilgili tartışmalarda Papa'nın görüşünü, her türlü tartışmayı çözen nihaî bir söz olarak kabul ederler. Fakat Papa'nın bu problemlere karşı ileri süreceği çözümleri Budistler, Müslümanlar ve Yahudiler benimserler mi? Bu problemler acaba cübbelilerin mi, yoksa sarıklıların mı uzmanlık alanına girer? Yine bu problemler acaba Sorbon Üniversitesinin mi, yoksa Ezher Üniversitesinin mi araştırma alanına dahildir?

Bu problemler 'günümüze kadar eski Mısırlılardan sarıklılara, kara cübbelilere ve uzun tırnaklılara kadar çeşitli bir çok kafayı uğraştırmış ve milyonlarca araştıracının ter dökmesine yol açmıştır.'¹⁶³

Diyebilirsin ki bu meseleler felsefecilerin uzmanlık alanına girer. O halde bu meselelerin uzmanlarına başvurmamız gerekir. Peki o halde 'Eflatun'un mu, yoksa 'Aristo'nun mu aklına baş vuracağız? 'Bacon'un mu, yoksa 'Descartes'in mi aklını hakem tutacağız Sensualis (duyumcu) bir feylesofa mı, akılcı (rasyonalist) bir feylesofa mı, yoksa idealist bir feylesofa mı başvurmamız gerekir.

Yoksa kelâm âlimlerine mi, başvuralım dersiniz? Hangisine? Meselâ 'Nazzam'a mı? Gerçekten o keskin zekâlı, açık görüşlü, sağlam mantıklı bir tartışma ustasıdır. Fakat 'İbn-i Teymiye' ona başvurmamıza razı olmaz. Oysa 'İbn-i

163 Mebâdü'l-Felsefe, Tercüme Dr. Ahmed Emin.

Teymiye'de geniş bilgili, keskin zekâlı, açık görüşlü bir bil-gindir. Ne dersiniz? Onun görüşüne uyalım mı?

Yoksa günümüzdeki şahsiyetlerden birinin görüşlerini mi benimseyelim? Peki 'Şeyh Muhammed Abduh'u mu, yoksa 'Şeyh Aliş'imi benimseyelim? Bunların her ikisi de geniş bilgili ve faziletli âlimlerdir? Fakat gerek vesileler konusunda olsun, gerekse amaçlarla ilgili olsun, hiç bir alandaki görüşleri birbiri ile bağdaşmadığına göre hangisi-nin aklını hakem tutacağız?

Bütün bunları düşündükten sonra feylesof İ. Kant'ın şu sözleri gerçeği olduğu gibi dile getiren sözler değil mi?:

"İnsan aklı esef uyandırıcı bir senteze sahiptir. Çünkü duyu organlarımızın idrak edemediği meseleleri araştır-maya o kadar düşkün olduğu halde bizzat kendi yapısı ile ilgili muammaları çözmemektedir."

Öte yandan İmam-ı Razî aklın yetersizliği konusundaki görüşünü şu iki beyitte ifade etmiştir:

نهاية اقام العقول عقل

وأكثر سعى العالمين ضلال

ولم نستفد من بحثنا طول عمرنا

سوى أن جمعنا فيه قيل وقالو ا

"Aklın en son adımı takılıp kalmak ve âlimlerin gayreti-nin çoğu sapıtmaktır, ömrümüz boyunca yapmış olduğumuz bunca araştırmalardan elimizde kalan tek şey 'dedi' ve 'de-diler' gibi sözlerdir."

Yine İmam-ı Razî'nin bu konudaki başka bir hikmetli sözü de şöyledir:

"Gerek kelâm ilminin araştırma yollarını ve gerekse fel-sefenin metodlarını inceden inceye gözden geçirdim. Hiç birini ne hastalığı iyileştirici ve ne de susuzluğu kandırıcı bulmadım."

Ayrıca İmam-ı Razî, İbrahim b. Ebu Bekir İsfahani'ye yazdırmış olduğu vasiyetnamede şöyle demektedir:

“Gerek kelâm ilminin yollarını ve gerekse felsefenin metodlarını inceledim. Hiç birinde Kur'an-ı Kerim'de bulduğum faydaya denk gelecek bir fayda bulamadım.”

Bu sözlerin sahibi olan İmam-ı Razî, ‘*Vefeyat'ül-Ayan*' adlı önemli ansiklopedik eserin yazarı İbn-i Hallikan'ın, hakkında ‘O gerek kelâm ilminde gerek aklî ilimlerde ve gerekse klâsik ilimlerde zamanının tüm âlimlerini geride bırakmıştı’ demiş olduğu bir zattır.

Gerek İ. Kant ve gerekse İmam-ı Razî, en sonunda ince duygulu şair İsmail Sabrî ile sözbirliği ederek onun şu beyti ile Allah'dan dilediği şeyi dileyen kimselerin sadece iki örneğidirler:

شطط العقول ، وفتنة الأفكار يا رب أهلنى لفضلك ، واكفنى

“*Ya Rabbi, faziletin sayesinde beni akılların taşkınlıkları ile fikirlerin fitnesinden koru.*”

Bununla birlikte bu problemler güçlü dinî inancı olan bir çok kimsenin uykularını kaçırmakta, gözlerinin nurunu tüketmekte ve gece gündüz bunlarla kafa yormalarına yol açmaktadır. Boy içlerinin misali, sembolü Hz. İbrahim (selâm üzerine olsun) dir. Ulu Allah buyuruyor ki:

وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّ ارْنِ ي كَيْفَ تُحْيِي الْمَوْتَى قَالَ أَوَلَمْ تُؤْمِنْ قَالَ بَلَى
وَلَكِنْ لَيْطَمَّيْنَنَّ قَلْبُ ي قَالَ فَخُذْ أَرْبَعَةً مِنَ الطَّيْرِ فَصُرْهُنَّ إِلَيْكَ ثُمَّ اجْعَلْ عَلَى
كُلِّ جَبَلٍ مِنْهُنَّ جُزْأً ثُمَّ ادْعُهُنَّ يَأْتِ يَنَّاكَ سَعْيًا وَاعْلَمَنَّ أَنَّ اللَّهَ عَزِ يزُ حَك يَمْ

“*Hani İbrahim, bir ara ‘Rabb'im, ölüleri nasıl dirilttiğini bana göster’ demişti. Allah ‘yoksa inanmıyor musun?’ dedi.*

İbrahim ‘tabî, inanıyorum. Fakat kalbim tatmin olsun diye görmek istiyorum’ dedi.”¹⁶⁴

Böylelerinin susuzluğunu kandıracak, içlerini rahatlatacak ve kalblerini tatmin edecek olan yol hangisidir?

Din bu meselelere temas etmemiştir. Duyu organlarının algıları onların çözümüne ulaşamaz. Bütün ölçüleri, kriterleri ve prensipleri ile akıl, daha önce gördüğümüz gibi bu meselelerde çözüme ulaşma konusunda tam anlamı ile âcizdir. Bunun en kesin delili iki gözü olan herkesin bakışları önünde cereyan eden şu tarihî tecrübedir: Felsefe, Sokrat zamanından beri düşünüyor, kalkıyor, çarpışıyor, çelişiyor, çözüyor, düğümleniyor ve netice itibarı ile tabiat-ötesi ile ilgili karmaşık problemlerin hiç birinde kesin sonuca ulaşamıyor.

Kelâm ilmine gelince ihtilâflar ve kargaşalıklar içinde boğuşuyor, bir bölümü diğer bir bölüme karşı savaş açıyor, hatta bazı kelâm âlimleri diğer bazılarını küfürle suçluyor.

O halde nereye baş vuralım?

Bizler tabiat-ötesi alanında işimizi görmediği gerekçesi ile duyu organlarını bir yana bırakırsak bu yüzden bu organlarımızı küçümsemiş sayılmayız. Tıpkı bunun gibi bu alanda akla da sırt çevirirsek bu da onu hor görmek demek değildir. Çünkü biz aklı, kendi alanında kullanarak ona verdiğimiz değeri ortaya koymuş oluyoruz. Bizim akla sırt çevirmemiz sadece tabiat-ötesi problemleri ile ilgilidir. Çünkü biz aklı uzmanlık alanı dışında zorlamalı bir şekilde kullanmak istemiyoruz.

O halde bir daha soralım: Nereye baş vuracağız? Mesele basit değildir! Doğru yolu bulmak pek kolay değildir.

¹⁶⁴ Bakara Suresi, 260.

BASİRET VE TABİAT-ÖTESİ PROBLEMLER

Fakat bizler Allah'a sığınıp O'nun bize hayrı ilham etmesini ve bize doğru yolu buldurmasını istediğimiz takdirde ve yine Kur'an'a başvurup karanlık ve çapraşık meselelerde bize ışık tutmasını dilediğimiz zaman, acaba ne bulabiliriz? Şunu buluruz: Görürüz ki her yönü ile bize gerçeği bildiren Kur'an-ı Kerim, çeşitli yerlerinde, bize farklı bir bilgi metodunu tanıtmaktadır. Bu farklı bilginin yolu ne duyu organlarının algıları, ne akıl ve hatta ne mukaddes kitapların sarih beyanlarıdır.

Bu bilgi çeşidi en geniş, en yaygın ve sınırsız şekli ile rüyadır. Kur'an-ı Kerim Yusuf suresinde bize bir kaç rüyadan bahsetmektedir. Ulu Allah şöyle buyurur:

إِذْ قَالَ يُوسُفُ لِأَبِيهِ يَا أَبَتِ إِنَّ يَ رَأَيْتُ أَحَدَ عَشَرَ كَوْكَبًا وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ

رَأَيْتُهُمْ لِي سَاجِدِينَ

*“Hani bir ara Yusuf, babasına ‘babacığım, ben güneşin, ayın ve on bir yıldızın bana secde ettiklerini gördüm’ dedi.”*¹⁶⁵

165 Yusuf Suresi, 4.

Hız. Yusuf'un babası oğlunun rüyasına inanıyor ve bu rüyaya dayanarak oğluna nasihat vermeye girişiyor: Ulu Allah buyuruyor ki:

قَالَ يَا بُنَيَّ لَا تَقْصُصْ رُؤْيَاكَ عَلَىٰ إِخْوَتِكَ فَيَكِيدُوا لَكَ كَيْدًا إِنَّ الشَّيْطَانَ
لِلْإِنْسَانِ عَدُوٌّ مُّبِينٌ

*“Babası ona ‘yavrum, rüyayı kardeşlerine anlatma. Yoksa sana tuzak kurarlar’ dedi.”*¹⁶⁶

Bu arada aziz (kral) Hız. Yusuf'u (selâm üzerine olsun) hapse atar. Ulu Allah'ın buyruğu şöyle devam ediyor:

وَدَخَلَ مَعَهُ السَّجْنَ فَتَيَانٍ قَالَ أَحَدُهُمَا إِنِّي أَرِيتُ فِي رُؤْيَايَ أَنِّي أَخْضِرُ خَمْراً وَقَالَ الْآخَرُ
إِنِّي أَرِيتُ فِي رُؤْيَايَ أَنِّي أَحْمِلُ قَوْقَ رَأْسِ يَ حَبْرًا تَأْكُلُ الطَّيْرُ مِنْهُ نَبْتًا يَتَّوِيلُهُ إِنَّا نَرَاكَ
مِنَ الْمُحْسِنِينَ

*“Onunla birlikte iki delikanlı hapse girmişti. Biri ‘ben rüyamda şarab sıkıldığını görüyorum’ dedi. Öbürü ‘ben de başımın üzerinde ekmek taşıdığımı ve kuşların ondan yediklerini gördüm’ dedi.”*¹⁶⁷

Delikanlılar Hız. Yusuf'a varıp ondan görmüş oldukları rüyaları yorumlamasını istiyorlar. Ulu Allah şöyle buyuruyor:

*“Bu rüyamızın yorumunu bize bildir. Çünkü biz seni iyi halli bir insan olarak görüyoruz dediler.”*¹⁶⁸

Hız. Yusuf da delikanlıların rüyalarını yorumlar.

Yusuf Suresi, rüya konusunda bu kadarı ile yetinmemiştir. Nitekim ulu Allah buyuruyor ki:

166 Yusuf Suresi, 5.

167 Yusuf Suresi, 36.

168 Yusuf Suresi, 36.

وَقَالَ الْمَلِكُ إِنِّي أَرَى سَبْعَ بَقَرَاتٍ سِمَانٍ يَأْكُلُهُنَّ سَبْعٌ عِجَافٌ وَسَبْعَ
 سُنبُلَاتٍ خُضْرٍ وَأُخَرَ يَابِسَاتٍ يَا أَيُّهَا الْمَلَأَ أَفْتُونُ يَ فِ ي رُءْيَايَ إِنْ كُنْتُمْ
 لِلرُّءْيَا تَعْبُرُونَ

“Bir gün Kral ‘ben rüyamda yedi zayıf ineği yiyen yedi semiz inek ile yedi yeşil ve yedi kuru başak gördüm. Beyler, eğer rüya yorumlayabiliyorsanız, bana bu rüyanın yorumunu bildiriniz’ dedi.”¹⁶⁹

Bilâhere kralın bu rüyasını Hz. Yusuf yorumlar. Hz. Yusuf rüyayı dinleyince kralın nefesine geleceğin açıldığını ve böylece gaybı görebildiğini ve gördüklerini de sembolik bir şekilde ifade ettiğini farkeder. Bunun üzerine rüyadaki sembolik ifadeyi şöyle açıklar. Ulu Allah buyuruyor ki:

قَالَ تَزْرَعُونَ سَبْعَ سِنٍ دَابًّا فَمَا فَصَدْتُمْ فَذَرُوهُ فِ ي سُنْبُلِهِ إِلَّا قَلِيلًا مِمَّا
 تَأْكُلُونَ ثُمَّ يَأْتِ ي مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ سَبْعٌ شِدَادٌ يَأْكُلْنَ مَا قَدَّمْتُمْ لَهُنَّ إِلَّا قَلِيلًا مِمَّا
 تَحْصِنُونَ ثُمَّ يَأْتِ ي مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ عَامٌ فِ يهِ يَغَاتُ النَّاسُ وَفِ يهِ يَعْصِرُونَ

“Yusuf dedi ki; Siz, yedi yıl adetiniz üzere, tohum ekersiniz. Fakat biçtiğinizi çok az miktardaki yiyeceğiniz kadarı dışında, başağında bırakırsınız.

Sonra bu yedi yılın ardından yedi kurak yıl gelecek ki (tohumluk olarak) sakladığınız az miktar dışında, o yıllar için önceden biriktirdiklerinizi yiyip tüketecektir. Sonra bu kıtlık yıllarının ardından öyle bir yıl gelecek ki o yılda insanlara bol yağmur yağdırılacak ve insanlar o yıl (bol bol) meyve sıkarak hayvan sağacaklardır.”¹⁷⁰

169 Yusuf Suresi, 43.

170 Yusuf Suresi, 47-49.

Sonunda işler yoluna girip de Hz. Yusuf, babası ve kardeşleri ile buluşunca ve kardeşleri önünde secdeye kapanınca Hz. Yusuf daha önce görmüş olduğu rüyayı babasına hatırlatarak şöyle der. Ulu Allah buyuruyor ki:

وَرَفَعَ أَبَوَيْهِ عَلَى الْعَرْشِ وَخَرُّوا لَهُ سُجَّدًا وَقَالَ يَا أَبَتِ هَذَا تَأْوِيلُ رُؤْيَايَ
مِنْ قَبْلُ قَدْ جَعَلْنَا رَبِّي خَفًّا وَقَدْ أَحْسَنَ بِي إِذْ أَخْرَجَنِي مِنَ السِّجْنِ وَجَاءَ
بِكُمْ مِنَ الْبَدْوِ مِنْ بَعْدِ أَنْ نَزَعَ الشَّيْطَانُ بَيْنِي وَبَيْنَ إِخْوَتِي إِنَّ رَبِّي لَطِيفٌ
لِّمَا يَشَاءُ إِنَّهُ هُوَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ

*“Yusuf dedi ki; babacağım, işte bu, daha önce görmüş olduğum rüyanın yorumudur. Rabb'im o rüyamı gerçekleştirdi.”*¹⁷¹

Öte yandan Peygamberimiz (salât ve selâm üzerine olsun) de bir hadisinde rüyanın nübüvvetin (peygamberliğin) kırkda biri olduğunu belirtmiştir.

Rüya yolu ile sağlanan bilgi ne duyu organlarının algılarına ve ne de aklın verilerine dayanır. Hatta bu bilgi, doğrudan doğruya mukaddes kitablardan kaynaklanmış bir bilgi de değildir. Peki o halde, bu bilginin kaynağı nedir? Yine Gazâlî'nin, bu konu ile ilgili, yukardaki sözlerini okuyalım:

Böyle olduğu için ulu Allah, nübüvveti (peygamberliği) kullarının zihinlerine yaklaştırmış, onlara onun özelliklerini taşıyan bir örnek sunulmuştur. Bu örnek uykudur (rüya-dır). Çünkü insan uykuda (rüyada) ya açık bir biçimde veya yorum yolu ile açıklanabilir kapalı bir şekilde gayb'dan ve ilerde meydana gelecek olaylardan haberdar olmaktadır.

¹⁷¹ Yusuf Suresi, 100.

Bu öyle bir olaydır ki insan onu bizzat yaşamasa da başkaları ona 'bazı kimseler baygın durumda, ölü gibi yere yığılırlar. Duyu yetenekleri kaybolur. Kulakları işitmez ve gözleri görmez olur. Bu durumdayken gayb'dan haberdar olurlar' deseler, söylenenleri kabul etmez, hatta açık deliller getirip böyle bir şeyin mümkün olamayacağını, ispat etmeye girişerek şöyle derdi: 'İdrak etmeyi sağlayan araçlar duyu yetenekleridir. Bu duyu yetenekleri varken ve işler halde bulunurken idrak edilemeyen şeyler, duyu yeteneklerinin uyuşukluğu sırasında haydi haydi idrak edilemez.

Oysa bu sözler, bizzat varoluş (vücud) ve gözlem (müşahade) tarafından yalanlanan bir kıyas şeklindedir.¹⁷²

Öte yandan nübüvvet, ne duyu organlarının verilerine ve ne de akla dayanmayan diğer bir bilgi kaynağıdır. Nübüvvetin sağladığı bilginin kaynağı ne tecrübe, ne mantık ne tam veya eksik şekilleri ile tüme varım (indüksiyon) ve ne de birinci ve dördüncü şekilleri ile bir tündengelimdir (kıyas). Tersine nübüvvetin bilgi kaynağı vahy'dir.

Kur'an-ı Kerim bu ilâhî marifetle doludur. Çünkü O'na vahy yolu ile ya perde arkasından veya elçiler, yani melekler göndererek Allah'ın kendisi ile konuştuğu birçok peygamberlerin hikâyeleri ile doludur.

Ayrıca Kur'an-ı Kerim bize orijinal ve canlı bir hikâyeye üslubu ile efendimiz Hz. Musa'nın ısrarla aradığı ve bulunca olağanüstü bir arzu ile arkadaş ve dost olmak istediği bir 'iyi adam'dan bahseder. Fakat 'iyi adam' Hz. Musa'ya 'sen benimle birlikte olmaya tahammül edemezsin' der.

Fakat Hz. Musa'nın şiddetli ısrarı karşısında 'iyi adam' bu teklifi bazı şartlar altında kabul eder. Fakat 'iyi adam'

172 el-Münkızu Mine'd-Dalâl.

bu beraberlik sırasında Hz. Musa ile ne arkadaş ve ne de dost olabilir.

Çünkü ikisi birlikte yolculuğa koyulunca ‘iyi adam’ ne dostlukla ne mantıkla ne akılla ve ne de kanunla bağdaşmayan bazı davranışlarda bulunur. Hz. Musa da gördüklerine açıklamasız ve delilsiz olarak sabredemez.

Oysa ‘iyi adam’ın yola çıkarken Hz. Musa’ya koşmuş olduğu ilk şart kendisine hiç bir şey sormamaktı. Buna rağmen Hz. Musa sabredemedi. Bu yüzden de koştugu şartlardan birinin Hz. Musa tarafından çiğnenmesi üzerine, ‘iyi adam’da ‘bu durum seninle benim ayrılmamızı kaçınılmaz kılan bir gerekçedir’ diyerek durumu açıkça ifade etmekten geri kalmadı. En iyisi hikâyenin tümünü Kur’an-ı Kerim’in orijinal ve canlı üslubu ile nakledelim. Ulu Allah buyuruyor ki:

وَإِذْ قَالَ مُوسَى لِفَتَاهُ لَا أَبْرَحُ حَتَّى أَبْلُغَ مَجْمَعَ الْبَحْرَيْنِ أَوْ أَمْضِيَ حُقُبًا
فَلَمَّا بَلَغَا مَجْمَعَ بَيْنَهُمَا نَسِيَا حُوتَهُمَا فَاتَّخَذَ سَبِيلَهُ فِي الْبَحْرِ سَرَبًا فَلَمَّا
جَاوَزَا قَالَ لِفَتَاهُ إِنِّي آتَاكَمَا غَدَاءَنَا لَقَدْ لَقِيَْنَا مِنْ سَفَرِنَا هَذَا نَصَبًا قَالَ أَرَأَيْتَ
إِذْ أَوْثَقْنَا إِلَى الصَّخْرَةِ فَإِنِّي نَسِيتُ الْحُوتَ وَمَا أَنَسَانِيهِ إِلَّا الشَّيْطَانُ أَنْ
أَذْكُرَهُ وَاتَّخَذَ سَبِيلَهُ فِي الْبَحْرِ عَجَبًا قَالَ ذَلِكَ مَا كُنَّا نَبْغِ فَارْتَدَّ عَلَى
أَثَارِهِمَا قَصَصًا فَوَجَدَا عَبْدًا مِنْ عِبَادِنَا اتَّبَانَاهُ رَحْمَةً مِنْ عِنْدِنَا وَعَلَّمْنَاهُ
مِنْ لَدُنَّا عِلْمًا قَالَ لَهُ مُوسَى هَلْ أَتَّبَعَكَ عَلَى أَنْ تُعَلِّمَنِ مِمَّا عَلَّمْتَ رُشْدًا
قَالَ إِنَّكَ لَنْ تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْرًا وَكَيْفَ تَصْبِرُ عَلَى مَا لَمْ تُحِطْ بِهِ خُبْرًا
قَالَ سَتَجِدُنِي إِنِ شَاءَ اللَّهُ صَابِرًا وَلَا أَعْصِي لَكَ أَمْرًا قَالَ فَإِنِ اتَّبَعْتَنِي
فَلَا تَسْأَلْنِي عَنْ شَيْءٍ حَتَّى أُحْدِثَ لَكَ مِنْهُ ذِكْرًا فَانْطَلَقَا حَتَّى إِذَا رَكِبَا فِي

السَّف يَنَّهُ حَرْقَهَا قَالَ آخَرَفْتُهَا لِتُغْرِقَ أَهْلَهَا لَقَدْ جِئْتُ شَيْئًا إِمْرًا قَالَ أَلَمْ
أَقُلْ إِنَّكَ لَنْ تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْرًا قَالَ لَا تُؤَاخِذُنِي بِمَا نَسِيتُ وَلَا تُرْهِقْنِي
مِنْ أَمْرِ يَئِسْرًا فَانْطَلَقَا حَتَّى إِذَا لَقِيََا غُلَامًا فَقَتَلَهُ قَالَ أَقْتَلْتَنِي نَفْسًا رَزِيقَةً
بِغَيْرِ نَفْسٍ لَقَدْ جِئْتُ شَيْئًا نُكْرًا قَالَ أَلَمْ أَقُلْ لَكَ إِنَّكَ لَنْ تَسْتَطِيعَ مَعِيَ
صَبْرًا قَالَ إِنْ سَأَلْتُكَ عَنْ شَيْءٍ بَعْدَهَا فَلَا تُصَاحِبْنِي قَدْ بَلَغْتَ مِنَ لُدُنِّي عُذْرًا
فَانْطَلَقَا حَتَّى إِذَا أَتَيَا أَهْلَ قَرْيَةٍ اسْتَطَعَمَا أَهْلَهَا فَأَبَوْا أَنْ يُصَيِّفُوهُمَا
فَوَجَدَا فِيهَا جِدَارًا يُرِيدُ أَنْ يَنْقَضَ فَأَقَامَهُ قَالَ لَوْ شِئْتُ لَتَخَدْتُ عَلَيْهِ آجْرًا
قَالَ هَذَا فِرَاقُ بَيْنِي وَبَيْنِكَ سَأُنَبِّئُكَ بِتَأْوِيلِ مَا لَمْ تَسْتَطِعْ عَلَيْهِ صَبْرًا أَمَّا
السَّف يَنَّهُ فَكَانَتْ لِمَسَاكِينَ يَعْمَلُونَ فِي الْبَحْرِ فَأَرَدْتُ أَنْ أَعِيبَهَا وَكَانَ
وَرَاءَهُمْ مَلِكٌ يَأْخُذُ كُلَّ سَفٍ يَنَّهُ غَضَبًا وَأَمَّا الْغُلَامُ فَكَانَ أَبَوَاهُ مُؤْمِنَيْنِ
فَخَشِيتَا أَنْ يُرْهِقَهُمَا طُغْيَانًا وَكُفْرًا فَأَرَدْنَا أَنْ يُبْدِلَهُمَا رَبُّهُمَا خَيْرًا مِنْهُ
زَكَاةً وَأَقْرَبَ رُحْمًا وَأَمَّا الْجِدَارُ فَكَانَ لِغُلَامَيْنِ يَتَيَّمَانِ فِي الْمَدِينَةِ
وَكَانَ تَحْتَهُ كَنْزٌ لَهُمَا وَكَانَ أَبُوهُمَا صَالِحًا فَأَرَادَ رَبُّكَ أَنْ يَبْلُغَا أَشُدَّهُمَا
وَيَسْتَخْرِجَا كَنْزَهُمَا رَحْمَةً مِنْ رَبِّكَ وَمَا فَعَلْتُهُ عَنْ أَمْرِ يَدِّكَ تَأْوِيلُ مَا لَمْ
تَسْتَطِعْ عَلَيْهِ صَبْرًا

“Hani bir ara Musa, uşağına ‘ya hiç durmaksızın iki denizin birleştiği yere varacak veya uzun bir süre yürüyeceğim’ dedi. İkisi yürüdüler, İki denizin birleştiği yere varınca (tuttukları balığı, kokmasını diye bir su birikintisi içine bıraktılar ve orada bir kayaya sığınıp) balıkların unuttular, Balık sıyrılıp denizde yolunu tuttu.

(O belirtilen yeri) geçip gittiklerinde Musa uşağına 'kuşluk yemeğimizi getir de yiyelim. Gerçekten bu yolculuk bizi çok yordu' dedi. Uşak 'gördün mü?' dedi 'kayaya sığındığımız sırada balığı unuttun. Onu bana unutturan şeytanlardan başkası değildir. Balıkta şaşılacak şekilde denizde yol bulup gidiverdi!' Hz. Musa 'işte aradığımız oydu' dedi ve izlerini takip ederek tekrar geriye döndüler (kayanın yanına vardılar).

Orada kullarımızdan bir kul buldular ki biz ona kendi katımızda rahmet vererek yine kendi katımızdan bir ilim öğrettik. Musa ona 'sana öğretilenden, bana doğruyu bulmama yardım edecek bir bilgi öğreten için sana tabi olabilir miyim?' dedi. O da 'benimle beraber olmaya sabredemezsin. Sana bildirilmeyen bir bilgi karşısında nasıl sabredebilirsin?' dedi.

Musa ona 'inşallah, beni sabırlı bulursun, senin hiçbir emrine karşı gelmem' dedi. O da 'o halde, eğer bana tabi olursan, ben sana anlatıncaya kadar yaptığım hiçbir şey hakkında bana soru sorma' dedi.

Bunun üzerine yola koyuldular. Nihayet gemiye bindikleri zaman (adam) gemiyi deliverdi. Musa ona 'içindekileri boğmak için mi gemiyi deldin? Gerçekten müthiş bir iş yaptın!' dedi. O kul, Musa'ya 'sen benimle beraber bulunmaya sabredemezsin demedim mi?' dedi. Musa 'unuttuğum bir şeyden dolayı beni azarlama ve bana bu yüzden herhangi bir güçlük çıkarma' dedi.

Yine yola koyuldular. Nihayet bir oğlan çocuğuna rastladılar. O kul hemen onu öldürüverdi. Musa 'bir can karşılığı olmaksızın masum bir cana kıydın ha! Doğrusu sen çok çirkin bir şey yaptın!' dedi. O kul da 'sen benimle beraber bulunmaya sabredemezsin demedim mi?' dedi.

Musa da ona 'eğer bundan sonra bir daha bir şey sorarsam bana arkadaş olma. O zaman benden yana yeterince maruz olursun' dedi.

Yine yola koyuldular. Nihayet bir köy halkına varıp onlardan yemek istediler. Köy halkı onları konuklamaktan kaçındı. Derken orada yıkılmaya yüz tutmuş bir duvar buldular. O kul, onu hemen doğrultuverdi. Musa 'isteseydin, buna karşılık bir ücret alabilirdin' dedi.

O kul da dedi ki; işte bu benimle senin ayrılmamızdır. Şimdi sana sabredemediğin şeylerin iç yüzünü açıklayayım:

O yaraladığım gemi denizde çalışan yoksullarındı. Onu kusurlu hale getirmek istedim. Çünkü onların ilerisinde her sağlam gemiye zorla el koyan bir kral vardı.

Çocuğa gelince, onun anası ve babası mümin insanlardı. Bunun onlara azgınlık ve küfür sarmasından (isyanı ile onları şerre sürüklemesinden veya onların imanına kendi azgınlık ve inkârını bulaştırmasından yahud onları da kendisi gibi azgınlığa ve küfre sürüklemesinden) korktuk. İstedik ki Rabb'leri onun yerine kendilerine ondan daha temiz, daha merhametli (ana-babasına iyilik eden) bir evlâd versin.

Duvar ise şehirdeki iki yetim çocuğun idi. Altında onlara ait bir hazine vardı. Babaları da iyi bir insan idi. Rabb'in istedi ki onlar büyüyüp güçlü çağlarına ersinler ve Rabb'lerinden bir rahmet olarak hazinelerini çıkarsınlar. Bu hareketleri ben kendiliğimden yapmış değilim. İşte senin sabredemediğin olayların iç yüzü böyledir.”¹⁷³

O halde duyu organlarının algıları ile akıl dışında marifete götüren bir yol vardır. Peki bu yol nedir?

MARİFET YOLU

Uzun yüzyıllardan beri süre gelen salih kulların tecrübeleri gösterdi ki nefsi arıtıp temizleyerek, Allah'a sığınmak ve O'na yaklaşmak, bütün bunlar, insanı, nefsin bakışlarını yüce âleme yönelten bir manevî âleme yükseltir ve bu âlemden nefse, dini bırakıp dünyaya yönelmiş ve Allah'ı bırakıp maddeye tapan nefisler için sözkonusu olmayan ilham ve marifetin akışını sağlar. Basiret yolu doğru yoldur.

Fakat çokları bu yol hakkında, yani metodu arınma ve temizleme olan marifete erdirici basiret yoluna şüphe ile bakarlar, onu bir çeşit masal ve hurafe olarak görürler ve bu yolun doğru bir yol olduğunun ispat edilmesini ısrarla isterler.

Böylelerine göre nübüvvet, risalet ve 'salih kul', bütün bunlar, Allah'ın hikmeti bilinmez iradesinin eseri olan olağanüstü şeylerdir. Fakat başka kimselerin ilham kaynaklı marifete ulaşabileceklerini gösteren hiç bir delil elimizde yoktur. Buna göre tasavvufun marifete ulaştıran bir araç olduğunu gösteren delil nedir?

Böyle düşünenlere 'Abdülvahid Yahya'nın Sorbon Üniversitesi'nin konferans salonunda söylemiş olduğu

sözlerle cevap vereceğiz. Abdülvahid Yahya, bu sözleri, 'Tabiat-ötesi' konulu bir konferans vermek üzere Paris'e davet edildiği sırada aynı tip düşünceleri taşıyan üniversite hocaları ile Parisli bilginlere hitaben söylemişti. Şimdi onu dinleyelim:

"Bazı kimseler 'tabiatı aşır Tabiat-ötesine geçmemiz mümkün müdür?' diye soracaklardır. Böylelerine hiç tereddüt etmeksizin gayet açık bir şekilde bu 'sadece mümkün değil, aynı zamanda vardır ve gerçekleşmiş bir realitedir' diye cevap vereceğiz.

Bu sefer 'bu meselenin kesin bir şekilde ispat edilmesi gerekir' diyeceklerdir. Fakat insan bu olayın gerçekliğini ve varlığını gösterecek hangi delili gösterebilir veya ileri sürebilir? İnsan şahsî tecrübe ile gerektirdiği yollara koyularak marifete ulaşacağı yerde bunun mümkün olduğunu gösterecek açık deliller peşinde koşması gerçekten şaşırtıcı bir tutumdur.

Oysa böyle bir marifete eren kimseyi çevresinde koparılan gürültüler ve tartışmalar en ufak bir şekilde ilgilendirmez. Şurası açık kesindir ki bilginin ve marifetin bizzat kendisi yerine bilgi ve marifet nazariyesi koymak modern felsefenin acizliğini açıkça ilân etmesi demektir."

Bu görüş, her asırdaki büyük düşünürlerin savunduğu ortak bir görüştür. Bu görüş Farabi'nin, İbn-i Sina'nın ve Şeyh Muhammed Abduh'un görüşüdür. Nitekim Şeyh Muhammed Abduh '*Risaletü't-Tevhid*' adlı eserinde şöyle diyor:

"Yüksek vicdan (nefs) ve yüce akıl sahibi ariflere gelince, bunların dereceleri peygamberlerin derecelerinden aşağı olmakla birlikte onlar peygamberlerin velileri (dost ve destekçileri) onların şeriatlerinin ve davetlerinin titiz birer koruyucusu olmaya razı olmuş kimselerdir.

Böylelerinin çoğu, o hale, yani 'vuslat' haline yakın ünsiyet halinden, şu veya bu oranda paylarını almışlardır. Onlar bazı hallerinde gayb âleminin bazı gerçekleri ile müşerref olmuşlardır. Onların 'misal' âlemi ile ilgili bazı inkâr edilmez müşahedeleri vardır. Bu müşahedeleri realite plânında gerçekleştikleri için inkâr edilemezler. Bu yüzden onlar peygamberler hakkında söylenen hiç bir şeyi garip görüp inkâr etmeye kalkışmazlar. Çünkü 'tadan tanır' ve 'mahrum kalan sapıklığa düşer.'

Gerek bu kimselerin söyledikleri sözlerin ve gerekse onlar hakkında anlatılan menkıbelerin doğruluğunu gösteren delil şudur: Bu kimselerin salih eserleri görülmektedir. Bunun yanında kendi peygamberlerinin şariatlerine aykırı bazı temiz amelleri müşahade edilmektedir. Ayrıca normal aklı ve selim zevki şaşırtacak bir fitrî temizliğe sahiptirler. Sonuncu olarak da gönüllerinde dile gelen ve basiretlerinde parıldayan hakk faktöründen çevrelerindeki avama hayır ve havasa huzur sağlayacak bir yola çağırarak için yararlanmalarınıdır.

Dünyada onların sahtelerine, özentilerine her zaman rastlanır. Fakat bu sufi taslaklarının mahiyetleri çok çabuk ortaya çıkar ve gerek kendilerinin gerekse onlara aldanananların akıbeti kötü olur. Böylelerinin yol açtığı sonuç, sadece akılları yanıltmak, ahlâkı bozmak ve böyleleri yüzünden zarar gören gerçek sufilerin itibarlarının düşmesidir. Ancak ulu Allah, kendi lütfü sayesinde böylelerinin yol açtığı zararı karşılar da onların ağzından çıkan çirkin sözler, toprağa kök salamayan iğreti bir faydasız ağaç gibi olursa o zaman zararları önlenmiş olur."¹⁷⁴

174 Şeyh Muhammed Abduh, Risaletü't-Tevhid, S. 69-70.

TASAVVUF ARİSTOKRASİ Mİ?

Şimdiye kadar söylediklerimizden açıkça çıkıyor ki 'sufilere' göre duyu organlarının algıları bilgiye götüren birer araçtır ve bunların kendilerine ait olanları vardır. Akıl da bilgiye erdiren bir araçtır ve onun da kendine has bir alanı vardır. Bunlar böyle olduğu gibi metodu nefsi tezkiye etmek (arındırmak) olan basiret de ayrı bir bilgi edinme, bağımsız bir marifet kazanma aracıdır ki onun da kendine has bir alanı vardır.

Nefis tezkiyesi ile heyecan arasında herhangi bir ilişki yoktur. Nitekim 'sufiler' yaygın kanaatlerin aksine, hislerden ve heyecanlardan en az etkilenen kimselerdir. Onlar zaman zaman zaman 'kalb' kelimesini kullandıklarında, bu kelime ile hiç bir zaman, uzaktan veya yakından heyecan kavramının kapsamına giren bir mana kasdetmezler.

Nefis tezkiyesi aşılması zor bir yoldur. Zikrin amacı olan şuuru Allah'da yoğunlaştırmak ilerlenmesi sarp keçi yoludur. Bu yüzdendir ki tasavvuf yolu, çok az kimsenin koyulabildiği bir seçkinler yoludur. Bu yolun sâliklerinde bulunması gereken şartları gözden geçirince, bu yolun yolcularının çok az kimseler olduklarını kolayca anlarız.

İşte bu gerekçeye dayanan ‘tasavvuf düşmanları’ demek ki tasavvuf, belirli bazı seçkinlere mahsus, aristokrat bir yoldur’ diye bu yola karşı çıkarlar. Bu itirazın hiç bir değeri yoktur.

Sebebine gelince tasavvuf gerçekten ‘aristokrat’ karakterli bir yoldur. Çünkü eşyanın tabiatı, bu yolun aristokrat olması dışında bir şıkkı imkânsız kılar. Çünkü tasavvuf, seçkin bir azınlığın nizamıdır. Çünkü tasavvuf, Allah’ın kendilerine ince bir duygu, keskin bir zekâ, maneviyata yatkın bir fitrî yapı, meleklerinkini andıran bir safiyet ve neredeyse nurdan yaratıldığı sanılacak bir tabiat bağışlamış olduğu kimselerin nizamıdır.

DEMOKRASİ MASAL MI?

Eğer 'demokrasi' her bakımdan eşitlik demek ise o bir masaldan başka bir şey değildir. Çünkü tabiat âleminde asla eşitlik bulunmaz. Eşitlik ne ormanda yaşayan hayvanlar arasında ve ne de şehirlerde veya köylerde yaşayan insanlar arasında vardır.

Allah insanları ne deri rengi, ne vücut gücü, ne zekâ, ne deha, ne beceriklilik, ne rızık ve ne de nasipleri bakımından eşit yaratmamıştır. Hind toplumunda egemen olan ve sık sık tenkid edip lanetlediğimiz 'kast' sistemi aslında fiili olarak yeryüzünün her tarafında var olan bir düzendir.

Nitekim 'demokrasi'yi 'anarşi' derecesine vardırırmış olan Rus toplumunda bile yöneten ile yönetilen, zekâsı ve gücü ile üstte yer alanların yanında aptallığı ve zayıflığı sebebi ile altta kalan kimseler vardır, İngiliz toplumunda ise 'kral', 'devlet adamları' ve 'lordlar' yer alırken öbür yanda 'halk yığınları' bulunur.

Büyük bir filozof olan Eflâtun hayali ve örnek cumhuriyetini, her zümrenin yeteneklerine göre bir kaç sınıfa ayırmıştır. Bu cumhuriyette bir 'üretici' sınıf bulunur ki bu sınıfın en önemli özelliği olan bir mide ile baskın bir şehvet iç güdüsüdür. Yine bu cumhuriyette yer alan diğer bir sınıf olan 'askerler' güçlü heyecanları ile temayüz ederler. Nihayet örnek cumhuriyetin üçüncü bir sınıfı olan 'yönetenler' akıl, basiret, hikmet ve ileri görüşlülük gibi vasıfları ile göze batırlar.

TASAVVUF BİR SEÇKİNLER METODU MU?

'Tasavvuf', 'aristokrat' karakterlidir. Bu da eşyanın tabiatı ile bağdaşan bir prensiptir. Buna göre 'tasavvuf herkesi kapsamına alsa, âlemin düzeni bozulur' şeklindeki ucuz suçlamanın tasavvufa yöneltilmesi mümkün değildir. Çünkü tüm insanların tasavvufçu olmaları mümkün değildir. Böyle bir şey onların tabiatları ile bağdaşmaz. Hiç şüphesiz, tasavvuf imamları, üretici zümreyi meydana getiren mide ve şehvet zümresinden seçkinlerin yoluna girerek saflık ve hikmet kaynağı olmalarını istemenin mümkün olamayacağını gayet iyi bilirler.gayet iyi bilirler.

Bizzat Peygamberimizin (salât ve selâm üzerine olsun) ifadesi ile insanların madenleri, yani temel cevherleri birbirinden farklıdır. Ayrıca bu madenler değişmez, insanlar yaşadıkça oldukları gibi kalırlar. Yine Peygamberimizin deyimi ile 'cahiliye döneminde üstün olan kimseler, iman edip bilgi elde ettikleri takdirde, İslâmiyeti kabul edince de seçkin kimselerdir.' Çünkü kimi insanların madeni altın, kimi insanlarınki gümüş ve kimisinininki de başka bir madendir.

Şeyh Muhammed Abduh bu gerçeği '*Risaletü't-Tevhid*' adlı eserinin bir yerinde çok güzel bir şekilde anlatır. Şimdi onun satırlarını okuyalım:

“Şurası şahidi olduğum açık bir gerçektir ki kulların dereceleri birbirinden farklıdır. Bazı akıllar diğerlerinden daha üstündür. Alt dereceli akıl, kendisinden daha üst dereceli aklın idrak ettiği şeyi ancak kabaca veya üstünkörü bir şekilde idrak edebilir. Bunun sebebi sadece bilgi seviyelerinin farklılığı değildir. Belki insanın irade ve emeğinin rol oynamadığı fitrî farklılığı da bu alanda kaçınılmaz bir faktördür.

Hiç şüphesiz, belirli seviyedeki kimi akılların nazariye saydıkları bazı görüşler, bunların daha yüksekinde bulunan diğer bazı akıllara göre apaçık (bedihî) gerçekler olarak kabul edilirler.

Tıpkı bunun gibi öyle himmet sahibi büyük vicdanlar vardır ki kendilerinden aşağı seviyede bulunanların uzak saydıkları bazı hedefleri yakın görerek onlara doğru koşarlar ve sonunda bu uzak sanılan hedeflere ererler. Buna karşılık böylelerinden aşağı seviyede bulunan kimseler, bu yüksek vicdanlara işin başında karşı çıktıkları gibi sonunda ulaştıkları hedef karşısında da şaşkınlığa düşerler. Arkasından da yüksek vicdanlıların ermiş olduğu bu hedeflere alışverişirler, onları artık normal görmeye başlarlar. O hedefler artık onlar için tartışma kabul edilmez gerçekler ve karşı çıkılmaz tabiiyetler haline gelir. Öyle ki biri çıkar da bu yeni hedeflere karşı durursa onun üzerine, tıpkı bu hedefleri savunanlara çullandıkları gibi çullanırlar, insanlar arasında bu seçkin azınlık, bütün kılığına rağmen, günümüze kadar her milletin içinde var olagelmıştır.”¹⁷⁵

175 Muhammed Abduh, *Risaletü't-Tevhid*.

Nitekim ulu Allah, nimetlerine mazhar olan kimselerin birbirinden farklı derecelere sahip olduklarını, böylelerinin peygamberler, sıddıklar ve şehidler olarak sıralandıklarını belirtmektedir. Ulu Allah şöyle buyuruyor:

وَمَنْ يُطِيعِ اللَّهَ وَالرَّسُولَ فَأُولَٰئِكَ مَعَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبِيِّينَ
وَالصَّادِقِينَ وَالشُّهَدَاءِ وَالصَّالِحِينَ وَحَسُنَ أُولَٰئِكَ رَفِيقًا

*“Kim Allah'a ve Resulüne itaat ederse, işte onlar, Allah'ın nimet verdiği peygamberler, sıddıklar, şehidler ve salihler ile beraberdirler. Onlar ne iyi arkadaşlardır. Bu nimet Allah'dandır. Bilen olarak Allah yeter.”*¹⁷⁶

Sufiler, herkesi sufi olmaya çağırıyorlar. Nitekim büyük bir sufi şöyle diyor: ‘Ulu Allah'ın katı, her gelenin su yolu olamayacak kadar yücedir. Zira O'nun şanını ancak tek tek kimseler kavrayabilirler.’

Hakk ehli enderdir, kıttır. Bu, tartışmaya açık olmayan bedihî bir gerçektir. Yalnız sufiler herkesi ‘tasavvuf’a çağdırmamakla birlikte olanca güçlerini ortaya koyarak üstün bir toplum biçimine ulaşmaya çalışmaktadırlar. Onlar toplumun çeşitli zümreleri arasında manevî değerlerin .merhametin ve sevginin egemen olmasını, toplumu oluşturan fertlerin birbirlerine omuz vermiş ve işbirliğini benimsemiş kardeşler olmasını isterler.

¹⁷⁶ Nisa Suresi, 69.

DİN ANLAYIŞINDA FARKLILIK

‘Gerçek İslâm tasavvuftur dersek o zaman İslâm herke-
se açık olmayan, herkesin harcı olmayan belirli bir azın-
lığın dini olur’ şeklindeki suçlamaya gelince, bu suçlama
sufilerin genel eğilimleri ile bağdaşmaz. Çünkü sufiler
kendi dışında olanları küfürle itham etmezler. Onlara göre
‘üretici zümre’ kurtuluşa eren bir zümredir.

Ayrıca biz biliyoruz ki İslâmiyetten herkesin almış ol-
duğu pay eşit değildir, herkesin İslâm karşısındaki sta-
tüsü aynı değildir. Meselâ Hz. Ebu Bekir’in (Allah ondan
razı olsun) imanı, onun dışındakilerin imanı gibi değildir.
Nitekim Peygamberimiz (salât ve selâm üzerine olsun)
insanların hidayetten yararlanma bakımından farklı ka-
rakterde olduklarını belirtmek üzere bir hadisinde şöyle
buyurmuştur:

ان مثل ما بعثنى الله به من الهدى والعلم كمثل غيب أصاب أرضاً :

فكان منها طائفة طيبة قبلت الماء فأنبتت الكلأ والعشب الكثير.

وكان منها أجادب أمسكت الماء فنفع الله تعالى بها الناس فشربوا

منها وسقوا وزرعوا.

وأصاب طائفة منها أخرى إنما هي قيعان: لا تمسك ماءً ولا تتبت كلاً:

فذلك مثل من فقه في دين الله تعالى ونفعه ما بعثنى الله تعالى به ، فعلم

وعلم ، ومثل من لم يرفع بذلك رأساً ، ولم يقبل هدى الله الذي أرسلت به

“Allah’ın benim vasıtamla insanlara göndermiş olduğu ilim ve hidayet yere yağan bereketli bir yağmura benzer. Bu yağmuru alan yerin bir kısmı verimli bir toprak parçasıdır. Yağan yağmuru emerek bol miktarda bitki ve yeşillik yetiştirir.

Yağmuru alan yerin başka bir kısmı sert ve çukur bir arazi parçasıdır. Üzerine düşen yağmur suyunu tutup biriktirir. Böylece biriken sulardan Allah insanları faydalandırır, yani insanlar bu sulardan hem içerler, hem hayvanlarına su verirler ve hem de tarla sulamak için yararlanırlar.

Yağmuru alan yerin başka bir kısmı ise kıraç ve tümsek bir arazi parçasından başka bir şey olmaz. Ne suyu tutar ve ne de yeşillik verir. İşte bu Allah’ın dinini öğrenip de onun bana indirmiş olduğu hidayetten yararlanan, yani hem öğrenen ve hem de öğrendiklerini başkalarına öğreten kimse ile başını hiç bu tarafa çevirmeyen ve Allah’ın benim vasıtamla göndermiş olduğu hidayeti kabul etmeyen kimsenin durumuna benzer.”

Öte yandan tasavvuf, zaaf olmak bir yana kuvvettir. Çünkü sufilerin nefisleri Allah yolunda önemsizdir, onlar Allah’ın adını yüceltmek uğruna, nefislerini kolaylıkla feda ederler.

Nitekim Afrika kıtasının kuytu köşelerinde ve İslâm orduları tarafından fethedilmemiş bir çok uzak dünya kesiminde her türlü çileye katlanarak İslâmiyeti yayanlar on-

lardır. Bilindiği gibi İslâmiyetin Endonezya'da, ve orası gibi uzak yerlerde yayılmış olmasında en büyük pay sufilere aittir.

Üstelik onlar İslâmiyeti çoğu zaman hiç bir işe yaramayan propaganda yolu ile değil, iyi ahlâkları ile insanlara iyi örnek olarak yaymışlardır. Onların çoğuna 'Murabitler' dendi. Bilindiği gibi 'Murabit' İslâm sınırlarında göğsünü düşman saldırılarına siper ederek yaşayan kimseye denir.

Sözün kısası, ibadet, maneviyata bağlılık, zühd ve takva, bunların tümü zayıflık tezahürleri değil, kuvvetlilik göstergeleridir. Nitekim İbn-i Sina 'sufi'den bahsederken 'yiğit arif' deyimini kullanır. Nasıl böyle olmasın ki o ölüm korkusunu çoktan içinden atmıştır. Demek ki 'tasavvuf' maneviyattır ve maneviyat da 'kuvvetlilik'tir. Bu gerçekten şüphe eden iki insana bile rastlanamaz.

'Ruhbanlık'la İlgili Hadis

Buna göre; "Peygamber Efendimiz (salât ve selâm üzerine olsun) için başında 'tasavvufçuları' İslâmın dışına çıkarmıştır" gibi bir iddia ile ortaya çıkmak yerinde değildir. Çünkü bugün herkes biliyor ki 'İslâm'da ruhbanlık yoktur' şeklindeki meşhur ve bazdan tarafından yukardaki iddiayı destekleyecek şekilde yorumlanan hadis mevzudur (uydurma).

Hiç şüphesiz bu hadis, hicrî üçüncü yüzyılda 'Hadid' suresinde geçen ruhbanlıkla ilgili ayeti o güne kadarkilerden farklı bir şekilde tefsir etmenin dayanağı olarak kullanılmak üzere uydurulmuştur. Bu yeni tefsir ruhbanlığı haram sayan ve onu İslama zıt kabul eden açıklama şekli idi. Oysa hicrî üçüncü yüzyıldan önce gelen 'Mücahid', 'Ebu Ümame' gibi tefsir âlimleriyle titizlikleri ile tanınan ilk

tasavvuf imamaları söz birliği halinde bu ayeti ruhbanlığı caiz görecek ve övecek bir şekilde tefsir etmişlerdir. Bu yorumun zıddını benimseyen tefsir şekli daha sonra ortaya çıkıp yayılmış ve tefsiri 'Zemahşeri' tarafından diğer bütün açıklama şekillerine tercih edilmiştir.

Söz konusu ayet şudur. Ulu Allah buyuruyor ki:

وَقَفَّيْنَا عَلَىٰ آثَارِهِم بِعِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ مُصَدِّقًا لِّمَا بَيْنَ يَدَيْهِ مِنَ التَّوْرَةِ
وَأَتَيْنَاهُ الْإِنجِيلَ يَلِ يَهْيَ هُدًى وَنُورٌ وَمُصَدِّقًا لِّمَا بَيْنَ يَدَيْهِ مِنَ التَّوْرَةِ وَهُدًى
وَمَوْعِظَةً لِّلْمُتَّقِينَ وَلِيُحْكُمَ أَهْلَ الْإِنجِيلِ يَلِ يَهْيَ أَنْزَلَ اللَّهُ لَهُ يَهْيَ وَمَنْ لَّمْ يَحْكَمْ
يَهْيَ أَنْزَلَ اللَّهُ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ

“Sonra bunların peşinden ardarda peygamberlerimizi gönderdik. Arkalarından Meryem oğlu İsa'yı da gönderdik. O'na İncil'i verdik ve O'na uyanların kalblerine şefkat ve rahmet duygusu koyduk.

İcad ettikleri ruhbanlığı biz onlara yazmamıştık. Yalnız Allah'ın rızasını kazanmak için onu kendileri icad ettiler. Fakat ona gereği gibi de uymadılar. Biz de onlardan Allah'a iman edenlere mükâfatlarını verdik. Fakat onların bir çoğu yoldan çıkmışlardır.”¹⁷⁷

Görüldüğü gibi ayette ruhbanlığı reddeden veya kınayan hiç bir ifade yoktur. Burada reddedilen ve kınanan şey ruhbanlığa bağlı kalmayan ve onun icaplarına uymayan kimselerin tutumudur.

Nitekim Muhasibi bu konuda şöyle diyor:

“Bu cümle üzerinde çeşitli görüşler ileri sürüldü. Mücahid, bu cümleyi 'ruhbanlığı biz onlara Allah rızası-

¹⁷⁷ Hadid Suresi, 27.

nı kazansınlar diye yazmıştık' şeklinde tefsir ederlerken Ebu Ümame ve başkaları da onu 'ruhbanlığı biz onlara yazmamıştık. Yalnız Allah'ın rızasını kazanmak için onu kendileri icad ettiler' şeklinde tefsir etmişlerdir. Bu tefsire göre Allah, onları ruhbanlığı terkettiler diye kınamıştır. İnşallah, bu ikinci tefsir şekli daha doğrudur. Zaten çoğu tefsirciler de bu görüştedirler. Nitekim ulu Allah ayetin devamında 'onlar ruhbanlığa gerektiği gibi uymadılar' buyuruyor. Görüldüğü gibi ulu Allah onları aslında kendilerine farz kılmamış olduğu ve omuzlarına yüklememiş olduğu bir şeye gerektiği gibi uymadıkları için kınamaktadır."¹⁷⁸

Tasavvuf Yabancı Kaynaklı mı?

Tasavvufun yabancı kaynaklı olduğu iddiasına gelince bunu reddetmek için üç önemli fikir adamının görüşlerini hatırlatmamız yeterlidir. Bu üç fikir adamının ilki Müslüman bir felsefeci ve sufi olan 'Abdülvâhid Yahya'dır. İkincisi, son yıllarda tasavvuf hakkında araştırma yapanların en büyüğü olarak tanınan ünlü müsteşrik Prof. Magnsignon'dur. Üçüncüsü de Ehl-i sünnet mezhebinin muhaliflerine karşı koymak hususundaki titizliği ile tanınan '*et-Tefsîr fi'd-Dîn*' adlı eserin sahibidir. Bu kitabın yazarı, usul-ü fıkıh ve tefsir bilgini İmam-ı Kâmil İsfarayîni'dir.

Abdülvâhid Yahya'nın bu konudaki görüşünü belirten sözleri şunlardır:

"Tasavvuf, islâm dininin cehveri bir parçasıdır. Çünkü İslâm dini tasavvufsuz eksik kalır, daha doğrusu yüce yönü, ana özü bakımından eksik kalır. Bu yüzdendir ki tasavvufun yabancı bir kaynaktan, meselâ eski Yunandan, Hind felsefesinden veya Fars kültüründen geldiğini ileri

süren görüşler, ucuz birer faraziyeden başka bir şey değildir. Ayrıca bu görüş sufilerin terimleri ile de bağdaşmaz. Çünkü bütün sufi terimleri, Arap dili ile birbirine sıkı sıkıya bağlıdır.

Sufilikle onun diğer toplumlardaki benzerleri arasında görülen yakınlığa gelince bunu açıklamak gayet kolaydır. Bunun için 'iğretilik ve ödünç alma' faraziyeleri öne sürmeye ihtiyaç yoktur. Çünkü hakikat bir olduğuna göre bütün yüce inanç sistemleri özleri bakımından aynı olur. Bu inanç sistemleri arasındaki değişiklik sadece şekil bakımından görülür."¹⁷⁹

Prof. Magnsignon'un görüşü de şudur:

"Tasavvufun İslama yabancı kaynaklardan girdiğini kesinlikle ileri sürmenin doğru olmadığı Prof.Nicolson açıklamıştır. Gerçekten biz İslâm tarihini incelersek Müslüman sufiler tarafından ileri sürülen görüşlerin İslâm cemaatinin kalbinde geliştiklerini görürüz. Görürüz ki bu görüşler bir yandan Müslümanların Kur'an ve hadis okumak üzere düzenlemiş oldukları toplantılarda, bir yandan da bu cemaati etkileyen büyük olaylarla önemli afetlerin bıraktıkları izlerden kaynaklanarak gelişmişlerdir."

Öte yandan '*et-Tefsîr fi'd-Dîn*' adlı eserin sahibi Ehl-i sünnet mezhebini, 'Hariciye', 'Rafiziye' ve 'Kaderiye' gibi diğer mezheplerden ayıran özellikleri sayarken altıncı özellik olarak şu noktayı sayar:

"Altıncı özellik 'tasavvuf' ve 'işaret' ilimleri ile bu ilimlerin taşıdığı incelik ve gerçeklerdir. Hiç bir bid'atçı mezhebin bu alanda nasibi yoktur. Daha doğrusu, onlar, bu

¹⁷⁹ el-Feylesuf el-Muslim, Abdülhalim Mahmud.

ilimlerdeki huzurdan, lezzetten, seknetten ve tatminden bütünüyle mahrum kalmışlardır.

Ebu Abdurrahman Sülemî tasavvuf şeyhlerinden bine yakın kadarı hakkında bilgi vermiş, onların işaret ve sözlerinden seçmeler sunmuştur. Bu işaret ve sözler arasında ne 'Kaderiye' mezhebinin, ne 'Rafiziye' mezhebinin ve ne de 'Hariciye' mezhebinin bid'atleri ile ilgili görülebilecek hiç bir söz yoktur. Onların sözlerinde böyle saçmalıkların var olabileceği nasıl tasavvur edilebilir ki onların sözleri tümü ile teslimiyet, nefisten sıyrılmak ve tevhid gibi esaslar etrafında dönüp durmaktadır.

Oysa bid'atçı mezhepler eylemi (fiili), isteği (meşiiyeti), yaratmayı ve takdir'i kendilerine nisbet ederler ki bu da hakikat ehlinin bağlı olduğu teslimiyet ve tevhid inancı ile asla bağdaşmaz."¹⁸⁰

180 et-Tefsir fid-Din, Ebu Muzaffer İsfarayini (vefatı hicri 417), S. 118.

MODERN ÇAĞDA TASAVVUF

Onsekizinci yüzyılda Volter'ın ve ondokuzuncu yüzyılda Renan'ın bağluları tasavvuf konusunda araştırma yapmaya kalkışan kimseleri alaya alırlardı. Bunların etkileri o kadar güçlü idi ki gerek batılı ve gerekse doğulu bütün insanlar bu alandan yüz çevirerek modern ilme yöneliyor, onun gerek tabiatla ve gerekse tabiat-ötesi ile ilgili her problemi çözeceğine inanıyorlardı. Fakat günümüzde insanlar yeniden tasavvuf araştırmaları ile ilgilenmeye başladılar. Acaba insanları bu yeni yön değişimine hangi faktör sürüklemiştir? Burada sözü üstad Mahmud Akkad'a bırakalım da o bize bu yön değişikliğinin sebebinin kendi üslubu ile anlatıversin:

“Ondokuzuncu yüzyılda insan aklına yön değiştiren faktör nedir? Bu yön değişimine yol açan faktör pozitif ilmin bizzat kendisidir. Çünkü ondokuzuncu yüzyılın pozitif ilmi, sınırlarını öğrenerek eski ölçüsüz gururundan sıyrılmıştır. Günümüzün pozitif ilmi, herhangi bir iddia ile ortaya çıkarken iddiasında oldukça ölçülü ve mütevazı bir tutum takınmaktadır. Bu günün pozitif ilmi algıladıklarını, tasvir ettiğini iddia etmekte ve daha ilerisine gitmemektedir.

'Pozitif ilim insanın gururunu okşamakta, onun gön-lünü tatmin etmekte başarısızlığa uğramıştır' demek istemiyoruz. Hayır söylemek istediğimiz bundan daha ötesi ve ilerisidir. Demek istiyoruz ki pozitif ilim, asıl temel iddiası konusunda başarısızlığa uğramıştır. Oysa onun bu dâvada başarılı olması bekleniyor, hatta kesin görülüyordu. Çünkü taraftarları bu ilme 'modern ilim' adını takmış-lardı. Oysa günümüzün pozitif ilminin madde hakkındaki tek bilgisi, onun belirsiz bir alanda yer alan belirsiz bir hareketten ibaret oluşudur.

Evet her madde atomlardan meydana gelmekte ve her atom parçacıklara ayrılarak ışınlara dönüşmektedir. Her ışın ise 'esir' de beliren bir hareketten ibarettir. Peki 'esir' nedir. 'Hiç' gibi bir 'şey!' Ne sınırları ve ne de nitelikleri belli olmadığı gibi bilginler onun hakkında hiç bir sayısal bilgiye de sahip değildirler.

Görüldüğü gibi 'maddi ilmin' 'madde' ile ilgili bilgisi bu derece sınırlıdır. Böyle olunca pozitif ilmin ölçülü ve mü-tevazi bir tutum benimseyerek bilgi tekelciliği yapmaması ve ellerinden geldiği oranda başka istikametlere yönelerek bilgi arayanlara karşı çıkmaması edep gereğidir, işte pozitif ilim alanında gözlenen yeni tutum budur. O her şeyi bilemiyor. Çünkü duyu organlarının imkânları ile sınırlıdır.

Duyu organları her şeyi bilemiyor da acaba 'düşünce gücü' her şeyi bilebiliyor mu? Hayır, ne arasın! Çünkü insanın diğer tüm yetenekleri gibi 'düşünce gücü' de sınırlıdır.

Buna göre duyu organları ile düşünce gücü yanında başka bir bilgi edinme aracına ihtiyaç vardır. Bu yeni aracın basiretle, bedihiyatla ve ilhamla ilgili olması, bunlarla alış verişi bulunması gerekir. Bu da tasavvufun veya dinin alanıdır. Yalnız bu alanın bilgisi duyu organlarının, dü-

şünce gücünün ve ilhamın ortak ürünü olarak meydana gelmektedir.”¹⁸¹

* * *

İmdi, dilerim ki sufilerle onların karşısında yer alanlar arasındaki tartışmada gerçek belirmiş olsun. Kesinlikle inanıyorum ki insaflı bakış acısı, tasavvuf düşmanlarının içindeki kini giderebilecek ve herkes sufilerin çağırdığı sevginin kanatları altında Allah için birbirini seven kardeşler olarak bir çizgide bulaşabileceklerdir.

Tevfik Allah’dandır.

181 Bu satırlar Üstad Mahmud Akkad’ın Mısır radyosunda yayınlanan bir konuşmasından alınmıştır.

-Abdülhalim Mahmud-

BİR TAKRİZ¹⁸²

Çok değerli kardeşim Dr. Abdulhalim Mahmud'un hazırlamış olduğu İmam Gazâlî'nin '*el-Münkızü Mine'd-Dalâl Tasavvuf Bahisleri*', '*İmam-ı Gazâlî'den Dersler*' adındaki nefis kitabı okudum. Hemen belirtiyim ki bu kitap, asrımızda İmam-ı Gazâlî hakkında yazılan kitapların en güzeli, en faydalısı ve en ilmî olanıdır. İmam-ı Gazâlî'nin ruhî ve manevî cephelerini, ondan başka daha net ve derin bir şekilde duyup inceleyen kimseyi okumadım ve işitmedim...

Dr. Abdulhalim Mahmud asrımızda 'Ebu'l Ârifin'¹⁸³ künyesiyle anılır. Bu tabiri ancak, ruhî hayatla ilgili bütün

182 Kitabımın beşinci baskısı yapıldığı zaman, hak yolunun yetkili müşşidi, tasavvuf sahasında derin bir bilgiye sahip, büyük muharrir ve Muhterem Şeyh Muhammed Zeki İbrahim yukardaki Takrizi bana takdim etme lütfunda bulunmuşlardı. Kitabına ve şahsıma gösterdiği önem ve ilgiden dolayı kendisine teşekkür etmeyi bir borç kabul ederim.

-Abdulhalim Mahmud-

183 Ebu'l Arifin: Ariflerin babası demektir. Tasavvufta lider, önder ve müşşitlere verilen bir unvandır. Erenlerin lideri olan kimse, velayetin bütün selâhiyetlerini elinde bulundurur.

-Mütercim-

sırları bilen, Allah'a yönelen, ilâhî nurun peşinde koşan ve gayb âleminin gizliliklerini araştıran kimseler anlayıp kavrayabilir.

Gene biz, kendi aramızda Dr. Abdulhalim Mahmud'a 'Asrımızın İmam-ı Gazâlî'si' deriz. O; aramızda bu isimle bilinir...

Evett; Dr. Abdulhalim Mahmud gerçek bir tasavvuf lideridir. O, bu sahanın yalnız zahirî ilmini bilen ve bu hususta gerekli ilmî araştırmaları ve incelemeleri yapan bir kişi değildir. Aynı zamanda O, bu sahanın bütün gizliliklerini ruhunda ve benliğinde duyan, bu hususta geniş bir ilâhî ihsan ve ikrama mazhar olan, irşâd ve ilhama kalbi açık olan, yüce Allah'ın sonsuz feyiz tecellileriyle yüksek manevî makamlara ulaşan kullarından biridir. Ona bağlı olan binlerce mürid, kendisine tecelli olunan ilâhî rahmet pınarından kana kana içmişler ve evliyâ-i kiramdan gelen feyizden nasibini almışlardır.

Dr. Abdulhalim Mahmud'u okuyan veya dinleyen kimse, sadece ondan akıl, düşünce ve ilim yönünden istifade etmez. Belki onun her satır ve kelimesinden ruh, kalp, duygu ve inanç yönünden de büyük feyizler alır ve yüce faydalar sağlar. Onda sınırsız edep, ahlâk, fazilet, alçak gönüllülük, hoşgörülük, güven ve ilâhî kudrete sığınma vardır.

Bunların her biri o kadar güzel, parlak, tatlı ve esaslı olarak sunulmuştur ki hangi yönden bunlara baksan, hayatı baştan başa cennete çeviren ilim ve marifetin birer bahçesi olarak görür ve bu bahçeden mutlaka payına düşen gülleri dermeye çalışırsın. Kalbini ve ruhunu, bu yüce gül bahçesinden yükselen güzel kokularla süslersin. Yüce Allah'ın emirlerine doğru yol alır ve yasakladığı her şeyden

sakınırsın. Böylece, ilâhî rızanın nuruna erdiğini vücudunun her zerresinde duyarsın...

Bu değerli kitabın her satırını okuduğum zaman, duyup yazmak istediğim mükemmel bir eserle karşı karşıya olduğumu anladım. Bu inancım, okuduğum son satıra kadar artarak korundu.

Dr. Abdulhalim Mahmud ile olan dostluk ve kardeşliğimiz çok eskilere dayanır. Uzun bir müddet boyunca birbirimizden ayrı kalmaya dayanamayız. Kendisiyle olan özel sohbetlerimiz devam etmektedir. Kendisiyle aramızda, gizli ve açık diye bilinmeyen bir mesele olmaz. Her şeyimiz birbirimize açıktır. O, danışma ve destekleme hususunda ortağımdır. Sıdk, vefa, ihsan, takva, ilim ve irfan sahibidir. Kalp ve ruhlarımız arasında sıkı bir bağlılık vardır. Ahlâk ve kemalat hususunda ondan daha üstün bir kimseyi bilemiyorum.

Dr. Abdulhalim Mahmud'un hazırlamış olduğu *'İmam-ı Gazâlî, el Münkizü Mine'd-Dalâl, Tasavvuf Bahisleri, İmam-ı Gazâlî'den Dersler'* adlı eserin beşinci baskısına yazdığım bu takdim ve takriz ile kendimi bahtiyar olarak kabul ediyorum. Bu yılın 1967/Recep ayında dostum ve kardeşim Dr. Abdulhalim Mahmud, adı geçen eseri yapmış olduğu bazı yeni ilâvelerle birlikte bana verdi ve bu hususta fikrimi sordu. Bu yeni ilâvelerle birlikte 350 kûsur sayfa tutacak olan değerli kitabın, hemen basılmasını ve bu ilâvelerin çok yararlı bilgiler ihtiva ettiğini kendisine âcizane tavsiyede bulundum. Böylece yaptığınız bu yeni eklerle eserin yepyeni bir hale geldiğini ve 'İslâm tasavvufu' sahasında müracaat edilecek tek kaynak olduğunu söyledim.

Gerçekten bu kitap, batılı ve doğulu ilim adamlarının, usul olarak takip ettikleri bütün esasları kapsamaktadır,

İslâmın ve İslâm tasavvufunun bütün ruhî cephelerini ihtiva ettiği gibi bu hususta en ufak bir tavize bile yer vermemiştir. Dayandığı her konuda, İslâm şariatını, İslâm tasavvufunun temel esaslarını daima gözönünde bulundurmuş ve bunları baş tacı olarak kabul etmiştir. Yaptığı bütün açıklamaları, hep bu güneşin ışığında aydınlatmaya çalışmıştır.

Yaptığı bu hayırlı ve yararlı çalışmalarından dolayı sadık ve samimi dostum Dr. Abdulhalim Mahmud'a sıhhat, afiyet, mağfiret ve ilâhî rızaya mazhariyet dilerim.¹⁸⁴

Şeyh Muhammed Zeki İbrahim

184 Dr. Abdulhalim Mahmud şu anda hayatta değildir. Allah rahmetini bol etsin.

SON SÖZ

Rahman ve Rahim olan Allah'ın adı ile bütün âlemlerin Rabbi olan Allah'a hamd olsun. Yaradılmışların en hayırlısı ve gönderilen peygamberlerin en faziletlisi Hz. Muhammed'e (s.a.v.), onun âline, ashabına ve son güne kadar O'na uyan ve O'nun yüce sünnetini takip edenlere de salâtu selâm olsun.

Ey Allahım! Bizi, Kur'an-ı Kerim'de övdüğün gece ve gündüz sadece senin rıza-i şerifini elde etmek için dua ve istiğfarda bulunan şu kullarından eyle:

“Sabah ve akşam Rablerinin rızasını dileyerek O'na yalvaranlarla beraber sen de sabret. Dünya hayatının süsünü isteyerek, gözlerini o kimselerden sakın ayırma. Bizi anmasını kendisini unutturduğumuz ve işinde aşırı gidecek nefsi arzusuna uyan kimseye de uyma.”¹⁸⁵

Dr. Abdulhalim MAHMUD

Mevlâna Şiblî Nûmânî

Çeviri; Yusuf Karaca
272 sayfa

*İmam-ı Gazâlî hakkında yazılmış
en kapsamlı eser...*